A könyv eredeti címe: Michael Grant: The Roman Emperors.
A Biographical Guide to the Rulers of Imperial Rome 31 BC–AD 476
George Weidenfeld and Nicolson Limited, London

Fordította, latin szavak, kifejezések, nevek magyarázatát írta és az irodalomjegyzéket összeállította Borhy László

Egyetemi tankönyv. Készült a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával.

A kötetben szereplő forrásrészletek magyar fordítását az alábbi kiadványokból vettük át:
Suetonius: Caesarok élete. Fordította Kis Ferencné. Budapest, 1961
Marcus Aurelius elmélkedései. Fordította Huszti József. Budapest, 1983
Ifjabb Plinius: Levelek. Fordította Borzsák István, Maróti Egon, Muraközy Gyula, Szepessy Tibor. Budapest, 1981
Ammianus Marcellinus: Róma története. Fordította Szepesy Gyula. Budapest, 1993

Sorozatterv: Kállói Judit

A császárok képmásait római pénzek nyomán, valamint a térképeket Pavela Károly rajzolta

A címlapon: Császármellkép (I. Constans vagy II. Valentinianus), IV. század közepe vagy második fele. Aranyozott bronz. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
Dabasi András felvétele

ISSN 1219-6177
ISBN 963 13 4013 9

Felelős kiadó: Bart István, a Corvina igazgatója
Felelős szerkesztő: K. Bende Ildikó
Műszaki vezető: Kozma Miklós
Műszaki szerkesztő: Horváth Frigyesné
Megjelent 29,75 (A/5) ív terjedelemben, 1996-ban

Tartalom

Előszó

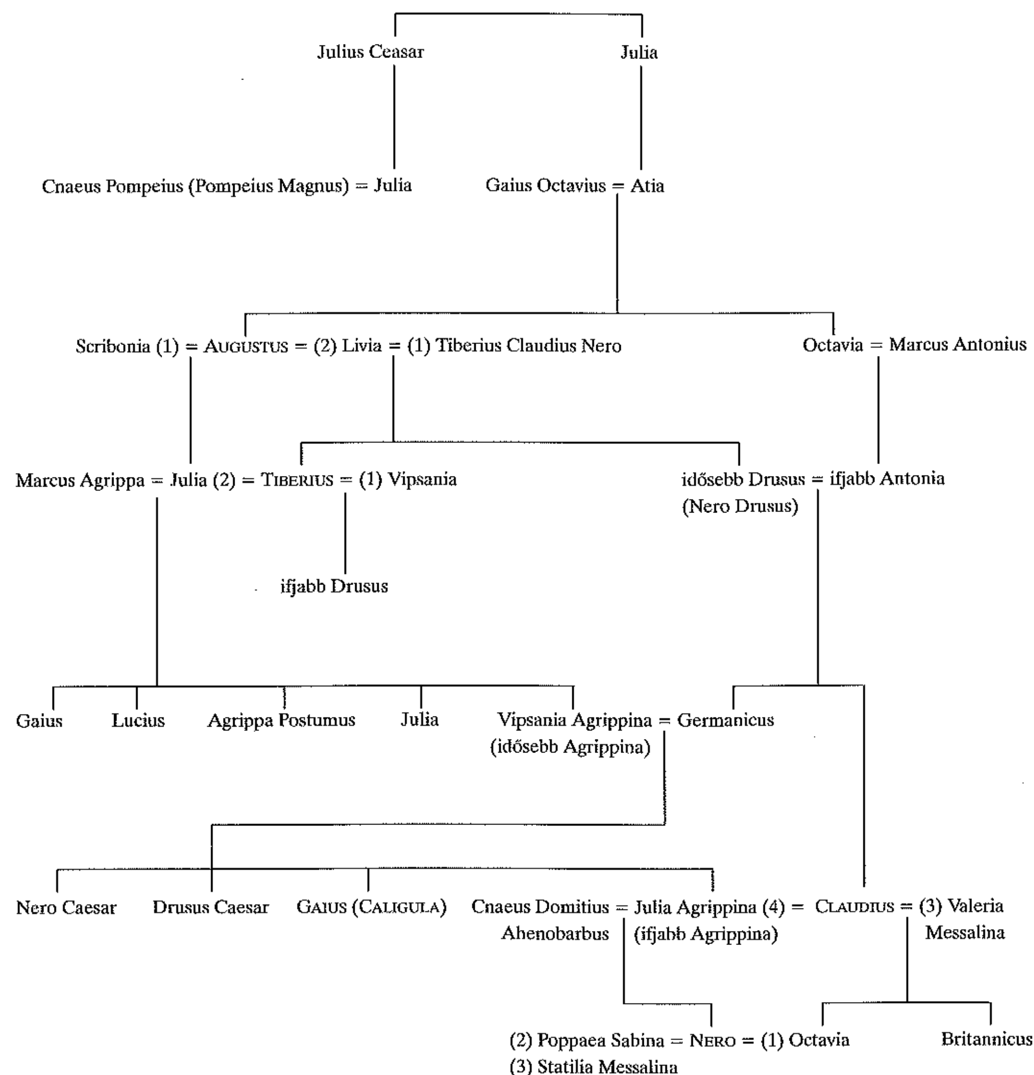
Ez a könyv a római császárok életének és uralmuk történelmi hátterének rövid összegzését adja egészen Kr. u. 476-ig. Ők a világon valaha is létezett egyik legnagyobb többnemzetiségű állam uralkodói voltak, azé az államé, amelynek mi is életünk számos sajátosságát köszönhetjük. Érdemes hát feltennünk a kérdést, vajon milyen emberek lehettek. Jelen korunk, a századunkban szerzett tapasztalatok alapján, meglehetősen bizalmatlan a személyi kultusszal szemben. Ráadásul ez az ellenszenv visszavetült a római császárokra, felélesztve a gyanút, hogy a korábbi történetírók túl nagy figyelmet szenteltek az uralkodók rendkívüli személyiségének, és túl keveset a háttérben húzódó szociális, gazdasági, politikai és kulturális tendenciáknak. Ez nem más, mint kellő elővigyázatosság, amelyet azonban csak módjával szabad alkalmazni.

A korszakukra és idegzetükre gyakorolt óriási nyomás miatt kétségtelen ugyanis, hogy valamennyi császár passzívan sodródott az eseményekkel. Ezzel szemben néhányan közülük éles impulzust, végzetes fordulatot adtak az események sodrának: ki meri azt állítani, hogy a történelem menete ugyanaz volna, ha Augustus, Aurelianus, Diocletianus és Constantinus sohasem létezett vagy más tulajdonságokkal rendelkezett volna? Továbbá bárki, akinek felkínálták és elfogadta a hatalmas és baljóslatú Római Birodalom hajójának kormányrúdját, bármelyek legyenek is hibái vagy hiányosságai, jogosan képezi kíváncsiságunk tárgyát.

Felsorolásom kilencvenkét császár nevét tartalmazza, időrendi sorrendben; a fejezetek elején szereplő évszámok az uralkodásuk dátumai. Nem szenteltem külön fejezetet – bár menetközben általában szó lesz róluk – annak a kb. száznak, akinek a császári bíborért folytatott küzdelme vagy túlságosan szűk földrajzi területet érintett, vagy valamilyen más okból volt jelentéktelen. Még erre a kilencvenkettőre vonatkozó, görög és latin szerzőktől származó értesüléseink is gyakran kétségbeejtően elégtelenek. A könyv végén található azoknak a szerzőknek a jegyzéke, akiktől idéztem. Bőségesen kiegészítettem a rájuk vonatkozó adatokat érmékről származó adalékokkal, amelyek sokkal jobban tükrözik maguknak a császároknak a felfogását, szemben számos szerző elfogultságával. Feliratokat és más régészeti, illetve művészeti forrásokat is feldolgoztam. Mellékeltem genealógiai táblázatokat és térképeket, s a térképek névmutatójában megadtam az ókori nevek modern megfelelőjét is.

Michael Grant, 1985

Julius–Claudius-dinasztia

AUGUSTUS (Kr. e. 31–Kr. u. 14)

AUGUSTUS (Gaius Octavius) (Kr. e. 31–Kr. u. 14) volt az első római *princeps,* azaz császár. Gaius Octaviusként látta meg a napvilágot, és Caesar halála után nevét Caius Julius Caesarra változtatta, de általában Octavianusként említik Kr. e. 27-ig, amikoris az Augustus kitüntető nevet kapta.

Kr. e. 63-ban született a Rómától délkeletre fekvő Velitrae nevű város egyik jómódú lovagrendű *(ordo equester)* családjában. Apja, Gaius Octavius a családból elsőként lett szenátor, és egészen a *praetor*i rangig vitte. Halála után, Kr. e. 59-ben özvegye, Atia egyedül maradt a gyermeknevelés terhével. Ő Julius Caesar unokahúga volt, és Caesar volt az, aki a jövendőbeli császárt elindította a római hivatali ranglétrán. Tizenkét évesen halotti beszédet tartott nagyanyja, Julia tiszteletére. Tizenöt vagy tizenhat éves lehetett, amikor pappá *(pontifex)* nevezték ki. Miután 46-ban részt vett Caesar diadalmenetében, aki akkor *dictator* volt (vagyis teljhatalmú kormányzó, bár soha nem gondoltak rá úgy, mint első császárra), a fiatalember, törékeny egészsége ellenére, elkísérte őt a következő évi hispaniai hadjáratára. Ezt követően barátaival, Marcus Agrippával és Marcus Salvidienus Rufusszal az épeiroszi Apollóniába küldték, hogy szellemi és katonai tanulmányokat folytasson. Kr. e. 44-ben itt érte a Caesar elleni merénylet híre, amelyet Brutus és Cassius követett el, akik utána azonnal Keletre menekültek.

A halott végakaratának kihirdetésekor kiderült, hogy Caesar posztumusz fiává fogadta, és legfőbb örökösévé őt tette meg. Ezért fiatal kora (még csak tizennyolc éves volt) és mostohaapja, valamint mások tanácsa ellenére úgy döntött, hogy átveszi ezt a veszélyes hagyatékot és megbosszulja adoptáló atyja halálát. Rómába ment, próbálta rávenni Marcus Antoniust, Caesar legfőbb hívét a néhai dictator vagyonának és iratainak átadására, kevés sikerrel. Ennek ellenére Octavianus kényszerítve volt arra, hogy Caesar örökségét szétossza a római nép között, bárhonnan is teremti meg ehhez a megfelelő alapot. Ugyanakkor kötelességének érezte jogainak hangsúlyozását Antonius elutasító magatartásával szemben. A nép támogatásának megszerzéséért első lépésként játékokat rendezett Caesar győzelmeinek emlékére *(ludi Victoriae Caesaris).* Ezután az idős államférfi és szónok Cicero kezdeményezésére (aki egyébként nem ismerte föl a fiatalemberben rejlő félelmetes képességeket) a szenátus szenátori és *propraetor*i címet adományozott neki – bár még nem volt húszéves –, és megszerezte támogatását az Antonius elleni hadjáratban, akit az észak-itáliai Mutinánál legyőzött és Galliába való visszavonulásra kényszerített Kr. e. 43-ban. Minthogy a szenátori erőket vezető mindkét konzul elesett a csatában, Octavianus legionáriusai kényszerítették a vonakodó szenátust, hogy az egyik megüresedett helyet neki adományozza. Csak most ismerték el hivatalosan a posztumusz adoptációt azáltal, hogy megengedték Octavianusnak a Caius Julius Caesar név viselését.

Mivel a szenátus továbbra is ellenséges maradt vele szemben, hamarosan egyezségre jutott Antoniusszal és Caesar másik fontos támogatójával, Lepidusszal, aki örökölte Caesar főpapi tisztségét. Kr. e. 43. november 27-én a három férfiú öt évre szóló szerződésben hivatalosan szövetkezett egymással a „köztársasági államrend létrehozására" *(tresviri rei publicae constituendae)*. Ez a második triumvirátus (az első triumvirátus hetven évvel korábban kötött nem hivatalos megállapodás volt Pompeius, Crassus és Caesar között) teljhatalommal ruházta fel mindhármukat. Amikor Julius Caesart Kr. e. 42 elején a római állam istenének ismerték el *(divus)*, Octavianus az „isten fia" *(divi filius)* lett, azonban a Brutus és Cassius vereségét és halálát hozó hadjáratban a makedóniai Philippinél rossz egészségi állapota alárendelt szerepre kényszerítette Antoniusszal szemben.

A birodalom ezt követő felosztása során Antoniusnak a keleti tartományok (és kezdetben Gallia) jutottak, Octavianus pedig visszament Itáliába. Ott a leszerelt csapatainak letelepítéséből adódó nehézségei hadjáratba sodorták Marcus Antonius testvére, Lucius Antonius és annak erőszakos felesége, Fulvia ellen. Ez a konfliktus perusiai háború néven vált ismertté, mivel Kr. e. 41-ben Perusia szörnyű ostromában érte el tetőfokát. A másik lehetséges ellenfél, Sextus Pompeius (Pompeius Magnus fia, Szicília és Szardínia ura) megnyerése érdekében feleségül vette Scriboniát, Sextus rokonát. Nem sokkal ezután azonban – Kr. e. 40 októberében – megegyezésre jutott Antoniusszal a brundisiumi szerződésben, s ezzel cserbenhagyta Sextust. Antonius rávette Octavianust, hogy váljon el Scriboniától, és helyette az arisztokráciához fűződő szálakat erősítendő, vegye feleségül Livia Drusillát; ő azután élete végéig társa maradt.

A szerződés értelmében Antonius megőrizte a birodalom keleti területeit; Octavianus egész Itália uralma mellett megkapta a nyugati provinciákat, Africa kivételével, amelyet Lepidus tartott birtokában. A szövetséget Antonius Octaviával, Octavianus nővérével kötött házassága pecsételte meg. Nem sokkal ezután azonban Antonius elhagyta őt, hogy visszatérhessen VII. Kleopátrához, Egyiptom királynőjéhez, akivel már korábban viszonyt kezdett. Octavianus ennek ellenére – időközben ellenségeskedésbe kerülve Sextus Pompeiusszal – Tarentumban Kr. e. 37-ben megerősítette az Antoniusszal kötött megállapodást. Ennek értelmében a triumvirek egy újabb, több mint négyéves időszakra a hatalomban maradtak.

Kr. e. 36-ban Octavianus ragyogó képességű flottaparancsnoka, Agrippa a szicíliai Naulochus-fok mellett elsöpörte Sextus Pompeius hajóhadát. Ugyanekkor nyugaton Lepidus igyekezett katonai összecsapásban szembehelyezkedni Octavianus hatalmával. De Octavianus lefegyverezte, megfosztotta triumviri hatalmától, és végleges nyugalomba vonulásra kényszerítette. Hamarosan világossá vált, hogy Octavianus – aki hűséges veteránjai számára kolóniák alapításával volt elfoglalva – küzdelemre kényszerül Antoniusszal az egész római világ feletti uralomért. Időközben viselni kezdte a neve előtt az *imperator* címet, jelezve, hogy ő volt az egyedüli hadvezér. Kr. e. 35 és 33 között három egymást követő hadjáratot vezetett Illyricumban és Dalmatiában, amelyek bár fáradságosak voltak és nem vezettek teljes sikerre, Itália északkeleti határait minden korábbinál jobban megerősítették.

Agrippa segédletével Octavianus hatalmas összegeket költött Róma építészeti díszítésére. Annak érdekében is megtett mindent, hogy szítsa a nép tiltakozását Antonius ellen, aki római területeket adományozott Kleopátrának. A közélet viharos változásai közepette a két férfi közötti szakadék egyre mélyült. Kr. e. 32-ben a triumvirátus hivatalosan végetért, és Octavianus csalárd módon tagadta, hogy hatalmát tovább gyakorolná. Antonius elvált riválisa nővérétől, mire Octavia fivére megkaparintotta és nyilvánosságra hozta Antonius végrendeletét, benne azokkal a Kleopátrának tett leleplező ígéretekkel, amelyekről azt állította, hogy a végrendeletben vannak. Mindkét vezér hűségesküt tétetett le az uralma alá tartozó népekkel: az Octavianusra esküvő itáliaiak fogadalma, a *coniuratio Italiae* híressé vált. Végül Octavianus hadat üzent – nem honfitársa, Antonius ellen, mivel a polgárháború gondolata nagyon népszerűtlen volt, hanem az idegen asszony, Kleopátra ellen, mert az szerinte Róma klienseként megsértette státuszát.

Antonius, akit Kleopátra elkísért, Görögország nyugati partjainál sorakoztatta fel seregeit és hajóhadát. Kr. e. 31 elején azonban, a tél vége előtt Octavianus meglepte azzal, hogy átküldte Agrippát az Ión-tengeren Methóné elfoglalására; majd ómaga is követte, hátrahagyva Itália felügyeletére Maecenast, etruszk származású tanácsadóját. Antonius hajóhada hamarosan csapdába esett az Ambrakiai-öbölben, és amikor szeptemberben megkísérelt kitörni, sor került a döntő ütközetre Actiumnál. Antonius és Kleopátra hajóik egynegyedével a nyílt tengerre kényszerültek és Egyiptomba menekültek. Ott lettek öngyilkosok a következő évben, amikor Octavianus betört az országba.

Ezután Octavianus Kleopátra fiát, Cesariont ölette meg, akinek apja a királynő szerint Julius Caesar volt, majd bekebelezte Egyiptomot, és személyes képviselőin keresztül gyakorolt közvetlen kormányzást vezetett be az országban. Kleopátra pénzügyi tartalékainak lefoglalása lehetővé tette katonáinak a kifizetését, és nagyszámú kolóniában rendelte el letepítésüket szerte a római világban, amely most már teljes egészében a kezében volt. Fokozatosan hatvanról huszonnyolcra csökentette legióinak számát. Ez hozzávetőleg százötvenezer főnyi haderőt jelentett (legtöbbjük itáliai volt, bár néhányan egyéb romanizált területekről származtak), és ezt a létszámot megközelítőleg ugyanekkora számú segédcsapattal növelte, amelyeket a provinciákból (vagyis a Római Birodalom Itálián kívüli régióiból) toboroztak. Minden legio és segédcsapat a félszigeten kívül állomásozott: Octavianus úgy érezte, túl költséges vagy túl csábító az esetleges vetélytársak számára fenntartani egy központi tartaléksereget. A tisztikart minden korábbinál biztosabb alapokra helyezte saját szoros felügyelete alatt. Külön figyelmet szentelt a hivatásos *centurió*knak, akik a testület gerincét képezték. Uralkodásának vége felé külön katonai kincstárat hozott létre, hogy a katonák nyugdíját az adókból kifizethesse. A flottát is átszervezte, a legfőbb támaszpontok Misenumban és Ravennában voltak. Octavianus korábbi hispaniai testőrségét germán egységgel cserélte fel. Ez azonban csak kiegészítője volt annak a *praetorianus* gárdának, amely korábbi hadvezérek többnyire római polgárjogú testőreiből tevődött össze és kilenc *cohors*ra tagolódott, mindegyikben ötszáz gyalogossal és kilencven lovaskatonával. A praetorianusok, akiknek első közös – nem szenátori, hanem lovagrendű – parancsnokát *(praefectus praetorio)* Augustus Kr. e. 2-ben nevezte ki, Rómában és más itáliai városokban állomásoztak. Létrehozott három városi cohorsot is. Ezeknek mindegyike ezer emberből állt (később létszámuk megnövekedett), és a főváros rendőri erejeként szolgáltak a városi *praefectus (praefectus urbi)* parancsnoksága alatt.

A katonai és biztonsági erőkkel kapcsolatos intézkedések csak az egyik, bár alapvető részét képezik azon kísérletező és türelmes lépések hosszú sorának, amelyek létrehozták a római principátust. Bár ebben a rendszerben ténylegesen a kormányzó maga gyakorolta a teljes ellenőrzést, a színlelt tiszteletadásokból bőségesen kijutott a magasztos szenátusnak is, amelynek létszáma ezerről nyolcszáz (később

hatszáz) főre csökkent. Jóllehet engedékeny testület volt ez, amelyet megnyugtatott és kielégített a polgárháború befejezése, Octavianus tudatában volt annak – jól emlékezve Caesar sorsára –, hogy a korábbi uralkodó réteg csak akkor hajlandó elfogadni őt, ha látszólag feléleszti a köztársaság kori hagyományokat. Ennek megfelelően – miközben folyamatosan megtartotta a konzuli tisztséget Kr. e. 31 és 23 között – 27-ben kihirdette, hogy „az államot a szenátus és a nép szabad rendelkezésére bocsátotta" (kissé félrevezető megállapítás, még a nép számára is, amelyet így a politikai hatalommal már nem rendelkező szenátushoz utalt). Ugyanakkor tízéves időszakra hivatalosan megbízták Hispania, Gallia és Syria provincia kormányzásával és irányításával, vagyis éppen azokat a területeket kapta meg, ahol a hadsereg zöme állomásozott, és amelyeket attól kezdve alárendeltjei, a *legatus*ok révén kormányzott. A birodalom többi részét – Itália kivételével – csakúgy, mint hajdanán, a szenátus által kijelölt *proconsul*ok igazgatták. A *princeps* pedig valószínűleg mindenekfölötti tekintélyének köszönhette, hogy akaratát nem keresztezték azok a hivatalnokok, akiknek kiválasztására többé-kevésbé közvetlen módon továbbra is befolyást gyakorolt.

A császár tekintélyét az ünnepélyes *auctoritas* szóban fejezték ki, amely a hagyományokhoz és a valláshoz kapcsolódó jelentéstartalommal bírt. Etimológiailag ehhez csatlakozott – csakúgy, mint az ókori madárjósláshoz vagy a divinációhoz – a most neki adományozott *Augustus* kitüntető jelző, amely hamisan közvetítette más halandókkal szembeni magasabbrendűségét, anélkül hogy az alkotmányhoz kellett volna folyamodnia. Az irodalmi aranykor kiemelkedő írói – a történetíró Livius, a Maecenas által pártfogolt poéták, Vergilius és Horatius, akiknek törekvését Propertius néhány hazafias költeménye egészítette ki, és Ovidius – által támogatott Augustus kimutatta hódolatát az ősi itáliai vallás iránt, és életre keltett számos ősi szertartást, helyreállíttatott és újjáépíttetett összedőlt templomokat. Így Kr. e. 17-ben megnyitotta az Évszázados Játékok *(Ludi Saeculares)* felújított ősi szertartását, amely az egyik századból vagy korszakból a másikba való átmenetet jelezte. Felépíttette a „Béke oltárá"-t *(Ara Pacis)*, amelyet a klasszicizáló augustusi stílus pompás domborművei díszítettek, és számos más fontos, vallási és világi rendeltetésű épületet emeltek szerte a birodalomban. Aztán Kr. e. 12-ben, Lepidus halála után Augustus követte őt az államvallás hivatalos főpapi tisztségében *(pontifex maximus)*.

A 27-es alkotmányos rendezést a birodalom határai kiterjesztésének és pacifikálásának erőteljes lépései követték: megfékezte a vad alpesi törzseket, bekebelezte Galatiát (Kis-Ázsia közepén), és ő maga is részt vett a Hispania leigázását befejező hadjárat vezetésében. Egészségi állapota azonban megromlott. Kr. e. 23-ban úgy tűnt, halálán van, és lemondott a konzuli cím folyamatos birtoklásáról, fölvette helyette az *imperium proconsulare maius* címet. Ez a tisztség a prokonzulok fölé emelte, és teljesen elkülönült a hivataltól és annak gyakorlati gondjaitól. Megkapta a tribunusi hatalmat, a *tribunitia potestas*t is. Ennek az odaítélése a rendszerbe illesztette korábbi címeit, és felhatalmazta Augustust a szenátus összehívására. Minthogy azonban az évenként választott néptribunusok (akikről a tribunitia potestas nevét kapta) hagyományos feladata a polgárok érdekeinek védelme volt, a hatalom „demokratikus" dicsfénnyel övezte Augustust, amire annál is inkább szüksége volt, mivel rendszerének igazi alapjait a gyakorlatban a vagyonosabb osztályok támogatása biztosította. Augustus hatalmának további erősödését az jelentette, amikor 19-ben megengedték, hogy fennhatóságát kényelmesebben gyakorolhassa Itáliában. A következő két év olyan társadalmi törvénykezésnek volt szemtanúja, amely

megkísérelte támogatni a házasság intézményét és megfékezni a házasságtörést, valamint a pazarlást.

Néhány évvel később létrehozták a *consilium principis*t – egy végrehajtó vagy tanácsadó testületet. Ez kezdetben nem hivatalosan működött, és a császár barátaiból *(amici principis)* állt. Feladata az volt, hogy segítsen Augustusnak előkészíteni azokat az ügyeket, amelyek a szenátus hatáskörébe tartoztak. A princepsre nehezedő terhek ily módon csökkentek, és a kormányzat hatékonysága megnőtt azáltal, hogy vezérkarát lovagokkal – akiknek pályafutása sokkal vonzóbb lett – és hajdani szolgákkal vagy felszabadított rabszolgákkal bővítette. Ezzel létrehozta a közigazgatás kezdeményeit. Vele párhuzamosan Róma és az egész birodalom teljes adminisztrációját átszervezték. Mindezt a pénzügyi szerkezet mélyreható reformja tette lehetővé, amelynek során a központi kincstárat bonyolult kapcsolatrendszerrel összekötötték a provinciák kincstáraival, különösen a császári provinciákéval. Ennek a rendszernek a pontos működése sajnos ismeretlen számunkra. Anyagi alapját a két egyenes adó: a fejadó és a földadó jelentette. Ez utóbbi azért is volt döntő jelentőségű, mert a római világ gazdasága a mezőgazdaságon alapult. Az augustusi béke kifejezetten ösztönözően hatott a kereskedelemre; ezt elősegítette a római pénzverés óriási mértékű fejlődése és elterjedése, amely most már nemcsak arany- és ezüstpénzeket, hanem Rómában, Lugdunumban és másutt vert, újfajta sárgaréz és vörösréz érméket dobott piacra.

Az elért eredmények kellő alapot biztosítottak arra, hogy a rendszert népszerűsítő témákat propagáljanak: így például nagyon büszkék voltak a Kr. e. 20-ban a parthusokkal kötött diadalmas egyezségre, amelynek értelmében visszakerültek a parthusoktól a Karrhainál harminchárom évvel korábban meggyilkolt Crassustól megszerezett legiojelvények. Ugyanilyennek számított Róma Armenia fölötti elismert protektorátusa. Ez az ingatag helyzetű ország annak a számos kliens államnak az egyike lett, amelyekkel Augustus – folytatva a korábbi gyakorlatot – körülvette a birodalmat. Ezek a kliens államok saját pénzt verhettek, főleg bronzból, de alkalmanként ezüstből is (a kimmer Boszporuszban aranyból). A birodalmon belül is számos helyi városi közösség verethetett saját bronzpénzt. Ezeknek a területeknek a sorába tartozott (egy ideig) Hispania, valamint a legtöbb keleti régió, ahol az ősi városállamok – görög intézményrendszerükkel és kultúrájukkal – megőrizték az önállóság különböző fokozatait a provincia kormányzóinak és azok pénzügyi tanácsadóinak vagy *procurator*ainak laza felügyelete alatt.

Bár a princeps tisztsége nem tekinthető olyan alkotmányos formában rögzített hivatalnak, amelynek betöltésére utódot kellett volna kinevezni, mégis a nép figyelmének középpontjában helyezkedtek el Augustus jövőre vonatkozó tervei. Unokaöccse, Marcellus, aki leányának, Juliának férje volt, Kr. e. 23-ban meghalt. Ugyanebben az évben Agrippát Augustus követeként Keletre küldték, majd négy évvel később befejezte Hispania meghódítását. Bár a megözvegyült Juliát hozzáadták feleségül, a szenátus sohasem fogadta volna el uralkodójának. Éppen ezért Kr. e. 17-ben Augustus adoptálta Agrippa és Julia gyermekeit, a hároméves Gaiust és az egyéves Luciust. Mindemellett kiemelkedő szerepet juttatott felnőtt mostohafiainak, Tiberiusnak és Nero Drususnak (idősebb Drusus), akik 16–15-ben elfoglalták Noricumot és Raetiát, és kiterjesztették a birodalom határát a Dunáig.

Agrippa Kr. e. 12-ben bekövetkezett halála után özvegyét, Juliát Augustus arra kényszerítette, hogy akarata ellenére lépjen házasságra Tiberiusszal. Az elkövetkező néhány évben mind Tiberius, mind pedig fivére, Nero Drusus északon há-

borúskodtak. Nero Drusus azonban, miután előrenyomult az Elbáig, Kr. e. 9-ben meghalt. Három évvel később Tiberius mostohaapjával osztozott a tribunusi tisztségen. Hamarosan azonban visszavonult a színről, hogy aztán később mint Augustus adoptált fia és nyilvánvaló örököse térjen vissza Lucius és Gaius Kr. u. 2-ben, illetve 4-ben bekövetkezett halála után. Tiberiust azonnal Boiohaemumba küldték, hogy meghódítsa a hatalmas nyugati germán markomannok törzsi államát. A vállalkozás azonban félbeszakadt, amikor Kr. u. 6-ban felkelés tört ki Pannoniában és Illyricumban, később pedig Germaniában, ahol Kr. u. 9-ben Arminius, a cheruscusok nyugati germán törzsének főnöke megsemmisítette Varust és három legióját. Augustust megrázta a hír, és Germania, valamint Közép-Európa annektálását meghatározatlan időre el kellett halasztani.

Bár az adminisztratív reformok nem álltak le, a princeps ráébredt lassan az életkorából fakadó korlátokra, és Kr. u. 13-ban Tiberiust alkotmányos szempontból teljesen egyenrangú társává tette, saját végakaratát és más iratokat pedig Rómában a Vesta-szűzek házában helyezte el. Ezek tartalmazták a birodalom katonai és pénzügyi tartalékainak áttekintését és egy szövevényes, minden tekintetben pontos, de gyakran célzatos politikai végrendeletet, amely „Az isteni Augustus viselt dolgai" néven ismert (vagy *Monumentum Ancyranum*-ként, mivel egyik legépebben megmaradt másolata a galatiai Ancyrában Roma és Augustus templomának falán található). A következő évben Tiberiust Illyricumba menet visszahívták, mert mostohaapja súlyos beteg lett. Augustus augusztus 19-én halt meg és azután istenné avatták.

Augustus egyike volt a legtehetségesebb, legenergikusabb, leggyakorlottabb szervezőknek, akiket a világtörténelem ismert. Az óriási birodalom minden zugába elhatoló újjászervezés és újjáélesztés hatalmas munkája megteremtette az új római Békét, amelyből az alávetett társadalmi rétegek kivételével mindenki hasznot húzott a tökéletesedő közlekedés és a virágzó kereskedelem révén. A tekintélyelvű rendszer, amellyel (Caesar hibáiból okulva) az összeomló köztársasági államformát pótolta, bár kezdettől fogva számos összeesküvésben vonták kétségbe létjogosultságát, hosszú életűnek bizonyult. A népesség példátlanul nagy részének hozott stabilitást, biztonságot és anyagi jólétet kétszáz éven keresztül. Biztosította a görög-római klasszikus világ politikai, szociális, gazdasági és kulturális örökségének továbbélését és végleges egybeolvadását. Létrehozta azt a keretet, amelyben mind a zsidó vallás, mind a kereszténység elterjedt (Jézus megszületett, Judaea pedig kliens államból római provinciává lett).

Augustus írói vénával megáldott ember volt, számos könyv szerzőjeként ismert: írt filozófiai művet („Buzdítás a bölcseletre"), fiatal éveinek történetét, egy Brutust támadó pamflettet („Cáfolat Brutus ellen Catóról"), Nero Drusus életrajzát, visszaemlékezést „Életéről" és különböző műfajú költeményeket. Jóllehet ezek a művei mind elvesztek, a *Res Gestae* finomságai sejtetni engedik, hogy mire volt képes. Jelleméről azt mondták, hogy fiatalabb korában kegyetlen volt, később viszont megszelídült. Ez azonban lehet azért is, mert a kegyetlenség iránti politikai igény csökkent, bár ő mindig kész volt könyörtelennek lenni, ha a szükség úgy hozta. Családi kívánságai egyszerűek voltak. Bár megcsalta feleségét, Livia Drusillát, mélyen ragaszkodott hozzá. A közerkölcsről alkotott nézetei szigorúak voltak: száműzte lányát és unokáját (mindkettőt Juliának hívták) és a költő Ovidiust – aki talán túl sokat tudott az utóbbi életviteléről –, amiért vétettek ezek ellen. Unokáját, Agrippa Postumust is elűzte, akit különcnek és önfejűnek tartottak. Őt segítő férfirokonainak barátságos leveleket írt, amelyek közül néhány fenn is maradt. Mégis keményen kézben tartotta őket.

Saját magát is ugyanolyan könyörtelenül hajszolta, bár makacs betegségek sokaságától szenvedett. Külsejét (amelyről kitűnő képességű szobrászok a császárportrék emlékezetes és különböző sorozatát készítették el) az életrajzíró Suetonius írja le: „Feltűnően szép volt, és életének minden szakaszában nagyon kecses, pedig mindenféle pipereholmit megvetett; még hajviseletével sem igen törődött... Arckifejezése mindig nyugodt és derűs volt, akár beszélt, akár hallgatott... Szeme élénk volt és ragyogó, jólesett neki, ha azt hitték, isteni erő lakozik benne, és örült, hogy akire erősen rászegezte nézését, az, mintha napfény vakítaná, lesütötte tekintetét, öregkorában azonban nem látott jól a bal szemére; foga ritkás, kicsiny és recés volt, haja enyhén hullámos és szőkés, a szemöldöke egészen összeért, füle közepes nagyságú; termete alacsony (Julius Marathus nevű szabadosa és titkára szerint ugyan öt és háromnegyed láb), ezt azonban feledtette tagjainak szép arányossága; úgyhogy alacsonysága csak akkor tűnt szembe, ha magasabb termetű ember állt mellette."

TIBERIUS (Kr. u. 14–37)

TIBERIUS (Kr. u. 14–37) Kr. e. 42-ben született. Az arisztokrata Tiberius Claudius Nero, akinek a nevét viselte, és Livia Drusilla fia volt. Amikor kétéves volt, apjának menekülnie kellett a triumvirek elől köztársasági meggyőződése miatt. Négyéves korában szülei elváltak – röviddel Tiberius öccse, Nero Drusus megszületése előtt –, hogy Livia hozzámehessen Octavianushoz (a későbbi Augustushoz) feleségül.

Kr. e. 20-tól, amikor Keletre ment Augustusszal és visszakapták a parthusoktól a harminchárom évvel korábban elveszített jelvényeket, Kr. u. 12-ig – egy évtizedes megszakítással, amiről később röviden szó lesz – Tiberius rendkívül gyors és sikeres katonai karriert futott be. Kr. e. 12 és 9 között Pannoniát a birodalomhoz csatolta. Kr. e. 9-től (amikor Nero Drusus meghalt) Kr. e. 7-ig, majd Kr. u. 4-től 6-ig ismételten Germaniában harcolt. Az ezt követő három évben jelentős felkeléseket vert le Pannoniában és Illyricumban. Később visszatért helyreállítani a rajnai határt, miután a cheruscus Arminius megsemmisítette Varus három legióját (lásd AUGUSTUS).

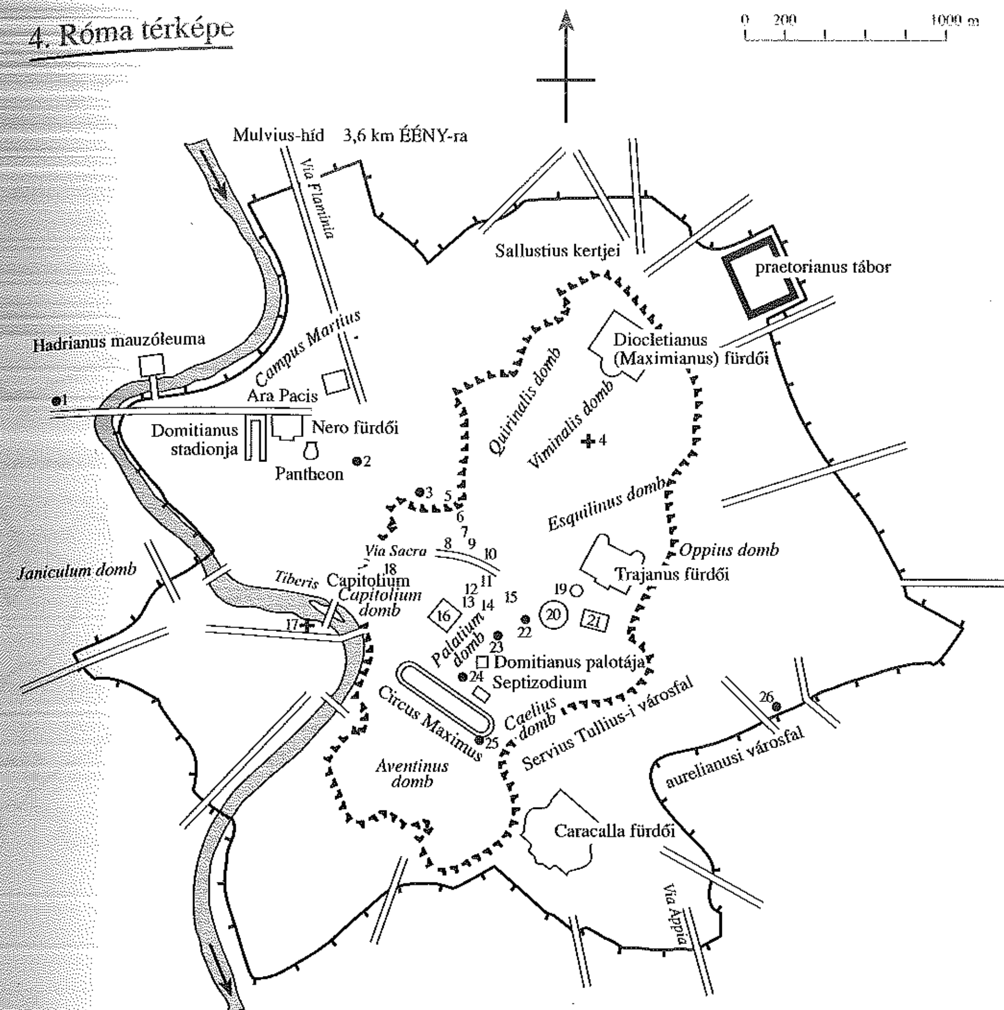
Agrippa halála után, Kr. e. 12-ben Augustus arra kényszerítette Tiberiust, hogy váljon el Vipsaniától, az ifjabb Drusus anyjától, és vegye feleségül Juliát, Augustus leányát és Agrippa özvegyét. A házasság boldogtalan volt, és Juliát Kr. e. 2-ben száműzték. Kr. e. 6-ban Tiberius tribunusi hatalmat kapott, azonban hamarosan visszavonult Rhodoszra, felháborodásból vagy amiatt, hogy Augustus két unokáját, Gaiust és Luciust kezdte előtérbe helyezni. Amikor azonban ők meghaltak, Augustus, vonakodva bár, de elismerte kiszemelt utódjának. Kr. u. 4-ben fiává fogadta, további tíz évre visszakapta tribunusi hatalmát, és a rajnai határnál különleges, nagy jelentőségű parancsnoklattal bízta meg. Ugyanakkor a császár megmaradt unokáját

– a később száműzött – Agrippa Postumust is adoptálta, Tiberiust pedig ezzel párhuzamosan arra kötelezték, hogy fogadja örökbe saját tizennyolc éves unokaöccsét, Germanicust, Nero Drusus fiát. Mindazonáltal Tiberius volt az, aki ezekben az években az adminisztrációt működésben tartotta szerény, de hasznos változtatások bevezetésével. Tribunusi hatalmát Kr. u. 13-ban megújították, Augustusszal egyenrangú feltételekkel, ami vitathatatlanná tette utódlását Augustus következő évben történt halála után.

Uralkodásának rögtön az elején a Duna (Pannoniában) és a Rajna (Alsó-Germaniában) mellett állomásozó seregek fellázadtak, mivel a szolgálati idő és a leszereléssel járó kiváltságok nem fedték Augustus ígéreteit. Az ifjabb Drusus, Tiberius fia eredményesen foglalkozott a pannoniai zavargásokkal. Ezzel szemben Germanicus, a császár nyájas és kérkedő unokaöccse – egyúttal adoptált fia is – ezalatt a germán felfordulást kevésbé hatékonyan kezelte, mivel olyan lényeges engedményeket tett, amelyeket Tiberius később kénytelen volt visszavonni. Germanicus ezt követően három katonai hadjáratra vállalkozott, amelyek a Rajna és az Elba közötti területek visszafoglalását tűzték ki célul (innen Kr. u. 9-ben, Varus seregeinek elpusztítását követően a római katonaságot kivonták). Impozáns vállalkozása elbukott, ennek ellenére diadalmenetet tarthatott és lelkes üdvözlésben részesült Rómába való visszatértekor.

Germanicus és az ifjabb Drusus egymáshoz viszonyított helyzete a végső utódlás tekintetében kétértelmű maradt. Drusus megkapta a dunai főparancsnokságot, Germanicusnak pedig hasonló megbízatás jutott Keleten. Amikor azonban megérkezett hivatali helyére, heves vitába keveredett Szíria kormányzójával, Cnaeus Calpurnius Pisóval, aki feltehetően magának Tiberiusnak volt a bizalmasa. Kr. u. 19-ben Antiokheiában Germanicus meghalt, és özvegye, Vipsania Agrippina (idősebb Agrippina) visszahajózott Rómába a hamvaival. Cnaeus Piso is, miután ostoba módon megpróbált ellenállni azoknak, akiket leváltására küldtek, visszatért a fővárosba, csak hogy szembenézzen Germanicus meggyilkolásának vádjával, aminek következtében öngyilkosságot követett el. Pedig Germanicus valószínűleg természetes halállal halt meg. Népszerűsége azonban az egész esetnek szenzációs jelentőséget adott, amelynek tényét a Germanicust bálványozó történetíró, Tacitus is hangsúlyozta. Germanicus halála azt jelentette, hogy a császár fia, ifjabb Drusus lesz kétségtelenül a végleges utód. Kr. u. 23-ban azonban Drusus is meghalt. Ekkor a szóbajöhető örökösök Germanicus és idősebb Agrippina legidősebb fiai lettek. Nero Caesar (Nero császártól való megkülönböztetésképpen nevezve így) és Drusus Caesar (így nevezve, hogy megkülönböztessük Nero Drusustól és ifjabb Drusustól) tizenhét és tizenhat évesek voltak; a császár pedig a szenátus védelmébe ajánlotta őket.

Ugyanakkor Tiberius szenátushoz való viszonya jócskán hagyott kívánnivalót maga után. Igaz ugyan, hogy nagy gondot fordított a szenátorok hagyományos méltóságának megőrzésére, és a hivatalos posztokra történő választásokat befolyásoló módszerei tapintatosak voltak, továbbá helytelenítette a neki címzett túlzott hízelgést. Az a két erény, amelyeket az érméken is megörökítésre méltónak talált, a „Mértéktartás" és a „Könyörület" volt. Ugyanakkor az a kísérlet, hogy a szenátust a kormányzásban hiteles partnerré tegye, túl későn jött; a szenátus tehetetlenségét már nem lehetett orvosolni. Az a szóbeszéd járta, hogy amikor Tiberius elhagyta a szenátusi üléseket, hallották, amint görögül azt mondta: „Szolgáknak való férfiak!"

1. Szent Péter-bazilika	14. Titus diadalíve
2. Aurelius oszlopa	15. Venus és Roma temploma
3. Trajanus oszlopa	16. Tiberius palotája
4. Santa Maria Maggiore-templom	17. Szent Chrysogonus temploma
5. Trajanus vásártere	18. Capitoliumi Juppiter temploma
6. Trajanus foruma	19. Titus fürdői
7. Augustus foruma	20. Colosseum (Amphitheatrum Novum)
8. Julius Caesar foruma	21. Domus Aurea (Aranyház)
9. Nerva foruma (Transitorium)	22. Constantinus diadalíve
10. Vespasianus foruma	23. Apollo-templom
11. Maxentius (Constantinus) bazilikája	24. Severus palotája
12. Septimius Severus diadalíve	25. Sol Invictus temploma
13. Forum Romanum	26. laterani bazilika

Életének legnagyobb drámája és tragédiája Lucius Aelius Sejanus felemeléséből adódott, akit még uralkodása kezdetén először apja társává, majd Kr. u. 15-ben apja utódjává nevezett ki a *praefectus praetoriói* tisztségre. Hamar világossá vált, hogy ő volt a császár legfőbb tanácsadója. Sejanust, bár Tacitus gúnyolódott nem szenátori rangján, neves családokhoz fűzték szálak; szeretetreméltó volt és előkelő feleségek sikeres csábítója. Kr. u. 23-ban, kétségtelenül az ő sürgetésére, megtették azt a lépést, amely jelentős mértékben megnövelte hatalmát. A korábban Róma és más itáliai városok között szétosztott kilenc *praetorianus cohors*ot az utóbbi időben a fővárosban állomásoztatták, és a császár felhatalmazta Sejanust, hogy egyetlen, új Róma városi táborban helyezze el őket, amelynek magas falai ma is láthatók. Amikor az ifjabb Drusus, aki nem kedvelte a praefectust, meghalt, Sejanus Tiberius egyedüli bizalmas barátja lett – „munkatársa", ahogy a princeps nevezte a szenátus és a népgyűlés előtt.

Ettől kezdve megszaporodtak az árulási kísérletek; Sejanus osztotta és gerjesztette Tiberius összeesküvésektől és lázadásoktól való félelmét, és az összeesküvésekre vonatkozó törvényeket használta fel arra, hogy megszabaduljon saját ellenségeitől. Gazdája feletti uralma mégsem volt teljes. Kr. u. 25-ben például megakadályozták abban, hogy feleségül vegye ifjabb Drusus özvegyét, Livillát (Livia Julia), arra való hivatkozással, hogy egy egyszerű lovag egybekelése ezzel a hercegnővel túlságosan népszerűtlen lenne a szenátus előtt. A következő évben Sejanus azonban friss lehetőséget kapott hatalma növelésére, amikor Tiberius elhatározta, visszavonul Rómából és rezidenciáját Capri szigetére helyezi át, hogy soha többé ne kelljen betennie a lábát a Városba. Azt beszélték, menekült zsarnokoskodó és nehezen kezelhető anyja, Livia Drusilla elől, aki Julia Augusta néven ismert, miután Augustus végakaratában adoptálta. Tiberius általában az emberek elől is menekült, különösen pedig az akadékoskodó szenátorok elől. Caprira csak kevés barátja kísérte el, főleg görög tudósok és asztrológusok. Ráadásul személyes biztonságáért fokozott mértékben kezdett aggódni, ami csak növelte a megközelíthetetlen sziget vonzerejét, és a sziget keleti magaslatain építtette föl a Juppiter-villát, ami bájos menedéknek tűnt.

Onnan is folytatta a birodalom igazgatását a maga megszokott lelkiismeretes módján. Ugyanakkor magányos léte vitathatatlanul táptalajt biztosított mindenféle rosszindulatú híresztelésnek, többek között állítólagos szexuális eltévelyedéséről szóló nagyszámú, ám bizonyíthatatlan beszámolóknak. Még fontosabb, hogy mivel közvetlen kapcsolata a szenátussal most csak írásbeli kommunikációra korlátozódott, Sejanus hatalma meredeken emelkedett. Minden valószínűség szerint ő volt az, aki a Caprira való költözést leginkább sürgette; és most csakis az ő révén lehetett Tiberius színe elé kerülni, és ő gondoskodott testőrökről, akik a Rómával folytatott levelezést továbbították.

Sejanus rávette a császárt, higgye azt, hogy az életét fenyegető legnagyobb veszélyt számára idősebb Agrippina és fiai, Nero Caesar és Drusus Caesar jelentik, akik örököltek valamit az apjukat, Germanicust övező népszerűségből. Kr. u. 26-ban Tiberius elutasította Agrippina újraházasodási kérelmét. Három évvel később Sejanusnak és magának a császárnak a feljelentései alapján hivatalos eljárás indult az özvegy és a két fiatalember ellen. A Nero Caesar (szexuális perverzióért) és Agrippina (áruló összeesküvésért) elleni eljárások mellettük szóló tömeges szimpátiatüntetéseket váltottak ki. Azonban mindkettőjüket őrizetbe vették és szigetekre száműzték; Drusus Caesart is letartóztatták és a fővárosban börtönözték be.

Akár összeesküvők voltak, akár nem, mindenenesetre négy évvel később mindhárman meghaltak; Germanicus és Agrippa gyermekei közül egyedül a harmadik, az ifjú GAIUS (a későbbi Caligula) maradt életben.

Ezalatt Kr. u. 31-ben Sejanus, annak ellenére, hogy lovagrendű volt, amely kizáró tényező a konzulságra, Tiberius konzultársa lett. Bukása azonban már nem váratott sokat magára, azon információk miatt, amelyeket a császár Livilla anyjától, Antoniától kapott. Sejanus a tizenkilenc éves Gaius eltávolítását tervezte, akinek utódlása az ő befolyásának végét jelentette volna. Nyilván egy fiatalabb és alakíthatóbb törvényes örököst akart volna, például Tiberius Gemellust, ifjabb Drusus tizenkét éves fiát. A császár tehát titokban átruházta a praetorianus parancsnokságot egy másik barátjára, Macróra, aki az egyik konzullal és a tűzoltóparancsnokkal összejátszva megszervezte egy szenátusi gyűlés alkalmával Sejanus letartóztatását. A szenátus tagjai, Tiberius különleges parancsát meg sem várva, elrendelték azonnali kivégzését.

Ezt hamar egyéb perek és halálesetek követték. Sejanus özvegye, Apicata öngyilkosságot követett el, miután tájékoztatta Tiberiust arról, hogy fiának, ifjabb Drususnak nyolc évvel korábban bekövetkezett halálát férje és annak szeretője, Livilla okozta. Ez talán nem is volt igaz, de Tiberius elhitte, és Livillát halálra éheztették. Azután Tiberius megírta végrendeletét, amelyben Gaiust és Gemellust közös örökösének nevezte meg, bár nyilvánvaló volt, hogy utódja Gaius lesz. Kr. u. 37 márciusában Tiberius Misenumban, Lucullus villájában tartózkodott, amikor hetvennyolc évesen elérte a halál, látszólag természetes okokból, bár vitathatatlanul szárnyra kaptak az ellenkezőjéről szóló híresztelések is.

Suetonius elmondása szerint Tiberius nagy, erős ember volt, bal keze rendkívül erős volt, kiváló egészségnek örvendett majdnem élete végéig, noha arcát néha hirtelen támadt daganatok éktelenítették. Rettegett a mennydörgéstől. Közvetlenül ébredés után – igaz csak rövid ideig – jól látott a sötétben is. „Járás közben nyakát mereven hátraszegezte; arcának feszült kifejezése volt, s többnyire hallgatagon járt-kelt; legközelebbi környezetéhez sem szólt, vagy ha igen, csak nagy ritkán és vontatottan; ilyenkor ujjának kényeskedő mozgatásával kísérte szavait."

Bár nem volt vallásos, érdeklődött a mítoszok iránt, és osztotta az asztrológusok hitét abban, hogy mindent a végzet irányít. Képtelen volt a másokkal való gyors kommunikációra, amin Augustus kitűnően szórakozott. Amint a történetíró Cassius Dio később megjegyezte: „Szavai valódi céljának éppen az ellenkezőjét tükrözték… Rossz politikának tartotta egy uralkodó részéről, ha felfedi szándékait. Azt mondta, hogy ez gyakran volt nagy kudarcok okozója, ellenkező viselkedés esetén viszont sokkal gyakrabban és sokkal nagyobb sikereket értek el." Az a fogyatékossága, hogy képtelen volt magát kifejezni – amely a Caprira történő visszavonulását követően is megmaradt –, jókora nehézségeket okozott. Ráadásul szóban és írásban is gyakran volt gúnyos és megsemmisítő. Nem volt embertelen, csak zord és komor. Nem követte a közízlést; még csak nem is tett úgy, mintha élvezné a gladiátorjátékokat. Mindamellett, amikor a nép tévesen ítélte meg tetteit, ami bizony gyakran előfordult, dühbe gurult és zavarba ejtő kegyetlenséggel reagált. Mélységesen gyanakvó volt és könnyen megrémült.

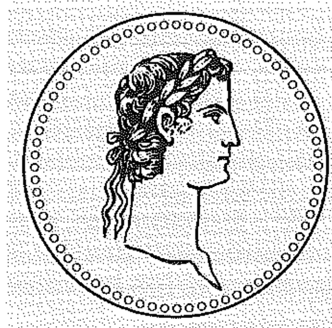
A történetíró Tacitus szívből gyűlölte Tiberiust, s uralkodását fokról fokra romlónak jegyezte fel. Igaza volt, amikor ezt észrevette, legalábbis ami az uralkodó rétegek helyzetét illeti; a provinciákban is – noha a felelősségteljes kormányzás magas színvonala általában megmaradt – bizonyos dermedt tunyaság lett úrrá. Más ókori

szerzőkhöz hasonlóan Tacitus is hitte, hogy az ember személyisége változatlan születésétől haláláig, és ha az ember cselekedetei nem erről a személyiségről tanúskodnak, akkor ez csak azért van, mert képes azt néha eltitkolni. Így Tacitus beállításában Tiberius rossz császár volt (a történetíró nem tudott elvonatkoztatni DOMITIANUStól, akinek uralkodása alatt élt): azt a számos hasznos cselekedetet, amelyet kétségkívül véghezvitt, csak baljóslatú képmutatásként könyvelte el.

Az Augustus által örökül hagyott komplex és ravaszul kiegyensúlyozott principátust bárki kényelmesen örökölhette volna. Ugyanakkor Tiberius kijelentette, hogy „minden tettét és szavát törvényerejűként tartom számon", mivel tisztában volt azzal, hogy már túl késő egy tekintélyelvű gépezetet ezzel ellenkező irányban működtetni. Uralkodása átmenetet képezett az Augustus személyétől függő rendszer és a jövő alkotmányos formában rögzített birodalmi rendszere között; ez az óvatos konszolidáció időszaka volt. Ugyanakkor Tiberius meglehetősen kényelmetlenül érezte magát ebben a minőségében, mivel szíve mélyén – elődeihez hasonlóan – ő is köztársaság párti maradt. Túlságosan őszinte ember volt ahhoz, hogy kegyesen elfogadja a kialakult állapotot, és sok szenátorral szemben érzett mély bizalmatlanságot, akikkel pedig együtt kellett dolgoznia.

Tiberius uralkodása alatt lépett színre Jézus Krisztus Galileában (vagyis Heródes Antipas Galilea-Peraea nevű kliens államának területén), akit később keresztre feszítettek Jeruzsálemben (Judaea római provinciában). Az evangéliumok szerint Jézus kérte, hozzanak neki egy pénzdarabot, s megkérdezte tőlük, kinek a képmása és körirata van rajta, majd válaszuk után kijelentette: „Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené!"; biztosra vehető, hogy az érme egy *denarius* volt Tiberius képmásával és hivatali címeivel.

GAIUS (CALIGULA, 37–41)

GAIUS (Gaius Julius Germanicus) (37–41) Germanicus és idősebb Agrippina harmadik fiaként Antiumban született Kr. u. 12-ben. Amikor szüleivel a germaniai végeken tartózkodott két- és négyéves kora között, a piciny katonai csizmáiról (*caligae*) kapta a *Caligula* becenevet.

Tizennyolc és tizenkilenc éves volt, amikor anyját és két bátyját letartóztatták, akik hamarosan meg is haltak. Gaiust azonban 31-ben pappá, 33-ban *questor*rá nevezték ki, és TIBERIUS császár, akivel 32-től kezdve Capri szigetén együtt lakott, őt és Tiberius Gemellust (ifjabb Drusus fiát) jelölte vagyonának közös örökösévé, ugyanakkor nyilvánosságra hozta, hogy Gaiust tekinti utódjának. Gaius azonban nem részesült további hivatali képzésben. Amikor Tiberius 37-ben meghalt, az a szóbeszéd járta, hogy Gaius megfojtotta vagy megmérgezte, de ezeknek a történeteknek nem kell hitelt adni, mivel Tiberius természetes okokkal magyarázható halála amúgyis bármelyik pillanatban bekövetkezhetett volna.

A praefectus praetorio tisztséget betöltő Macro támogatásával Gaiust a szenátus azonnal princepsszé kiáltotta ki. Amint pedig visszatért Rómába, a szenátorok javasolták, hogy a gyűlés szavazza meg neki az összes birodalmi tisztséget. Elődjének végakaratát hiányosan hozták nyilvánosságra, így Gaius az egész vagyont örökölhette anélkül, hogy Gemellusnak kiadta volna a jussát. Leginkább azonban a hadsereg szerette a Germanicus-házat, amelyből a császár származott, s a katonák tetszését csak fokozta, hogy az oly szörnyű véget ért hozzátartozóit illő tiszteletben részesítette. Ami pedig a tragédiákért felelős Tiberiust illeti, Gaius illendően celebrálta a temetési szertartást, ám a Tiberius halála felett érzett általános megkönnyebbüléshez alkalmazkodva csendesen elállt az istenné avatására vonatkozó kezdeti kérelmétől, és abban a gyalázkodó hangnemben kezdett róla beszélni, amely egyébként is a sajátja volt.

Nagyanyja, ifjabb Antonia, Nero Drusus özvegye talán gátat szabhatott volna az ifjú császár túlkapásainak, de május elsején meghalt. Októberben azután Gaius súlyosan megbetegedett, és a zsidó filozófus Philón szerint – akitől igazán távol állt a császár iránti elfogultság – népszerűsége az egész birodalomban olyan széles körű volt, hogy betegségének híre óriási aggodalmat és szorongást keltett a nép körében. A császár felgyógyult, de Philónnak igaza lehetett abban, hogy ez már nem ugyanaz az ember volt. 38-ban legfontosabb támogatóját, Macrót, a praefectus praetoriót megölette, és Tiberius Gemellus, a lehetséges vetélytárs is hasonló sorsra jutott. Öngyilkosságra kényszerítette Marcus Junius Silanust – négy felesége közül az elsőnek az apját. Az események ilyetén fordulata megrémítette a szenátust, ezért 39 januárjában Gaius meghirdette az összeesküvési perek felelevenítését, amelyekre még Tiberius idejéből – akinek az emlékét egyébként az események következményeként rehabilitálták – kínosan emlékeztek.

A hűtlenségről keringő pletykák hamar a fülébe jutottak: Pannonia provincia nemrégiben visszavonult kormányzóját öngyilkosságra kényszerítette. Gaius apja, Germanicus Rajnán túl terjeszkedő vállalkozásainak felelevenítését tervezte. Mielőtt azonban elhagyta volna a fővárost, tudomására hozták, hogy a döntő befolyással bíró felső-germaniai hadsereg parancsnoka, Cnaeus Cornelius Lentulus Gaetulicus orvul meggyilkolását tervezi, amint eléri Moguntiacumot. Ennek ellenére 39 szeptemberében a császár hirtelen északra távozott. Kísérői között volt a praetorianus gárda egy erős különítménye, két életben maradt nővére, Julia Agrippina (ifjabb Agrippina) és Julia Livilla, valamint Marcus Aemilius Lepidus (harmadik nővérének, Julia Drusillának özvegységre jutott férje, akit Caligula lehetséges utódjának tartottak). Nem sokkal Germaniába való megérkezésük után azonban Lepidust és Gaetulicust megölték, ifjabb Agrippinát és Julia Livillát száműzték, vagyonukat pedig Gaius megkaparintotta magának.

Bár a császár a következő telet a Rajna-menti katonai táborokban és Galliában töltötte, sem germaniai expedíciója, sem a Julius Caesar két partraszállása után közel egy évszázaddal még mindig független Britanniába tervezett átkelés nem valósult meg. Hihetetlen történetek szólnak arról, hogyan parancsolta meg katonáinak kagylók gyűjtését a Csatorna partján. Nyilvánvalóan azonban égett a vágytól, hogy visszatérhessen Rómába, ahol hírei szerint a szenátus veszélyesen elhidegült tőle. Még Itáliába történő megérkezése előtt levelekkel kezdte nyugtalanítani a szenátust, amelyekben a Gaetulicus-féle összeesküvéssel kapcsolatos pereket követelt. Amikor a nyár folyamán végre megérkezett a főváros szomszédságába, visszatértéről hivatalosan nem értesítette a szenátust, ahogy egyébként az illem megkívánta

volna. Ezalatt a testület megszavazta, hogy képzeletbeli győzelmeiért elismerésképpen *ovatiót* tarthasson, a gyűléseket testőr kíséretében látogathassa, és ezek ideje alatt magas, megközelíthetetlen emelvényen üljön.

A császár élete ellen legalább három további összeesküvést szőttek. Rómaiak egy csoportja filozófiai, sztoikus elvekre hivatkozva szabályosan beperelte. Ennél azonban sokkal komolyabb volt Gaius gyanúja, hogy a praefectus praetorio tisztségét egyedül viselő Marcus Arrecinus Clemens és ismeretlen társa merényletet tervez ellene. Az ezzel a szándékkal nyilvánosan megvádolt Clemens, talán a másik parancsnokkal egyetemben, rémületében csatlakozott felháborodott és megfélemlített szenátorok egy csoportjának komolyan kitervelt összeesküvéséhez. A tett végrehajtására kijelölt képviselőjük egy idősebb praetorianus tiszt, Cassius Chaerea volt, akit a császár kigúnyolt elpuhultsága miatt. 41. január 24-én a Palatinus dombon levő palota alatt húzódó folyosón ő és két társa rátámadt a császárra. A germán személyi testőrök közül néhányan odarohantak, de már nem tudták megmenteni Caligula életét. Ezután a praetorianus katonák leszúrták Caesoniát, negyedik feleségét, még csecsemőkorú leányának fejét pedig a falhoz csapták.

Gaius elképzelése a birodalom kormányzásáról meglehetősen különbözött két elődjének gondosan palástolt önkényuralmától. Talán keleti barátai, különösképpen a zsidó Julius Agrippa hatásának tekinthető, hogy a császár türelmetlen volt az ilyen alakoskodással szemben, és nyíltan úgy akart uralkodni, szerepelni, mint egy kényúr, mint a hellénisztikus világ királyai. Nagyméretű bronzérméket bocsátottak ki uralkodása alatt, amelyeken három nővére, ifjabb Agrippina, Julia Drusilla és Julia Livilla jelent meg istennők attribútumaival, akárcsak az istenített ptolemaioszi királynők. Az első és harmadik nővér később kegyvesztetté vált, Julia Drusillát azonban – akit különösképpen szeretett – 38-ban bekövetkezett halála után az állam hivatalosan istenné nyilvánította. Ő volt az első római nő, aki ebben a megtiszteltetésben részesült.

Amikor Gaius büszkén szónokolt saját hajlíthatatlanságáról, szavai bizonyára meglepték hallgatóit, akik szemtanúi voltak aggasztóan gyors kedély- és hangulatváltozásainak. Eltökélte azonban, hogy elsöpri az augustusi ál-köztársasági felszínt. Látványos gesztusok szemléltették Gaius új és mind grandiózusabb elképzelését a birodalom kormányzásáról. Ennek jegyében hajókból álló hidat építtetett két vagy három mérföld hosszan a Nápolyi-öblöt átszelve, ami lehetővé tette számára, hogy mintegy új Neptunus-ként kocsival hajtasson át a vizeken. Rómában is közel járt ahhoz, hogy még életében istenné avassák, bár az éremverésben nem tükröződik ez a forradalmi újítása.

Gaius istenítésének kérdése komoly válságot okozott Keleten a zsidók körében. 38-ban Alexandriában a nagy zsidó közösség kiterjedt és heves harcokba bocsátkozott a lakosság többségét adó görögökkel, akik elutasították a zsidók teljes városi polgárjog iránti kérelmét. Ez a konfliktus idézte elő a történelem első ismert komoly pogromját, amelynek során nem zsidó bandák a brutális eszközök alkalmazásával kikényszerítették a császár szobrának felállítását a zsinagógákban. 40-ben mind a két párt elküldte megbízottait Rómába, hogy képviseljék ügyüket. Philón, aki a zsidó küldöttséget vezette, színes beszámolót hagyott ránk a történtekről. A zsidók képviselői megkísérelték elmagyarázni a császárnak, hogy bár az ő vallási alapelveik lehetetlenné teszik, hogy áldozatot mutassanak be *neki,* de mindig szívesen mutatnak be áldozatot *érte,* amit valóban rendszeresen meg is tettek. Gaius azt válaszolta, hogy istenségét el nem ismerni nem annyira bűn, mint inkább őrültség. Most azonban a magában Judaeában, Jamnia vegyes, görög és zsidó lakossága körében zajló események híre érte el a fővárost. A város zsidó polgárai ugyanis lerombolták a görög lakosok által a császár tiszteletére emelt oltárt, ami arra ösztönözte Gaiust, hogy a város összes szent helyét a császárkultusz színterévé változtassa. Publius Petronius, Syria provincia helytartója azt az utasítást kapta, hogy készíttessen egy, a császárt Juppiter (Zeusz) alakjában megjelenítő szobrot és állíttassa fel a jeruzsálemi templomban. Petronius ugyan felismerte, hogy ez nemzeti felkeléshez és tömeges vértanúhalálhoz fog vezetni, mégis megkezdte legióinak összevonását, hogy a parancsot végrehajtsa. Ezalatt Gaiust zsidó barátja, Julius Agrippa végre rábeszélte a parancs visszavonására; az ellene irányuló gyilkos merénylet pedig nem sokkal ezután következett.

Suetonius szerint Gaius nagyon magas és rendkívül sápadt volt, teste formátlan, nyaka és lábai vékonyak voltak. Szemei mélyen ülők, halántéka beesett, homloka széles és zord, haja vékony szálú és a feje búbjáról már teljesen eltűnt, bár teste szőrös volt. Kopaszsága és szőrössége miatt állítólag kihirdette, hogy főbenjáró bűnt követ el az, aki felülről néz le rá, amint az utcán elhalad előtte, vagy bármilyen összefüggésben kimondja a „kecske" szót. Keményen dolgozott azért, hogy természettől fogva visszataszító vonásait a tükör előtti grimaszolást gyakorolva még undorítóbbá tegye. Szenvedélyesen szerette a cirkuszt és a színpadot (és élvezte az ezekkel járó kicsapongó estélyeket), amelyekbe annyira belefeledkezett, hogy az államügyeket káros és veszélyes mértékben elhanyagolta. A szexuális életéről keringő mendemondák megdöbbentően változatos szokásokról számolnak be, amelyek között szerepel a szadizmus, a homoszexualitás, a nővéreivel folytatott vérfertőző viszony. Suetonius testi és szellemi betegségeket írt le nála, és megjegyezte, hogy a császár olyan akut álmatlanságban szenvedett, hogy néha alig tudta mozgatni végtagjait vagy képtelen volt gondolkodni. A hatalmas tömegek öntelt imádata és a teljes magány iránti félénk sóvárgás között féktelenül ingadozott. Rendkívüli módon izgatott és dühödt tudott lenni. Philón szerint ezek a zavarok az uralkodása kezdetén elszenvedett betegség miatti túlzott kényeztetésének a következményei voltak. A Gaiusról szóló leírások változatosan tartják epilepsziásnak, skizoidnak, skizofrénnek, krónikus alkoholistának, szervezetét mindezek mellett az utolsó felesége, Caesonia által állítólag adagolt afrodiziákumok is rombolták. Nincs azonban elegendő bizonyíték, ami lehetővé tenné a felsorolt diagnózisok bármelyikének is elfogadását.

Kiegyensúlyozatlan személyisége ellenére Gaius nyilvánvalóan számos pozitív képességgel is bírt. Igaz ugyan, hogy eszeveszett energiáit nem szorgalomra és kitartásra fordította, de például mint szónok, igen hatásos volt. Tömör megnyilatkozásai csípős és szkeptikus világosságról és realizmusról tettek tanúbizonyságot, irodalmi kritikái hasonlóan zavarba ejtő tulajdonságairól árulkodtak: Homérosz, Vergilius és Livius egyaránt áldozatai voltak csípős nyelvének. Így például a filozófus ifjabb Senecát Gaius úgy jellemezte, hogy olyan, mint a „homok mész nélkül" – a sérelmet Gaius halála után Seneca úgy torolta meg, hogy a császárt a lehető legrosszabb színben tüntette fel.

CLAUDIUS (41–54)

CLAUDIUS (Tiberius Claudius Nero Germanicus) (41–54) Lugdunumban született Kr. e. 10-ben, Nero Drusus (TIBERIUS bátyja) és ifjabb Antonia (a triumvir Marcus Antonius és Octavia lánya) kisebbik fiaként. Betegessége és riasztó faragatlansága – amiről azt hitték, bomlott elmét takar – okozta hátrányos helyzete miatt Augustustól az egy *auguri* tisztségen kívül semmi egyéb közéleti tisztséget nem kapott, és nem volt hivatala Tiberius alatt sem. Unokaöccse, GAIUS, amikor császár lett, maga mellett konzulságot adományozott neki 37-ben, de egyébként tiszteletlenül bánt vele.

Miután Gaiust meggyilkolták, Claudius a palota egyik lakosztályába menekülve egy erkély függönye mögé rejtőzött. Egy praetorianus gárdista azonban felfedezte és a praetorianus táborba vitte, s ott az emberek császárukként üdvözölték, nyilvánvalóan a praefectus praetoriók kezdeményezésére, akik közül legalább egynek benne volt a keze a Gaius elleni merényletben. Ebben a kritikus helyzetben a szenátorok még mindig azon tanakodtak, mit kellene tenni: még a köztársaság visszaállításának megvalósíthatatlan ötlete is felmerült a vitában. Hamarosan azonban felsorakoztak a praetorianusok kezdeményezése mögött, és Claudiusra ruháztak minden birodalmi hatalmat. A császár örökre megneheztelt rájuk kezdeti habozásuk miatt, a szenátus pedig sohasem bocsátotta meg, hogy a döntés lehetőségét kivették a testület kezéből. Ez lehetett az első azon számos alkalom közül, amikor lábbal tiporták a szenátusnak a trón új birtokosa kiválasztásához való jogát.

Claudius az első volt abban is, hogy jelentős ajándékokat juttatott az őt császárrá kikiáltó praetorianus testőröknek, ezzel mutatva baljóslatú példát a jövőnek. Az általa kibocsátott arany- illetve ezüstpénzeken egyetlen utódjához sem hasonlítható nyíltsággal, félreérthetetlenül kinyilvánította, hogy a testőröknek és tisztjeiknek köszönheti trónját. Az érmesorozatok egyike a neki tett hűségeskü örökítette meg *[PRAETOR(iani) RECEPT(i in fidem)],** egy másik kibocsátott sorozat még érdekesebben, a praetorianus táborba való első bevonulásáról emlékezik meg *[IMPER(ator) RECEPT(us)]*. Az *imperator* cím mostantól „császár" jelentést kap, bár hasonlóan két közvetlen elődjéhez, Claudius sem merészelte utánozni Augustust, aki a személyneve elé illesztve viselte. Mindamellett, bár teljesen híján volt a katonai tapasztalatoknak, a hadsereg jóindulatúnak mutatkozott iránta, mivel a Kr. u. 19-ben meghalt népszerű Germanicus fivére volt, és akinek nevét belefoglalta a magáéba.

A légkört azonban megmérgezte Felső-Illyricum (Dalmatia) kormányzójának, Marcus Furius Camillus Scribonianusnak a sikertelen lázadása 42-ben. Bár a felkelés igazán még el sem kezdődött, máris csírájában elfojtották. Kiderült, hogy a felbujtóknak nagyon befolyásos előkelőkkel voltak kapcsolataik a fővárosban. E megrázkódtatás hatására Claudius szigorú biztonsági intézkedéseket foganatosított, és részben ennek is köszönhetően uralkodásának fennmaradó tizenkét éve alatt az ellene kezdeményezett hat vagy még több összeesküvésből egyetlen egy sem jutott sikerre. A források szerint ezek elfojtása harmincöt szenátor és két-háromszáz lovagrendű halálát okozta; így hát aligha meglepő, hogy a császár szenátus felé hangoztatott mentségei nem tettek különösebben nagy benyomást a szenátorokra. Sőt, gyakran hangoztatott kívánsága, miszerint a szenátusnak függetlenül és felelősségteljesen kellene működnie, süket fülekre talált – különösképpen mivel összetételét ő ellenőrizte, elődeinél jóval szigorúbban, felélesztve erre a célra az ősi *censor*i hivatalt, amelyet 47–48-tól magának tartott fenn.

Közvetlenül Scribonianus lázadási kísérlete után Claudius elhatározta – nyilván azért, hogy a figyelmet ezekről a kellemetlen eseményekről elterelje – Britannia meghódítását (amit Gaiusnak nem sikerült megvalósítania). Aulus Plautius parancsnoksága alatt 43 és 47 között Anglia déli és középső részét lerohanták és Britannia néven római provinciává szervezték, amelynek területe Lindumtól Isca Dumnoniorumig terjedt és határát az ún. „Fosse Way" képezte (lásd 2. térkép). Maga Claudius Camulodunumnak, a legyőzött belga *(Belgae)* törzs királyi székhelyének bevételére érkezett Britanniába. Ezzel egy időben elfoglalta Thrákia két kliens királyságát, amelyeket szintén provinciává szervezett. A terület az auxiliáris csapatok toborzásának értékes bázisává vált, amelyek tagjainak szolgálati idejére Claudius nagy figyelmet fordított. Az ő uralkodásától kezdve találunk bronz katonai diplomákat, melyek római polgárjog adományozását örökítik meg a huszonöt éves szolgálat után a segédcsapatokból leszerelt katonáknak és feleségüknek, illetve gyermekeiknek. Ezt a gyakorlatot valószínűleg már elődei is bevezették, de Claudius tette rendszeressé. Nagymértékben fejlesztette a katonatisztek előléptetési rendjét, új és kedvező lehetőségeket nyújtva a lovagrendűeknek. Egy másik tette a birodalmi flotta újjászervezése volt. Itáliában Puteoli flottabázisát kiegészítették a nagyszerű új kikötő, a *Portus Augusti* felavatásával Ostiában, és lépéseket tettek flottillák felállítására Britannia és Pontosz kikötőiben.

Claudius a birodalmat nem mint túlnyomóan itáliai intézményt kezelte. Hajlandó volt például arra, hogy a szenátusban megüresedő helyeket nemcsak Itáliából és a romanizált Dél-Galliából, hanem Gallia kevésbé fejlett, más területeiről származó szenátorokkal töltse be. Egy fönnmaradt felirat megőrizte a szenátus előtt a tárgyban elmondott egyik beszédét, amelyben megelőzte a forradalmi újítás támogatásával szemben esetleg megnyilvánuló ellenvetéseket azzal, hogy rámutatott: az újítás mindig is az örökké fejlődő római állam sajátja volt, és a most javasolt lépés nem a hagyomány elhagyása, hanem annak logikus következménye. „Azt kérdezitek tőlem – folytatta –, hogy vajon nem egy itáliai szenátort kell-e előnyben részesítenünk egy provinciálissal szemben?... Én úgy gondolom, hogy még egy provinciálist sem szabad kirekesztenünk, feltéve, ha személyük fokozza a szenátus hírnevét."

Beszéde azonban, minden széleslátókörűsége ellenére, jelentősen erősítette az itáliaiak fölényét; s a valóban jelentkező változások semmi esetre sem voltak szembetűnőek, mivel a nem itáliai származású szenátorok száma az elkövetkező néhány évtizedben meglehetősen alacsony maradt. Még a császár mértéktartó javaslatai is viharos idegengyűlöletet váltottak ki, és keserű tréfák születtek a császár állítólagos idegenek iránti részrehajlásáról.

Claudius nem rómaiakhoz fűződő viszonya újra szerepet kapott egy rendeletben, egy olyan problémával kapcsolatban, amellyel még uralkodásának elején szembe kellett néznie. Ez pedig az Alexandria görög és zsidó lakosai között zajló

* Az érmék feliratában a rövidítéseket kerek zárójelben, kisbetűkkel oldjuk fel.

heves, véres és hosszantartó vita volt (lásd GAIUS). Trónralépése után mindkét fél azonnal elküldte hozzá követeit, akikhez a császár határozott és pártatlan figyelmeztetést intézett: „Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy melyik fél felelős a zsidókkal szembeni felkelések és viszály (jobban mondva háború) kirobbantásáért... nem szívesen folytattam le a szigorú vizsgálatot, noha állandó felháborodást tartogatok magamban, akármelyik párt újítja is ki a konfliktust. És most és mindörökre kijelentem, hogy amennyiben nem szüntetitek be az egymással szembeni veszedelmes és makacs ellenségeskedést, kénytelen leszek megmutatni nektek, hogy milyen is egy jó szándékú princeps, amikor jogos felháborodás lesz úrrá rajta."

Ő maga a fővárosban elvégzendő feladatára összpontosított. Különösképpen bírói hatáskörének szentelt minden előző császárnál nagyobb figyelmet. A római uralkodók és a modern kormányfők közötti különbségek egyike, hogy az előbbiektől elvártak rendszeres bíróként való működést, nemcsak a szenátus égisze alatt tevékenykedő bíróságok látogatásával, hanem saját császári törvényszéke feletti elnökléssel is. Claudius mindkét feladatát igen nagy szorgalommal látta el, különös figyelmet szentelve saját bíróságának; például ez a bíróság tárgyalta a hűtlenségi ügyeket, amelyeket elődei a szenátus elé utaltak volna. Ezáltal tehát a császári bíráskodás hatásköre lényegesen kiterjedtebbé vált. Az efelett érzett szenátori neheztelés kétségtelenül hozzájárult az anekdoták gazdag terméséhez, amelyek arról szóltak, hogyan tette magát Claudius bíróként nevetségessé. Ezzel szemben viszont bizonyítékok állnak a rendelkezésünkre, amelyek szerint a császár értékes reformokat vezetett be a bíráskodás terén: meggyorsította a peres eljárásokat, garanciákat teremtett a gyengék és védtelenek számára, mindig hajlandóságot mutatott a törvény betűjének félretételére, de megőrizve a törvény szellemét. Ez csak egyetlen példája volt annak a szorgalomnak, amellyel kötelességeit teljesítette. Az uralkodása alatt kibocsátott érmék már kezdettől fogva új császári erényt dicsőítenek: ez pedig a *CONSTANTIA AVGVSTI*, a „császári állhatatosság" volt.

Ugyanakkor egyedül nem tudott minden feladatának egyformán jól megfelelni: a bíbor más viselőihez hasonlóan és ugyanazzal a vele járó veszéllyel, neki is szüksége volt segítőkre. Közülük az egyik legfontosabb – Lucius Vitellius (a későbbi VITELLIUS császár apja) – a szenátorokkal szembeni általános bizalmatlansága ellenére éppen a szenátorok soraiból került ki. Bár nem volt szenátori rendű – apja Luceriából származó lovag volt –, a korszak legügyesebb és legrugalmasabb politikusává vált, előléptetéseket kapva Tiberius és Gaius alatt, és Claudius idején harmadszor is konzul lett, ami ritka kitüntetésnek számított, és Claudius a censori tisztségbe maga mellé vette társául. A császári munka terhe elengedhetetlenné tette, hogy más bizalmas segítőtársai is legyenek, aminek következtében nagymértékben megnövelte a leginkább elő-ázsiai származású felszabadított rabszolgákból álló személyes tanácsadói testületéből néhánynak a hatalmát és hatáskörét. Ezen a téren, mint oly gyakran, egy már létező folyamatot foglalt megfelelő rendszerbe. Uralkodása idején azonban találunk három vagy négy olyan férfiút, aki kivételes és példa nélkül álló befolyásra tett szert. Az ellenséges ókori írók, akik gyűlölték ezeket a nem szenátori rendű keletieket, úgy mutatják be a császárt, mint aki erőtlenül aláveti magát felháborító szeszélyeiknek. Uralkodásának utolsó pár évéig – amikor is az eseményeket már nem tudta olyan erősen befolyásolni – Claudius hozott meg minden alapvető döntést. Mindazonáltal, a felszabadított rabszolgák számára Claudius közelsége az önkényeskedés és a meggazdagodás hihetetlen lehetőségeit nyitotta meg.

Az egyik ilyen ember Polybius volt, a levéltárak vezetője *(a studiis)*. Az ő kötelessége volt az is, hogy találkozókat szervezzen azokkal az emberekkel, akiket a császár valamilyen feladatra vagy előléptetésre kiszemelt, így hát előszobáját mindig befolyásos személyiségek töltötték meg. Callistus a birodalom minden részéről érkező folyamodványok ügyében tett javaslatokat *(a libellis)*. Claudius uralkodásának korai szakaszában a legfontosabb államtitkára Narcissus volt *(ab epistulis)*, aki a császár terjedelmes levelezésének ügyvitelét irányította, és ismerte minden titkát. 48-ban ő tette meg a szükséges lépéseket egy válság idején. Ezt Claudius huszonhárom éves harmadik felesége, Valeria Messalina (Augustus nővérének, Octaviának az unokája) robbantotta ki botrányos magánéletével. Messalina ekkoriban a gazdag és előkelő konzuljelöltet, Gaius Siliust (a híres germaniai hadvezér fiát) választotta szeretőinek hosszú sorába. Mialatt a császár Ostia kikötőjében tartózkodott, államcsínyt kíséreltek meg, feltehetően azzal a szándékkal, hogy a császári pár hétéves fiát, Britannicust ültessék a trónra, ők pedig a régensek lettek volna. Claudius megzavarodott a vészhelyzetben – talán ez volt az első eset, hogy komoly cselekvőképtelenséget mutatott –, de Narcissus határozottan járt el, letartóztatta és kivégeztette Siliust, Messalinát pedig öngyilkosságba kergette.

Szerencsétlenségére azonban Narcissus erőteljes beavatkozása siettette saját háttérbe szorulását, mivel Claudius 49-ben elvett negyedik felesége, ifjabb Agrippina (Julia Agrippina, Germanicus és idősebb Agrippina leánya, ily módon tehát Claudius saját unokahúga) a rivális felszabadított rabszolga, Pallas szövetségese volt. Pallas a birodalom pénzügyeiért felelt *(a rationibus)*, és a szenátustól hízelgő kitüntetéseket kapott. Agrippinának az Augusta nevet adományozták, amilyen megtiszteltetésben élő császár élő felesége korábban soha nem részesült; és most, amikor férje Claudius lett, minden célja az volt, hogy az előző házasságából született tizenkét éves fia, a későbbi NERO kiszorítsa Claudius saját fiát, Britannicust a trónutódlásból. Kellő időben elrendezte, hogy Nero eljegyezze Claudius lányát, Octaviát, és egy évvel később a császár fiává adoptálja.

Claudius 54 októberében halt meg, hatvannegyedik életévében. Halálára vonatkozóan ellentmondó magyarázatok születtek, de a legelterjedtebb változat szerint Agrippina volt a gyilkosa, aki mérges gombával etette meg a császárt. Igaz, Itáliában könnyű meghalni a gomba rossz kiválasztása miatt; és első pillantásra nem világos, miért kellett volna Agrippinának megtennie ezt a lépést, amikor fia, Nero lett egyértelműen a trón örököse. Ugyanakkor Nero már tizenhét éves volt, és talán az anyja nem akarta megvárni, amíg elég idősnek érzi már magát ahhoz, hogy nélkülözze az ő régensi szolgálatait.

Claudius, mondja az életrajzíró Suetonius, teljes mértékben heteroszexuális volt – ritka jelenség a római uralkodók között. Magas volt és jó felépítésű, arca kifejező volt, fehér haja tetszetős. Ugyanakkor dadogott, nyáladzott, folyt az orra, állandó idegrángástól szenvedett és gyakran ette és itta a kábulatig magát. Éjszaka rosszul aludt, de nappal gyakran bóbiskolt el, mialatt pereknél elnökölt. Az idősebb Plinius hozzáteszi, hogy szeme alatt vékony erekkel átszőtt táskák lógtak, amelyeket néha elborított a vér.

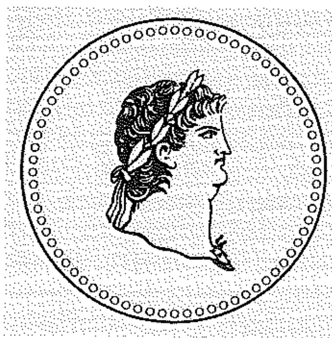
Gyermekkorában nagyanyja, Antonia réme volt; szörnyetegnek tartotta, akit a természet megalkotása közben félbehagyott. Későbbi élete folyamán gyomorbántalmai olyan fájdalmasnak bizonyultak, hogy még öngyilkosságra is gondolt – bár egészségi állapota egyébként javult. Ennek ellenére volt valami alapvető baja: ma különbözőképpen diagnosztizálják betegségeit, úgymint gyermekbénulás, születés

előtti agyhártyagyulladás, szklerózis multiplex és veleszületett agybénulás. Úgy tűnik, hogy valamiféle bénulás lehetett az, ami fiatal éveiben olyan szembetűnő rokkantsággal sújtotta.

Jellemének ajándékait és hiányosságait nehéz összefoglalni, mivel a szenátorok ellenséges érzelmei határozták meg a hagyományt. Augustushoz hasonlóan, akit nagyra becsült, Claudius is megpróbálta ötvözni a hagyományt az újítással. Az ő hozzájárulása ehhez a vegyítéshez a haladó széleslátókörűség és egy régiséggyűjtő aprólékosságának zavarba ejtő keveréke volt. Fejében kavarogtak a jó gondolatok. De bonyolultnak találta, hogy tömören kifejezett formában hozza összhangba őket, és ezek könnyen terelődtek rossz irányba a gyanakvástól, félénkségtől és rettegéstől hajtva, amelyek jellemének leginkább szembetűnő sajátosságai voltak. Ami azonban a legfigyelemreméltóbb Claudiusban különös megjelenésén és viselkedésén kívül, az műveltségének nagyon magas színvonala volt: a rendkívüli műveltségű idősebb Plinius korának első száz tudós írója között tartotta őt számon. Ifjúkorában Livius a jövő történetíróját látta benne; valóban, miután fiatalon eltanácsolták a kortárs Róma története megírásának kényes vállalkozásától, húsz könyvet állított össze az etruszk és nyolcat a karthágói történelemről, valamint nyolc életrajzi ihletésű memoárt – sajnálatos módon mindegyik elveszett. Történeti tanulmányt írt a római ábécéről is, amelyhez három további betűt illesztett (ezeket azonban nem sokkal ezután újra eltávolították).

Claudius négyszer kötött házasságot. Első felesége, Plautia Urgulanilla valószínűleg segített fölkelteni érdeklődését az etruszk történelem iránt, mivel maga is etruszk származású volt. Tőle elválva rövid ideig Aelia Paetina volt a felesége, 39-ben a tizennégy éves Valeria Messalinát, majd tíz évvel később a harmincnégy éves ifjabb Agrippinát vette nőül.

NERO (54–68)

NERO (54–68) Antiumban született Kr. u. 37 decemberében, és kezdetben Lucius Domitius Ahenobarbusnak nevezték. Apja az előkelő, ősi nemzetséghez tartozó Cnaeus Domitius Ahenobarbus, anyja pedig ifjabb Agrippina, Germanicus és idősebb Agrippina lánya volt. Alighogy betöltötte második életévét, anyját GAIUS száműzte, és apja halála után még a neki járó örökséget is elkobozta.

CLAUDIUS alatt azonban ifjabb Agrippinát (Claudius unokahúgát) visszahívták a számkivetésből, aki elrendezte, hogy fia illő nevelést kapjon. Miután pedig Agrippina 49-ben feleségül ment Claudius császárhoz, a fiú nevelője a kiváló sztoikus filozófus, Lucius Annaeus Seneca (az ifjabb Seneca) lett. Nero időközben eljegyezte és négy évvel később feleségül vette Claudius lányát, Octaviát. 50-ben Agrippina rávette férjét, hogy adoptálja Nerót, s ezzel elvette a trónutódlásban az elsőséget a császár saját, a néhai Messalinától született fiatalabb fia, Britannicus elől. Nero ekkor vette föl a Nero Claudius Drusus Germanicus nevet. 54 októberében, Claudius halála után Britannicus igényeit semmibe véve a praefectus praetorio tisztséget betöltő Sextus Afranius Burrus támogatásával Agrippina biztosította a trónt Nero számára.

Minthogy még tizenhét éves sem volt – jóval fiatalabb, mint bármelyik elődje trónralépésekor –, a birodalmat kezdetben Agrippina – a korábbi császárok nővére és felesége, a mostaninak pedig az anyja – igazgatta. A női kormányzásnak ezt a példa nélkül álló korszakát hirdetik a Nero uralkodása kezdetén kibocsátott érmeveretek, amelyeken Nero és Agrippina egymással szembeforduló képmásai szerepelnek, Agrippinának tulajdonítva az elsőbbséget. Amikor a birodalmi tanács *(consilium principis)* ülésezett, állítólag a függöny mögül hallgatózott. Hatalmát arra is felhasználta, hogy a lehetséges vetélytársakat, például Marcus Junius Silanust, aki éppenúgy AUGUSTUS ükunokája volt, mint Nero maga, eltávolítsa. Meghatározó befolyása azonban nem tartott sokáig: a pénzérmék tanúsága szerint fia már 55-ben átvette tőle az elsőbbséget, és neve, valamint képmása soha többé nem jelent meg egyetlen későbbi sorozaton sem. Amikor ugyanezen év elején Britannicus egy, a palotában rendezett lakomán meghalt – állítólag Nero gyilkolta meg, bár ez teljességgel bizonyíthatatlan –, Agrippina szörnyen megrémült, mivel ezt az ifjút tartalékolta arra az esetre, ha a fia túlságosan kezelhetetlenné válna. Ez sejtés marad csupán, de befolyása szemlátomást hanyatlóban volt, amikor fia átköltöztette egy másik palotába, ilyenformán vetve véget nagyszabású palatinusi estélyeinek.

Ekkor, Seneca és Burrus irányítása alatt a birodalom számára eljött a józan kormányzás időszaka. A néhai Claudiust istenné avatták (ő volt az első császár Augustus óta, aki ebben a megtiszteltetésben részesült, s ez alkalmat adott bizonyos becsmérlő tréfákra), és Nero ígéretet tett arra, hogy Augustust példaképének fogja tekinteni. Kifejezésre jutatta kissé irreális, mindenesetre hízelgő kívánságát, hogy a szenátus és a konzulok gyakorolják kormányzati szerepüket, mint a régi időkben. Lépéseket tettek a közrend javítása, a hamisítás elleni védelem érdekében, a pénzügyek rendbetételére; a provinciák helytartóinak és hivatalnokainak megtiltották, hogy a helyi lakosságtól nagy összegeket szedjenek be gladiátori bemutatóik céljára. Nero, ahogy felnőtté vált, maga is keményen dolgozott, különösen bírói kötelezettségei területén. A perrendtartás terén hasznos és gyakorlatias ötleteket valósított meg.

Haladó és liberális érzelmeket is táplált; ezektől vezérelve kísérelte meg például, hogy eltörölje a közvetett adózást szerte a birodalomban (válaszul az adószedők elleni panaszokra), megszüntesse a praetorianus gárdisták állomásoztatását a cirkuszokban és a színházakban, és megtiltsa a gladiátorok és az elítélt bűnözők nyilvános látványosság keretében történő meggyilkolását. Azonban ezek az elképzelések kivitelezhetetlennek bizonyultak: az első azért, mert azt jelentette volna, hogy nagymértékben kell növelni a közvetlen adókat, a második azért, mert az arénában zajló verekedések hamarosan tűrhetetlenné váltak, a harmadikat pedig a közvélemény nem támogatta. Ezek a javaslatok, jóllehet semmi sem valósult meg belőlük, arról tanúskodnak, hogy Nero alapvetően humánus volt, noha könnyen lovalta magát vadságba, ha személyes biztonságát fenyegetve érezte. Például okáért mentorához, Senecához hasonlóan ő is kifejezte ellenvetését az élet kioltásával szemben, és ez az ellenérzés kiterjedt a halálbüntetésre is. Ezért hát rendkívül kényelmetlenül érezhette magát, amikor a városi prefectust *(praefectus urbi),* Lucius Pedanius Secundust egyik rabszolgája meggyilkolta, Nerónak a törvény értelmében

Pedanius háztartásának mind a négyszáz szolgáját a halálba kellett küldenie, a közvéleménynek a rabszolgák javára megnyilvánuló erős nyomása ellenére is.

Ilyen jellegű kudarcok lohasztották le fokozatosan hajdani lelkesedését az adminisztratív teendők terén. Egyre inkább saját kedvteléseinek szentelte idejét: lóversenyezés, éneklés, színjátszás, tánc, költemények írása és szexuális kicsapongás hatalmas, valóban majdnem határtalan változatossággal, ha hihetünk a pletykaíróknak. Seneca és Burrus megkísérelte normális mederbe terelni ezeket a szenvedélyeket, hogy ne pattanjon ki botrány. Azt tanácsolták neki, inkább csak palotán belüli viszonyt folytasson Actéval, a felszabadított rabszolganővel. Agrippina azonban túlságosan nem örülhetett annak, hogy egy másik asszony is van a palotában. Sőt mi több, helytelenítette Nero nem római ízlését a művészetekben, nem is szólva arról a nőies görög ruháról, amelyben tetszelgett. Amikor Nero tudomására jutott, hogy milyen epésen beszélt róla, 59-ben megszervezte anyja meggyilkolását a Cumaei-öböl (Nápolyi-öböl) mellett. A történetíró Tacitus művének egyik legjobban sikerült fejezetét szenteli ennek az eseménynek, leírva, micsoda törékeny hajót bocsátottak Agrippina rendelkezésére, hogyan sikerült kiúsznia, hogy aztán a szárazföldön érje utol a halál. A történet ugyan tartalmaz olyan melodrámai elemeket, amelyeket nem kell komolyan venni, kétségtelenül igaz az a tény, hogy Nero megölette őt. A szenátussal pedig közölte, anyja összeesküvést szőtt ellene, és ez kényszerítette őt arra, hogy eltétesse láb alól. Az utókor számára ez az anyagyilkosság megbocsáthatatlan szörnyűség maradt. A szenátorok, akik gyűlölték Agrippina alkotmányellenes szerepét és arrogáns viselkedését, nem nagyon sajnálkoztak eltávolítása miatt, és Nero megkönnyebbülten vehette észre, hogy sem a lakosság, sem a praetorianus gárda nem bánta különösebben a dolgot, annak ellenére, hogy a nagy Germanicus leánya volt.

62-ben azonban teljesen új szakasz kezdődött uralkodásában, amikor mind Seneca, mind pedig Burrus eltűnt a politika színpadáról. Először Burrus halt meg a gégéjében keletkezett tályog vagy daganat miatt. A praefectus praetoriói tisztségben Faenius Rufus és a sokkal baljóslatúbb szicíliai Gaius Ofonius Tigellinus, Nero rossz szelleme követte, aki ösztökélte túlkapásait. Seneca Tigellinusszal – és az újabban önfejű császárral – túlságosan nehéznek találta az együttműködést; így hát visszavonult, hogy élvezze azt a roppant vagyont, amelyet az őt illető bírálatok ellenére sikerült összegyűjtenie. Nem sokkal ezután Nero újsütetű függetlenségét feleségeinek váltogatásában juttatta kifejezésre. Elvált Octaviától, s bár az teljesen ártalmatlan volt, száműzte és kivégeztette 62-ben. A helyét Poppaea Sabina (a császár kedvelt barátjának, Othónak a felesége vagy szeretője), a gyönyörű, borostyánhajú fiatal nő foglalta el, aki a szóbeszéd szerint szamártejben fürdőzött.

Tigellinus azonban, aki összejátszott a császárral ezekben az esetekben, valószínűleg alábecsülte a szenátorok kedvezőtlen reakcióját Nero különböző területeken, például a művészetekben megnyilvánuló tevékenységével kapcsolatban. Kezdetben a császár még csak magánszínpadokra korlátozta színpadi szerepléseit, de 64-ben kitört korlátai közül, és Neapolisban először lépett föl a nagyközönség előtt. Ott a szenvedélyesen filhellén Nero nagy örömére a hallgatóság görög volt; a következő évben a fővárosban is megjelent, ezúttal római nézők előtt, az általa görög mintára megteremtett „Nerói Játékok" második megrendezése alkalmából. Tacitus felettébb színes és epés beszámolókat szentel ezeknek a fellépéseknek. Leírja, hogyan szervezte meg később a császár az „Ifjúsági Játékok"-at, mindenféle erkölcstelenséggel tűzdelve. Ezeken (lámpaláza ellenére) ő maga is fellépett, *Augustiani*nak nevezett

lovagok fizetett tapsától kísérve. Költeményeket is írt, összefűzve – a történetíró szerint – az ivócimborái által elejtett megjegyzéseket. Suetonius kevésbé kedvezőtlen színben feltüntetve idézi feljegyzéseit és írásait, amelyek bizonyítják, hogy Nero valójában írt eredeti verseket is. Műértő érdeklődést tanúsított a festészet és a szobrászat iránt is.

Ugyanakkor ezek az aberrációk – ahogy kedvteléseit a szenátorok megítélték – nem zavarták a birodalom egészében honoló békét, jólétet és józan kormányzást. Csak néhány távoli határvidéken voltak hadműveleti mozgások. Britanniában a római uralom terjedése – amelyet jelzett az a tény, hogy a druida erődöt, Monát Gaius Suetonius Paulinus elfoglalta – átmenetileg lelassult a kelet-angliai *Iceni* törzs felkelése miatt. Ezt a római adóztatás mellett az robbantotta ki, hogy a britek nem akarták visszafizetni a Seneca által folyósított ijesztően nagy összegű kölcsönt. 60-ban a törzs királynője, Boudicca (Boadicea) lerohanta Camulodunum, Londinium és Verulamium római települését, és tizenhétezer rómait vagy romanizált őslakót kardélre hányt. Végül is a mai Atherstone mellett Boudiccát legyőzték. Ezalatt a birodalom keleti határán túl a kor legnagyobb hadvezére, Cnaeus Domitius Corbulo fontos megbízatást kapott, hogy vonja ki Armeniát a parthus fennhatóság alól. Már majdnem teljesítette küldetését, amikor hadvezértársa, Caesennius Paetus a Törökország keleti részén fekvő Elaziğ mellett súlyos vereséget szenvedett. 62-ben a rómaiak megszakították a vállalkozást, mígnem a következő évben Corbulo visszaállította a római katonai fölényt. Ennek eredményeképpen egyezmény jött létre a parthusokkal, amelyben az Armenia trónján ülő, a rómaiak által pártfogolt I. Tiridatész elfogadta a római kliensi státuszt. 66-ban fényes külsőségek közepette Tiridatész Nero vendégeként Rómába látogatott.

Ebben az időszakban a fővárosban és a galliai Lugdunumban működő pénzverdék a birodalomban valaha is vert legpompásabb sárga- és vörösréz érméket bocsátották ki. A császárt vaskos, barokkos vonásokkal ábrázolták, a magasztosság és a realizmus érdekes ötvözetében. Az érmék hátlapján jelenetek és feliratok igen változatosan hirdették mindazokat a jótéteményeket, amelyekkel Nero saját állítása szerint elhalmozta Róma lakosait és a birodalom népeit. Sőt mi több, egyes veretek diszkréten céloznak még a színház és a lovak iránti rajongására is – amelyekkel kapcsolatos szenvedélyét a hagyományos, elfogadott keretek közé próbálta illeszteni az Apollóra mint lírajátékosra és a lovassági hadműveletekre való utalással.

Mindazonáltal Rómában a helyzet kezdett rosszabbra fordulni. Döntő esemény volt Róma nagy égése 64-ben, amely számos családot fosztott meg otthonától és általános elégedetlenkedést váltott ki. Tacitus egyik híres helye szerint Nero megkísérelte, hogy a város kicsiny keresztény közösségére (akiket egyébként szakadár zsidó csoportnak tartottak) hárítsa a felelősséget a tűzvészért, és sokakat elevenen megégettek közülük; Szent Péter és Szent Pál mártírhalála ennek az üldözésnek tulajdonítható. Ugyanakkor azonban a hagyomány makacsul ragaszkodik nemcsak ahhoz, hogy az uralkodó saját költeményét, a „Trója ostromá"-t szavalta, miközben a lángok látványában élvezkedett, hanem ahhoz is, hogy ő maga kezdte a gyújtogatást, így szerezve telkeket az „Aranyház" *(Domus Aurea)* megépítéséhez.

Az előző évben Nero fényűző palotát építtetett saját lakhelyéül; ez a *Domus Transitoria* („Átjáró") nevű építmény azonban most csak egyszerű előcsarnoka lett az új és sokkal nagyobb Aranyháznak, amely a hozzá tartozó kerttel együtt Róma – korábban sűrűn lakott – óriási területeit foglalta el. Sem azelőtt, sem azóta egyetlen európai uralkodó sem hasított ki ilyen hatalmas területet személyes rezidenciája

számára a főváros kellős közepén. A Nero építészmérnökei, Severus és Celer által tervezett Aranyház különálló kecses pavilonok és kerti házacskák sorából állt, elbűvölően megtervezett táj közepén, amelyre gyönyörű kilátás nyílt. Az épületegyütteshez hatalmas mesterséges tó is tartozott, tele különböző fajtájú halakkal és állatokkal. A palota központi részét az Esquilinus dombon nehéz ma elképzelni, mert később átépítették, és most mélyen a föld alatt fekszik. Kupolával fedett nyolcszögletű csarnoka, amely megvilágítását középen kör alakú nyíláson át kapta, korai és igen jól sikerült példája a téglaburkolatú öntött falazásnak. Az épületet mindenféle technikai csoda ékesítette, beleértve kénes és sós vízzel folyó fürdőket, a világ legnagyobb hidraulikus gépezetét, amely az ebédlőtermek mennyezetére erősített elefántcsont lapokat mozgatta, hogy lakoma közben fölülről virágokat szórhassanak és illatszert permetezhessenek. A központi lakomaterem kupolája „éjjel-nappal szünet nélkül forgott, mint a világegyetem". Amikor az Aranyház elkészült, a császár így kiáltott fel: „Végre kezdek emberhez méltóan lakni!"

Ugyanakkor azonban a szenátori rendhez fűződő viszonya határozottan megromlott. Tigellinus egyik első tette a gyűlölt hűtlenségi törvény felélesztése és a gyanúsítottak egy részének kivégzése volt. 65-ben a császár és környezete tapasztalhatták, milyen egy igazi összeesküvés. A Piso összeesküvése néven ismert lázadás vezéralakja egyes források szerint egy bizonyos Gaius Calpurnius Piso volt, egy közkedvelt, viszont felületes előkelő. A másik változat Faenius Rufust – a praefectus praetoriót, aki Tigellinus mellett háttérbe szorult befolyása miatt neheztelt – és Senecát, a visszavonult államférfit jelöli meg vezetőként. Az igazság már sohasem fog kiderülni, de tény, hogy az összeesküvést tizenkilenc kivégzés vagy öngyilkosság és tizenhárom száműzetés torolta meg. Piso, Faenius és Seneca is a kivégzettek között volt csakúgy, mint Seneca unokaöccse, a költő Lucanus, Nero egyik legközelebbi barátja, valamint Claudius leánya is.

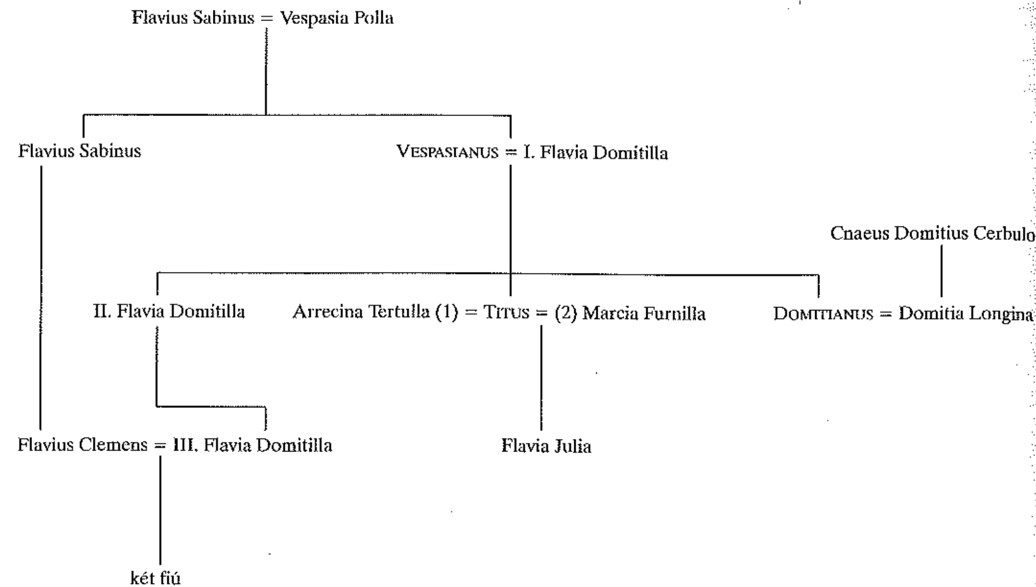
A következő évek folyamán a kormányzat folytatta a gyanúsítottak megbüntetését. A szigorúan filozofikus tartású Thrasea Paetus egyike volt azoknak, akik feladták magukat. A kiváló hadvezér Corbulo, valamint Alsó- és Felső-Germania hadseregének vezetői hasonlóképpen lelték halálukat. Nero parancsára kivégezték őket, miközben ő maga Görögországba utazott bemutatni művészi rátermettségét: megnyerte a versenyt a Játékokon (neki adományozták az olümpiai kocsihajtás díját, annak ellenére, hogy leesett a kocsijáról), műkincseket gyűjtött, felavatta a korinthoszi csatornát (amelynek építését sohasem fejezték be), és látszólag „felszabadította" szeretett hellénjeit. Ugyanakkor Rómában a sorozatos kivégzések közepette az élelmiszerhiány súlyos nehézségeket okozott, és a feszültség olyan mértékű lett, hogy felszabadított rabszolgája, Helius, akire Nero távollétében a fővárost bízta, kényszert érzett átkelni Görögországba és felszólítani a császárt a sürgős visszatérésre.

68 januárjában Nero látványos külsőségek közepette visszatért a fővárosba. Márciusban azonban Gaius Julius Vindex, Gallia Lugdunensis tartomány helytartója felkelést robbantott ki ellene. Galba Hispaniában csatlakozott a lázadáshoz. Lucius Clodius Macer is önállósította magát Észak-Afrikában; még a rajnai legiók is, amelyek ugyan megsemmisítették Vindexet Vesontiónál, elutasították Nero fennhatóságát. A válság legyőzhető lett volna, ha határozottan cselekszik, de csak arra volt képes, hogy a bosszú fantasztikus tetteiről képzelegjen, vagy azt képzelje, zendülő csapatait majd drámai előadás keretében, könnyeket hullajtva visszanyeri. Tigellinus súlyosan beteg volt és ezért erőtlen, és az akkori praefectus praetorio,

Nymphidius Sabinus pedig testőreit alattvalói hűségesküjük megszegésére biztatta. Amikor Nero fülébe jutott, hogy a szenátus is ellene fordult és halálra korbácsoltatásra ítélte, titkára segítségével öngyilkosságra szánta el magát, és június 9-én egy tőrrel torkon szúrta magát. Ezek voltak utolsó szavai: „*Qualis artifex pereo*" („Micsoda művész pusztul el bennem!").

Nero megjelenését és viselkedését Suetonius a következőképpen jellemezte: „Csaknem középtermetű volt, teste foltos és rossz illatú, haja szőkés, arca inkább szép, mint kellemes, szeme szürkéskék és gyenge; nyaka kövér, a hasa potrohos, lábszára túl vékony, egészsége kitűnő, hiszen hiába élt mértéktelen kicsapongások közt, tizennégy év alatt mindössze háromszor volt beteg, s még ekkor sem hagyott fel sem a borivással, sem egyéb szokásaival. Öltözködésben, egész tartásában oly szégyentelen volt, hogy haját nemcsak soronként rendezett csigákba fésülte, hanem achaiai útján hátul leeresztve hordta; és igen gyakran csak pongyolát öltve, nyaka köré kendőcskét csavarva, öv és saru nélkül mutatkozott a nyilvánosság előtt."

Flavius-dinasztia

GALBA (68–69)

GALBA (Servius Sulpicius) (68. június–69. január) Kr. e. 3-ban született Terracinában a patricius származású Gaius Sulpicius Galba és a hasonlóképpen kiváló családból származó Mummia Achaica fiaként. Augustus, Livia Drusilla, Tiberius, Gaius és Claudius mind nagyra becsülték tehetségét, s egymás után lett Aquitania helytartója *(legatus Augusti)*, 33-ban konzul, három legio parancsnoka Felső-Germaniában, 45-ben Africa prokonzulja és Hispania Tarraconensis helytartója.

Közép-galliai (Gallia Lugdunensis) helytartótársa, Gaius Julius Vindex 68-ban fellázadt Nero ellen. Ő maga nem törekedett császári hatalomra, mivel tisztában volt vele, hogy nem rendelkezik azzal a tekintéllyel *(auctoritas)*, amely széles körű támogatást biztosítana számára. Ehelyett Galbának ajánlotta föl a vezérletet. Galba tétovázott, de amikor Aquitania helytartója hozzá folyamodott Vindexszel szembeni támogatásért, döntésre kényszerült. Ennek következtében 68. április 2-án Carthago Novában közzétett kiáltványában a szenátus és a római nép képviselőjévé nyilvánította magát. Ez nem a trón iránti személyes igényét jelezte, de gyakorlatilag Vindex szövetségesévé tette. Csatlakozott hozzá Otho, Lusitania kormányzója. Csakhogy Othónak nem voltak legiói, és Galbának is csak egy (talán éppen katonai tanácsadója, Titus Vinius vezénylete alatt), így egy másikat kezdett el toborozni Hispania lakosságából.

Május végén azonban Vindex vereséget szenvedett Vesontiónál a felső-germaniai hadvezértől, Lucius Verginius Rufustól és öngyilkosságot követett el, amire Galba kétségbeesésében visszavonult Hispania belsejébe. Két héttel később azonban értesült Nero haláláról, és hogy a szenátus, amelynek tagjai már titokban kapcsolatban álltak vele, császárrá nyilvánította. Ez a lépés a praetorianus gárda támogatását is élvezte, amelyek praefectusa, Nymphidius Sabinus megvesztegette embereit, hogy adják fel Nero iránti hűségüket.

Újonnan toborzott legiójával Galba észak felé, Gallia irányába vonult, és Narbónál július első napjaiban meglátogatták őt a szenátus és a praetorianus gárda követei. Az ősz folyamán megszabadult Clodius Macertől, egy ellene elkövetett merénylettel bízva meg a helyi császári procuratort. Macer független irányvonalat követett Africában, és gyanítható volt, hogy magának akarja megkaparintani a trónt.

A fővárosban azonban időközben súlyos nehézségek merültek fel. Galba, bár rendkívül vagyonos ember volt, nem szeretette a pénzt költeni és úgy érezte, a Nymphidius-féle vesztegetés túlságosan költséges volt. Ezért még el sem érte Rómát, s máris leváltotta a praefectust, és helyébe saját közeli barátját, Cornelius Lacót ültette. Nymphidius újabb, felforgatásra tett kísérlete a halálával végződött. A halott tisztjeit Galba a saját pártfogoltjaival helyettesítette, és megtagadta a Nymphidius által az ő nevében ígért juttatások kifizetését, megjegyezvén: „Én kiválasztom a katonáimat, nem pedig megvásárolom." Ennek eredményeként a prae-

torianusok elégedetlenkedni kezdtek. Ráadásul, amint Galba megközelítette a fővárost, hadserege összetűzésbe keveredett az elégedetlen matrózokkal, akiket ezt követően a császári testőrséggel egyetemben feloszlattak. Galba ekkor újabb erőfeszítéseket tett a pénzügyi takarékosságra, ami megakadályozta, hogy megkedveltesse magát Róma népével. A Nero adományainak visszaszerzésére alakult bizottság kinevezése ismételten elidegenített tőle számos vezető személyiséget a hajdani megajándékozottak közül.

A legrosszabb azonban mégis az volt, hogy a germaniai táborok legionáriusai hamarosan fellázadtak ellene. Ha egy legio Hispaniában tud császárt csinálni, gondolták, akkor hét legio Germaniában jobbat tud – és még olyan gazdag ajándékokat is szerezhet, mint amilyet Nymphidius ígért a praetorianusoknak. Amikor aztán 69. január elsején az új felső-germaniai parancsnok, Hordeonius Flaccus felszólította csapatait, hogy újítsák meg Galbának tett hűségesküjüket, a két moguntiacumi legio megtagadta az engedelmességet és ledöntötte szobrait. Helyette a szenátusra és a római népre esküdtek fel és követelték, hogy ők választhassák meg az új császárt. A rákövetkező napon Alsó-Germania csapatai hasonlóképpen fellázadtak, és saját új parancsnokukat, VITELLIUSt ruházták fel a császári bíborral.

Galba talán nem volt tisztában a legújabb hírekkel – bár tudta, mi történt Moguntiacumnál –, amikor úgy határozott, hogy fiút fogad örökbe a dinasztikus folytonosság megnyugtató hatásának érdekében. Választása a kiváló családból származó és feddhetetlen jellemű fiatalemberre, Lucius Calpurnius Piso Licinianusra esett. Ez a választás azonban oly mértékben ábrándította ki Galba legkorábbi támogatóját, a saját adoptálásában reménykedő Othót, hogy összeesküvés szervezésébe kezdett a praetorianus testőrök között. Január 15-én aztán ezek a katonák – praefectusuk, Laco beleegyezése nélkül – a Forum Romanumon megölték Galbát és Pisót, és levágott fejüket Othóhoz vitték a praetorianus táborba.

Származása és képzettsége ellenére – az impozáns éremportrékon megjelenő szigorú vonásokkal szembeállítva – Galba nem bizonyult sikeres császárnak. „Megegyezhettünk volna abban – jegyzi meg a történetíró Tacitus –, hogy rendelkezett egy uralkodó adottságaival – ha sohasem uralkodott volna." Takarékos pénzügyi politikáját, noha meglehetősen dicséretes volt Nero minden pazarlása után, kétbalkezes tapintatlansággal hajtotta végre. Tanácsadóit – Lacót, Viniust és a felszabadított rabszolga Icelust – szerencsétlenül választotta meg, utódjának megválasztása pedig egyenesen végzetesnek bizonyult. Galba ugyanakkor családján kívüli örökös kiválasztásával legalább azt az új és értékes elvet fogalmazta meg, hogy a trónt az arra érdemes örökölje: mint ahogy az ő megválasztásával először ruházódott át a principátus egy a Julius–Claudius-házon kívülről jött férfira. Az első császár volt, akit a legionariusai emeltek hatalomra. Ettől az időtől kezdve a római világ olyan „nyereménnyé" vált, amelyért bármelyik római hadvezér versenybe szállhatott. Ugyanakkor Galba halála a praetorianusokat új és baljóslatú szereppel ruházta föl: praetorianus tisztek ölték meg Gaiust, Nero halálát egyik praefectusának hűtlensége okozta, de Galba volt a császári állam első – bár semmi esetre sem az utolsó – olyan vezetője, akit a testőrség legénysége tett el láb alól.

OTHO (69)

OTHO (Marcus Salvius) (69. január – április) 32-ben született. Családja AUGUSTUS alatt emelkedett fel a lovagrendből és egészen a konzulságig vitték. Apja CLAUDIUStól kapott patriciusi rangot. Róma divatos elfoglaltságainak szentelt ifjúkora idején a gyönyörű Poppaea Sabina férje vagy szeretője lett. Nero azonban, amikor érdeklődni kezdett az asszony iránt (később összeházasodtak), 58-ban Lusitania helytartójává nevezte ki.

Tíz évvel később, miután GALBA kinyilvánította Nerótól való függetlenségét, Otho lett Galba fontos támogatója. Amikor Galbát kikiáltották császárrá és Róma felé kezdett vonulni, Otho vele ment és igyekezett megnyerni magának a csapatok jóindulatát, kifejezve együttérző aggodalmát a menet szokatlan megpróbáltatásaival kapcsolatban. Feltett szándéka volt biztosítani saját adopcióját Galba utódaként. Amint Rómába érkezett és fejében még mindig ugyanazt forgatta, olyan feltűnő bőkezűséget tanúsított a praetorianus testőrség iránt, amit nem igazán engedhetett meg magának. Miután Piso Licinianust Galba örökösévé nyilvánították, oly mértékben letört, hogy számos praetorianust bevonva összeesküvést szőtt a császár ellen. 69. január 15-én a testőrség katonái meleg fogadtatásban részesítették a praetorianus táborban (bár tisztjeik kezdetben haboztak), ahol az ő nevére felesküdtek. Galbát és Pisót a Forumon meggyilkolták és fejüket elhozták neki. A szenátus, bár akkorra már értesült VITELLIUS császárrá való kikiáltásáról Germaniában, beleegyezett Otho megválasztásába.

Mindkét trónkövetelő precedenst teremtett származásával: abból az új hivatali arisztokráciából jöttek, amely a császárság idején alakult ki és lovagrendi származású férfiakból állt. Csakhogy Otho veszélyesen kevés szállal kötődött a hadsereghez, a praetorianus testőrséget kivéve, amelytől viszont minden elődjénél erősebben függött. Azt mondták, eszébe sem jutott, hogy Vitellius versenybe szállhat vele a trónért, a polgárháború gondolatától pedig egyenesen irtózott (érméinek egyikén reményteljesen ünnepli a „földkerekség békéjé"-t: *PAX ORBIS TERRARVM).* Ugyanakkor a háború elkerülhetetlenné vált, amikor Vitellius hadvezérei, Valens és Caecina átkelve az Alpokon előrenyomultak Itáliába, és Cremonánál egyesítették erőiket. Otho dél-galliai tengeri hadjárata kevés eredménnyel járt. Ezzel szemben a Duna-vidéki, valamint az Eufrátesz menti legiók támogatták, és az előbbieket csatlakozásra szólította fel. Ez azonban időt igényelt, és ezalatt hadvezérei, Vestricius Spurinna és Annius Gallus feltartóztatták Vitellius előrenyomuló testőrségét a Pó folyónál.

Rómában Otho visszahívta visszavonultságából Verginius Rufust, aki ekkor töltötte be másodszor a konzuli tisztséget. Otho azt remélte, hogy Rufus tekintélye révén helyreállítja majd a bizalmat. Az új császárnak azonban el kellett fojtania a praetorianus gárda körében kitört zavargásokat (eltávolította népszerűtlen parancsnokukat, Lacót). A testőrségbe besorozott kétezer gladiátort, s ezzel a tettével nem éppen biztató példát adott. Ahhoz sem volt elég bölcs, hogy szárazföldi hadseregének parancsnokságát megossza, noha az ütőképes főparancsnokok hiánya, úgy

tűnt, elkerülhetetlenné teszi ezt a lépést. Azonban március 14-én ő maga is elindult északra, s hogy rácáfoljon a puhányságáról terjengő hírekre, gyalog, borotválatlanul menetelt a hadijelvények előtt. Amikor megközelítette Valens és Caecina erőit, a segítségére induló dunai csapatok már nem voltak messze. Az ellenség azonban, a kisebb csatározásokban elszenvedett vereségek ellenére, már kapott utánpótlást és számbeli fölényt élvezett, különösen mivel Otho maga seregének egy részével fő-hadiszállásán maradt, a Pótól délre fekvő Brixellum közelében.

Ugyanakkor legjobb hadvezérei, Gaius Suetonius Paulinus, Annius Gallus és Marius Celsus tanácsa ellenére a császár és fivére, Lucius Salvius Otho Titianus, valamint a praefectus praetorio tisztségét betöltő Licinius Proculus eldöntötték, hogy most kell sort keríteni a döntő ütközetre, mielőtt csapataik felmorzsolódnának, vagy még mielőtt Vitellius maga is megérkezne, vagy egyszerűen csak azért, mert Otho képtelen volt elviselni a várakozást. Az első bedriacumi csatának is nevezett döntő összecsapásra Cremonától kissé keletre került sor. A csata gyorsan lezajlott, minthogy Vitellius hívei bekerítették Otho hadvezéreit, és teljes vereséget mértek rájuk. Othót, amikor a hírek elérték Brixellumba, tanácsadói a harc folytatására biztatták. Ezt követelték a dunai felmentő sereg – amelynek előörsei már elérték Aquileiát – követei is. Otho azonban elutasította a tanácsot és április 16-án öngyilkosságot követett el.

A történetíró Tacitus komor szavakkal jellemzi mind Othót, mind Vitelliust, minthogy mélységesen megvetette a polgárháborút, és ebben a harcban nem látott sem olyan elveket, sem olyan vezetőket, amelyekért érdemes lett volna küzdeni. Otho uralkodói képességeinek megítélése a hatalomban eltöltött idő rövidsége miatt rendkívül nehéz. Nyilván hivatalnokféle volt. Katonai tevékenysége során követett el hibákat, noha ez bocsánatos bűn az ilyen zűrzavaros időkben. Amikor kinyilvánította, hogy hivatalosan Nero utódja kíván lenni, ez a hozzáállása, noha kétségtelenül népszerű volt, nem aratott osztatlan sikert felelős körökben. Az is vitathatatlan, hogy Otho az őt trónra emelő praetorianusok szolgája volt. Az sem tünteti fel éppen kedvező színben, hogy ő volt az első császár, aki előzetesen támogatta – vagy valójában személyesen szervezte meg – elődje meggyilkolását. Öngyilkossága, ami túl korainak tűnik és amellyel híveit cserbenhagyta, az ellenség elleni elhamarkodott támadásához hasonlóan, magyarázható a kitartás hiányával, de tekinthető dicséretre méltó lépésnek is, amellyel véget vetett a háború szörnyűségeinek.

Suetonius szerint: „Otho… nem nőtt nagyra, rossz lába görbén állt; csaknem asszonyi kacérsággal öltözködött, testét szőrteleníttette, erős kopaszodása miatt pedig szorosan fejhez simuló, szinte tökéletesen élethű vendéghajat viselt; naponta borotválkozott, és mióta csak először ütött ki borosta rajta, vízben áztatott kenyérbéllel dörzsölte orcáját, hogy sohase nőjön szakálla."

VITELLIUS (69)

VITELLIUS (Aulus) (69. április–december) 15-ben született. Apja, Lucius Vitellius háromszoros konzul, CLAUDIUS legfőbb tanácsadója és censortársa volt. Aulus 48-ban konzul, 61–62 körül pedig Africa prokonzulja lett. GALBA parancsnoknak nevezte ki Alsó-Germaniába, ahol a csapatok már a felkelés lehetőségét fontolgatták, amikor 68 novemberében megérkezett, hogy gondjaiba vegye őket. 69. január másodikán, miután értesültek arról, hogy a felső-germaniai csapatok megtagadták Galba iránti hűségüket, Vitelliust saját emberei – a legioparancsnok Fabius Valens és társai buzdítására – császárként üdvözölték. Az általa veretett érmék *Germanicus* melléknévvel említik, nem a cím korábbi viselőihez hasonlóan a germánokra mért vereségek miatt, hanem mivel a Germaniában állomásozó római legiók – az egyik legnagyobb katonai erő a Római Birodalomban – kiáltották ki.

Röviddel ezután a rajnai hadsereg elindult Róma felé Valens és Aulus Caecina Alienus legioparancsnok vezetésével. Maga Vitellius hátramaradt a tartalékok mozgósítására, és csak később követte őket. Mindegyikük egy-egy külön menetoszlopot vezényelt. Caecina már százötven mérföldet tett meg, amikor értesült Galba haláláról és hogy OTHO kikiáltatta magát a helyébe. Ez azonban nem állította meg őt; épp ellenkezőleg, gyorsan maga mögött hagyta Gallia keleti határait, s mialatt Valens nyugatabbra eső útvonalat követett, menet közben elfojtott egy zendülést. Mind a két hadsereg sikeresen átkelt az Alpokon márciusban, még mielőtt a hó elolvadt volna, és Cremona közelében, a Pótól északra egyesítették csapataikat. Ettől a várostól nem messze az ún. első bedriacumi csatában bevetették a batavus segédcsapatokat, amelyek megfutamították az ellenség erőit. Otho április 16-án megölte magát, három nappal később a fővárosban a katonák hűséget esküdtek Vitelliusnak. A szenátus szintén császárként üdvözölte.

Vitellius dél felé vonulva megállt Lugdunumban, és hatéves kisfiát – akit apjához hasonlóan szintén Germanicusnak hívtak – bemutatta legióinak mint kijelölt utódját. Így juttatta kifejezésre azt a szándékát, hogy a Római Birodalom második császári dinasztiáját akarja megalapítani. Bevonulása Rómába, ahogy azt a vele szemben ellenséges Tacitus leírja, egy hódító felvonulásának tűnt és kellemetlen incidensek sorozata jellemezte. Még megérkezése előtt Vitellius utasítást küldött Valensnak, amelyben megparancsolta az Othót támogató teljes praetorianus testőrség feloszlatását, és helyébe egy sokkal nagyobb létszámú egysége toborozását saját legióinak és segédcsapatainak legénységéből. Júliusban bevonult a városba és új praefectus praetoriókat nevezett ki Caecina egyik támogatója és Valens egyik híve személyében, akiknek egymással való kapcsolata meglehetősen feszült és goromba volt.

Eközben július elsején a keleti legiók nem Vitelliust, hanem VESPASIANUSt, Judaea helytartóját biztosították támogatásukról, és az ő nevében Mucianus, Syria helytartója megindult seregével a főváros irányába. Augusztusban az Othót támogató dunai legiók Vespasianus ügyéhez csatlakoztak, és egyik legiós parancsnokuk,

Antonius Primus a Júliai-Alpokon keresztül betört Itáliába. Valens beteg volt, és Caecina, aki ekkoriban a konzuli tisztséget töltötte be, a flotta praefectusával Ravennában Vitellius cserbenhagyásáról és a Vespasianushoz való átállásról tárgyalt. Csapatai azonban Hostilia közelében megtagadták az engedelmességet és letartóztatták, majd csatlakoztak a Vitellius-féle sereg megmaradt részéhez, amelynek a feladata a Pó vonalának tartása volt Cremonánál.

Októberben nem messze ettől a várostól került sor a két erő döntő összecsapására, amely a második bedriacumi csata néven vált ismertté. Minthogy maga Vitellius még mindig Rómában tartózkodott, csapatai gyakorlatilag vezér nélkül és súlyosan demoralizálva indultak az ütközetbe. Éjszakába nyúló elkeseredett küzdelem folyt, mígnem Primus hadserege mögött feljött a hold, és fényében könnyen észrevehetővé váltak Vitellius hívei, akik hamarosan megtörtek és teljes vereséget szenvedtek. Cremonát könyörtelenül kifosztották a győztesek. A flotta Misenumnál elhagyta Vitelliust. Civilis kirobbantotta a batavus katonák felkelését a Rajna-vidéken, ami veszélyesen átterjedt a gall törzsekre és egy óriási gall–germán felkeléssé fajult. Az időközben felgyógyult Valens sikertelen kísérletet tett egy második sereg gyűjtésére Galliában. Eközben Primus, akinek kapóra jött Vitellius csapatainak Narnia melletti kapitulációja, tovább nyomult előre a főváros irányába.

Rómában a városi praefectus *(praefectus urbi)*, Sabinus, aki Vespasianus fivére volt, majdnem rávette Vitelliust a lemondásra, amit ezelőtt még egyetlen római császár sem tett meg. A Rómában állomásozó csapatok azonban, amelyek még mindig támogatták uralmát, összefogtak a civil lakossággal, és kényszerítették a tárgyalások megszakítására. A Capitolium dombon menedéket kereső Sabinusra rátámadtak a germán csapatok és megölték, és a római állam legfontosabb szimbóluma, a Juppiter-templom is porig égett. Ezután Primus bevonult Rómába és letörte a kétségbeesett ellenállást. December 20-án a palotában egyedül hagyott Vitelliust a katonák foglyul ejtették, a Forumra vonszolták és brutálisan meggyilkolták.

Suetonius szerint szokatlanul magas volt, szinte állandó borgőzös állapot, hatalmas pocak és némiképp nyomorék combok – ugyanis végighajtott rajta egy négylovas harci kocsi, amelyet GAIUS császár vezetett – jellemezték. Vitelliust az ókori írók kegyetlennek, lustának, perverznek és pazarlónak ábrázolják. Falánknak talán valóban falánk volt, de a túlzó beszámolók szinte valamennyien az őt legyőző fél propagandáján alapulnak. Sajnálatos módon nem voltak katonai tapasztalatai, és két egymással kölcsönösen rosszindulatú helyettesére volt kénytelen támaszkodni, akik közül egyik sem volt különösebben bizalomgerjesztő. Mindamellett ő maga semmi esetre sem volt népszerűtlen; bármilyen rövidnek is bizonyult kormányzása, az alkotó józanság és tapintat jeleit mutatta. Például okáért trónralépésének időpontját április 19-re tette, arra a napra, amikor a szenátus elfogadta őt, nem pedig január másodikára, amikor a hadsereg kikiáltotta. Sőt, aggályosan látogatta a szenátus üléseit, szabad teret engedett az ellenkező véleményeknek, és szerényen, személyesen támogatta konzuljelöltjeit. Kezdetben nem használta a Caesar és Augustus címeket, amelyek kiváló elődeihez kapcsolódtak. Ezek a nevek – bár vonakodását végül is legyőzhette – sohasem jelentek meg érméin. Ugyanakkor azonban, ellentétben az összes többi császári elődjével, Vitellius elfogadta az örökös konzulságot. Kétségkívül azt érezhette, hogy egy uralkodó, aki sem a Julius–Claudius-házhoz, sem a születési arisztokráciához nem tartozik, nem utasíthatja el a kiváltságok és a tekintély ilyen külső megnyilvánulásait.

VESPASIANUS (69–79)

VESPASIANUS (Titus Flavius Vespasianus) (69–79) 9-ben született Reatéban, Rómától északra, szabin területen. Apja, Flavius Sabinus lovagrendű adószedő volt, anyja, Vespasia Polla ugyanilyen rendű családból származott, de a bátyja szenátor lett, akárcsak Vespasianus és bátyja, Sabinus.

Vespasianus 40-ben praetor lett, majd további előléptetéseket ért el CLAUDIUS minisztere és felszabadított rabszolgája, Narcissus pártfogása jóvoltából. Legioparancsnokként érdemeket szerzett Claudius 43–44-ben véghezvitt britanniai partraszállása során, kiérdemelve a győzelmi jelvényeket *(ornamenta)* és két papi tisztséget. 51-ben konzul lett, később pedig, 63-ban Africa prokonzulja, ahol igazgatása dicséretet érdemelt, mert szolgálati idejét nem pénzkeresésre használta fel. Ennek eredményeként elszegényedett, s a csődtől bátyja mentette meg házának és földjének elzálogosítása árán.

A császári kíséret tagjaként NERO 66-os Achaeában tett látogatásán Vespasianus kegyvesztetté vált, mivel elaludt a császár éneklése közben. Ennek ellenére 67 februárjában Judaea helytartójává nevezték ki azzal a feladattal, hogy fojtsa el az első zsidó felkelést, amit a zsidók első római háborúnak neveztek. Nero talán olyasvalakit részesített előnyben az esetleges veszélyt jelentő, nagyszámú csapat vezetésére való kiválasztásnál, aki középszerű ember hírében állt. Mégis 68 közepére Vespasianus engedelmességre kényszerítette szinte az egész tartományt Jeruzsálem és néhány félreeső erőd kivételével. Amint azonban értesült Nero június 9-i öngyilkosságáról, leállította a Jeruzsálem ostromára tett előkészületeket és elismerte GALBA trónralépését.

Ettől kezdve azonban Vespasianus magasabbra törő ambíciókat dédelgetett magában. Terveinek és döntéseinek létfontosságú tényezője volt Szíria kormányzója, Gaius Licinius Mucianus. Korábban a két férfi nem volt valami jó viszonyban egymással, mert Mucianus zokon vette a judaeai parancsnokságnak az ő helytartóságánál magasabb státuszra emelését. Nero halála után azonban félretették ellentéteiket, és együtt figyelték tovább a bontakozó politikai helyzetet. Galba januári meggyilkolását követően egy hatékony felkelés lehetőségét kezdték fontolgatni. OTHO öngyilkossága azután áprilisban a cselekvés tervének kidolgozására késztette őket. Mialatt pillanatnyilag elismerték a győztes VITELLIUST császárnak, titokban megnyerték támogatóul Tiberius Julius Alexandert Egyiptomban. Sem Alexander, sem Mucianus nem pályázhatott sikerrel a trónra. Az előbbi azért nem, mert lovagrendű volt és nem szenátor – ráadásul idegen is, egy hitehagyott zsidó –, az utóbbinak pedig nem volt saját fia és így nem alapíthatott volna dinasztiát. Vespasianusnak ezzel szemben két fia is volt, TITUS és DOMITIANUS (néhai felesége, az idősebb Flavia Domitilla gyermekei), így a helytartók megegyeztek abban, hogy Vespasianus lesz a jelöltjük a császári bíborra.

Július elsején Alexander felszólította az egyiptomi legiókat, esküdjenek föl Vespasianusra, és még a hónap közepe előtt ugyanezt tették Judaea és Syria provincia seregei is. Tervük szerint Mucianus húszezer katonával benyomul Itáliába,

mialatt Vespasianus egy ideig Keleten marad, ahol ellenőrizni tudja a Róma számára létfontosságú egyiptomi gabonaszállítást. Augusztus végére a dunai seregek is kinyilvánították ügyük támogatását. Ezek között a csapatok között a kezdeményezést az egyik pannoniai legio parancsnoka, Marcus Antonius Primus, egy Tolosából származó gall ragadta meg. Primus gyorsan nyugat felé nyomult, az itáliai félszigetre, meg sem várva a felkelés vezetőinek utasításait, és saját szakállára vereséget mért Vitellius híveire az ún. második bedriacumi csatában.

Primus ezek után Róma ellen vonult, amely kétségbeesett ellenállást fejtett ki. Röviddel megérkezése előtt a városi praefectust, Sabinust – aki megkísérelte Vitellius kapitulálását előre biztosítani – a császár felbőszült hívei meggyilkolták a Capitoliumon. Hamarosan azonban Vitellius maga is erőszakos véget ért: december 20-án őt is meggyilkolták. A következő napon Primus bevonult Rómába, és a szenátus megerősítette Vespasianus trónralépését. Mucianus nem sokkal ezután érkezett és bírálta Primust, aki a parancsot be sem várva cselekedett, és kegyetlenkedések elkövetésével is vádolták. Primus Keletre ment panaszkodni Vespasianusnak, aki kitüntetéseket adományozott neki, ugyanakkor azt is megparancsolta, hogy térjen vissza szülővárosába, Tolosába.

Most Mucianus volt a felelős Rómáért, ahol kivégeztette Vitellius fiát és más lehetséges zúgolódókat, gyanakvó szemét pedig rajta tartotta Vespasianus törtető fiatalabbik fián, Domitianuson, aki drámai szökése előtt együtt volt elítélt nagybátyjával, Sabinusszal az égő Capitoliumon. Vespasianus másik fiát, Titust Jeruzsálem elfoglalására hátrahagyva (az eseményt a *IVDAEA CAPTA* körfeliratú híres érmék ünneplik) 70 októberében visszatért a fővárosba. Mucianust kitüntetésekkel halmozták el, és hat évvel később bekövetkezett haláláig a császár fontos tanácsadója maradt, noha a császári hatalomból nem részesedhetett.

A polgárháború befejezése Vespasianus nagy jótéteménye volt a birodalom számára. Ezt az eseményt új forumán, amelyet az idősebb Plinius a világ egyik csodájaként tartott számon, az ekkor emelt pompázatos „Béke Temploma" *(Templum Pacis)* örökítette meg. Vespasianus pénzverése mindvégig a béke visszaállítását hangsúlyozta, mivel származása bukott elődeiénél is kevésbé volt előkelő, és minden lehetőséget meg kellett ragadnia, hogy a közvéleményt saját támogatására mozgósítsa.

A hadsereg megőrizte meghatározó szerepét a hatalmi szerkezetben: a birodalom egyik végében (Titus alatt) leverte a zsidó felkelést (bár Maszada 73-ig tartotta magát), az északi határon pedig a sereg egyik hadvezére, Cerealis döntő vereséget mért a gall–germán felkelésre, és az általuk Augusta Trevirorum mellett létrehozott rebellis „birodalomra", s a felkelés vezetőjét, Civilist megadásra kényszerítette. Miután katonai feladataikat teljesítették, Vespasianus a katonáit a keménység és a tapintat hatásos kombinációjával kezelte. Nem mutatott feléjük túlzott bőkezűséget, de Augustushoz hasonlóan szakértője volt a kínosan precíz számításoknak abban, mit lehet és mit nem lehet megtenni. Átcsoportosította a birodalom csapatait, hogy azok, akik Vitelliust támogatták, ne foglalhassanak el kulcspozíciót. Sőt, megkezdte egyes rajnai és dunai kettőstáborok feladását, amelyek elég nagyok voltak ahhoz, hogy politikai veszélyt jelentsenek; ettől kezdve a legiókat saját, jóval kisebb táborokban különítette el egymástól. A csapatok panaszkodtak, mert Vitellius elvezényelte őket azokról a vidékekről, ahol kapcsolataik alakultak ki; Vespasianus engedélyezte, hogy a hadsereg statikusabb jelleget kapjon. A gall felkelés okozta sokk következtében azonban segédcsapatokat ritkábban vetettek be otthonaik köze-

lében, és Vespasianus igyekezett különböző fajtájú embereket besorozni minden egyes egységbe a csapatok egységes etnikai jellegének megszüntetésére. Egy másik eredménye az ún. *Agri Decumates* annektálása volt, s ezáltal a Rajna felső szakasza és a Duna közötti északi határt lényegesen lerövidítő terület is római uralom alá került. Cerealis Britanniában is megtörte a határ melletti, ellenségessé vált *Brigantes* törzs hatalmát, és a birodalom határvonalát észak felé, Caledonia irányába tolta ki. Ezek a műveletek azonban kivételnek számítottak, mivel a hatalmas birodalom legnagyobb részén háborítatlan nyugalom honolt.

Ugyanakkor Vespasianus nem hagyta, hogy a csapatok alábecsüljék az ő katonai kiválóságát: engedélyezte, hogy nem kevesebb mint húsz alkalommal *Imperator*ként köszöntsék. Trónralépésének időpontját pedig nem úgy választotta meg, mint Vitellius, aki a szenátusi elismerés utánra tette, hanem 69. július elsejére tette, amikor a csapatok először kiáltották ki. Ez nyílt beismerése volt annak, hogy a hadseregnek köszönheti állását, és emlékeztette a szenátorokat, hogy nem ők, hanem a hadsereg alkotja hatalmának bázisát. Viszont kötelességtudóan látogatta a gyűléseket és kínos gonddal tanácskozott velük, de nem állt szándékában bármekkora önálló cselekvési szabadságot is visszaadni nekik. Éppen ellenkezőleg, az Augustus – a köztársaság látszólagos visszaállítója – iránti álhűség dacára, a császári hatalom erősítésében inkább Claudius politikáját folytatta. Valóban, 73–74-ben – Claudiushoz hasonlóan – felélesztette és maga foglalta el a censori hivatalt, és arra használta fel, hogy nyílt ellenőrzést gyakoroljon a szenátus tagsága fölött. Az a testület, amelyik így létrejött, a korábbiakhoz képest kevésbé volt fővárosi és arisztokratikus, sokkal inkább municipális és itáliai; ugyanakkor ott volt a provinciákból származó, megnövekedett számú tagság is.

Bár még mindig Itáliából irányították a helytartókat, a visszafogott polgárjogadományozásoktól és az ún. latin jogoktól serkentve a provinciák is elég gyorsan emelkedtek. Vespasianus ismerte a provinciálisok problémáit, és az egész birodalomra kiterjedt figyelme. Nagyrészt ennek az általa meghatározott, tartósnak bizonyuló irányvonalnak volt köszönhető, hogy ettől kezdve a római történelem egyre kevésbé egy palota, sokkal inkább egy hatalmas közös civilizáció történelmévé vált.

Vespasianusnak ugyanakkor meglehetős pénzügyi körültekintéssel kellett eljárnia, mivel egy polgárháború által letarolt birodalmat örökölt. Ez azt jelentette, hogy bármilyen rendelkezésére álló eszközzel növelnie kellett a készleteket. Igaz, semmi esetre sem akart általános lehangoltságot kelteni; ezért például gondot fordított arra, hogy ne a provinciákat terhelje a császári hivatallal kapcsolatos túlzott kiadásokkal. Ugyanakkor elkerülhetetlennek érezte az adók meglehetősen kíméletlen emelését, és éberséget tanúsított a csalások leleplezésében. A nép hagyományos elképzelése arról, hogyan kell egy uralkodónak viselkednie, nem ilyen volt, és számtalan anekdota keringett feltételezett fukarságáról. Ezek a tűszúrások azonban nem ártottak neki igazán, mivel tudta, meddig szabad feszítenie a húrt. Azonkívül azt férfit, aki a Béke Templomát emeltette, elkezdte a Colosseum építését és megalapította Róma első görög-latin „tanszékét", nem igazságos zsugorinak jellemezni.

Vespasianus, bár mindig engedélyezett magának egy kis szabadidőt a napi kocsizásra és sziesztára (amit rendszerint szeretője társaságában töltött el), rendkívül keményen dolgozott. Virradat előtt elolvasott minden egyes hozzá érkezett levelet. Mialatt öltözködött és cipőjét húzták, fogadta barátait és velük beszélgetett. A nap fennmaradó része alatt sok időt szentelt bírói kötelezettségeinek. Halálos ágyáról megpróbált lábra állni, mondván: „Egy császárnak állva kell meghalnia". Annak, aki

elfoglalja a Római Birodalom trónját, mindig a kötelességei mellett a helye, és sok időt kell áldoznia a személyes kapcsolattartásra. Kedvenc tartózkodási helyén, Sallustius kertjeiben a személye körüli biztonsági óvintézkedések nagyon enyhék voltak. Állandóan vágyakozott arra, hogy hangsúlyozhassa viszonylag alacsony származását. Ez tisztán tükröződik a mellszobrain is, amelyeket a szobrászok nagy tehetséggel és beleérzéssel alkottak meg.

Annak ellenére, hogy Vespasianus önmaga is szakadatlanul dolgozott, szüksége volt segítőkre is; miközben Mucianus a legfontosabb tanácsadó szerepét töltötte be mellette, a császár egyre inkább támaszkodott idősebb fiára, Titusra. Sőt, teljesen nyilvánvaló volt, hogy Titus – a praefectus praetorio és egyben a császár censortársa – fogja végül elfoglalni majd a trónt. Kezdettől fogva hangoztatta (kevésbé sikeres elődjét, Vitelliust követve) szándékát egy új, Flavius-dinasztia megalapítására, és ezt félreérthetetlenül kifejezésre juttatta az érméken. A konzervatívok még mindig hevesen tiltakoztak az ellen a leplezetlen elbizakodottság ellen, hogy a principátust bárki is örökösödési szerződés útján hagyja az utódaira, mint holmi személyes tulajdont – különösen nem egy olyan családban, amelyből hiányzik a Julius–Claudius-ház tekintélye. Mindent összevetve, Vespasianus sok ellenséget szerzett magának. Kritikusai között voltak olyan, magukat cinikus filozófusoknak nevező moralisták, akik anarchista és intézményellenes álláspontra helyezkedtek. A kevésbé filozofikus szenátori csoportosulások is hajthatatlanok voltak Vespasianus dinasztikus terveivel szemben. Közülük is kiemelkedett Helvidius Priscus, a sztoicizmus híve, aki feleségül vette Nero egyik áldozatának, az alkotmányosság mellett kardoskodó Thraseának a leányát. Priscus nyilvánosan sértegette Vitelliust, és kezdetben Vespasianus barátja volt; később azonban olyan durva kritikus vált belőle, hogy a császár kénytelen volt száműzni, 75-ben pedig – állítólag sajnálkozva bár, de – elrendelte kivégzését. Sokkal veszélyesebb volt azonban az a négy évvel későbbi értesülés, amely szerint a központi császári személyzethez tartozó két idősebb szenátor, Eprius Marcellus (Vespasianus bizalmas tanácsadója) és Caecina Alienus (aki Vitelliustól Vespasianushoz pártolt) összeesküvést sző megölésére. Titus javaslatára egyikük sem maradt életben.

Nem sokkal ezután Vespasianus belázasodott, visszavonult nyári pihenőhelyére, a szülőhelyéhez közel eső Aquae Cutiliae nevű gyógyfürdőhelyre, és 79. június 24-én meghalt. Suetonius erős, tagbaszakadt férfinak írja le, akinek mindig furcsa, feszült kifejezés ült az arcán. Kitűnő egészségnek örvendett, amit havonta egynapos koplalással őrzött meg. Barátai számára faragatlan humora meglehetősen fárasztó volt. Legtöbb tréfája középpontjában az a kissé zsugori eljárás állt, ahogyan a pénzt teremtette elő az állam számára. Úgy tudjuk például, hogy Titus panaszt emelt az ellen az adó ellen, amelyet apja a városi nyilvános vizeldék tartalmára kivetett. Válaszul átnyújtott neki egy pénzdarabot, ami az első napi bevételből származott: „Van szaga?" – kérdezte, és amikor Titus elismerte, hogy nincs, apja folytatta: „Pedig a vizeletből származik." Még halálos ágyán is elsütött egy utolsó tréfát: „Ó, jaj, azt hiszem, isten lesz belőlem!" *(„Vae, puto deus fio")*.

TITUS (79–81)

TITUS (Titus Flavius Vespasianus) (79–81), VESPASIANUS és idősebb Flavia Domitilla első fiúgyermeke 39-ben született. CLAUDIUS fiával, Britannicusszal együtt nevelkedett, akivel közeli barátságba került. Amikor Britannicus meghalt – valószínűleg mérgezés következtében a mostohabátyjával, NERÓval elköltött vacsora alkalmával – Titus ugyanannál az asztalnál hevert (azt is mondják, maga is evett egy keveset a méregből, ami nagyon megbetegítette). Miután szolgált Germaniában és Britanniában katonai tribunusként, 65-ben *quaestor* lett, 67-ben apjának egyik legióját vezette Judaeában, ahol elfoglalta Taricheae és Gamala lázadó városát (ezek helyét mind a mai napig nem lehet biztosan tudni). Az egyik város ostroma során lovát halálosan megsebesítették. A következő év végén elküldték, hogy adja át Vespasianus jókívánságait GALBÁnak, de amikor Korinthosznál értesült Galba meggyilkolásáról, visszafordult.

A keleti provinciák helytartóinak Vespasianus császárrá való kikiáltásához vezető tárgyalásain Titus hangadó szerepet játszott. Vespasianus legfontosabb támogatója, Mucianus, Syria helytartója, akinek segített az apjával való egyeztetésben, le volt nyűgözve a fiatalembertől, nem pusztán azért, mert ő volt a dinasztia reménysége, hanem mert rátermett személyiségnek tartotta. 69 nyarán Vespasianus megbízta Titust a zsidó felkelés leverésével. A következő évben négyhavi ostrom után Jeruzsálem a csapatai kezére került, akiknek templomrombolása évszázadokra emlékezetes maradt. Josephus Flavius, a rómaiak oldalára átállt zsidó történetíró szerint Titus megpróbálta megmenteni a szentélyt. Ezt a másik hagyomány túlzásnak tartja. Tény azonban, hogy a zsidó foglyokkal könyörtelenül bánt.

Jeruzsálem bevétele kitüntetések özönét zúdította rá. Az egyiptomi Memphiszben engedélyezték, hogy diadémmal megkoronázzák. A keleti pénzverésben megkapta az *Imperator* előnevet, amelyet ezideig kizárólag a császároknak tartottak fenn. Sőt, a szenátus Rómában önálló diadalmenetet ajánlott fel neki; ezt azonban hamarosan apjával közös ünnepléssé alakították (később ezt az eseményt örökítették meg Rómában Titus diadalívének domborművein). Titus sikerei gyanakvást ébresztettek, hogy esetleg szembefordul apjával, de hűsége gyakorlatilag töretlen maradt, amit nyilvánvalóvá is tett, amikor 71 nyarán visszasietett Itáliába.

A gyors visszatérés egyik indítéka az lehetett, hogy ellensúlyozza Mucianus befolyását. Ha ez így volt, nem kellett nyugtalankodnia, mert Vespasianus azonnal, félreérthetetlen módon kinyilvánította, hogy Titus lesz mind a helyettese, mind pedig dinasztikus örököse. Beszámolók szerint azt mondta: „Vagy a fiam lesz az utódom, vagy senki más". Így a 71-ben kibocsátott érmék Titus és öccse, Domitianus alakját mutatják be katonai öltözetben, Titust Caesarként és *DES(ignatus) IMP(erator)*-ként említik, ez pedig egyértelműen „császárjelölt"-et jelent. 70-ben már Vespasianus társkonzulja volt, hamarosan betöltötte a tribunusi tisztséget (71-ben) és a társcensorságot is (73–74). Sőt, nemsokára ő lett a praefectus praetorio is: amikor Vitellius testőrségét feloszlatták, az ezt felváltó csapat kisebb lett ugyan, a

parancsnoki tisztség azonban fontosabb volt, mint valaha. Titus pedig, elbűvölő egyénisége ellenére, kíméletlen szigorral látta el feladatát.

Megfigyelés alatt kellett tartania a szenátorokat és másokat, akik mély ellenszenvet éreztek a Vespasianus által elfogadott dinasztikus alapelvek iránt. A helyzetét leginkább fenyegető veszélyt azonban a zsidó hercegnővel, Berenikével folytatott viszonya jelentette. Titus ekkorra már kétszer nősült; először Arrecina Tertullát (akinek fivérét váltotta fel mint prefectus praetorio), majd annak halála után Marcia Furnillát vette el, aki egyetlen gyermekét, Flavia Juliát szülte. 64-ben vagy 65-ben elváltak, és két évvel később Judaeában Titus szenvedélyesen beleszeretett a nála tíz évvel idősebb, gazdag, gyönyörű, okos Berenikébe. A hercegnőnek befolyásos kapcsolatai voltak a római udvarnál, de egészen 75-ig nem járt a fővárosban, amikor is fivérével, II. Agrippa királlyal eljött és feltűnően magas kitüntetésekben részesült. Bereniké nyíltan együttélt Titusszal a palotában, ez a kapcsolat azonban bírálatot és megütközést keltett – a nép ugyanis új Kleopátrát emlegetett –, és egy idő múlva Titus elküldte őt.

A Titust bírálók egyik vezetője az az Eprius Marcellus volt, akit 79-ben Vitellius egykori hadvezérével, Caecinával együtt Vespasianus élete elleni összeesküvéssel vádoltak (lásd VESPASIANUS). Titus tehát Caecinát meghívta vacsorára és halálos sebet ejtett rajta, míg Marcellus, akit a szenátus elítélt, elvágta a saját torkát. Amikor nem sokkal ezután Vespasianus is meghalt, néhányan azt gondolták, Titus gyilkolta meg; HADRIANUS később hitelt adott ennek a híresztelésnek, noha még Suetonius, a császár titkára, a mendemondák nagy gyűjtője sem említi ezt a képtelen állítást, midőn Vespasianus haláláról beszámol.

Titus trónra kerülésekor nagyon is tisztában volt azzal, hogy praefectus praetorioként elkövetett könyörtelen tettei és különösen az állítólagos összeesküvők elhallgattatása, rossz szájízt hagyott maga után. Éppen ezért – miközben titokban megőrizte apja néhány szigorú gazdasági intézkedését – császárként igyekezett új és liberálisabb képet mutatni. A besúgók tevékenységét (akikre jelentős mértékben támaszkodott) hevesen elítélte; a felségárulás vádját eltörölte; a néhány további gyanúsított összeesküvőről hidegvérrel nem vett tudomást. Amikor pedig Bereniké újra Rómába érkezett, haladéktalanul elküldte – kölcsönös bánatukra.

Titus rövid uralkodása alatt három súlyos csapást ért meg. Az első, csupán egy hónappal trónralépése után, a Vezúv leghíresebb kitörése volt, elborítva lávával a Cumaei-öböl városait és villáit: Pompeiit, Herculaneumot, Stabiaet és Oplontist. Az eseményt drámai erővel ábrázolja leveleiben az ifjabb Plinius, aki éppen nagybátyjánál, az idősebb Pliniusnál, a közeli Misenumban állomásozó flotta parancsnokánál tartózkodott. A természeti katasztrófa után Titus felkereste a szerencsétlenség sújtotta területet, intézkedett egy szenátori bizottság felállításáról, hogy gondoskodjanak minden lehetséges támogatásról, bár az elpusztult települések helyreállításának megtervezésére vonatkozó rendelete sohasem valósult meg. A következő csapás – mialatt még mindig Campaniában tartózkodott – 80-ban egy Rómában kitört rendkívül súlyos tűzvész volt, amely három napon és éjszakán keresztül lángolt, és számos fontos épületet semmisített meg értékes berendezésével együtt. Titus ismét nagylelkű támogatásról intézkedett. A harmadik ilyen katasztrófa a valaha is följegyzett legborzalmasabb pestisjárvány kitörése volt, amellyel szemben a császár – Suetonius szerint – nemcsak orvosi segítséggel, hanem nagyszámú áldozat bemutatásával is igyekezett felvenni a harcot, bár ez utóbbit kétségtelenül a lakosság körében kitört pánik enyhítésére kívánta felhasználni.

Uralmának más nagy eseményei azonban inkább az örvendezésre adtak alkalmat – az *Amphitheatrum Novum* befejezése és megnyitása, amelyet még Vespasianus kezdett el és amelyet színpadi gladiátorküzdelmekre, vadállatok leméészárlására és tengeri csaták megrendezésére terveztek (ennek érdekében el tudták árasztani vízzel az arénát). A *Colosseum*, ahogy az építményt közismert nevén Nerónak a közelben álló kolosszális méretű szobra után később elnevezték, a legkorábbi teljesen kőből épült amphitheatrum volt a városban, és a Flavius-dinasztia legismertebb építményévé vált; a későbbi Európa építészeire óriási hatást gyakorolt. A felületén travertinnal burkolt, visszafogottan nagyszabású és kellemes benyomást keltő épület végső formájában négyemeletes. Felső szintjén konzolok és ablakok helyezkednek el. A három alsó szinten pillérek alkotják a hatalmas építmény szerkezeti vázát, köztük öntött falazással készült boltozattal, boltívekkel. Az épületkülsőn megjelenő dór, ión és korinthoszi oszloprendek inkább csak díszítő, semmint funkcionális célt szolgáltak.

A Colosseum negyvenötezer ülő és további ötezer álló néző befogadására volt alkalmas, akik hetvenhat számozott bejárati bolthajtáson keresztül érték el helyüket (két másik bejáratot a gladiátorok felvonulására, további kettőt pedig a császár és kísérete számára tartottak fenn). A tömeget a nyári hőségtől hatalmas árbocokkal alátámasztott ponyvatetővel védték, amelyet matrózok húztak keresztül, befedve az egész kör alakú nézőteret. A Colosseum felavatásának tiszteletére az Esquilinuson Titus megnyitotta a nevét viselő fürdőket, azon a telken, amely Nero Domus Aureájához tartozott. Mára nem sok maradt belőlük, de reneszánsz vázlatok azt mutatják, hogy korai példányai voltak a hatalmas, szimmetrikusan tervezett császári *thermák*nak, amelyeket ezt követően nagyobb léptékben TRAJANUS, CARACALLA és DIOCLETIANUS ismételt meg.

Suetoniusnak kétségtelenül igaza volt, amikor számos megnyerő sajátosságot fedezett föl Titus megjelenésében, jellemében és szokásaiban. Bár alacsony és kissé pocakos volt, mégis méltóságteljes benyomást keltett. Ügyes lovas és fegyverforgató, tudott énekelni és hárfán játszani, és költeményeket is írt – még rögtönzött is – latinul és görögül egyaránt. Suetonius is elismeri, hogy mielőtt trónra lépett az ifjú Caesar, bizonyos személyiségi hibákat árult el, amelyek nagy részét trónralépését követően sikeresen levetette; például Berenikébe való belebolondulása rossz benyomást keltett. Ráadásul praefectus praetorioként erőszakosan lépett fel (a zsidó foglyokkal szembeni kegyetlenségét az életrajzíró nem említi). Titus dőzsölő hírébe is keveredett, éjszakába nyúló tivornyákat tartott különc barátaival; egy egész csapat szépfiú és eunuch nyüzsgött körülötte. Kikiáltása után, úgy tudjuk, „legkedvesebb kedvencei némelyikét, még ha a tánc oly nagy művészei voltak is, hogy nemsokára a színpad urai lettek, nem árasztotta el többé bőkezűségével, sőt, nyilvános előadáson meg sem nézte őket."

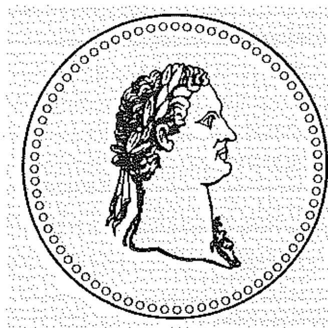
Suetoniust Titus tetszetős epigrammái is elbűvölték, így például az a talán kissé túlságosan könnyed kijelentése: „Barátaim, elvesztegettem ezt a napot", amikor felidézte a vacsoránál, hogy amióta csak reggel felkelt, senkiért sem tett semmit. Valóban, Titus, a császár az életrajzírók számára a tökéletes eszménykép: „az emberiség gyönyörűsége és kedvence", „*amor ac deliciae generis humanis*" (szemben a helyét elfoglaló testvérével). A történetíró Cassius Dio azonban sokkal megfontoltabb kétéves uralkodásával kapcsolatban: AUGUSTUS ellentéte, mondja – aki kegyetlenül kezdett és irgalmasan végzett – Titus „szelíden kormányzott és dicsőségének tetőfokán érte a halál, jóllehet ha hosszabb ideig él, megmutatkozhatott volna, hogy

jóhírét sokkal inkább szerencséjének, semmint érdemeinek köszönhette". A későbbi költő, Ausonius is arra következtetett, hogy „a sors rövid uralkodással áldotta meg".

Az amphitheatrumát és fürdőit ünneplő látványosságok utolsó napján Titus összeomlott és a nyilvánosság előtt zokogni kezdett. Senki nem tudja az okát, miért: talán megtudta, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenved. Mindenesetre ezekután kissé tétlen maradt egészen a következő év őszéig, amikor is betegsége végzetes fordulatot vett. Szeptember 13-án Aquae Cutiliaenál, ahol az apját is elérte végzete, meghalt. Elképzelhető, hogy amint Plutarkhosz állítja, a víz túl hideg volt számára, bár kétségtelenül voltak híresztelések, amelyek szerint DOMITIANUS etette meg mérgezett hallal.

„Csak egyetlen dolgot csináltam rosszul" – voltak állítólagos utolsó szavai. Ausonius minden kétsége ellenére – a császár hogyan fordulhat ki magából – nem hitte, hogy szüksége lett volna ilyen megbánásra; de ha nem, akkor senki nem tudta vagy tudja, mire gondolhatott. Azért volt bűnbánó, mert viszonyt folytatott Domitiával, öccse, Domitianus feleségével? Suetonius azonban úgy gondolta, hogy a kapcsolat sohasem jött létre, mert ha megtörtént volna, Domitia nem tartotta volna titokban. Sokkal inkább hihető Domitianusról, hogy ő volt az oka Titus furdaló lelkiismeretének, de más miatt: meg volt győződve ugyanis arról, hogy apjuk egyenrangú részt szándékozott a császári hatalomból örökül hagyni neki is, de Titus, aki közismerten jól utánozta mások kézírását, meghamisítva a végrendeletet kitörölte ezt a kitételt. Cassius Dio egy, az előbbiektől eltérő magyarázatot tartott elfogadhatónak. Azt gondolta, a haldoklót azt bántotta, hogy nem akadályozta meg Domitianus utódlását, amiről biztosan érezte, nemzeti katasztrófa lenne. Leginkább erre gondolhatott Titus; talán ez volt az, ami miatt még korábban a könnyeit ontotta.

DOMITIANUS (81–96)

DOMITIANUS (Titus Flavius Domitianus) (81–96), VESPASIANUS és Flavia Domitilla második fia 51-ben született Rómában. Apja VITELLIUS elleni keleti felkelése idején, 69 nyarán Rómában volt, és ott sértetlen maradt december 18-ig. Ekkor menedéket keresett a Capitoliumon nagybátyjával, Flavius Sabinusszal, a városi praefectusszal együtt; amikor azonban Vitellius hívei elözönlötték a Capitoliumot, Domitianus, nem úgy, mint Sabinus, megszökött (később gondoskodott arról, hogy művészek és költők örökítsék meg ezt a kalandot). Vitellius halála után Primus nemrég érkezett csapatai, amelyek Pannoniából menetelve Vespasianus javára megnyerték a második bedriacumi csatát, Caesarrá kiáltották ki; és amikor Vespasianus követe, Mucianus nemsokkal ezután elérte a várost, hogy Domitianus atyját képviselje, Domitianus neve állt az új kormányzat első hivatalos jelentései és rendeletei élén.

Nemsokára azonban súrlódás keletkezett a két férfi között. Mucianus féltékenyen elutasította Domitianus azon kérését, hogy Primus kapjon vezérkari kinevezést. És Cerealis közreműködésével, aki Civilis germán és gall felkelőivel szemben a hadjáratot vezette, Mucianus arról is gondoskodott, hogy Domitianus követelését a felkelés elfojtásának átvételére – a bátyja, Titus hőstetteivel való rivalizálás reményében – meghiúsítsa. Vespasianus uralkodásának fennmaradó idejében Domitianus látványos megtiszteltetésekben részesült, többek között volt konzul, megkapta az „Ifjúság Hercege" *(Princeps Iuventutis)* címet, és gyakran szerepelt a pénzeken. Minthogy Titusnak nem volt fiúgyermeke, magától értetődő volt, hogy végül ő fogja követni bátyját a trónon. Ugyanakkor apjuk sohasem adott Domitianusnak egyetlen hatalommal járó tisztséget sem, és sohasem engedte meg neki, hogy katonai győzelmet arasson. Az ifjú Caesar úgy tett, mintha mindezt nem bánta volna, és a költészetben s a művészetekben keresett menedéket, de megkeseredett sérelmek és meghiúsult ambíciók kavarogtak benne.

Nem javított a helyzeten az sem, amikor Titus került trónra. Igaz ugyan, hogy további kitüntetéseket adományozott Domitianusnak, egyre gyakrabban szerepeltette az érméken, és hangoztatta, hogy ő a társa és jövendőbeli utódja. Hivatali hatalmat azonban, ami tartalmat adott volna egy ilyen viszonynak, nem adományozott neki. Domitianus ráadásul még arról is meg volt győződve, hogy Vespasianus szándéka szerint közösen kellene kormányozniuk bátyjával, de az utóbbi gyakorlott kézíró ügyességét felhasználva eltávolította ezt a kitételt apjuk végrendeletéből (lásd TITUS).

Amikor Titus meghalt – valószínűleg nem öccse tevékenysége következtében –, Domitianus annak rendje és módja szerint intézkedett istenné avatása felől, mert akármilyen volt is személyes kapcsolatuk, még mindig szükséges volt a Flavius-ház magasztalása. Az új császár azonban rákényszerült, hogy áthidalja a feltűnő különbséget elődei katonai eredményei és a saját ilyen irányú képzettségének teljes hiánya között. Feleségét, Domitia Longinát most Augustává választották, és kitartva a nagy hadvezér, Corbulo leányával kötött házassága mellett, Domitianus legfőbb célja volt, hogy diadalmas hódítóvá váljon. Ennek érdekében 81-ben befejezte a Felső-Rajna-vidék és a Felső-Duna-vidék között fekvő ún. *Agri Decumates* még apja által elkezdett meghódítását, eltiporta a chattus törzset, annektálta a Taunus-hegyvidéket, a határt pedig kiterjesztette a Lahn és Majna folyókig. Ezek a hadjáratok, amelyek az előrenyomuló támadó hadműveletek és a védekező erődépítkezések találékony kombinációját mutatták, feljogosították a *Germanicus* cím felvételére, már nem mint a germaniai legiók jelöltjét (VITELLIUS baljóslatú jelentéssel ruházta fel ezt a melléknevet), hanem – a szó eredeti jelentése szerint – mint a germánok meghódítóját. Attól kezdve szokásává vált a győztes hadvezér öltözékében megjelenni még a szenátus gyűlésein is. Nem sokkal e hadjárata után lényegesen megemelte a hadseregben szolgáló minden katona fizetését – ez a lépés nem volt olyan szörnyű, mint bírálói ezt később sugallták, mivel az infláció csökkentette a pénz vásárlóértékét, mégis egyértelmű jelzése volt a hadsereg központi szerepének.

Ezalatt Cnaeus Julius Agricola, Britannia helytartója, aki az előző császár alatt is irányított katonai műveleteket Walesben és Dél-Skóciában, további három egymást követő előretörést kezdeményezett Caledoniába, s csatát nyert a Graupius-hegységnél, amely feltehetőleg a mai Bennachie közelében található Aberdeenshire-ben. 85 körül visszahívták Rómába veje és szenvedélyes híve, Tacitus legnagyobb bánatára, aki gyűlölni kezdte a császárt, talán éppen sebzett lelkiismerete miatt, mivel magas hivatalokat fogadott el tőle. A Graupius-hegységnél megvívott

csata azonban nyilvánvalóan nem jelentett döntő győzelmet, ahogy a történetíró beállította, mivel nem járt területfoglalással.

Domitianus következő ambíciózus célpontja Dacia volt, amely egy évszázados gyengélkedés után újra mint félelmetes hatalom lépett színre királya, Decebalus alatt, aki 85-ben átkelt a Dunán és meggyilkolta Oppius Sabinust, Moesia helytartóját. Megerősített csapatokkal Domitianus maga vonult a hadszíntérre, de a következő évben visszatért Rómába. Ezalatt seregei újfent vereséget szenvedtek, amelyben most Cornelius Fuscus, a praefectus praetorio vesztette életét. A római fölény azonban 88-ban újra megmutatkozott Tettius Julianus Tapaenál aratott győzelmével, nem messze a dák fővárostól, Sarmizegethusától. A Rómában megrendezett *Ludi Saeculares* után Domitianus *triumphus*t tartott a győzelem örömére.

Ezt a győzelmet azonban nem tudta kihasználni, minthogy 89-ben, még a diadalmenet évében fenyegető katonai lázadás tört ki a Lucius Antonius Saturninus vezetése alatt álló, Felső-Germaniában állomásozó csapatok körében. Állítólag Saturninus homoszexualitása volt a felkelés kiváltó oka, mivel Domitianus puritán rosszallást tanúsított az ilyen hajlamokkal szemben. Saturninus azonban nyilvánvalóan szövetkezett más, elégedetlen szenátorokkal, akik idegenkedtek és tartottak a császár önkényeskedő viselkedésétől. A Moguntiacumnál tartózkodó két legió pénztárának lefoglalásával Saturninus rábírta embereit, hogy kiáltsák ki császárrá, és germán segédcsapatai is csatlakoztak a felkeléshez. Lappius Maximus, az alsó-germaniai parancsnok azonban hűségesen ellenállt a trónbitorlónak, és egy Castellum melletti csatában Saturninus elesett. Domitianus villámgyorsan kivonult Rómából, s nem sokkal később meg is érkezett a hadszíntérre, és a zendülő tiszteket irgalmatlanul megbüntette (bár Lappius Maximus, abban a reményben, hogy gátat szabhat a vérfürdőnek, megsemmisítette Saturninus iratait). Mindössze huszonnégy nappal a felkelés kitörése után Rómában a papok már a lázadás leverését ünnepelték.

A germaniai katonai szervezet alapos átszervezése után Domitianus figyelmét a dunai határvidék kötötte le, ahol súlyos zavargás volt készülőben a germán markomannok törzsei, a kvádok és a szarmata jazigok körében. Annak érdekében, hogy szabad kezet kapjon a velük való leszámoláshoz, lemondott arról a lehetőségről, hogy előnyt kovácsoljon a Decebalus fölött aratott római győzelemből; amikor tehát a dák király békét ajánlott, Domitianus elfogadta javaslatát. Ezután szabadon fordulhatott a jazigok ellen, akikre vereséget is mért, bár úgy érezte, nem olyan tökéleteset, ami feljogosította volna egy triumphusra. A Duna-vidéki nehézségek mindenesetre ízelítőt adtak abból a válságból, amelyet a germánok a következő évszázadban ezen a határszakaszon ki fognak váltani.

Domitianus rengeteg időt töltött a katonákkal, akik kedvelték őt. A centuriók ellenőrzésére azonban felállította a hadsereg újfajta személyzeti irodáját, ahol minden centurióról a rávonatkozó összes feljegyzést naprakészen tartották; ez lehetőséget nyújtott a személyes döntés meghozatalára a kitüntetésekkel, előléptetésekkel és áthelyezésekkel kapcsolatban a bizonyítékok mérlegelése után. Világos gondolkodása által vezérelt határozott és aprólékos adminisztratív intézkedéseinek ez csak egy része volt. Még Suetonius is, aki pedig Domitianust szörnyetegként ábrázolta, beismerte, hogy „Róma tisztviselőit és a tartományok vezető hivatalnokait annyira kordában tartotta, hogy soha olyan mértéktartóan és igazságosan nem működtek még, mint az ő idejében". A Rómával foglalkozó későbbi történészek közül a legnagyobb, Theodor Mommsen szerint ő volt a legjobb adminisztrátor azok között, akik a birodalmat valaha is kormányozták.

Rendszerét azonban hideg keménység és kissé ijesztő jogi pontosság jellemezte. 83-ban Domitianus három Vesta-szűzet, bizonyítva erkölcstelen magatartásukat, a hagyományos halálbüntetésre ítélt. Hét évvel később a Vesták főnöknőjét, Corneliát ítélte halálra hasonló bűnök miatt: őt is élve befalazták egy föld alatti cellába, miközben szeretőit halálra vesszőzték. Ezek a riasztó büntetések ellenkeztek Domitianus állításával a vérontással szembeni erős ellenszenvéről, azonban jól illett az ősi római vallás iránti mély hódolatához, ami arra késztette, hogy ősi rítusokat celebráljon szertartásos pompával. Mélységes, szinte megszállott hódolatot mutatott az itáliai istennő, Minerva iránt, akit családjában tiszteltek a szabinok földjén. Minerva, nem kevesebb mint négy különböző megjelenésben ábrázolva, Domitianus éremverésének fő témáját adta, és az ő temploma lett volna a központi dísze az új császári forumnak, a *Forum Transitorium*nak, amelyet elkezdett építeni (később Nerva foruma néven vált ismertté).

Domitianus a tekintélyelvű hagyományokhoz híven nemcsak olyan császárnak bizonyult, aki kizárólag költséges nyilvános látványosságokat rendez (a könyörtelenül behajtott adókból), hanem olyannak is, aki lenyűgöző mértékű építkezéseket folytatott. Befejeztette a capitoliumi *Juppiter Optimus Maximus* templomának helyreállítását, amelynek romjai közül a polgárháború idején megszökött. Építtetett egy harmincezer néző befogadására alkalmas stadiont is azok számára, akik a Capitoliumi Játékok *(Ludi Capitolini)* megtekintésére özönlöttek Rómába. Ezeket a játékokat a római hagyományokhoz való ragaszkodása ellenére görög, olümpiai mintára vezette be, és irodalmi, zenei, atlétikai versenyeket, valamint lóversenyt foglaltak magukban. Domitianus egy új, impozánsabb székhely építését is elrendelte a maga számára a Palatium dombon, hogy kifejezze magasztos elképzelését a császár szerepéről. Sőt, pazar villát is építtetett a városon kívül, ahonnan rálátás nyílt az Albanus-tó vizére. A domb lábánál népes közönséget befogadó színház és amphitheatrum helyezkedett el. Egy másik munkálat, amely az uralma alatt fejeződött be, Titus diadalíve volt a Via Sacra elején Rómában, egyszerű, méltóságteljes építészeti vonalvezetéssel, s Domitianus atyja és bátyja Jeruzsálem bevételét követő diadalmenetét ábrázoló domborművel. A domborművön megjelenik a lerombolt jeruzsálemi szentélyből Rómába hurcolt zsákmány, köztük a hétágú gyertyatartó *(menóra)* és a nép összehívására szolgáló kürtök (*sófár*ok).

Judaeában Domitianus szigorította a Vespasianus által bevezetett politikai rendszert, vagyis elfogták és kivégezték azokat a zsidókat, akik azt állították, hogy Dávid király leszármazottai. 95 körül II. Gamaliel, a legfontosabb közösség vezetője (a mai Jamniában) szükségesnek érezte három másik farizeus vezetővel együtt haladéktalanul Rómába sietni, talán azért, hogy elhárítsa a honfitársai ellen irányuló további intézkedéseket. Ezalatt a zsidók Rómában is nagy bajba jutottak. Főként a *fiscus Iudaicus*t, a Vespasianus által minden zsidóra kivetett adót gyűjtötték a legnagyobb szigorral; továbbá sokakat, akik zsidó módra éltek, istentelenség és ateizmus vádjával elítéltek, mondván, hogy megtagadták az áldozat bemutatását a császár-istenség számára.

Az ilyen büntető intézkedések a nyilvánosság szeme láttára zajlottak, minthogy áldozatai között volt a római társadalom legismertebb személyiségei közül kettő. Nevezetesen Flavius Clemens, ennek az évnek (95) a konzulja, és felesége, ifjabb Flavia Domitilla, a császár unokahúga. Clemens és Domitilla inkább csak szimpati-

zánsai voltak a zsidó vallásnak, semmint zsidók a szó szoros értelmében. Mindazonáltal Clemenst kivégezték, Domitillát pedig száműzték. Bukásukat talán nem is annyira vallásos hitük okozta, mint inkább az, hogy fiúgyermekeik voltak, akiket a császár el akart távolítani a színről, mivel esetleges örökösödési szándékukra gyanakodott: az ifjakat feltehetőleg meggyilkolták.

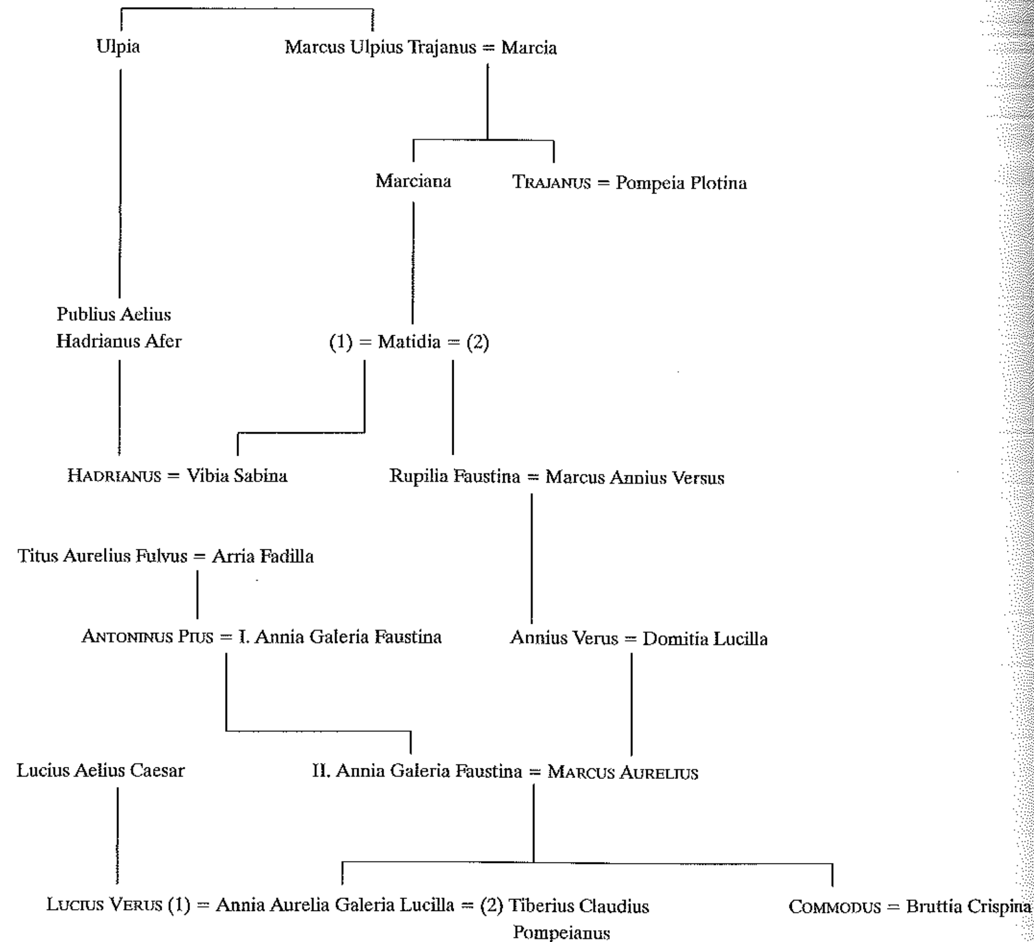
Ezek a kíméletlen kivégzések nem elszigetelt esetei, hanem egyre fokozódó megnyilatkozásai voltak Domitianus súlyosbodó és végül szinte tökéletes elszigetelődésének Róma uralkodó osztályától. Túlságosan is világosan hozta a tudomásukra: mélységesen megveti AUGUSTUS előzékeny ragaszkodását ahhoz, hogy a szenátus a császár partnere legyen a visszaállított köztársaságban. Domitianus szerette hangsúlyozni, hogy ő egyeduralkodó – ez szilárd meggyőződése volt, amely mindeddig példa nélkül álló, 85-től viselt örökös censori *(censor perpetuus)* címében is egyértelműen kifejezésre jutott. Mivel tudatában volt a szenátus vele szemben táplált ellenséges érzelmeinek – amelyet néha a szabadgondolkodó filozófia fogalmaival juttattak kifejezésre –, tagjait Domitianus fokozódó és éber gyanakvással figyelte. Az elidegenedés folyamata újabb lendületet vett Saturninus elbukott felkelése után. A hűtlenségi perek minden kellemetlensége visszatért, szívfacsaró kíméletlenséggel, császári kémek és besúgók elburjánzása közepette. Suetonius a halálos áldozatok számát egyedül a volt konzulok között nem kevesebb mint tizenkettőre becsülte. Az állítólagos összeesküvések sűrűn és gyorsan követték egymást. Néhány közülük kétségkívül hitelesnek tűnik, mivel – ahogyan Domitianus maga előrelátóan megfigyelte – „siralmas az uralkodók helyzete, mert egy összeesküvésről való tudomásukat csak akkor hiszik el komolyan, ha már megölték őket".

Ebben a légkörben a Domitianus elleni merénylet lehetősége egyre inkább fenyegetett. Tovább gyengítette helyzetét a praefectus praetoriók felfüggesztésével és az ellenük való vádemeléssel. A helyüket elfoglaló férfiak azonban természetesen idegesek voltak, különösen amikor meghallották, hogy a császárnál panaszt tettek ellenük. Így tehát elhatározták, hogy kifejezetten önvédelemből a császárt elteszik láb alól; és különféle vezető személyiségek a provinciákból, valamint germaniai parancsnokok is valószínűleg belekeveredtek az összeesküvésbe. A fővárosban beavatták az összeesküvés tervébe Domitianus udvari kamarását és egyik titkárát. Prominens személy volt az összeesküvők között a felesége, Domitia Longina is, Nero híres hadvezérének, Corbulónak a leánya, akitől Domitianus elvált ugyan, később azonban visszafogadta (noha a korábban Domitia nevében kibocsátott érmék verése nem éledt föl). Egy bizonyos Stephanust, Clemens száműzött feleségének, Domitillának a procurátorát bízták meg a tett végrehajtásával. Egy cinkostárs segítségével és heves közelharc után sikerült meggyilkolnia a császárt, bár maga is életét vesztette.

Suetoniustól tudjuk, hogy Domitianus buja volt, és mindennapos szeretkezéseit „ágytorná"-nak nevezte. Bár szerelmes volt feleségébe, Domitia Longinába, később elcsábította Flavia Juliát, bátyja, Titus leányát. Állítólag ő okozta a halálát is, amikor abortuszra kényszerítette. Ez a Juliához fűződő gyengéd viszony lehetett az oka annak, hogy Domitia végül is eldöntötte, meg kell halnia. Suetonius „magas termetű, vörös képű" embernek írja le. Nagy szemére kissé röviden látott, pipaszár lábai és túlságosan rövidre nőtt lábujjai voltak. Domitianust rendkívüli mértékben bántotta a kopaszsága. Bár továbbra is érdekelte mind a görög, mind a latin kultúra, a költészet iránti kezdeti lelkesedése (ha nem csak póz volt, amint azt Tacitus sugallja) nem bizonyult tartósnak. Rideg volt és kegyetlen: egy történet szerint szeretett legyeket fogdosni és tolla hegyével átszúrni őket. Örömöt talált a nők és törpék közötti gladiátorküzdelmekben, teszi hozzá Cassius Dio, és élvezettel hívta meg a szenátorokat vacsoraestélyekre, ahol minden berendezési tárgy és az asztali készlet is fekete és gyászos volt, az ehhez illő társalgással, úgyhogy a vendégek megbénultak a félelemtől.

Az ifjabb Plinius bemutatja, amint délidő előtt lassan és egyedül eszik, majd jóllakottan leül figyelni, ahogyan a vendégei esznek az orruk elé hanyagul lecsapott tálakból. Plinius hozzáteszi, idegei olyan rossz állapotban voltak, hogy ki nem állhatta a lármát: az Albanus-tó partján épült palotája mellett még az evezők csobbanását is elviselhetetlennek találta, így külön csónakba kellett ülnie, amelyet egy evezősöktől hajtott hajó vontatott. Rettegő emberré vált, mivel – a katonák között élvezett népszerűsége ellenére – halála előtt már egy ideje világossá vált számára egyeduralkodói hatalmának az ára: állandóan veszélyben forog élete. A hatalom érvényesítésének óvatosabb, apja, Vespasianus által megfogalmazott módszerei nagyobb sikert ígértek a közeljövőben.

Adoptált és Antoninus-császárok

NERVA (96–98)

NERVA (Marcus Cocceius) (96–98) Narniában született, valószínűleg 30-ban. Nagyapja, akiről nevét kapta, konzulságot viselt és TIBERIUS császár közeli barátja volt, akinek házával házasság révén a család távoli rokoni kapcsolatban állt. A jövendő császár, az elismert ügyvéd NERO bizalmasa volt, aki csodálta költészetét és győzelmi jelvényekkel ajándékozta meg a 65-ös Piso-féle összeesküvés elfojtásában játszott szerepéért. Később élvezte VESPASIANUS kegyeit is, aki konzultársává választotta 71-ben. 90-ben DOMITIANUSszal osztotta meg a konzulságot. Valószínűnek tűnik azonban, hogy belekeveredett a császár meggyilkolására szőtt sikeres összeesküvésbe, mivel még azon a napon megválasztották a trónra.

Az érmék és a portrészobrok tanúsága szerint Nerva vékony arcú, hosszú nyakú ember volt, orra hosszú és horgas. Császárként a feladata nem volt könnyű, mert ugyan egyértelműen a szenátus jelöltje volt (ki is fejezte a szenátus iránti tiszteletét, s ezt érméin a *PROVIDENTIA SENATVS*, „a szenátus gondoskodása" körirattal hirdette), a katonák hevesen gyűlölték mint Domitianus gyilkosát. Nerva igyekezett hatástalanítani ezt a helyzetet a nemzeti megbékélés és a hasznos reformok zseniális politikájának alkalmazásával. A fővárosban gabonaraktárak épültek, javult a gabona elosztása, a vízvezetékeken javításokat hajtottak végre. Az örökösödési adó alóli mentességet kiterjesztették, és azt a népszerűtlen terhet, hogy az állami futárposta számára lovakat és kocsikat lehetett lefoglalni, az itáliai közösségekről az államra hárította. Ettől a tehertől való megszabadulást a pénzverésben is hirdették *(VEHICVLATIONE ITALIAE REMISSA)*. A szegényeknek földet adományoztak, és Nerva saját birtokaiból is jelentős részt kiárusított a költségek fedezésére. Ezek a népszerűséghajhász intézkedések azonban olyan költségesnek bizonyultak mind az állam, mind az ő számára, hogy a szenátus kénytelen volt kijelölni egy öttagú bizottságot javaslattételre a közkiadások csökkentésére.

Miközben Domitianus számos intézkedését érintetlenül hagyta – például a hivatásos besúgók még mindig kaptak támogatást –, Nerva igyekezett a közvéleményt az előző kormányzat ellen fordítani. A Domitianus által száműzötteket visszahívta, elkobzott vagyonukat visszaadta, és hagyta, hogy bosszút álljanak az előző rendszer hívein. Eközben minden támogatást megadott a néhai császár emlékét befeketítőknek. A hadseregnek pedig a trónralépés alkalmából kiosztott jutalmakkal próbált a kedvében járni, és ez az érméin is tükröződik. A nem katona Nerva ugyanis személyesen szólítja meg őket: *ADLOCVT(io) AVG(usti)*. Az érméken megjelenő másik körirat, *CONCORDIA EXERCITVVM* („a seregek egyetértése") azonban nem palástolhatja azt a tényt, hogy a katonák még mindig nem kedvelik az új császárt. A dunai táborban kirobbant egy zendülés, Syria helytartójának hűsége kérdésessé vált, és talán a hadsereg állt a Gaius Calpurnius Crassus Frugi Licinianus

(Galba örökösének, Pisónak a rokona) által egyes jelentések szerint Nerva ellen szőtt összeesküvés hátterében.

A legsúlyosabb gondok azonban a praetorianus gárda körében jelentkeztek. A testőrök nyomást gyakoroltak Nervára, hogy távolítsa el praefectusaikat, Secundust és Norbanust, akik szerepet játszottak Domitianus meggyilkolásában. Az eltávolított praefectusok utódjának, meglehetősen szerencsétlenül, Casperius Aelianust, Domitianus fanatikus hívét és egykori praefectusát jelölte ki. Az új parancsnok ugyanis magáévá tette katonáinak azt a követelését, hogy Secundust és a megölt császár kamarását, aki hasonlóképpen részese volt a gyilkosságnak, adják át a testőrségnek, hogy kivégezhessék őket. Amikor a tüntetők betörtek a palotába, Nerva útjukat állta, de durván félresöpörték, a két hivatalnokot pedig megtámadták és megölték. Nervát kényszerítették, hogy nyilvánosan köszönje meg a gárdának barátai és támogatói kivégzését. Az ifjabb Plinius, aki nagyra becsülte Nervát – akit megrémítettek ezek az anarchikus és megalázó cselekmények –, meg volt győződve arról, hogy a birodalom széthullik, és a négy császár évének (68–69) végzetes eseményei hamarosan újra lejátszódnak.

Nerva is felidézte ezeket az eseményeket, és hogy elébe menjen a dolgok hasonló alakulásának, mellőzve saját jó összeköttetésekkel rendelkező rokonait, eldöntötte, a családon kívülről adoptál valakit fiának és örökösének. Galba ugyanezt tette. Míg azonban Galba jelöltje, Piso származását leszámítva jelentéktelen személy volt, Nerva TRAJANUST, Felső-Germania helytartóját, a korszak legkiválóbb katonáját választotta, a sajátjával szinte egyenlő hatalmat ruházva rá. Ez 97 szeptemberében történt; 98 januárjában pedig meghalt a császár.

A hadsereggel Nerva nem tudott bátran szembeszállni, viszont sikerrel vezette be a „legmegfelelőbb ember" adoptálásának rendszerét, amelynek előképe Galba elvetélt kísérlete volt; és ez lett Nerva uralmának döntő eredménye. A következő négy uralkodót is, akiknek jelentős császári szolgálati ideje felöleli a következő nyolcvan évet, mindegyik esetben békésen jelölték ki, ugyanazon szempontok alapján. Igaz, hogy a császárság örökölhetőségének eszméjét mint alapelvet nem adták fel, de a szerencsés véletlen folytán, hogy az egymás után következő császárok mind gyermektelenek voltak vagy gyermekeik előbb haltak meg, a kérdés föl sem merült.

TRAJANUS (98–117)

TRAJANUS (Marcius Ulpius Trajanus) (98–117) egy eredetileg az umbriai Tuderból származó családhoz tartozott, ősei azonban a romanizált Baetica tartománybeli (Dél-Hispania) Italica városába települtek át. Apja, Marcus Ulpius Trajanus volt az első ismert szenátor a családban, elérte a konzuli hivatalt, és Asia és Syria provincia helytartója is volt. A császár anyjának, Marciának a családi hátteréről semmit sem tudunk.

Trajanus valószínűleg 53 körül született, hosszú éveket töltött el (az ifjabb Plinius szerint tízet is) katonai tribunusként *(tribunus militum)* Syriában, amikor apja 75 körül a provincia helytartója volt. Praetorsága után annak a legiónak lett a parancsnoka, amelyet 88 körül a DOMITIANUS ellen lázadó Saturninus ellen vezetett. Mire azonban Trajanus erői megérkeztek, a felkelést már leverték. 91-ben konzul volt, 97-ben Felső-Germania helytartója lett, amikor értesül arról, hogy NERVA adoptálta. A választás várhatóan népszerű volt a katonák körében, és kétségtelenül élvezte a szenátori körök és mások támogatását is Rómában. Nerva 98 januárjában meghalt, Trajanus pedig minden nehézség nélkül követte a trónon, és annak rendje és módja szerint intézkedett adoptáló apja istenné avatásáról.

Nem sokkal trónralépését követően bizonyos intézkedéseket tett egy katonai titkosszolgálat kiépítésére uralmának és saját személyének védelme céljából. Különösen a *frumentarii* egységei (a gabonabeszerzéssel megbízott ügynökök) kezdtek jelentős hírszerző feladatokat ellátni. Központjuk Rómában a Caelius dombon levő táborban *(Castra Peregrinorum)* volt, de elfoglalták a birodalmi útvonalak ellenőrzési pontjait is, messze a városon kívül. Trajanus új testőrséget is felállított, amely az *equites singulares* néven ismert lovaskatonákból állt. Az új testőrségben kezdetben ötszáz, később ezer erős, főleg a germaniai és a pannoniai auxiliáris lovassági ezredekből gondosan kiválogatott katona szolgált. Trajanus ezzel az új intézkedésével megmutatta, hogy legalább annyira megbízott az auxiliáris katonákban és az idegenekben, mint a főleg itáliaiakból álló praetorianus testőrségben.

Ezek azonban csak előzetes intézkedések voltak, mielőtt megindult volna azon az úton, amely élete céljához, nevezetesen olyan hódításokhoz vezette, amelyek még példaképén, magán Julius Caesaron is túltettek. Először is elhatározta, hogy messze túlmegy Domitianusnak a dákok királyával, Decebalusszal kötött kompromisszumos megállapodásán. Elutasítva az ilyen jellegű békés megoldást, Trajanus felújította a háborút Decebalus ellen, és két egymást követő hadműveletben (101–102 és 105–106) lerohanta egész Daciát és a birodalom egyik új provinciájává tette. Az ókori Róma történetének utolsó nagy hódítását vívta így ki, s közben hatalmas zsákmányra tette rá a kezét, nagy mennyiségű aranyat is beleértve.

A dákok ellen küzdő seregei a csaták hevében ábrázolva megjelennek Rómában a *Forum Traianin* a Trajanus-oszlop felfelé csavarodó, aprólékosan kidolgozott domborművein. A birodalmi hadsereg körülbelül négyszázezer főt számlált. Ez magában foglalt harminc, a korábbinál nagyobb létszámú legióban szolgáló száznyolcvanezer legionariust, akiknek többsége már nem itáliai származású volt, hanem túl-

nyomórészt besorozott provinciális. A segédcsapatok legénységének létszáma még ennél is népesebb volt, meghaladta a kétszázezret. Ezenkívül volt még a birodalom különböző népeiből körülbelül tizenegyezer irreguláris vagy félreguláris csapatokban szolgáló katona, akiket háromszáz fős csapatokba szerveztek. Ezek a *numeri* (egységek) vagy *symmachiarii* (szövetségesek) voltak, s amint csapataik elnevezése is mutatja, megkísérelték a sajátos nemzeti csoportok speciális katonai jártasságát és képességeit felhasználni.

Keleten Trajanus 106–112 között lekerekítette a határvonalat, megalakítva az új Arabia provinciát, amelynek a mai Jordánia területén fekvő Petra lett a fővárosa. Kortársa, Arrianus ugyan kijelentette, hogy mindenekelőtt törekedni kell a békés megoldásra Parthiával, az ő eltökélt szándéka az volt, hogy most és mindörökre megoldja – teljes lerombolással és bekebelezéssel – azt a problémát, amit ez az ország hosszú ideje jelentett. 114-ben sikeresen lerohanta Armeniát és Észak-Mezopotámiát, a következő évben pedig elfoglalta a parthus fővárost, Ktésziphónt, és dél felé vonult tovább, egészen a Tigris Perzsa-öbölben levő torkolatáig. 116-ban azonban a diaszpórában élő zsidók teljesen példa nélkül álló, heves felkelésben törtek ki Elő-Ázsia számos központjában. A helyi elégedetlenséghez járuló messiásvárást tovább erősítette a jeruzsálemi Templom TITUS által történt lerombolásának emléke. Ráadásul a keleti zsidók közül sokan nehezményezték a közösségeikre kirótt általános adót, a fiscus Judaicust, és Parthiával rokonszenveztek, amelynek uralma alatt sokan éltek. Azt gondolták ugyanis, hogy ha Parthia római kézre kerülve lehanyatlana, kedvezőtlen hatással lenne kereskedelmükre. A zendülés minden bizonnyal Kürénaiké nagy zsidó közösségéből indult egy bizonyos Andreasz Lukuasz vezetésével, aki először harcolt a helyi görögökkel, majd a római uralom ellen fordult. Felkelését kegyetlenül eltiporták, de ezalatt soha nem látott mértékű ellenségeskedés tört ki a zsidók és a görögök között Egyiptomban is. A fő hadvezérnek, Quintus Marcius Turbónak, akit hatalmas erőkkel küldtek a zavargások letörésére, ezenkívül heves zavargással kellett számolnia Cipruson, ahol a zsidó vezető, Artemion elpusztította Szalamiszt. Úgy tűnt, felkelés robban ki magában Judaeában is, bár ezt gyorsan és keményen fojtotta el Róma legelső lovassági parancsnoka, a mauretaniai származású Lusius Quietus.

Ezalatt a hatalmas és túlságosan is felületesen meghódított Mezopotámia területén Trajanusnak további és sokkal súlyosabb problémákkal kellett megküzdenie. 116-ban a terület déli részén általános felkelés tört ki. Ugyanakkor a parthus erők magukhoz tértek és megtámadták a római állásokat Mezopotámia északi részén, valamint Adiabénében és Armeniában. Trajanus utánpótlási és összeköttetési vonalait számos ponton veszélyeztették és támadták. Bizonyos mértékben sikerült az ellenőrzést visszaállítani, sőt, még egy parthus báburalkodót is be tudtak ültetni a ktésziphóni palotába, bár ez a trónkövetelő képtelennek bizonyult saját helyzete megszilárdítására. Mielőtt azonban ez kiderült volna, Trajanus útnak indult hazafelé. Csak a kilikiai Szelinuszig (Délkelet-Kis-Ázsia) ért el, amikor a vízkórtól megbénult, szívszélhűdést kapott és hamarosan meg is halt.

A háborúi közötti szünetekben arra is szánt időt, hogy hatékony, civil hivatalnok legyen. Kitartott a hagyományos, alkotmányos formák mellett, és szilárdan megerősítette a szenátus kiváltságait. A nép anyagi szükségleteinek is kitüntetett figyelmet szentelt. A gabonaszállítást biztosította, és folytatódott az ingyenes gabonaosztás a korábbinál több rászoruló között. Trajanus másik eredménye volt (korábbi kezdeményekből kifejlesztve) az *alimenta* intézményesítése a szegény gyermekek anyagi támogatására. A trónralépést követő ajándékok, amelyeket Róma alattvalóinak kellett ajándékoznia az őt megelőző császároknak, nem volt többé kötelező, és a provinciákra nehezedő adóterheken is könnyített. A provinciák helytartóit különös gonddal választotta ki – bár a provinciális és helyi pénzügyekkel, amelyek bizonyos területeken kikerültek az ellenőrzése alól, speciálisan kiválasztott hivatalnokokat bíztak meg, mint például Sextus Quinctilius Valerius Maximust Akhaiában, az ifjabb Pliniust Bithüniában. Fennmaradt egy sorozat Pliniusnak a császárhoz címzett leveleiből, s ezek a császár válaszleveleivel együtt bemutatják Trajanus emberséges törődését a provinciálisok jólétével. Ez azonban keveredett a belső biztonságba való bizalmatlan beleféledkezéssel és atyáskodó hajlammal, amelynek jegyében beavatkozott a látszólag önmagukat kormányzó városok neki nem tetsző ügyeibe. Az egyik levélben Plinius érdeklődik, hogyan járjon el a keresztények szektájával. „Nem kell utánuk nyomozni; ha azonban följelentik és vádolják őket, büntetendők; de úgy, hogy az, aki nem vallja magát kereszténynek, és ezt kézzelfoghatóan bizonyítja, azaz áldozatot mutat be isteneinknek – bár gyanús a múltja –, megbánása alapján nyerjen bocsánatot." Ez a válasz, amelyben határozottság keveredett a túlzott szigorúság elleni ellenszenvvel, mutatja, hogy ami a császárt illeti, inkább hűti a felizzott kedélyeket, semmint hogy rádobjon még egy lapáttal.

Uralkodásának egész idejére jellemző a közmunkák örökké terebélyesedő programja, amelynek keretében utak és hidak nagyszabású hálózata épült szerte a birodalomban. Leszerelt katonái számára a numidiai Thamugadinál 100-ban alapított *colonia*, amelyet tábor alaprajzúra terveztek a szenátusi ülések céljára szolgáló házzal, bazilikával és forummal a két provinciális út találkozásánál, az Afrikában látható római romok közül a legteljesebb. Itáliában, az impozáns *Aqua Traiana*, a fővárost szolgáló utolsó vízvezeték alapvetően megnövelte a lakosság napi vízutánpótlását. A Sabinus-tó vidékének forrásaitól táplált *aquaeductus* a főváros Janiculum dombjáig húzódott, és ellátta vízzel az abban a körzetben működő ipari malmokat, majd átívelt a folyó másik partjára, és amint a legújabb felfedezések mutatják, az Esquilinus dombon végződött.

Az Esquilinuson volt Trajanus fürdőinek épületegyüttese is, amelyet Nero Domus Aureájának központi szárnya fölé építettek és 109-ben avattak fel, két nappal az Aqua Traiana előtt. A *Thermae Traiani* épületéből ugyan nem sok látható napjainkban, alaprajza mégis megközelítőleg rekonstruálható. Az nyilvánvaló, hogy teljes terjedelmében felülmúlt minden korábbi ilyen jellegű épületet, vagyis ez volt a város legkorábbi igazán kiterjedt fürdője, s ilyen fürdőkből végül tizenegyet építettek. A fürdőhely, amely Trajanus építményének középpontját alkotta, a különböző levegő- és vízhőmérsékleteknek megfelelően elrendezve, háromszor nagyobb volt a szomszédos Titus-fürdőknél *(Thermae Titi)*. Hatalmas keresztboltozatos központi csarnok köré összpontosult, amelyet külső, bekerített terület vett körül, otthont adva a közösség változatos társadalmi eseményeinek. Ez a hatalmas, modern, közhasznú és monumentális épületegyüttes Trajanus építészének, Damaszkuszi Apollodórosznak, a korabeli építőtechnika, az öntött falazás mesterének a munkája volt. A betonszilárdságú anyag lehetővé tette a magasba szökő boltívek, apszisok és boltozások ilyen magabiztos megépítését.

Apollodórosz volt a tervezője Trajanus forumának is, a legutolsónak, legteljesebbnek és legpazarabbnak a forumok közül, amelyeket az egymást követő császárok az eredeti Forum Romanumhoz hozzáadtak. Megközelítőleg derékszögű négyszöget foglalt el (kb. 166×110 m), amelyet a Quirinalis domb alsó lejtőinek mély

lefaragásával hoztak létre. Trajanus forumán volt görög és latin könyvtár is, amelyek a forumok legtöbbjéhez hasonlóan már nem láthatóak. A két könyvtár közé Dacia meghódításának tiszteletére állított oszlop azonban még mindig áll. A könyvtárak szomszédságában helyezkedett el a *Basilica Ulpia* oszlopsorokkal tagolt, apszisos csarnoka. A forum kiterjedt, északról és délről félkör alakú fülkékkel szegélyezett, oszlopsoros nyílt térségén a császár lovasszobra állt.

Az északi fülke alkotta Trajanus Vásárterének ívelt homlokzatát, amelyek ezen túl terültek el. Beborítva három teraszszintet, több mint százötven üzletet és hivatalt magában foglalva, a vásár épületeit öntött falazással emelték, kívülről pedig tartós, égetett, hőálló téglákkal borították, amelyet meghagytak az épület dekoratív külső borításának és nem fedték le márvánnyal vagy kővel. A tér központjában helyezkedett el az egyszerű keresztboltozatos, téglalap alaprajzú (25×9 m) vásárcsarnok.

Trajanus pénzein és az ifjabb Plinius *Panegyricus*ában számos jelmondat hirdeti a császárnak azt az óhaját, hogy az emberiség szolgája és jótevője, az égiek földi helytartója lehessen. Célja az volt, hogy ne mint *dominus* vagy fejedelem, hanem mint princeps kormányozzon, a szó AUGUSTUS által örökül hagyott értelmében. A princeps szóhoz csatolta a 103-tól kezdve kibocsátott érmék nagy sorozatain sajátos címét, az *Optimus*t („a legjobb") –, amely az *Optimus Maximus* melléknévvel ismert Juppiterre emlékeztetett. Katonai politikája végül is aligha váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A későbbi birodalom szenátorai mégis úgy érezték, jogosan fejezték ki azon kívánságukat, hogy az új császárnak „szerencsésebbnek kell lennie Augustusnál és jobbnak Trajanusnál" *(felicior Augusto, melior Traiano)*. Sőt, Eutropius, aki ezt elbeszéli nekünk, nyilvánvalóvá teszi, hogy ő Trajanust még Augustusnál is többre tartja, és különösen azért csodálja, mert tiszteletben tartotta a szenátus kiváltságait. Egy másik történetíró, Florus uralkodását a római újjászületés csodájának tartja.

Trajanus magas, jó felépítésű ember volt, tiszteletet parancsoló méltóságot sugárzott magából, amelyet fokozott korai őszülése. „Leginkább igazságosságával, bátorságával és viselkedésének szerénységével tűnt ki – mondja Cassius Dio. – ...Nem irigyelt és nem pusztított el senkit, de kivétel nélkül tisztelte és dicsérte minden jó emberét, ennélfogva se félelmet, se gyűlöletet nem tápláltak iránta. A rágalmakra nem sokat adott, és természete nem hajlott a bosszúra. Óvakodott más pénzének elkobzásától, és távol tartotta magától az álnok gyilkosokat. Hatalmas összegeket költött háborúkra és a közrend fenntartására; és miközben elvégeztette az utak és a kikötők, valamint a középületek sürgős javításait, a vállalkozás során senkit sem szipolyozott ki... Előszeretettel vett részt vadászatokon és lakomákon, mint ahogy kivette a részét a munkából, a tervezésből és a tréfálkozásból is... Gyakran látogatta a polgárok házait, néha még testőr nélkül is, és ott jól szórakozott. A szó szoros értelmében vett műveltségnek híján volt, de amikor szónoklatra került a sor, a lényeget mindig megértette és később felhasználta. Természetesen tudom, hogy szenvedélyes híve volt a fiúknak és a bornak. És ha valaha is ezen hajlamai miatt elkövetett volna valamilyen közönséges vagy bűnös dolgot, vagy ezek miatt szenvednie kellett volna, elítélő bírálatnak tette volna ki magát. Mégis, akármennyi bort megihatott, józan maradt. A fiúkkal való kapcsolatában pedig nem ártott senkinek."

Trajanus és családja kitűnő példáját szolgáltatták a provinciálisoknak az uralkodó rétegbe való felemelkedésére. Felesége, a szigorúnak látszó Pompeia Plotina, aki rokona is volt – és aki halálos ágyán ápolta –, a dél-galliai Nemaususból származott (amely legalább annyira, ha nem még jobban romanizált terület volt, mint a császár hispaniai szülőföldje). Ő és a császár nővére, Ulpia Marciana 105 körül Augusta lett. Amikor pedig az utóbbi még abban az évben meghalt, istenné avatták, és leánya, Matidia (aki 119-ben halt meg) kapta meg helyette az Augusta címet. Istenné avatták Trajanus apját is.

HADRIANUS (117–138)

HADRIANUS (Publius Aelius Hadrianus) (117–138) 76-ban született valószínűleg Rómában, bár családja a baeticai Italicában élt, ahova eredetileg az itáliai Picenumból települtek át. Publius Aelius Hadrianus Afer (jelentése: „Afrikai", talán a Mauretaniában töltött hivatalos szolgálatra emlékeztet) és a gadesi Domitia Paulina fia volt. Apjának apja a római szenátus tagja volt, és TRAJANUS nagynénjét, Ulpiát vette feleségül. Miután apja 85-ben meghalt, két gyámra bízták Hadrianust: Publius Acilius Attianusra és a jövendő császárra, Trajanusra, akinek gyermektelen házához került. A hadseregbe beállva katonai tribunusként *(tribunus militum)* szolgált az alsópannoniai Aquincumban, valamint Alsó-Moesiában és Felső-Germaniában állomásozó csapatoknál. Később, Trajanust trónralépését követően Hadrianus elkísérte a császárt Rómába, ahol 100-ban feleségül vette Vibia Sabinát, Trajanus unokahúgának, Matidiának a leányát. Ezt követően szolgált quaestorként, vezérkari tisztként, legiós parancsnokként, majd mind az első, mind a második dák háborúban praetorként. Ezután Alsó-Pannonia helytartója, majd 108-ban konzul lett. A következő évtizedben, a parthusok elleni háború idején Szíria helytartójává nevezték ki, és 117-ben a következő év konzuljává választották, immáron másodszor.

Trajanus 117. augusztus 8-án halt meg Szelinuszban. Egy nappal később Antiokheiában bejelentették, hogy Hadrianust adoptálta fiául és utódjául, Trajanus halálának hírét pedig csak 11-én hozták nyilvánosságra. Özvegye, Pompeia Plotina helyeselte az adopciót, azonban súlyos kételyek merültek fel, vajon a haldokló császár valóban végrehajtotta-e az örökbefogadást. Ezeket a kételyeket nem oszlatják el a pénzek sem, amelyeket azonnal kibocsátottak az esemény kihirdetése céljából. Ezek között egy érmekörirat Hadrianust már Caesarnak, de még nem Augustusnak nevezi *(HADRIANO TRAIANO CAESARI)*. Akár adoptálta valójában, akár nem, a hadsereg császárként üdvözölte, a szenátusnak pedig (bár tagjai között volt néhány, aki saját magát kiválóbb képességűnek tartotta) nem volt más választása, mint hasonlóképpen cselekedni.

Hadrianus tiszteletteljes beszédet intézett a szenátorokhoz, és esküvel fogadta, hogy senkit sem fog közülük megöletni, és kérelmezte elődje istenné avatását. Később azonban önállósította magát, és Trajanus keleti katonai politikáját homlokegyenest ellenkező irányban folytatta. Az újkeletű, általános, mezopotámiai zavargások meggyőzték arról, hogy elődjének agresszív törekvései kimerítették a birodalom pénzügyi és emberi tartalékait. Így aztán Hadrianus hirtelen felhagyott Traja-

nus hódító törekvéseivel, feladta az újonnan létrehozott provinciákat, területüket (amennyiben a római befolyás még egyáltalán érvényesült) kliens királyok kezére adta. Ezzel szemben az északi határvidéken, ahol a következőkben személyesen folytatta a roxolánok és más iráni eredetű szarmata népek visszaszorítását, megszilárdította a még Trajanus által bekebelezett Dacia provinciát, azt először két, majd három részre tagolta.

Még mielőtt a keleti határvidékkel kapcsolatos intézkedései teljesen ismertté váltak volna, uralmával szemben veszélyes belső ellenállás kibontakozásának jelei mutatkoztak. Egykori gyámja, Attianus, aki ekkor praefectus praetorio volt, három nagy hatalmú személyiségre hívta fel a figyelmét, akik könnyen zendülővé válhatnak. Egyikük, Gaius Calpurnius Crassus – aki már Trajanusnak sem volt kifejezetten barátja – meghalt. Amint terjesztették, nem Hadrianus utasítására. A másik két lehetséges összeesküvő esetében a császár inkább nem vett róluk tudomást. 118-ban azonban a hírek egy jóval súlyosabb összeesküvésről szóltak, ami arra késztette Hadrianust, hogy megszakítsa téli tartózkodását a bithüniai Nikomédiában, és haladéktalanul Rómába siessen. A szenátus azonban addigra már kezébe vette az ügyet és kivégeztetett négy ismert volt konzult, Trajanus egykori bizalmasait, köztük a katona Lusius Quietust (akit Hadrianus Judaeából elmozdított), valamint a vagyonos és jó kapcsolatokkal rendelkező Gaius Avidius Nigrinust, akit Hadrianus lehetséges utódjának tartottak. Lehetséges, hogy ez a csoport ellenezte nyomatékosan az új császár visszavonulását a határvidékről. Hadrianus ismét megerősítette, hogy nem rendelte el vagy tudott volna halálukról, a felelősséget Attianusra hárította, akit eltávolítottak, majd újra visszahelyeztek konzuli tisztségébe. A szenátorok azonban kétkedők és engesztelhetetlenek maradtak abban a hitükben, hogy Hadrianus megszegte ígéretét, ami szerint egyiküket sem fogja kivégeztetni.

Hadrianus hamarosan utazgatni kezdett szerte a birodalomban, és ezt uralkodása végéig folytatta, amivel ő lett a legnagyobb utazó a császárok között. 121 és 132 között rengeteg időt töltött utazással, széltében-hosszában bejárta a provinciákat. Első kézből értesült a provinciális lakosság gondjairól, elnyerte bizalmukat és eleget tett kívánságaiknak, kielégítette szükségleteiket. A következő év folyamán változatos és párját ritkító érmesorozatokat bocsátott ki, amelyek név szerint ünnepelték a római világnak ezeket a régióit, és olyan motívumokkal különböztették meg őket egymástól, amelyek az adott terület legjellegzetesebb sajátosságát személyesítették meg. Az érmék a különböző provinciális központokba való megérkezésére *(adventus)* utaltak (áldozatbemutatás jeleneteit ábrázolva), vagy a helyreállítóként *(restitutor)* játszott szerepét emelték ki, amint a lábánál térdeplő női alakot emel föl. Ezeken a vereteken a provinciák nők alakjában, békés vagy harcias külsővel, saját vidékük viseletében és annak attribútumaival jelennek meg. Az ábrázolásokban szándékosan hangsúlyozták a helyi jellegzetességeket: megjelennek Asia városai, a görög játékok, az egyiptomi ibiszmadár, az asiai görbe kard.

Hadrianus volt az első a trón birtokosai közül, aki területeit nem kizárólag római szempontból nézte. A birodalom élő szervezetté vált, nemcsak a központjában, hanem minden porcikájában. Nem csupán meghódított, alávetett vidékek sorozata volt, hanem egy igazi nemzetközösség, amelyben minden sajátos területnek és nemzetnek megvolt a maga büszke azonosságtudata. A helyi viszonyokra fordított lelkes és éber figyelmét az a vágy sarkallta, hogy megmutassa, milyen nagyra becsüli a provinciák törekvéseit – és azon igyekezett, hogy e törekvések egyetemes jelképének és vezérének tekintsék.

Mindenekfölött azonban Hadrianus szilárdan eltökélte, hogy állandó, szakavatott kapcsolatot tart fenn a meglátogatott seregekkel azért, hogy biztosítsa a hadsereg maximális hatékonyságát és harckészültségét. A hadsereg tekintetében kissé szokatlan helyzet állt elő. A terjeszkedés elkerülésének politikája azt jelentette, hogy fokozottabban támaszkodtak a meglevő határvonalra, ami viszont magával vonta a határvédelem nagyarányú megszilárdítását. Következésképpen a birodalom katonai rendszere eddig soha nem látott mértékben alapult a tartósan a határon állomásozó seregeken, és a határ mentén minden eddiginél hatásosabb erődítményeket építettek. Ennek a politikának az első eredménye – a britanniai határvonal kisebb módosítása után – a Britannia északi részén a mai Tyne és Solway között húzódó Hadrianus-fal volt, amely a birodalom összes erődítése közül a legjobb állapotban maradt fenn napjainkig. A részben kőből, részben tőzegből épült Hadrianus-fal toronnyal megerősített kapuk és őrtornyok rendszere volt. Előterében V keresztmetszetű árok húzódott, a falon belül tizenötezernyi auxiliáris legénység állomásozott, amely a még mindig meghódítatlan, észak felé elterülő térséget, Caledoniát tartotta szemmel. Germaniában és Raetiában is emeltetett védműveket a császár mindenütt, ahol nem voltak természetes akadályok, mint például folyók. A Rajna és a Duna között a germaniai határon mintegy kétszáz mérföldes szakaszon húzódó sáncot meredek oldalú árkokkal és paliszádokkal erősítették meg.

Hadrianus határvédelemre való összpontosításával egyre kevésbé mozogtak a katonai egységek, az erődített táborok mellett kialakuló civil települések egyre gyarapodtak mind méretük, mind pedig a gazdasági jólét szempontjából. Sőt, a római katonák által békeidőben, a katonai szolgálat részeként vállalt nem katonai jellegű feladatok egyre változatosabbak és szélesebb körűek lettek: találunk köztük ruhabeszerzőket és olyanokat, akik a gabonaszállítmányt kísérték, követ fejtettek, marhát őriztek, lovakat gondoztak. A nem kimondottan hadműveleti feladatok gyarapodását serkentette, hogy a legiós erők a határvidék hátországában állomásozva tulajdonképpen tartalékban voltak, s általában nem voltak alkalmasak az egyik területről a másikra való áthelyezésre. Hadrianus kibővítette Trajanus reguláris és irreguláris egységeit *(numeri)* oly módon, hogy a római hadsereg állandó egységeivé változtatta őket. A „mozgó" és „álló" csapatok nyilvánvaló elkülönítése jelzi az utat, amely a központi mozgócsapatok *(comitatenses)* és a határvédő alakulatok *(limitanei)* szétválasztásához vezetett a birodalom egy későbbi korszakában. Mindamellett a kisebb különítmények *(vexillationes)* mozgékonyságát az egyik legiós bázisról a másikra történő időszakos áthelyezésekkel tartották fenn.

Hadrianus látogatásai alkalmával különös figyelmet szentelt ezeknek a csapatoknak, nem hanyagolt el egyetlen lehetséges szempontot vagy részletet sem. Rendíthetetlenül ragaszkodott a katonai fegyelemhez, s ezt az erényt egyedülálló módon a pénzeken is hirdette: *DISCIPLINA AVG(usti)*. Ugyanakkor nagyon megkedveltette őt a katonák körében visszatérő jelenléte a hadtesteknél, a hadműveletek és a szemlék szervezése, az azokon való részvétele, az a tény, hogy megismerkedett életükkel, szokásaikkal, szállásukkal és táplálkozási körülményeikkel. A provinciák tiszteletére kibocsátott érméi magukban foglaltak egy páratlan sorozatot, amelyeken mind a tíz fontosabb hadtestről megemlékezett, mindegyiket különleges, saját vonásokkal ruházva fel (ezt a numizmatikai újítást utódai mellőzték, talán attól való félelmükben, hogy fokozhatja a szeparatista törekvéseket).

Hadrianus uralkodása alatt ritkán került sor háborúra. Élete vége felé azonban mégis kirobbant egy jelentős háború, egy zsidó felkelés – nem a diaszpóra zsidói kö-

zött, mint az előző császár alatt, hanem magában az anyaországban, Judaeában (ún. második felkelés), amely a VESPASIANUS és TITUS által eltiport lázadás megismétlődése volt. Hadrianus ugyanis, akinek kozmopolita szemléletmódja teljességgel közömbös volt a zsidó szeparatizmus számára, római coloniát és templomot hozott létre Jeruzsálemben, amelyet a saját Aelius nemzetségneve után Colonia Aelia Capitolinának nevezett el (vagy csak a felkelés után alapították ezt a coloniát).

Ez az alapítás óriási dühvel töltötte el a zsidókat, akik 132-ben nyílt lázadásba kezdtek a karizmatikus vezér, Simon Bar Kosiba (gúnynevén Bar Kokhba, „csillag fia") irányításával. A felkelők hatalmukba kerítették Jeruzsálemet, és saját pénz kibocsátásába kezdtek, és három évbe telt, amíg sikerült leverni őket. Ezalatt a császár egyszer, ha ugyan nem kétszer is ellátogatott Judaeába, és valószínűleg jelen volt, amikor Jeruzsálem végül 134-ben elesett. A következő évben a túlélő harcosokat Betárnál terelték össze, és szigorú megtorló intézkedéseket hoztak, köztük a körülmetélés teljes betiltását.

Hadrianus zsidókkal szemben alkalmazott szigora nem volt általános, ugyanis a birodalmi igazgatásban többnyire (bár nem különösebben) újító szándékú, de körültekintő és segítőkész volt. Trajanus tékozló katonai kiadásai után Hadrianus érdeklődést tanúsított a közteherviselés iránt, nem annyira a fukar korlátozások és elkobzások bevezetésével (ellenkezőleg, elégette a kincstár hatalmas mennyiségű behajthatatlan adósságait tanúsító feljegyzéseket), hanem a fölösleges kiadások kiküszöbölésével.

Szerencsére Hadrianust igen érdekelte a jog. Megbízta a híres afrikai jogászt, Lucius Salvius Julianust az egymást követő rendeletek összegyűjtésével és revíziójával, amelyeket az évente választott praetorok évszázadok óta, hivatali évük lejártakor kibocsátottak. A rendeletek ilyen közzététele segítségére lehetett a szegényeknek *(humiliores)*, akik – bár a bíróságokon mindig elfogultak voltak velük szemben a kiváltságos *honestiores* javára – így legalább némileg megérthették a törvényes biztosítékokat, amelyekhez joguk volt.

Hadrianus kezdeményezései nyomán a római jog aranykorához, történetének legalkotóbb és legbefolyásosabb időszakába érkezett. Az igazságszolgáltatás is döntő lépést tett a négy kerületi bíró megbízásával, akik a törvények alkalmazását szolgálták Itáliában (ez jó szándékú intézkedés volt, a tiltakozás ellenére, amely szerint ez gyengítette a szenátus tekintélyét). Sőt, hogy saját udvarában, Rómában javítsa az igazságszolgáltatás színvonalát, Hadrianus hivatalosabb formát adott annak a törvényi szakértőkből álló csoportnak, amelytől az uralkodók rendszeresen kértek tanácsot, és a császári tanácsban *(consilium principis)* egyesítette őket. Ez most sokkal hivatalosabb jelleget öltött, nem úgy, mint az ún. princeps barátai, akiket kevésbé hivatalos formában a császárok AUGUSTUStól kezdve tanácskozásra összehívtak. Salvius Julianus kiemelkedett Hadrianus tanácsadói közül, vezető szenátor lett és 175-ben konzullá választották. A szakértők között azonban voltak lovagrendűek is. Nem ez a fontos állás volt az egyetlen, amelyet Hadrianus a lovagi rend tagjai számára kijelölt, mivel gyakran nevezte ki őket az egyre hatékonyabban működő birodalmi bürokrácia fontosabb titkári állásaira is. A szenátushoz való viszonya, amely már kezdettől fogva sem volt kielégítő, uralkodásának végéhez közeledve egyre feszültebbé vált, kétségkívül részben megromlott egészségi állapota miatt – tuberkulózisra és vízkórra következtettek –, ami befolyásolta kedélyállapotát is.

Hadrianus legfőbb problémája az utódlás kérdése volt, mivel feleségével, Vibia Sabinával (aki 128-ban meghalt) a kapcsolata valószínűleg rideg volt, és nem volt

örököse. 136-ban a császár adoptálta fiának és leendő örökösének a harmincas évei közepén járó elegáns és fényűző szenátort, Lucius Ceionius Commodust – akit attól fogva Lucius Aelius Caesarnak neveztek –, és Pannonia helytartójává nevezte ki. Még ugyanabban az évben Hadrianus elrendelte vele egykorú sógorának, Julius Ursus Servianusnak és unokájának a megölését, akit a császár gyanúja szerint Aelius Caesarral rivális jelöltnek készítettek elő. 138 januárjában azonban Aelius meghalt. Egy hónappal később Hadrianus adoptálta az akkor ötvenegy éves, gyermektelen ANTONINUS PIUST, és hogy gondoskodjon a még hosszabb időre szóló utódlásról, kötelezte Antoninust, hogy maga is adoptáljon két fiút, az ekkor tizenhét éves MARCUS AURELIUST és a hétéves LUCIUS VERUST (Aelius Caesar fiát). Ezt követően hamarosan (július 10-én) Baiaeban meghalt Hadrianus. Abban a mauzóleumban temették el, amelyet erre a célra emeltetett Rómában (és ma Angyalvár néven ismert). A szenátus vonakodva bár, de elfogadta Antoninus kívánságát Hadrianus istenné avatására (lásd ANTONINUS).

Hadrianus egyénisége hangsúlyos formában tükrözte a kor jellegzetességeit. A vallásos misztériumok beavatottja volt, buzgón érdeklődött az asztrológia és a mágia iránt. Osztotta kora hajlamát, nemcsak fáradhatatlanul látogatta a városokat, hanem archaizáló stílusban irodalmi tevékenységet is folytatott. Élvezte a tudósok társaságát, és részben maga is író volt; fennmaradt egy, a lelkéhez intézett rövid, megható költeménye. Jól festett, és a művészi dolgok iránti érdeklődése a görög befolyás alatt álló Hadrianus kori művészet egy teljesen új áramlatát inspirálta. Ettől kezdve a császárok mellszobrain göndör szakáll jelenik meg, és gyakran képviselnek festői, idealizáló, élesen kontrasztos fény-árnyék hatáson alapuló stílust. Néhány portrénak sikerült valamit visszaadnia Hadrianus energikus idegességéből. Sokkal jellegzetesebbek azonban azok a szobrok és fejek, amelyek kegyencét, Antinooszt ábrázolják, akinek tragikus halála (130-ban belefúlt a Nílusba) megdöbbentő vallásos érzelemhullámhoz vezetett mindenütt a birodalom keleti részében, ahol fölvették az istenek sorába. Az új istenség ábrázolásához a Hadrianus által oly mélységesen tisztelt, klasszikus kori görög művészeti hagyományt idézték fel újra a múltból, hogy megörökítsék Antinoosz álmodozó tekintetét és érzéki vonalait, kifejezve a múló ifjúság és a megsemmisülő szépség fölött érzett bánatot.

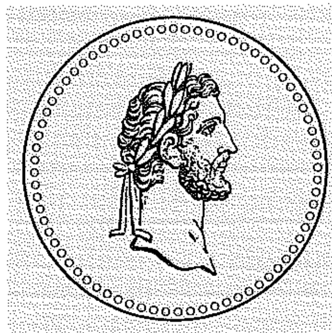
Hadrianus esztétikai célkitűzései és törekvései figyelemre méltó alkotásokban valósultak meg kora építészetében. Mindez leginkább a Róma közelében, a Tibur melletti, olajfákkal borított déli lejtőkön, a saját maga számára építtetett hatalmas rezidenciában nyilvánult meg. A lazán összefüggő vagy egymástól független épületek *(Villa Hadriana)* azzal a szándékkal készültek, hogy felidézzék a császár utazásai során megcsodált helyeket és épületeket, de ez csak szerény kifogás volt a merész és eredeti formák egész gyűjteményére. A császár érdeklődő és nyughatatlan szelleme által ösztönzött néhány tehetséges és kísérletező építész alkotásai ezek a vakmerő struktúrák, találékonyan kihasználva az egyenetlen terep nyújtotta lehetőségeket, felvonultatva a kívülről égetett téglával borított, öntött falazatok készítésével kapcsolatos teljes mesterségbeli tudásukat. Bővelkedik a hajlított formák számos variációjában: alig lehet valahol egyenes vonalakat látni.

Rómában a Mars-mezőn Pantheonjának megépítésével Hadrianus építészeti forradalmának zenitjére ért. Egy korábbi fürdőt (amelyet Augustus barátja, Agrippa emeltetett) átalakítva Hadrianus építésze kör alakú épületet emelt; ilyen formájú szentélyek már ősi időktől kezdve ismertek voltak, de az öntött falazás feltalálása lehetővé tette korlátlanul merészebb méretek megvalósítását. A hatalmas négy-

szögletes, oszlopsoros portikusz mögött állt maga a rotunda, amely ugyanolyan átmérőjű, mint amilyen magas. Kupolája tetején egy kerek nyílás napként világította meg a kazettákban a csillagokat idéző rozettákat. A kupoladob falát négyszögletes és félkör alakú fülkék törték meg, tudatosan könnyítve az öntött szerkezet súlyán. Ugyanezt a tudatosságot mutatja a kupolába mélyített öt kazettasor. A kupola annyira szilárd volt, hogy sértetlenül megmaradt annak ellenére, hogy 663-ban eltávolították róla az aranyozott bronzból készült tetőfedést. A Pantheon volt az első nagyobb építmény, amelynek tervezésekor az épületbelsőre fektették a hangsúlyt: a döntő elem nem a tömör falazás volt, hanem az a tér, amelyet körülzárt. A görögök templomai nem engedték belsejükbe az imádkozó gyülekezetet, Hadrianus Pantheonjában viszont az emberek összegyűlhettek.

A főváros másik részén, a Forum Romanum mellett Hadrianus egy másik látványos, kivételes méretű szentélyt emeltetett, Venus és Roma templomát, Trajanus forumán pedig felépítette az istenné avatott Trajanus templomát. Athénban is az ő nevéhez fűződnek azok a jelentős építkezési munkálatok, amelyeknek célja az olümpiai Zeus templomának nagyszabású újjáépítése volt. Ez tökéletesen bemutatja Hadrianus gondolkodását, aki őszintén római és erősen filhellén volt.

ANTONINUS PIUS (138–161)

ANTONINUS PIUS (Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus) (138–161) 86-ban született Itáliában, a latiumi Lanuviumban. Családja a dél-galliai Nemaususból származott, de Rómába költözött, ahol nagyapja és apja (mindkettőt Titus Aurelius Fulvusnak hívták) konzulságot szerzett, az előbbi kétszer is részesült ebben a megtiszteltetésben, azonkívül a városi praefectus (*praefectus urbi*) hivatalát is betöltötte. A császár anyja Arria Fadilla volt, akinek apja, Arrius Antoninus szintén Dél-Galliából származott, és hasonlóképpen kétszer volt konzul. Amikor NERVA császár lett, állítólag részvétét nyilvánította az új uralkodónak.

Antoninus ifjúkorát Loriumban töltötte, nem messze Rómától; apja korai halálát követően neveltetéséről két nagyapja gondoskodott. Húszas éveiben feleségül vette Annia Galeria Faustinát (idősebb Faustina), Marcus Annius Verus leányát. A quaestorság és a praetorság letöltése után 130-ban konzul lett. Nem sokkal ezután HADRIANUS a négy kerületi bíró egyikének jelölte ki, akiknek feladata a törvényi ügyintézés volt Itáliában. Ebben a minőségében Etruriában és Umbriában tevékenykedett, ahol kiterjedt földeket birtokolt. Asia provincia prokonzuljaként (valamikor 133 és 136 között) kiváló hírnévre tett szert, és Rómába való visszatértekor az újjászervezett császári tanács tagjává nevezték ki. Amikor Lucius Aelius Caesar, Hadrianus adoptált fia és örököse 138 januárjában meghalt, a császár választása Antoninusra esett, aki hosszas megfontolás után elfogadta az ajánlatot. Február 25-én Hadrianus adoptálta, megkapta a tribunusi hatalmat és nem sokkal később a legfőbb kormányzati hatalmat (*imperium*) is. A részére kibocsátott érmé-

ken a Titus Aelius Caesar Antoninus név szerepel. Ugyanakkor megkövetelték tőle, hogy adoptálja MARCUS AURELIUSt és LUCIUS VERUSt, akik végül utódai lettek. Hadrianusnak a rákövetkező hónapokban tartó betegsége alatt Antoninus volt az állam tényleges kormányzója, és amikor a császár július 10-én meghalt, békésen lépett a trónra.

Uralma bizonyos zavarral kezdődött, mert amikor Antoninus kérelmezte elődje istenné avatását és hivatalos tetteinek jóváhagyását, a szenátus hűvösen tartózkodónak bizonyult mind a két pontban, hiszen nem felejtették még el, hogy Hadrianus csorbította tekintélyüket és tagjai közül némelyeket ki is végeztetett. Végül azonban attól való félelmükben, hogy a hadsereg beavatkozik, amennyiben az új kormányzat kudarcot vall, a szenátorok engedtek, de csak a népszerűtlen kerületi bírák Itáliában működő intézményének megszüntetése fejében. Azonkívül, még ha néhányuk nem is tartotta Antoninust többre önmagánál sem származás tekintetében, sem tehetség dolgában, rendje iránti tiszteletteljes magatartása hamarosan arra késztette őket, hogy a szokatlan *Pius* melléknevet adományozzák neki, kitüntetve vallásos és hazafias kötelességtudását. A szokásnak megfelelően Antoninus illendőnek találta a „haza atyja" *(Pater patriae)* cím visszautasítását, 139-ben azonban elfogadta azt, a második konzulsággal egyetemben, amelyet 140-ben a harmadik, majd 145-ben a negyedik követett.

A *Historia Augusta* nagy súlyt fektet Antoninus békeszeretetére, és igaz is, hogy uralkodása nagyrészt békés volt – bár nem teljesen, mert néhány provinciában nyugtalanságot tapasztaltak, és a határvidék bizonyos szakaszain is zavarok támadtak. Britannia északi részén egy felkelés elfojtását a birodalom területének kiterjesztése követte, amelyet egy új védmű, az Antoninus-fal építése jelzett, amely a Forth torkolatától a Clyde folyóig terjedt 60 kilométer hosszan. Ez a fal egy mély árok mögött, mintegy négy méter széles kőalapozásra tőzegből készült. A legénység egymástól kb. három kilométerre eső kis erődítményekben állomásozott, a Hadrianus-fal nagyobb méretű és nagy távolságokra levő erődei helyett. A *Brigantes* törzs által szított zavargások 154 táján az Antoninus-fal néhány erődjének csapatait időleges visszavonulásra kényszerítették, aminek következtében az erődök egy részét lovas törzsek pusztították el. Ezek az események arra késztették Antoninust, hogy a két fal között élő népesség nagy részét áttelepítse Germaniába. A Neckar folyó két partján telepítették le őket, és megkövetelték tőlük, hogy járuljanak hozzá a szomszédos határvonal (ún. Odenwaldlimes) védelméhez, amelyet, mint Britanniában, előretoltak és kőből készült őrtornyokkal és paliszáddal erődítettek meg (ún. Vorderer Limes).

Ezalatt Africa északi részén nagy területek szenvedtek az útonálló martalócoktól. Ezeket fokozatosan kikergették Numidiából. Mauretaniába viszont erősítést kellett hozni, hogy belekezdhessenek egy nagyszabású hadjáratba, amelynek során 150 táján a szakadár maurus törzseket az ország szélső, nyugati határához szorították. Négy évvel később Egyiptomban a kényszermunka szigorú kivetése elől az őslakosság elmenekült otthonaiból. Ezt egy fegyveres fölkelés követte, amit el kellett tiporni; 158-ban pedig egy dák lázadást fojtottak el.

Bajok lehettek Judaeában is. Antoninus Pius ugyanis hamarosan mérsékelte – bár teljesen soha nem törölte el – elődjének a körülmetélésre vonatkozó tilalmát; azaz megengedte a zsidóknak, hogy fiaikat körülmetéljék, de megtiltotta, hogy a már kereszténységre áttérteket beengedjék a szertartásra. Így gyengítette a zsidók esélyeit az aktívan térítő keresztényekkel szemben. Sőt az át nem tért zsidóknak

megtiltotta a Jeruzsálembe való belépést, amit a város köré vont katonai ellenőrző posztok gyűrűjének kiépítésével hajtatott végre.

Amilyen gyakran csak lehetséges volt, Antoninus a fegyverek helyett szívesebben alkalmazott diplomáciai eszközöket a felmerülő viták lecsillapítására, nevezetesen a parthusokkal szemben. Súlyosabb vészhelyzet hiányában – a kisebb katonai műveletek ellenére, lehetősége nyílt a flottakatonák és az auxiliárisok kiváltságainak megnyirbálására, akiknek a szolgálat ideje alatt született gyermekei már nem kapták meg automatikusan a római polgárjogot, mint korábban, csak a legiókba való belépéssel; ilyen új megszorításokra volt szükség, hogy serkentsék a legiós toborzást.

Antoninus határozottan különbözött elődeitől abban is, hogy érdekei elsősorban nem a provinciákhoz, hanem Itáliához kötődtek, amelyet megszilárdítani szándékozott, és mint legfőbb tartományt, szerette volna visszaállítani a római birodalomban korábban elfoglalt helyére. Pénzkibocsátásában ugyan kellő fontosságot tulajdonított a provinciális érdekeknek is (például Britannia provincia megszemélyesítése volt a prototípusa annak az alaknak, amely mindmáig a brit ötvencentesen látható), de nyomatékosan fejeződött ki a hangsúlyváltás. Ez tükröződött az itáliai félszigeten hozott gyakorlati intézkedések egész sorozatában. Nem pazarlóan, de bőségesen költöttek pénzt a kikötőkre, hidakra, fürdőkre és amphitheatrumokra, és a TRAJANUS által kezdeményezett karitatív alapítványokat tovább fejlesztették egy olyan tervvel, amely az árva kisleányok megsegítését tűzte ki céljául, akiket Antoninus feleségéről (aki 140-ben vagy 141-ben halt meg, és akit – bár a későbbi hagyomány megkérdőjelezte jellemét – nemcsak istenné avattak, hanem példátlan mennyiségű emlékérmet és más kitüntetést is kapott) *Puellae Faustinianae*nak neveztek. Antoninus uralkodása alatt egyszer sem hagyta el Itáliát; Lanuvium mellett levő villájában élvezte a vidéki nemesúr életét. Róma is figyelmének középpontjában helyezkedett el, bőkezű ajándékosztásokat és nyilvános látványosságokat rendezett. A város hagyományos alapítási időpontjának küszöbönálló kilencszázadik évfordulója arra inspirálta, hogy nagyméretű sárgaréz emlékérmek sorozatát bocsássa ki, hazafias tiszteletben részesítve népének legendás eredetét.

Az, hogy Antoninus előnyben részesítette Itáliát és a fővárost, szíves fogadtatásra lelt a szenátusnál, amellyel, legyőzve a szenátorok esetleges előzetes vonakodását, nyájas viszonyban volt (úgy tűnik, hogy egy bizonyos Atilius Titianus összeesküvést kezdett szervezni, de Antoninus azt az utasítást adta, hogy cinkosait nem kell felkutatni). A négy kerületi bíró visszahívása látszólag visszaállította a teljes szenátori ellenőrzést Itália felett. Antoninus azonban tudatában volt a szenátus alapvető gyengeségének, és mialatt a szenátoroknak minden külsőségekben megnyilvánuló tiszteletet megadott, az igazán fontos ügyek megvitatását saját császári tanácsa számára tartotta fenn. Az uralkodása alatt tisztséget viselő négy egymást követő praefectus praetorio mind tagja volt ennek a tanácsnak, és a jövőre nézve lényeges adat, hogy ők mindamellett kiváló jogászok is voltak. Az első közülük, Marcus Gavius Maximus húsz évig viselte ezt a tisztséget. A provinciák helytartói is gyakran maradtak helyükön kis híján egy évtizedig. Antoninus természetes, csendes halála 161-ben egy olyan uralom végét jelezte, amely jótékony és jóllehet visszafogottan, de haladó volt. A központosítás folyamata tovább folytatódott – és a *Pax Romana*, amint láttuk, nem volt annyira mindenütt jelenlevő, mint azt a hízelgők sugallták.

Az egyik ilyen magasztaló a müsziai Hadriani városából származó népszerű görög filozófus, Aelius Arisztidész, aki kapcsolatban állt az udvarral, mivel nevelője volt az ifjú Marcus Aureliusnak. Arisztidész „Rómához" című beszéde szenvedélyesen rómaibarát. „Te vagy az – intézi a szerző szavait Antoninus Rómája megszemélyesített alakjához –, aki leginkább bizonyítottad, hogy igaz az állítás, hogy a Föld az egész emberiség anyja, közös szülőföld. Most már valóban lehetővé vált gazdag vagy vagyontalan hellének és nem hellének számára, hogy könnyedén oda utazhassanak, ahová csak akarnak... Homérosz azt mondja: »A Föld mindenkié«, és ezt Te váltottad valóra... Ezért igazán csak sajnálatot érezhetünk azok iránt, akik nem tartoznak fennhatóságod alá – ha egyáltalán vannak ilyenek –, mert nem részesülnek ezekből az áldásokból."

A II. századi világ ilyen rózsás szemléletét visszhangozta a történész Edward Gibbon is „A Római Birodalom tündöklése és bukása" című 1776-ban megjelent művében: „Ha valakit felkérnének, hogy jelölje meg a világ történelmének azt az időszakát, amelyben az emberiség a felhőtlen boldogság és a jólét állapotában leledzett, az illető habozás nélkül azt a korszakot nevezné meg, amely Domitianus halálától Commodus trónralépéséig terjedt (Kr. u. 96–180)." Antoninus Pius személyét találóan tekinthetjük ezen birodalmi aranykor szimbólumának és kiváló képviselőjének. Ha az emberiség fogalmát a Római Birodalom lakosságára korlátozzuk, és tekintetbe vesszük, hogy a népesség nagy részének jól ment a sora, Gibbon talán nem járt messze a valóságtól. Ugyanakkor a későbbi történészek megkérdőjelezték ezt a kijelentést, mivel például a rabszolgákat és a tömegesen elnyomott, írástudatlan mezőgazdasági munkásokat aligha számíthatjuk a boldog és jólétben leledző társadalmi rétegekhez. A következő évszázadra oly jellemző stagnálás és bürokratikus önkény előszele már Antoninus idejében érzékelhetővé vált.

Mégsem lehetnek kétségeink a császár fennkölt természetét és emelkedett szándékait illetően. A császárt mindenkor bőven körülrajzó hízelgők kijelentéseit meglehetősen szkeptikusan kell megközelítenünk. Az a határtalan dicséret azonban, amelyben Antoninus halála után részesült adoptált fia, Marcus Aurelius „Elmélkedések" című művében, mindenképpen utal a néhai császár megnyerő jellemére. „Emlékezzetek erényeire – mondja Aurelius –, hogy amikor elérkezik utolsó órátok, lelkiismeretetek olyan tiszta legyen, mint az övé."

MARCUS AURELIUS (161–180)

MARCUS AURELIUS (161–180) 121-ben született Rómában, és a Marcus Annius Verus nevet kapta. Apai dédapja, Annius Verus a baeticai Uccubiból, alapozta meg a család vagyonát, elnyerve a szenátori rangot és a praetori tisztséget. A császár nagyapja három alkalommal volt konzul. Apja, Annius Verus feleségül vette Domitia Lucillát, akinek vagyonos családja tetőcserépüzemet birtokolt Róma szomszédságában (Marcus örökölte). Ifjú éveiben még a Catilius Severus nevet is viselte anyai ági mostohanagyapja tiszteletére, aki konzul volt 110-ben és 120-ban.

Még kisfiúként magára vonta HADRIANUS császár figyelmét, aki *Verissimus*nak becézte, és mindössze nyolcéves volt, amikor Salius-pappá nevezte ki, nevelésével pedig a kor legnevesebb tanárait bízta meg, többek között a híres Frontót, aki latin irodalmat tanított neki. Amikor 136-ban Hadrianus adoptálta Lucius Aelius Caesart, Aelius leányát jelölték ki Marcus jövendő menyasszonyának; miután azonban Aelius meghalt, ANTONINUS, akit helyette Hadrianus adoptált 138-ban, maga együttesen két fiat adoptált. Az egyik az ifjú Marcus volt, aki Antoninus feleségének, idősebb Faustinának az unokaöccse, és most felvette a Marcus Aurelius Caesar nevet (az Aurelius Antoninus egyik neve); a másik ifjú LUCIUS VERUS volt (ahogyan később nevezték), a néhai Aelius fia.

Antoninus Pius trónralépését követően Marcus Aurelius eljegyzését Aelius leányával felbontották, és helyette Antoninus saját leányával, ifjabb Annia Galeria Faustinával jegyezték el, akit hat évvel később feleségül is vett. Mint adoptáló apjának társa 140-ben és 145-ben volt konzul, 146-ban pedig olyan hatalommal ruházták fel, ami jelezte trónörökösi helyzetét (tribunusi hatalom – *tribunicia potestas* – és a magasabb hatalommal járó prokonzuli posztot vagy *imperium*ot Rómán kívül). Körülbelül ugyanabban az időben, Fronto nagy csalódására, elhagyta a retorikát a sztoikus filozófia javára (Junius Rusticus tanította neki), amely ettől kezdve döntő befolyást gyakorolt életére. Halálos ágyán, 161-ben Antoninus Pius ráruházta a császári hatalmat. Az új uralkodó, akit már eddig is elődje után Aureliusnak hívtak, most felvette az Antoninus nevet is, kérte a szenátust, hogy teljes jogú társává nevezzék ki Verust, így vezetve be egy új fogalmat (lásd lentebb Lucius Verusnál).

Számos határszakaszon hamarosan nehézségek támadtak. Keleten a súlyosabb válság akkor keletkezett, amikor a parthus király, III. Vologeszész (148–192) bevonult Armeniába, és egymás után két birodalmi hadtestre mért vereséget. Miután egy nagy felmentő sereget küldtek ki Lucius Verus névleges vezetése alatt, 163–164-ben Armeniát lerohanták a római hadvezérek és protektorátussá alakították; így elevenítve fel TRAJANUS igényét az Eufráteszen túli területek ellenőrzésére. Hogy megünnepeljék a társcsászárok győzelmét, 166-ban Marcus Aurelius két kisfia, az ötéves COMMODUS és a hároméves Annius Verus megkapta a Caesar címet és részt vett a diadalmenetben.

Ekkorra az északi határvidéken azonban a valaha is látott legfélelmetesebb germán törzsek áttörték a Duna vonalát, amelynél most tíz római legió legénysége állomásozott, ahhoz képest, hogy a Rajnánál csak négy legió tartózkodott. Ez a népvándorlás események sorozatát indította el, ami maradandóan megváltoztatta a birodalmat. Ez volt az első alkalom, amikor rómaiak olyan törzsekkel kerültek összetűzésbe, amelyek a birodalom területén akartak letelepedni; ráadásul ezek a határvidéki népek is nyomás alatt voltak a messzi északról érkező felforgató népességmozgástól. Először, 162-ben a nyugati germán chattusok törzse rontott be Felső-Germaniába. Velük megalkudtak, de kb. négy évvel később sokkal súlyosabb helyzet alakult ki, amikor a viszonylag romanizált boiohaemumi markomannok a langobardokkal és másokkal együtt átözönlöttek a Dunán. Ezek a támadások nem voltak váratlanok, de a Keleten zajló háború miatt túl keveset tettek az elhárításuk érdekében.

167-ben mindkét császár az északi határvidékre vonult. Lucius Verus két évvel később bekövetkezett halálát követően Marcus kötelességének érezte visszatérni a Dunához, hogy határozottabban menjen elébe a kihívásnak. A harcok sokkal súlyosabbak voltak, mint az eddig előfordult ilyen jellegű összecsapások, és a császár személyes irányítása alatt, élete hátralévő tizennégy évének legnagyobb részében folytatódtak. A hadjáratok időrendje vitatott, de volt köztük két katasztrofális kudarc 170 körül vagy egy kicsit korábban. Az egyiket a markomannok és a kvádok okozták, akik áttörtek a felső és középső Duna-vidéktől délre eső alföldekre, felégették Opitergiumot és megostromolták Aquileiát. Majdnem ugyanakkor a *Costoboci* törzs, egy martalóc banda a Kárpátok vidékéről, lerohanta az alsó Duna-vidéket és mélyen behatolt Görögországba, ahol kifosztotta Eleusziszt. Aurelius hadtestei egy keletről visszahozott járványtól gyengítve (lásd LUCIUS VERUS) lassan és nagy erőfeszítések árán, meghosszabbított hadjáratok során visszaszerezték az ellenőrzést.

A császár két fő megoldást látott a germán kérdésre. Az egyik az volt, hogy 171-ben engedélyezték számos germán törzs betelepülését a birodalomba, amint azok kívánták. Már korábban is csináltak ilyet, de Aurelius módszeresen terjesztette ki a folyamatot széles területekre – Dacia, Moesia, Germania és maga Itália is sorra került –, római tulajdonosokhoz vagy a császári birtokok bérlőihez osztva be a telepeseket, törvényesen lekötve őket ahhoz a földhöz, amelyet ettől kezdve birtokba vettek és megművelték. Ezt a politikát akkor is és később is a római világ barbarizálásaként ítélték el; bár enyhítette a nyomást a határvidéken és földművelőket meg katonákat biztosított, akikre a későbbi uralkodóknak túlélésük érdekében szükségük volt. Aurelius másik főbb törekvése egyesek szerint az volt, hogy az északi határvonalat előretolja és két új provinciát hozzon létre: a Duna–Tisza közére összpontosuló Sarmatiát, valamint Marcomanniát, amely Boiohaemumot és a későbbi Morvaország és Szlovákia bizonyos részeit foglalta volna magában. Ezzel megrövidítették volna a határt, amelynek mentén így leginkább hegyek húzódtak volna és nem folyók, és számos veszélyes germánt vontak volna birodalmi ellenőrzés alá.

Marcus Aurelius hódító törekvései nem bizonyultak oly sikeresnek, mint AUGUSTUS hasonló kísérletei. Az első hadjáratsorozatot a birodalom keleti részén kitört veszélyes felkelés miatt kellett megszakítania. Ezt Avidius Cassius, egy szíriai szónok fia vezette, aki – miután kitüntetéseket szerzett a mezopotámiai háborúban, s akit 172-ben minden keleti provinciára kiterjedő különleges hatalommal ruháztak fel – most, 175-ben magának követelte a trónt. Azt hihette, hogy Marcus Aurelius messze a Duna-vidéken meghalt – és valószínűleg támogatta a császárné, ifjabb Faustina is, aki együtt volt a férjével és úgy látta, olyan beteg, hogy meg fog halni. Kettő kivételével (Kappadókia és Bithünia) az összes keleti provincia csatlakozott a

felkeléshez. Amikor azonban híre kelt, hogy Aurelius nemcsak hogy él, hanem vissza is tért Rómába a Duna-vidékről – és éppen úton volt a keleti provinciákba –, a felkelés kevesebb mint száz nap után összeomlott, Avidius Cassiust pedig saját emberei gyilkolták meg.

A császár ezután kötelességének érezte, hogy Keletre induljon. Sőt, Faustina is elkísérte. Már négy éve, az északi hadjáratai során is társa volt, és a tiszteletére kibocsátott érméken a „táborok anyja"-ként *(Mater castrorum)* köszöntik; ha gyanúsították is az Avidius-féle lázadásban való bűnrészességgel, Aurelius, aki nagyon szerette, nem vett tudomást róla. A császárné azonban Délkelet-Kis-Ázsiában meghalt, és a császár kérésére istenné avatták. Ő maga 176 végén tért vissza Rómába, ahol diadalmenetet tartott. A következő évben már másodízben indult északra, hogy újrakezdje a germánok elleni hadműveleteket, és egyik hadvezére döntő győzelmet aratott a markomannok felett 178-ban, ami a terjeszkedést majdnem, de nem teljesen elérhető közelségbe hozta. Ezután azonban Aurelius ismét súlyosan megbetegedett, és miután fiáért küldetett, 180. március 17-én álmában békésen meghalt.

A polgári ügyekben a tárgyalásos rendezés alapelveit követte, amelyeket Antoninus Piustól örökölt. Elődjéhez hasonlóan mélységesen érdeklődött a jogi esetek iránt, és hasznát élvezte a kiváló jogász, Quintus Cervidius Scaevola tanácsainak, aki nemcsak igen keresett tanácsadó volt, hanem terjedelmes, tudós művek szerzője is. Bár Aurelius kormányzását is, elődjééhez hasonlóan, inkább a részletek reformja, mint a nagy újítások jellemezték, az ő uralmának leginkább megkülönböztető jellegét a birodalmi bürokrácia további kidolgozása adta, a római világ kormányzati, pénzügyi és katonai szervezete növekvő összetettségének megfelelően.

Minden feladatát lankadatlan figyelemmel látta el, a szenátust pedig az elfogadás tiszteletteljes látszatával kezelte. Az elhúzódó hadviselés és hét nagy pénzosztás (amelyet a közhangulat szinten tartása érdekében ítéltek szükségesnek) költségei az állami pénzügyi tartalékokat szinte elviselhetetlen költségeknek tették ki – amint azt a császári birtok kényszereladásai és az ezüstpénzek árulkodó rontása nyilvánvalóan leleplezik; mialatt a nem itáliai közösségek megbízottainak gyűlése csőddel fenyegetett, ami mutatta a municipális kezdeményezőkészségnek a korszakra jellemző teljes hiányát. Az őszintén magasztos elvű kormányzat homlokzata mögött a gazdasági nyomás és a bürokratikus beavatkozás együttesen folytatta annak az útnak a kijelölését, amely nem tudatosan, de a következő század félelmetes tekintélyelvűségéhez vezetett.

Életének utolsó éveiben Marcus Aurelius fokozatosan tolta előtérbe fiát, Commodust, akit 166-ban Caesarrá, 177-ben, tizenhat éves korában pedig társ-Augustusszá neveztek ki, és három évvel később egyedüli császár lett. Aureliust visszamenőleg sokan hibáztatták az örökléses rendhez való visszatéréssel, véget vetve az adoptív utódlás nyolcvankét évének. Ő azonban, nem úgy, mint elődei, tragikusan hátrányos helyzetben volt, mert egyetlen olyan jelölt sem volt, akit általánosan elfogadtak volna; Tiberius Claudius Pompeianus – leányának, Lucillának a férje 169 óta – megválasztása például rivalizálást és polgárháborút váltott volna ki. Ezt legalább elkerülték, mivel a helycsere zavartalanul zajlott le.

Meglehetősen ironikus, hogy az a császár, aki uralkodásának legnagyobb részét háborúban töltötte, lett a nyugati világban ismert legjobb megközelítése a filozófus-államférfiúnak. Marcus Aurelius egyike volt azoknak az uralkodóknak, akinek tetteit felülmúlta és túlélte az, amit írt. Legmélyebb gondolatainak ez a bizalmas kinyilvánítása, amelyet „magához" írt (a kiadói szerint) és később „Elmélkedések"

címmel vált ismertté, a leghíresebb könyv, amit uralkodó valaha is létrehozott. Görögül írta, irodalmi formában, eredetileg azonban személyes feljegyzések sorozatának szánta; Aureliusnak nem állt szándékában, hogy legszemélyesebb önvizsgálatát és saját magának szánt intelmeit valaha is nyilvánosságra hozza. Mégis napvilágra került, és az ily módon fölfedett gondolatai fennkölt és friss mértékletességről tanúskodnak. „Vigyázz, el ne császárosodj, fel ne vedd szokásaikat – mert ez könnyen megesik. Légy csak egyszerű, jó, tiszta, komoly, kendőzetlen, igazságszerető, istenfélő, jóindulatú, szeretetteljes, tántoríthatatlanul kötelességtudó. Arra törekedj, hogy az maradj, amivé a filozófia igyekezett tenni. Tiszteld az isteneket, segítsd embertársaidat. Rövid az élet. A földi lét egyetlen gyümölcse a tiszta érzésvilág és a közérdekű tevékenység."

„Ha az istenek döntöttek rólam és sorsomról, bizonyára jól döntöttek, mert tervszerűtlen istenséget még elgondolni sem könnyű. Arra pedig mi okuk volna, hogy rosszat tegyenek ellenem? Mert mi haszon származnék ebből rájuk vagy a közre, amely a legfontosabb tárgya a gondoskodásuknak? De ha külön rólam nem is, a világrendről mindenesetre van döntésük; tehát azt, ami velem történik, örömmel és szeretettel kell fogadnom. Ha azonban semmiről sincs határozatuk – amit még feltenni is istentelenség, mert mire való akkor az áldozat, az imádság, az eskü és a többi szent cselekedet, melyek mindegyikét abban a hitben végezzük, hogy az istenek jelen vannak, és életünktől elválaszthatatlanok –, ha, ismétlem, semmi minket illető dologról nem volna végzésük, akkor nekem hatalmamban áll magamról határoznom. Ennek az a mércéje, ami nekem hasznos. Mindenkinek pedig az a hasznos, ami alkatának és természetének megfelel. Az én természetem az értelmes és közösségi életre született lényé.

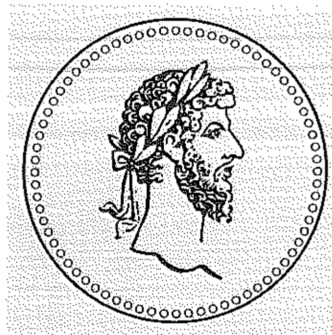
Városom és hazám, mint Antoninusnak: Róma, mint embernek: a világ. Tehát csak az a jó nekem, ami ezeknek a közösségeknek is hasznos."

A sztoikus filozófiának hagyományosan sajátja ez a fajta magabiztosságra való törekvés, azonban az irányzat egyetlen korábbi képviselője sem fejtette ki ilyen megrendítő és nyomatékos nyelvezeten szigorú hitvallását. Még Aurelius üzenete sincs teljességgel híján a vigasznak. „Mert – mint hangsúlyozza – életünkben számos dolog előre meghatározott, de sok mindent jobbra fordíthatunk, kellő akaraterővel és fegyelemmel; és akkor emberfia nem tarthat vissza… Légy olyan mint a sziklaszirt, amelyen megtörnek a hullámok… Vedd végre észre, hogy van benned erősebb és istenibb dolog is annál, ami szenvedélyeidet fölébreszti, és énedet – hogy úgy mondjam – kénye-kedve szerint dróton rángatja. Mi uralkodik most gondolatvilágomon? Csak nem a félelem? vagy a gyanakvás? vagy a sóvárgás? vagy más ilyesmi?" A sztoikusok már régóta hangoztatták, hogy minden férfiban és nőben lakozik egy rész az isteni szikrából, tehát végül is mindannyian fivérek és nővérek, egy és ugyanazon világ-közösség tagjai. Ahogy Aurelius mondja: „Az emberek egymásért léteznek, tökéletesítsd őket vagy nyugodj bele!"

A korszak szobrászai a fúró egyre szabadabb használatával hozták létre a fény és az árnyék kontrasztos hatásait, Aurelius néhány portréján megragadva ezt a befelé fordulást. A töprengő görög idealizmus felbukkanása további magyarázatát adja a Kis-Ázsia és Görögország kissé korábbi portréstílusaiban megfigyelhető spiritualizmusra: a császár aranyból készült feje mai felfedezőit egy templomi szentre emlékeztette. A keresztény egyház tagjai azonban semmi esetre sem találták rokon érzésűnek. Uralkodása alatt üldözték őket Galliában, és későbbi íróik, nevezetesen Orosius az akkor dühöngő pestisjárványt az ezért a bánásmódért járó büntetésnek

tartotta. Aurelius azonban a keresztényeket önsajnáltató mártíroknak tartotta, akik önfejűen visszautasították a részvételt a római birodalom közösségi életében, amely birodalom számára, minden hiányossága ellenére, az ideális sztoikus kozmopolisz – amit mindig szem előtt tartott – legteljesebb földi kifejeződésének tűnt.

LUCIUS VERUS (161–169)

LUCIUS VERUS (társcsászár, 161–169) 130 decemberében született mint Lucius Ceionius Commodus. Ez a neve apjának is, akit Hadrianus 136-ban örökösének adoptált (és akit attól kezdve Lucius Aelius Caesarként ismertek). Amikor 138-ban Aelius meghalt, Hadrianus adoptálta ANTONINUS PIUST azzal a feltétellel, hogy neki is adoptálnia kell MARCUS AURELIUST és a kisfiú Ceionius Commodust (akit ettől kezdve Lucius Aelius Aureliusnak neveztek). Előremenetele lassabb volt, mint az idősebb Marcus Aureliusé; 153-ban azonban quaestor, 154-ben és 161-ben pedig konzul lett. Antoninus Pius halálát követően Marcus Aurelius császártársává tette Lucius (Aurelius) Verus néven. Augustusszá nyilvánították és tribunusi hatalmat ruháztak rá. Igazán minden szempontból egyenlő részben osztozott Marcus Aureliusszal a hatalomban, kivéve hogy Aurelius egyedül volt főpap *(pontifex maximus)*. Így a két férfi együtt uralkodott, olyan példát teremtve ezzel, amelyet gyakran követtek a birodalom későbbi századaiban.

162-ben főparancsnoksággal bízták meg egy nagyobb keleti háborúban, amelyet III. Vologeszész parthus király idézett elő, aki saját jelöltjét, Pakoroszt helyezte a megtámadott kliens állam, Armenia trónjára. Egy parthus hadvezér legyőzte Kappadókia római helytartóját az armeniai határon levő Elegliánál, és Szíria kormányzója is hasonlóan döntő vereséget szenvedett. Verusnak és hadvezéreinek volt most a feladata a helyzetet orvosolni. Legalább kilenc hónapjába telt azonban, amíg Antiokheiába ért; ez részben egy betegség számlájára volt írható, a nép azonban a késlekedést elsősorban lusta, kényelemszerető vérmérsékletének tulajdonította. Alárendelt parancsnokai azonban, akiknek haderejét Európából érkezett utánpótlás erősítette meg, hatalmas energiáról tettek tanúbizonyságot. Statius Priscus megrohanta Armeniát és lerombolta fővárosát, Artaxatát. Az *Armeniacus* melléknevet 163-ban adományozták Lucius Verusnak, míg Aurelius, hogy ne csorbítsa társának dicsőségét, a cím elfogadását a következő évre halasztotta. Róma védencét, Szohaemuszt koronázták Armenia királyává. 165-ben Gaius Avidius Cassius, miután átvette a kormányzást Szíriában és átképezte legióit, a keleti műveletekben együttműködött Publius Martius Verusszal, és mélyen behatolt Mezopotámia területére. Edessza, Niszibisz és Niképhorion városa kapitulált, Lucius Verust pedig *Parthicus Maximus*ként köszöntötték (míg Aurelius ismét a következő évre halasztotta a cím elfogadását). 166-ban a hadjárat két nagyváros, a Tigrisnél fekvő Szeleukeia és Ktésziphón elfoglalásával sikeres befejezéséhez érkezett. Nem tettek lépéseket Mezopotámia bekebelezésére, de az ország ismét római kliens hercegséggé lett, és a

Media fennsíkjain folytatott hadműveletek megszerezték a társcsászárok számára a *Medicus* címet (bár hamarosan lekerült az érmékről).

Verus visszatért Rómába; 166 októberében uralkodótársával együtt, akinek leányát, Annia Aurelia Galeria Lucillát két évvel korábban feleségül vette, pompás diadalmenetet tartottak, és mind a ketten felvették a *Pater patriae* („a haza atyja") címet. Verus csapatai azonban keletről súlyos járványt hurcoltak be magukkal, amelyről azt beszélték, hogy Szeleukeiában fertőzte meg őket először. A betegség jellege bizonytalan: lehetett feketehimlő, tífusz vagy bubópestis. Mindenesetre a veszedelem terjedt, pusztított Kis-Ázsiában és Görögországban. Később behatolt az itáliai félszigetre – ahol már évek óta rossz volt az aratás –, és megtámadta Rómát is, még azelőtt, hogy Verus visszatért volna a városba. A járvány nagyon hamar egészen a Rajnáig vitte a pusztulást. Számos körzet majdnem teljesen elnéptelenedett, és ez alapvetően hozzájárult a birodalom meggyengüléséhez.

Ráadásul a két Augustus még diadalát ünnepelte, amikor barbár roham szakította át a dunai határt. Aurelius kihirdette a szenátusban, hogy „mind a két császárra szükség van a germán háborúban". Északra való indulásukat azonban késleltette a ragály és az élelmiszerhiány, és 167 késő őszénél előbb nem is tudták elhagyni a fővárost. Amikor elérték Aquileiát, a betolakodók visszavonultak és fegyverszünetet kértek. Verus javasolta, hogy uralkodótársával együtt azonnal térjenek vissza Rómába. Aurelius azonban úgy érezte, hogy szükség van az erőfitogtatásra az Alpokon túl, és miután ez lezajlott, a következő télre még Aquileiában maradtak. Amikor azonban 169 tavaszán a járvány újra kitört a katonák között, elindultak Róma felé. Az egyik első pihenőhelyen Verus gutaütést kapott és meghalt. Testét Rómába szállították, Hadrianus mauzóleumában eltemették és a római állam istenévé nyilvánították.

„Lucius Verus – mondja a *Historia Augusta* – magas, jóképű, derűs arckifejezésű, magas homlokú férfi volt, aki hagyta, hogy szakálla már-már a barbároknál szokásos mértékben burjánozzék, és szőke fürtjeit aranyporral hintette be. Akadozva beszélt, ugyanakkor meglehetősen művelt szónok és egy kicsit költő is volt, aki hasznot húzott a környezetében lévő művelt férfiak társaságából. Szenvedéllyel hódolt a vadászat és a birkózás, valamint más atlétikai sportok örömeinek."

Amikor hagyta, hogy szakképzett hadvezérei végezzék el helyette a munkát, talán bölcsen cselekedett, mert bár nem volt az a haszontalan bolond, aminek néha beállították, lehetett benne valami kellemes könnyelműség. Aurelius megbízott benne és kitüntetésekkel halmozta el. Verus azonban semmi esetre sem volt az a társ, akire szükség lett volna a kor félelmetes válságainak kezeléséhez. A közös kormányzásra tett első kísérlet nem volt föltétlenül sikeres.

COMMODUS (180–192)

COMMODUS (Lucius Aurelius) (180–192) Lanuviumban született 161-ben MARCUS AURELIUS és az ifjabb Faustina legidősebb fiaként. A Commodus nevet kapta, amelyet Aurelius uralkodótársa, LUCIUS VERUS eredetileg viselt. 166-ban Caesarrá nyilvánították (lásd Marcus Aurelius). Amikor 175-ben Avidius Cassius a keleti provinciákban fellázadt Aurelius ellen, Rómába akart vonulni, hogy megkaparintsa a fiút, de megölték Avidiust, mielőtt ezt megtehette volna. Apjával együtt Commodus is megkapta az *Imperator, Germanicus* és *Sarmaticus* címeket, majd a tribunusi hatalmat és 177-ben az Augustus címet. Egy korabeli bronz emlékérmet az apának és a fiúnak mint dinasztialapítóknak szenteltek *(PROPAGATORIBVS IMPERII)*. Aurelius halálával 180-ban egyedüli császár lett, s nevét Marcus Aurelius Commodusra változtatta. Közel egy évszázad eltelte után ő volt az első férfi, aki követte apját a trónon.

Egy kezdeti ellenkező értelmű bejelentés után Commodus – valószínűleg a bithüniai udvari kamarás, Saoterus tanácsára cselekedve – felhagyott apja minden területi terjeszkedésre vonatkozó tervével. Úgy ítélte meg, hogy túlságosan kimerítenék a birodalom tartalékait és igaza lehetett. Ugyanakkor megegyezett a markomannokkal – különböző feltételeket szabva a békés magatartással kapcsolatban –, ami sokkal megnyugtatóbbnak bizonyult, mint azt a konzervatívok hajlandók lettek volna elismerni.

Commodus ezután haladéktalanul visszatért Rómába. Ott nyilvánosságra hozta, hogy leleplezett egy összeesküvést, amelyben állítólag nővére, Annia Lucilla (valamint kiváló unokafivére, a volt konzul, Marcus Ummidius Quadratus) is részt vett. Lucilla férjének, Lucius Verusnak a halála után férjhez ment az antiokheiai Tiberius Claudius Pompeianushoz, aki kétszer volt konzul, és Commodus esélyes versenytársa volt a trónra. Pompeianus unokaöccsét, Quintianust jelölték ki a halálos csapás végrehajtására, de karddal a kezében legyűrték. Őt és Quadratust kivégezték, Lucillát pedig Capri szigetére száműzték és nem sokkal ezután megölték. Commodus arról is értesült, hogy a kiváló katonai jogász, Tarrutenius Paternus – aki az előző császár uralkodása óta a praefectus praetorio volt – szintén belekeveredett az összeesküvésbe, így őt is a másvilágra küldték.

Ezeknek a lépéseknek a megtételére a új császárt Paternus praefectustársa, Tigidius Perennis bujtotta fel, aki most a gárda egyedüli parancsnoka és a birodalom legnagyobb hatalmú embere lett, mert Commodus önként lemondott az ő javára a kormányzat fölötti teljes ellenőrzésről. A praefectus praetoriónak még soha korábban nem volt ilyen óriási hatalma. Perennis három éven át őrizte rangját. Ennek az embernek a képességeiről és kormányzásáról élesen eltérnek a vélemények. Cassius Dio nagyon is helyeselt neki, ez azonban azért lehetett, mert a későbbi történetíró, akkoriban ifjú közhivatalnokként, neki köszönhette előléptetését. Ezzel szemben a *Historia Augusta* kapzsi zsarnokot látott benne.

Perennis úgy próbálta biztosítani helyzetét, hogy Commodus kamarását, Saoterust megölette. Ezután saját két fiát nevezte ki Pannonia katonai szempontból

kulcsfontosságú helytartóságára. Végül azonban egy Britanniából érkezett katonai küldöttség elárulta Commodusnak, hogy a praefectus forral valamit a császár ellen. Erre Perennis saját testőreit jelölték ki, hogy gyilkolják meg őt, feleségét, nővérét és fiait. Commodus a Felix melléknév felvételével ünnepelte meg ezt a „megmenekülést". Úgy tudták, egy felszabadított császári rabszolga, Marcus Aurelius Cleander állt az ügy hátterében, mert a praefectusok gyors váltogatásának két éve után Cleander bukkant fel a császár legbefolyásosabb tanácsadójaként. A két társpraefectust alacsonyabb beosztásúaknak sorolta be, és a császár a példa nélküli *a pugione* („tőr") címet adományozta neki, azaz biztonsági vagy védelmi miniszterré nevezte ki. Az ebben a kivételes tisztségben élvezett hatalomban Cleander hamarosan még Perennisen is túltett. Végül azonban a gabona-utánpótlás felügyelője *(praefectus annonae)* buktatta meg, aki először szándékosan mesterséges élelmiszerhiányt idézett elő a fővárosban, majd (190-ben) a fővárosi helyőrség és a tömeg támogatásával sikerült ezért a hiányért a felelősséget Cleanderre hárítania és kivégeztetnie. Commodus semmit sem tett a megmentéséért, sőt még az is lehetséges, hogy elő is mozdította bukását.

Commodus uralkodásának kezdetén a caledoniaiak áttörték az Antoninus-falat – már nem először. Elpusztítottak egy római egységet és lerohanták Skócia déli részét. Commodus Britannia egykori helytartóját, a kemény fegyelmezőt, Ulpius Marcellust küldte a helyszínre, hogy elfojtsa a lázadást, amit ő három hadjáratban sikeresen végre is hajtott, ideiglenesen újra legénységgel látva el az áttört erődítéseket. Hamarosan azonban zendülés tört ki a legénység körében Britannia provinciában. Hispaniában és Galliában is helyi zavargások jelentkeztek, amit egy Maternus nevű katonaszökevény szított.

Nehéz idők jártak a hadseregre, mivel katonáit egyre inkább katonai titkosrendőröknek és elnyomóknak látták szerte a birodalomban. Magában Rómában is a hatalom hirtelen és halálos váltásai a színfalak mögött idegtépő helyzetet teremtettek a szenátorok számára. A császár egyre keményebben támadta őket, elkobzott vagyonukkal töltötte fel a pazarlásával kiürített kincstárat. Egyre inkább elhatalmasodó megalomániájában még odáig is elment, hogy Rómát mint saját személyes alapítású coloniáját, Commodiana melléknévvel látta el. Ugyanezt a nevet adományozta a legióknak, az új afrikai gabonaszállító flottának, Karthágó városának és még a megfélemlített római szenátusnak is.

Végül az új praefectus praetorio, Quintus Aemilius Laetus – úgy tűnik, ő volt ezen a poszton az első észak-afrikai – úgy döntött, hogy Commodus elviselhetetlenné vált; ebben a császár szeretője, Marcia és az udvari kamarás, Eclectus is egyetértett vele. Arra az esetre, ha a hadsereg kedvezőtlenül fogadná az Antoninus-dinasztia felszámolását, híveket kellett toborozniuk a provinciális igazgatás vezető személyiségeinek a körében is. Laetus két afrikai honfitársát, SEPTIMIUS SEVERUSt és CLODIUS ALBINUSt Felső-Pannonia és Britannia helytartójának nevezték ki, a praefectus bizalmas barátai közül pedig mások, például PESCENNIUS NIGER, Syria kormányzója lett. Róma város praefectusa, PERTINAX volt az, akit a hamarosan megvalósuló terv szerint maguk közül új császárnak jelöltek ki. Végül a 192-es év utolsó éjszakáján elkészültek a tervek a Commodus elleni merényletre. Egy atlétának, Narcissusnak, akit a császár birkózótársnak alkalmazott, sikerült Commodust megfojtania. Míg a szenátus és a nép a néhai császár emlékének megbélyegzésével volt elfoglalva – szobrait ledöntötték és nevét eltávolították a feliratokról –, Laetus,

bár valószínűleg felelős volt a gyilkosságért, megmentette a holttestet attól, hogy az árulók sírjába kerüljön, és titokban eltemettette.

Az összeesküvést meggyorsította a császárnak az az általános megdöbbenést keltő javaslata, hogy amikor a következő napon, 193. január elsején átveszi a konzulságot, beiktatásának megünneplésére a gladiátorok kaszárnyájából vezeti majd elő a felvonulást – maga is gladiátor egyenruhát öltve. Commodus ugyanis megszállottja volt az arénában tanúsított vitézségének. Cassius Diónak mint a szenátus tagjának részt kellett vennie az ilyen bemutatókon, és leírja, olyan nevetséges élvezetet ébresztett a császárban az állatok saját kezű leöldösése, hogy maga Dio és szenátortársai alig tudták megállni nevetés nélkül. Az ő kötelességük volt az ilyen alkalmakkor újra meg újra azt kiáltani: „Felséges császár, te vagy a legszerencsésebb a férfiak között! Győztes vagy és győztes leszel!"

Nagy Sándorhoz meg perzsa és parthus uralkodókhoz hasonlóan Commodus is szívesen tetszelgett a királyi vadász szerepében. Az oroszlánt megtámadó császárt ábrázoló pénzén ez a felirat szerepel: *VIRTVTI AVGVSTI* („a császár vitézségének"), mert az uralkodó vadászatban tanúsított bátorsága a katonai győzelmet szimbolizálta, a leöldösött állatok pedig a birodalom ellenségeinek és a gonoszoknak az erejét jelképezték. Az állatok megölése ráadásul hagyományosan Hercules elfoglaltsága volt, a népszerű *hérószé*, aki halála után valószínűleg az egekbe emelkedett hatalmas tettei miatt, és az udvari filozófusok benne látták megtestesülni egy felvilágosult monarchia legfőbb eszméit. Commodus szenvedélyesen azonosította magát Herculesszel. Valóban, a történetíró Hérodianosz szerint „...rendeleteket bocsátott ki, amelyekben nem Commodusnak, Marcus fiának neveztette magát, hanem Herculesnek, Juppiter fiának. Felhagyott a római és császári öltözködési stílussal, oroszlánbőrt öltött és Hercules buzogányával díszelgett... titulatúrájának nagy része tulajdonképpen Herculesre utalt és a legvitézebb férfiként állította be."

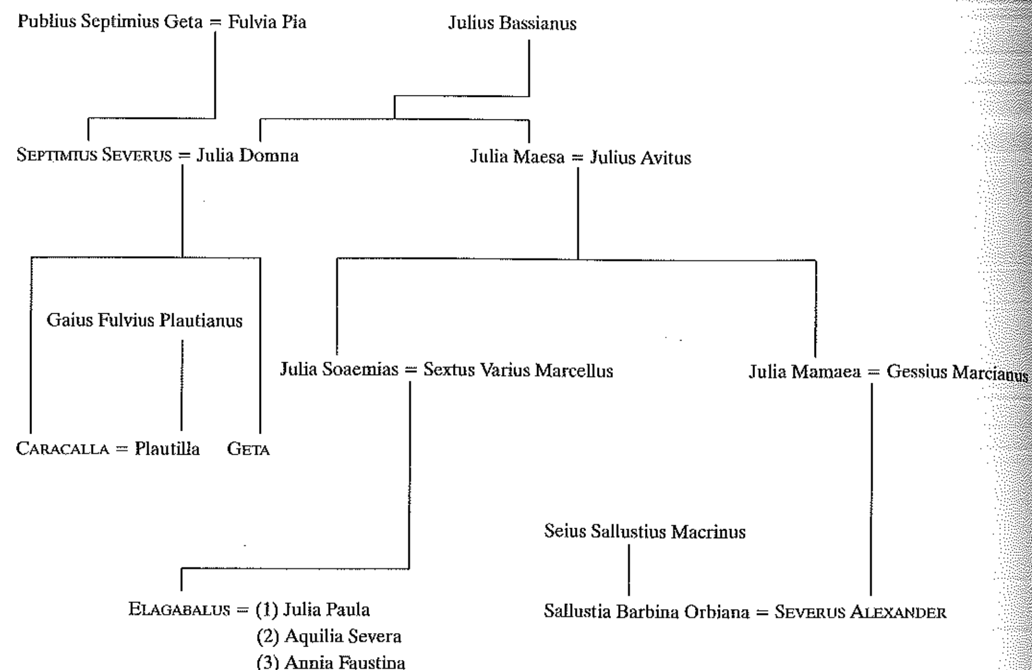
Ezt az értesülést megerősítik a Commodus által kibocsátott pénzek, amelyeken ő és a *hérósz* mint felcserélhető alakok jelennek meg *(HERCVLES ROMANVS AVGVSTVS, HERCVLES COMMODIANVS),* és Herculest a Colonia Commodiana – ahogy most Rómát nevezték – megalapítójaként említik. A *victor, invictus* („győztes", „legyőzhetetlen") szavak, amelyek mostantól kezdve a római császárok hivatalos jelzői lettek, ismét csak a Herculesszel és Nagy Sándorral való összehasonlításra utalnak.

És mégis, ami ennek a gondolatnak ellentmondó fejleménynek tűnhetne, az nevezetesen az volt, hogy Commodus nemcsak az új Herculest látta önmagában, hanem Herculest „bajtársának" vagy „társának" *(HERCVLI COMITI)* nevezte. Ettől kezdve a római pénzeken és medalionokon egyre gyakrabban jelennek meg istenek ilyen megvilágításban – azaz nem mint önálló lények, hanem mint az egymást követő római császárok védelmezői és társai. Ebben a minőségben majdhogynem előfutárai a keresztény szenteknek; és a hasonlóság nem volt véletlen, mivel Commodus, aki felelevenítette Antoninus császár Pius címét, olyan korszakot képviselt, amelyben a régi hagyományos olümposzi isteneket és istennőket kezdték egyetlen transzcendens istenség megnyilvánulásainak vagy jelképeinek tekinteni. Ily módon Commodus pénzein Juppiter mint *Exsuperator* vagy *Exsuperantissimus*, a legfőbb isten szerepel. Ennek értelme azonban sokkal mélyrehatóbb: a világ közeledett ahhoz az időhöz, amikor az egyistenhívő kereszténység fogja majd kielégíteni az emberek növekvő igényeit.

A korszaknak ezt a spirituális jellegét, amely olyan nagy ellentétben áll Commodus személyes magatartásával, visszhangozzák a kortárs művészet alkotásai. Különösen Marcus Aurelius ekkorra elkészült oszlopa, amely ma is látható Rómában, tükrözi a légkör feltűnő változását; mivel az oszlop csigavonalban emelkedő domborműveinek szobrászai, elvetve Trajanus oszlopának hódítást ábrázoló mozgalmas képeit, inkább az emberiesség és a pátosz történetét mondják el. Róma háborúi többé már nem egyszerűen diadalmas, izgalmas vállalkozások, hanem tragikus és szívszaggató szenvedés jelenetei voltak – és ebben még együttérzés is megjelenik a barbár ellenségre lesújtó halál miatt. Ez a félelem, a rettegés világa; és az oszlop szobrásza megformálja a „természetfölöttit" az esőcsoda ábrázolásában, amely állítólag egy alkalommal megmentette a birodalmi hadsereget a pusztulástól.

Commodus portréinak szobrászai ismét újfajta megközelítést mutatnak, de ebben az esetben a császár kifejezéstelen, kissé gőgös és vészjóslóan csinos arcának szórakoztató, barokkos feldolgozását kínálják. A csiszolt, fényes felületek előnyben részesítése a hús textúrájának új, érzéki megközelítését mutatja. Commodus, tudjuk meg Hérodianosztól, rendkívül jóképű férfi volt, akinek szőke és göndör haja úgy ragyogott a napfényben, mint a lobogó tűz lángjai, arra ösztönözve a hízelgőket, hogy égi fényeket fedezzenek föl benne. Ő azonban jámbor és együgyű volt, teszi hozzá Cassius Dio, és ez társainak szolgájává tette, akik kegyetlen és buja szokásokra csábították.

SEVERUS-HÁZ

PERTINAX (193)

PERTINAX (Publius Helvius) (193. január–március) Liguriában született 126-ban. Apja, Helvius Successus felszabadított rabszolga volt, aki állítólag azért nevezte el fiát Pertinaxnak (latinul: állhatatos), hogy a fakereskedelemben tanúsított állhatatosságával dicsekedjen. Tanítóskodása után Pertinax belépett a hadseregbe, ahol egységparancsnokságig vitte Syria, Britannia és Moesia provinciában. Ezt követően egy időre visszatért a polgári életbe és két, lovagi ranghoz kötött procuratori hivatalt töltött be. Az egyiket 168-ban Itáliában, amely szociális jellegű tisztség volt, és a szegények különféle ellátásával *(alimenta)* foglalkozott a Via Aemilián, a másikat később Daciában. Ezt követően visszahívták a hadseregbe Pannoniába a legióktól elvezényelt csapatok *(vexillationes)* parancsnokának, ahol a germánok ellen harcolt és részt vett MARCUS AURELIUS intézkedéseinek végrehajtásában az Itáliát támadó germánokkal szemben. Szenátorrá léptették elő praetori rangban, és 171-től legiós parancsnokként hírnevet szerzett magának Raetiában. 174-ben vagy 175-ben konzul lett, segédkezett Avidius Cassius felkelésének leverésében Szíriában, és helytartói tisztséget töltött be Felső- és Alsó-Moesiában, Daciában és Szíriában.

COMMODUS alatt, 182-ben kegyvesztetté vált a feltételezett összeesküvőkkel való kapcsolatai miatt. Hamarosan azonban visszahívták a nyugállományból, és 185-től 187-ig a lázadásra hajlamos britanniai hadsereg parancsnoka lett. 188-ban Africa prokonzulja, majd (a válság idején) Róma városi praefectusa volt, 192-ben pedig másodszor is kinevezték konzulnak. Tudomása lehetett a Commodus megölésére szőtt összeesküvésről, amelynek végrehajtását az év utolsó napjára időzítették, mert miután végrehajtották, Laetus, a praefectus praetorio felkérte a trón elfogadására. Erre Pertinax a praetorianusok táborába sietett, nagy összegű ajándékokat ígért a testőröknek, akik kikiáltották császárnak.

Még az éjszaka folyamán látogatást tett a szenátusban is, amelynek tagjai lelkesen üdvözölték, amint azt a testület egyik tagja, Cassius Dio is megerősíti. Pertinax gondosan ügyelt arra, hogy a szenátorokkal szemben tiszteletet és előzékenységet mutasson, „szabadon bejárhattak hozzá, készségesen meghallgatta bárkinek a kívánságát, válaszaiban pedig saját véleményének tapintatos formában adott hangot". Elutasított minden javaslatot, mert az ő előrehaladott korában mohóságnak érezte a császári bíbor felvételét, finoman elhárította a szenátusnak azt az indítványát, hogy feleségének, Flavia Titianának (a városi praefectus, Titus Flavius Sulpicianus leányának) az Augusta címet adományozzák, és elutasította azt az ajánlatukat, hogy fiát, ifjabb Pertinaxot Caesar rangra emeljék – bár az Egyiptomból és Arábiából származó feliratok és az Egyiptom helytartója által kibocsátott érmek cáfolják ezeket a szerény elutasításokat, vagy azt jelzik, hogy nem vették őket komolyan. Pertinax Rómában vert érméi szokatlan köriratot jelenítenek meg: „a dicséretreméltó értelemnek" *(MENTI LAVDANDAE)*. Takarékossági politikája azonban,

noha az szükséges volt Commodus mértéktelen költekezése után, nyilvánvalóan népszerűtlen vonásokat is foglalt magában. A néhai császár különc javainak kiárusítása meglehetősen ésszerűnek bizonyult. A Pertinax által folytatott szigorú gazdaságpolitika azonban az általános életszínvonal esését hozta, miközben rosszakarói azt terjesztették róla, hogy neki valahogy mégis sikerült meggazdagodnia. Azt is felemlegették, hogy mielőtt trónra lépett volna, állítólag szolgálat alóli felmentéseket és katonai felszerelést árusított, s így a kapzsiság hírébe keveredett.

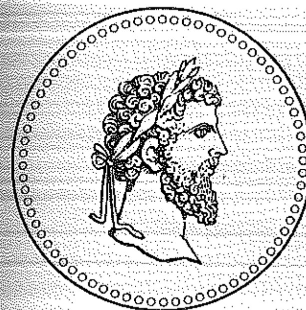
Pertinax hamarosan elveszítette a praetorianusok támogatását, mert a megígért juttatásoknak csak a felét tudta kifizetni. Míg ideiglenesen távol volt Rómától, úgy látszik, összeesküvést szőttek ellene az egyik konzul, Quintus Sosius Falco trónra ültetése érdekében. Pertinax még időben érkezett, hogy megakadályozza a szenátust Falco elítélésében, azonban a praetorianusok elégedetlenségét tovább fokozta néhány katonatársuknak egy rabszolga vallomása alapján történő kivégzése. Végül március 28-án katonák egy csoportja betört a palotába. A praefectus praetorio, Laetus, amikor a császár felszólította a velük való szembeszállásra, inkább hazament, hiszen ő maga volt az, aki a katonákat ellenséges fellépésre buzdította, mivel kiábrándította, hogy a császár nem fogadta el az irányítását. Amikor a lázadók elérték a palota belső részét, a császár, udvari kamarásától, Eclectustól kísérve, hosszú és komoly beszédet tartott nekik. Szószólójuk azonban, egy bizonyos Tausius, aki a császári testőrség tagja volt, lándzsáját Pertinaxba vágta, és ő átdöfve esett előre. Eclectusnak sikerült két támadóját leszúrnia, de aztán ő is holtan esett össze. Ezt követően a katonák ellepték Róma utcáit, miközben annak az uralkodónak a fejét mutogatták, akit nyolcvanhét nappal korábban ők kiáltottak ki.

„Pertinax – tudósít a *Historia Augusta* – tekintélyt parancsoló megjelenésű öregember volt hosszú szakállával és hátrafésült hajával. Alkata inkább kövérkés, a pocakja kissé kidomborodott, termete azonban minden ízében császári. Szónokként középszerű volt. Inkább valamifajta báj jellemezte, mint szívélyesség, de sohasem tartották nyílt embernek. Míg beszélgetés közben nyájasnak mutatkozott, a valóságban inkább szűkkeblű és fukar volt – olyannyira, hogy fél adag salátát és articsókát szolgáltatott fel a lakomákon, amikor még egyszerű polgár volt... Még császárként is ha barátainak valamit küldeni akart asztaláról, egy kevés maradékot vagy egy darab pacalt, alkalomadtán csirkelábat küldött." Cassius Dio hozzáteszi, hogy megőrizte fizikai erejét, de kissé nehezen járt, mert valami baj volt a lábaival.

Dio ahhoz is elég képzett volt, hogy összegezze Pertinax rövid uralmát: „Pertinax háborúban félelmetes, békében pedig ravasz volt... Miközben olyan magasságokba emelkedett, hogy egy világ sorsa felől döntött... jelleme változatlan maradt az első perctől az utolsóig... Egy csapásra elrendezett mindent, ami korábban rendezetlen és zavaros volt; mert a birodalmi igazgatásban nemcsak emberségről és tisztességről tett tanúbizonyságot, hanem gazdaságos szervezésről és a közjó gondos figyelembevételéről is... Azonnal hozzáfogott, hogy mindent újjászervezzen... Bár széles körű gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezett, képtelen volt megérteni, hogy egyszerre nem lehet mindent biztonságosan megújítani, és hogy egy egész birodalom újjáépítéséhez mind időre, mind pedig bölcsességre szükség van."

Úgy látszott tehát, hogy a négy császár évének eseményei megismétlődnek – Pertinax pályafutása és végzete sok mindenben egyezett a 124 évvel korábban hatalomra jutott GALBÁéval. Pertinaxot később Septimius Severus avatta istenné.

DIDIUS JULIANUS (193)

DIDIUS JULIANUS (Marcus Didius Severus Julianus) (193. március 28–június 1.) 133-ban született Mediolanum egyik legkiválóbb családjában: észak-afrikai származású anyja közeli rokona volt Salvius Julianusnak, aki HADRIANUS korának kimagasló ügyvédje volt.

Didius Julianus MARCUS AURELIUS anyjának, Domitia Lucillának házában nevelkedett, s így hosszú és előkelő pályafutás előtt állt. 162 körül praetor lett, állítólag egy legio parancsnoka volt Moguntiacumnál, majd Gallia Belgicát kormányozta 170–175-ben. Miután 175 körül konzulságot viselt (a jövendőbeli császár, PERTINAX társaságában), 176–177-től Illyricum és 178-tól Felső-Germania helytartója lett. Állítólag kinevezték Itália gyermekszociális intézményének *(alimenta)* irányítójává. Ugyanebben az időben megvádolták, hogy 182-ben csatlakozott rokonához, Publius Salvius Julianushoz (a jogász fiához) egy COMMODUS-ellenes összeesküvésben. Végül felmentették és prokonzullá nevezték ki, először Pontoszba és Bithüniába, majd kb. 189–190-től Africába, ahol Pertinaxot váltotta föl.

Később Didius Julianus visszatért Rómába, majd Pertinax rövid uralkodását és meggyilkolását követően elhatározta, hogy megteszi saját árajánlatát a trónra. Versenytársa is akadt Titus Flavius Sulpicianus, a néhai császár apósa személyében. Erre föl következett a hírhedt jelenet. „Didius Julianus – beszéli el Cassius Dio – kielégíthetetlenül pénzsóvár és felelőtlenül tékozló volt és mindig változásra áhítozott. Amikor tehát értesült Pertinax haláláról, a táborba sietett és a kerítés kapujánál állva licitált a katonáknak a császári trónra. Majd létrejött a legszégyenletesebb üzlet, amely méltatlan volt Rómához. Mert – mintha csak egy piacon vagy árverési csarnokban történt volna – a várost és az egész birodalmat kiárusították. Az eladók az előző császár gyilkosai voltak, vásárolni pedig Sulpicianus és Didius Julianus szándékoztak, akik versengtek egymás túllicitálásában, az egyik a táborfalon belülről, a másik kívülről. Fokozatosan emelték a tételeket a fejenkénti húszezer *sestertius*ig. A katonák közül néhányan Julianusnak vitték a hírt, »Sulpicianus ennyit ajánlott. Te mennyivel toldod ezt meg?« Majd Sulpicianushoz mentek, »Julianus ennyit ígért. Te mennyivel adsz többet?« Sulpicianus győzedelmeskedhetett volna – mivel a táborban tartózkodott, ő volt a városi praefectus is és először nevezte meg a húszezres összeget –, ha Julianus nem emelte volna meg egyszerre ötezerrel az ajánlatot, hangosan üvöltve a számot és ujjaival is mutatva az összeget. A katonák tehát, akiket elkápráztatott a túlzó ajánlat és ugyanakkor tartottak attól, hogy Sulpicianus esetleg megbosszulja Pertinax halálát (a gondolatot Julianus ültette el a fejekben), Julianust beengedték a táborba és kikiáltották császárrá."

„Az ő szégyenteljes árverésük alkalmával történt – teszi hozzá Hérodianosz –, hogy a praetorianusok jellemét először korrumpálták; rákaptak a kielégíthetetlen és szégyenletes pénzvágyra és a császár sérthetetlenségének semmibevételére." E. Gibbon jól kihasználta a „birodalom kiárusítása"-t, és ez úgy vonult be a történelembe, mintha ez lenne minden, ami Didius Julianus uralkodásáról ismeretes.

Az esetet, bár meglehetősen színes, mégis összefüggéseiben kell vizsgálni. Úgy tudni, hogy Didius Julianus végül is huszonötezer sestertiust ajánlott fejenként, és harmincezret adott. De még a jámbor Marcus Aurelius és uralkodótársa, LUCIUS VERUS is húszezer sestertiust adott, amikor trónra lépett, és azóta a pénz jelentős inflációs ment keresztül. Viszont az a méltatlan mód, ahogyan a két vetélytárs alkudozott a trónra, szánalmas benyomást keltett, és a határvidéki seregeket ráébresztette arra, hogy császárt a fővároson kívül is lehet választani – mégpedig sokkal eredményesebben.

Egy praetorianus különítmény vezette az új uralkodót a szenátus épületébe, ahol a megfélemlített szenátorok jóváhagyták a gárda választását. Julianus feleségét, Manlia Scantillát és leányát, Didia Clarát Augustának nyilvánították és nevükben pénzt bocsátottak ki. Clarát egy bizonyos Cornelius Repentinushoz adták feleségül, akit megtettek városi praefectusnak. Julianus kinyilvánította, hogy tisztelni kívánja Commodus emlékét, és ennek következményeként Laetust, a meggyilkolásába belekeveredett praefectus praetoriót megölette.

Őt magát a „haza atyjá"-vá *(Pater patriae)* nyilvánították. Császárrá való kikiáltása feldühítette a főváros lakosságát, és a trónraléptét követő napon – a főváros lakóinak ígért tekintélyes pénzösszeg ellenére – heves fenyegetésekkel támadtak neki. Ezek az összetűzések éles fényt vetnek az érmékre, amelyeken szokatlan önjellemzését találjuk: „a földkerekség ura" *(RECTOR ORBIS)*. Még ironikusabb egy másik típus, amely „a katonák egyetértésé"-t *(CONCORDIA MILITVM)* ünnepli; ugyanis nagyon rövid időn belül PESCENNIUS NIGER, Syria provincia és SEPTIMIUS SEVERUS, Felső-Pannonia helytartója külön-külön császárrá nyilvánította magát Julianus helyébe. Severus egy másik lehetséges vetélytárssal, CLODIUS ALBINUSszal, Britannia helytartójával való egyezkedés után, április végén útnak indult Carnuntumból, és átkelt a védelem nélkül álló Júliai-Alpokon, mélyen behatolt Itáliába, ahol Ravenna és flottája átállt az ő oldalára.

Julianus falak és sáncok építésével próbálta megerősített táborrá változtatni Rómát. A szóbeszéd szerint még a cirkuszi elefántokat is mozgósította abban a reményben, hogy pánikot okoznak majd Severus dunai legionáriusai körében. Képtelennek bizonyult azonban a hathatós ellenállásra. A praetorianusok elégedetlenek voltak vele, mert végül is nem tudta kifizetni a birodalomért ígért összeget, és most már hidegen hagyta őket a megkésett osztogatás. A Misenumból hívott matrózok fegyelmezetlennek és használhatatlannak bizonyultak. Julianus közellenségnek nyilvánította Severust, de amikor szenátori küldöttséget menesztett a dunai csapatokhoz, hogy emlékeztesse őket a császár iránti hűségre, a követek közül sokan inkább megszöktek. A szenátus gyűlésén a császár javasolta Vesta-szüzekből álló küldöttség indítását Severushoz kegyelméért könyörögni, de aztán a tiltakozások miatt visszavonta ezt a kishitű indítványt – azt azonban követelte a szenátustól, hogy vetélytársát nevezzék ki társcsászárrá. Severus, értesülve a javaslatról, visszautasította azt, az ajánlatot közvetítő követet pedig megölette (a szerencsétlenül járt hírnök a praefectus praetorio, Tullius Crispinus volt).

Julianus ekkor üzenetet küldött a testőröknek, hogy ha kiadják Pertinax gyilkosait, nekik adományozza a saját életüket, egyébként pedig tétlen maradt. Az ajánlat kedvező fogadtatásra talált náluk, és ez megváltoztatta az álláspontokat. Amikor az egyik konzul, Silius Messalla értesült arról, hogy mit tettek, összehívta a szenátust, amely leváltotta Julianust, és helyette Severust nyilvánította császárnak. Julianus kétségbeesett kísérletet tett az idős Tiberius Claudius Pompeianus (az elhunyt Annia Lucilla császárné második férje) társcsászári beiktattatására. Amikor azonban ezt az ajánlatot is visszautasították, menedéket keresett a palotában vejével, Repentinusszal és a mellette kitartó praefectus praetorióval, Titus Flavius Genialisszal együtt. Az ellenséges szenátorok azonban bevezettek egy katonát a palotába, aki június elsején megölte a császárt. Severus átadta testét a feleségének és a leányának (ez utóbbi elveszítette Augusta címét és örökségét).

Cassius Dio azt írja, hogy Julianus rövid uralmának szembeötlő sajátossága volt a kitartó udvarlás a szenátus tagjainak és más befolyással rendelkező embereknek. Nevetgélt és viccelődött velük, és az egyik lakomát rendezte a másik után. A *Historia Augusta* fel is sorolja azokat a (valószínűleg kitalált) ételeket, amelyeket ezen alkalmakkor felszolgáltak. Ugyanakkor, sokkal meggyőzőbben, azért is hibáztatja Julianust, hogy túlságosan nagy hatalmat adott az alája rendelt hivatalnokok kezébe.

SEPTIMIUS SEVERUS (193–211)

SEPTIMIUS SEVERUS (Lucius) (193–211) 145-ben született Lepcis Magnában, Tripolitaniában. Apjáról, Publius Septimius Getáról keveset tudunk, de volt két unokatestvére, akik a szenátori rendben magasra emelkedtek. A jövendő császár apai nagyapja nevét kapta, dédnagyapja, aki valószínűleg pun (karthágói) eredetű volt, a Kr. u. I. század vége táján költözött Lepcis Magnából Itáliába, és elérte a lovagi rangot. Severus anyja, Fulvia Pia Afrika északi részére bevándorolt itáliai családból származott.

Severus 173-ban került be a szenátusba, Gallia Lugdunensis és Szicília helytartója lett, majd COMMODUS uralkodásának végefelé, 190-ben konzul és Felső-Pannonia helytartója. PERTINAX rövid uralkodása és DIDIUS JULIANUS 193-as trónralépte után imperatorként köszöntötték saját legiói Carnuntumban, mialatt Keleten PESCENNIUS NIGERt hasonlóképpen kikiáltották császárrá. A praetorianus testőrség a fővárosban fogékonynak bizonyult Severus közeledésére, és a szenátus által halálra ítélt Didius Julianust elhagyatott palotájában gyilkolták meg. Severus gyors menetben Róma felé nyomult, és jelentéktelen ellenállás után behatolt a városba. Megérkezésekor feloszlatta a teljes praetorianus gárdát, és az őt kísérő, főleg a dunai provinciák legióiból toborzott, kétszer akkora erővel helyettesítette. Severus a városi cohorsok számát is megháromszorozta és megduplázta az őröket *(vigiles)*, akiket ettől fogva a reguláris hadsereg részének tekintettek.

Ezt követően versenytársai megsemmisítésével foglalkozott. Britannia helytartója, CLODIUS ALBINUS befolyásos személyiség volt, számos támogatóval a szenátusban. Severusnak nem volt szüksége rá mint örökösre, hiszen neki és feleségének, Julia Domnának, a szíriai Emeszából származó kiváló főpap leányának volt két kisfia, az ötéves CARACALLA és a kétéves GETA. Ugyanakkor diplomáciai szempontból szükségesnek érezte, hogy Albinust Caesarrá léptesse elő – ami megelőlegezte a trónralépését (lásd CLODIUS ALBINUS). Ezután Severus Kelet felé indult, és 194-ben

szétzúzta Pescennius Nigert az isszoszi csatában, Asia Minor és Syria provincia határánál. A következő évben büntető hadjáratokat indítottak a mezopotámiai oszrhoénéi és más parthus vazallusok ellen, akik Niger ügyét támogatták; és hogy Szíria jövendőbeli helytartói ne utánozhassák legyőzött vetélytársának császári ambícióit, a provinciát két részre osztották, Coele Syriára és Syria Phoenicére.

Nem sokkal ezután Severus elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy Albinus ellen forduljon, akit nyíltan visszautasított, végül is idősebb fiát, Caracallát nyilvánítva örökösének. Albinus azonban, akit katonái császárrá kiáltottak ki, Britanniából Galliába vonult. Célpontja azonban Róma volt. Severus 196–197-ben rövid látogatást tett Rómában, majd keresztülvonult Pannonián, Noricumon, Raetián, Felső-Germanián és Gallián, útközben csapatokat toborozva. Az első sikeres összecsapás után Tinurtiumnál, 197-ben a lugdunumi csatában megsemmisítette Albinust és hadseregét. Szíriához hasonlóan Britanniát is két provinciára osztották, Britannia Superiorra Londinium fővárossal és Britannia Inferiorra Eburacum székhellyel.

A 193–197-as polgárháború sokkal tovább tartott, mint a 68–69-es, és az általa okozott veszteség is jóval nagyobb volt. Rómában huszonkilenc szenátor és lovagrendű vesztette életét, mert Severus ellenségeit támogatta.

Nem csak a római és parthus kliensek támogatták ellenségét, Nigert, maguk a parthusok is ugyanúgy éreztek. Ebben a helyzetben Severus ismét Keletre vonult megbüntetni őket. Mozgósított három új legiót, vezetésüket inkább lovagrendűekre bízva, mint szenátorokra (akik egyébként kisajátították maguknak ezeket az állásokat), a szenátorokat ugyanis Severus nagy gyanakvással kezelte. Az ezt követő háború 197–198-ban a parthus főváros, Ktésziphón elestével érte el csúcspontját. Újra kinyilvánították Mezopotámia bekebelezését, amit először több mint három évtizeddel korábban hirdettek ki. Severus további erőfeszítései Hatra sivatagi erődjének bevételére, ami lehetővé tette volna a birodalmi határ kiterjesztését a mai Dél-Irakig, kétszer is kudarccal végződött.

Visszatérve Nyugatra precedenst teremtett új legiói egyikének az itáliai anyaország belsejében, nagyon közel a fővároshoz, az *Albanus ager* területén való állomásoztatásával. Úgy tűnik, hogy ezt az intézkedést egy központi katonai tartalék létrehozása iránti igény kényszerítette ki, hiszen ezideig a császári hadtesteknek igen hiányzott ez. A fővárosi csapatok (praetorianus és városi cohorsok) korábbi bővítésével együtt ez azt jelentette, hogy Severus az itáliai csapatok létszámát legalább megháromszorozta, ami összesen legalább harmincezer embert tett ki. Ráadásul a szerte a birodalomban állomásozó hadsereg most nem kevesebb mint harminchárom legiót foglalt magában, szemben a TRAJANUS halálakor számlált harminc és az AUGUSTUS uralkodása végén létező huszonöt legióval. Severus lényegesen bővítette a korábban „irregulárisnak" tartott csapatokat *(numeri)* – nevezetesen az Oszrhoénéből és Palmürából származó lovas íjászokat, akik a római világ határvidékén állomásoztak.

Meglepőnek tűnik, hogy még az olyan határozott császár is, mint Severus, hatalma csúcspontján ugyanúgy teljesen függővé vált a praefectus praetoriótól, mint előtte bármelyik uralkodó. A szóban forgó praefectus Gaius Fulvius Plautianus volt – földije és anyjának rokona –, aki 197-től kezdve minden részletre kiterjedő hatalmat gyakorolt a birodalmi közigazgatás szinte minden ágában. Sőt, Plautianus lánya, Plautilla a császár idősebb fiának, Caracallának lett a felesége. A házasság azonban boldogtalannak bizonyult, és mind Caracalla, mind anyja, Julia Domna Plautianus ellen fordult. Severus fivére is halálos ágyán 205-ben bevádolta, hogy

állítólag lázadást szított; erre Caracalla megszervezte Plautianus meggyilkolását. Az őt követő praefectus-páros – egyikük a kiemelkedő ügyvéd, Papinianus volt – azonban még nagyobb hatalmat kapott a polgári közigazgatás fölött, és a császár személyes képviselőiként szolgált a császári tanácsban.

A Severus személyes figyelmére legsürgősebben számot tartó birodalmi területnek most Britannia tűnt. A Forth-tól Clyde-ig terjedő Antoninus-fal sohasem töltötte be teljesen szerepét, és a II. század végére védműveit többé-kevésbé felhagyták, sebezhetően hagyva a provincia területét az északról érkező betörések számára. Ezért 208-ban Severus útnak indult Britanniába, ahová felesége, két fia és Papinianus is elkísérte. Az ezt követő hadjáratok Moray Firth-ig hatoltak be Caledoniába, de nem értek el tartós eredményt. Nem tettek kísérletet az Antoninus-fal visszafoglalására és állandó határvonallá tételére. Ehelyett a Tyne–Solway között húzódó Hadrianus-falat állították helyre és keltették új életre, hogy jelezze és védje a határvonalat. 211-ben Severus Eburacumnál halálosan megbetegedett és ágyához hívatta Caracallát és Getát. Nem sokkal ezután hatvanhat éves korában elhunyt.

„Legyetek jó viszonyban egymással, legyetek nagylelkűek a katonákhoz, és mással pedig ne törődjetek!" – úgy tartják, ezt tanácsolta halálos ágyán fiainak. Már uralkodásának kezdetén is megmutatkozott, hogy Severus milyen nagyra becsülte a katonaságot. Nagyszabású pénzsorozatokat bocsátott ki (akárcsak Marcus Aurelius több mint két évtizeddel korábban), amelyek kivétel nélkül minden egyes legióról megemlékeznek. Sőt, arra az ésszerű következtetésre jutott, hogy ha ezektől a katonáktól, akiktől minden függött, hűséget és teljesítményeket várnak, akkor jobban meg kell fizetni őket. Így a legionariusok fizetését a konzervatívok siránkozása ellenére az évi háromszáz denariusról ötszázra emelték. Ezen túlmenően a pénz vásárlóértékének csökkenése miatt a készpénz mellett egyre több természetbeni juttatást is kaptak. A fizetésüket kiegészítő osztalékok egy részét pedig aranyban kapták meg. Garantálták továbbá a katonák őslakos nővel való egybekelésének törvényes elismerését, és a helyőrségek és csapatok számára művelésre alkalmas földet és olyan egyéb lehetőségeket juttattak, hogy kereskedelmi vállalkozásba is kezdhessenek.

Különösen támogatták a tiszteket, beleértve a centuriókat is, akik nagymértékben megnövelt fizetéshez és kiváltságok, valamint szórakozási lehetőségek széles választékához jutottak. Ráadásul a hadseregben eltöltött szolgálat ettől kezdve csábító bevezetés lett a különböző hivatások területén: Severus új katonai arisztokráciát hozott létre, amelyet rendszeresen újra kiegészített a rendekből, s amely ettől kezdve ellátta a birodalmat az igazgatási elittel (és a legtöbb jövendőbeli császárral). Severus ezeket a tiszteket és katonákat nagyon szorosan a saját személyéhez fűzte. Rendszeresen viselt fényűző katonai egyenruhát, és a különféle legiós főhadiszállásokon az uralkodó tisztelete felerősödött, mindinkább elhomályosítva a legiós jelvények hagyományos kultuszát. Hogy ellensúlyozza ezt az erőteljes, harcias, parancsuralmi hangsúlyt, Severus a fennkölt ANTONINUS PIUS és MARCUS AURELIUS örökösének nyilvánította magát, bejelentve visszamenőleges adopcióját a családjukba, fiának, Caracallának pedig az ő nevüket adta. Az antoninusi örökség fenntartása kívánalmának megfelelően tovább folytatódott a római jog fejlesztése: magának a császárnak a hatása alatt, akit a jogász, Cervidius Scaevola tanított, a kitűnő jogi szakértők, nevezetesen Papinianus és Ulpianus munkája megszilárdította a igazgatási és jogi gyakorlatot, a korábbi korszakokban megfogalmazott normákat és eszményeket. A kulturális élet is kétségtelenül fellendült. Különösen Severus szíriai

származású felesége, Julia Domna – aki befolyása révén szert tett a *Mater castrorum, Mater senatus, Mater patriae* („a táborok, a szenátus és a haza anyja") címre – olyan intellektuális képességek birtokában volt, amelyek „a filozófus" névre érdemesítették. Tudós emberekkel vette körül magát, beleértve Philosztratoszt, a filozófust és Galénoszt, az orvost, akik sokat tettek a görög és a római gondolkodás közelítéséért. Sőt, maga Severus is írt egy önéletrajzot, amely sajnálatos módon nem maradt fenn.

Severus a kiemelkedő császári építők egyikeként is hírnévre tett szert. Szülőföldje, Africa provincia északi része különösen nagy hasznot húzott ebből az intenzív tevékenységből; ez ma is megcsodálható szülővárosában, Lepcis Magnában, amelynek forumot, bazilikát, hatalmas új templomot és egy, a kikötőbe vezető, oszlopsorral szegélyezett utcát – amelyet azóta igényesen helyreállítottak – adományozott. 203-ban szülővárosába látogatása alkalmából négyátjárós diadalívet is emeltetett. Az építményt díszítő domborművek arról tanúskodnak, hogy egy új, kevésbé klasszikus művészeti korszak volt születőben. Az egyik jelenet ostromot mutat be térképszerű, keleti szövetekre emlékeztető módon. Más helyen, mely az uralkodót harci kocsiján mutatja, szinte középkori ábrázolási technika jelentkezik: inkább kétdimenziós, mint plasztikus, ami a ritmikusan ismétlődő szimmetriára összpontosít és a császárt újszerűen, frontálisan állítja elénk. A császár hatásos központi alakként és talizmánként jelenik meg, és nagyon hasonlít a parthus királyok vagy egy boddhiszatva szobrához, amint mereven bámulja imádóit. Severus fővárosi, Forum Romanum melletti nagy diadalívén is madártávlat érvényesül, és figurák sora veszi körül kocsiját; ez megint csak a régi emberábrázolási szabályok megtagadását jelzi, s a késő antikvitás művészi felfogásának irányába mutat.

Szintén Severus építette a *Septizodium*ot, egy különös, mágikus palotát a Palatiumon. 1588-ban lerombolták, de metszeteken látszik az egymáson elhelyezkedő három portikuszsor elegáns összképe. A császár szobra az épületben állt, az asztrológia hét planétája között, a Napisten alakjában. A Severus-család uralma alatt a napkultusz szinte a teljes római pantheon fölött átvette a vezető szerepet. Ez azt jelenti, hogy a pogány vallás átalakulófélben volt. Változás zajlott a birodalom népeinek társadalmi életében is. Jóllehet Severus idősebb fiának az Antoninus nevet adta, és a kiváló ügyvédek továbbra is égtek a vágytól, hogy állandósítsák a múlt legnagyobb eredményeit, voltak bizonyos okok, amelyek miatt az „antoninusi aranykor" bármiféle hiteles vagy egyetemes visszatérte aligha lett volna elképzelhető. Severus ugyanis hitt abban, hogy a szörnyű polgárháborúk – amelyből az ő uralma keletkezett – megismétlődését egyedül úgy lehet elkerülni, hogy hatalmas mértékben megnöveli hatalmának katonai bázisát. Ez azonban azt jelentette, hogy a polgárok (bár sokan közülük most is jólétben éltek) mindinkább ki voltak téve a földbirtokosokkal összejátszó birodalmi tisztek rekvirálásainak, rendkívüli adóztatásoknak, kizsákmányolásnak. Uralmának ezeket a félelmetesebb elemeit semmi esetre sem hagyta említés nélkül az a két szenátori rangú történetíró, aki Severus kortársa volt, nevezetesen Hérodianosz és Cassius Dio. Csakugyan, ők talán túlságosan is szigorún bántak emlékével – nem úgy, mint a későbbi történetíró, Aurelius Victor, aki nagyon csodálta –, hiszen ők ismerték és sajnálták a régi, boldogabb napokat, és úgy vélték, hogy a Severus után következő súlyos csapások sorozata az ő politikájának volt köszönhető. Ez azonban csak más módon való kifejezése volt annak, hogy uralkodása híd volt két korszak között – a II. század stabilitása és a III. század válsága között.

A négy évszázaddal később író Ióannész Malalasz megjegyzi, hogy Severus sötét bőrű volt, és a mai afrikai történelemkönyvek feketének ábrázolják. De akármenynyire lehetett is sötét a színe, Malalaszra nem nagyon lehet támaszkodni: például egy másik állítása, miszerint Severusnak hosszú orra volt, kétségtelenül téves, mivel portréi rövid és egyhén fitos orról tanúskodnak. Haja és szakálla göndör volt. Termete alacsony, azonban erős és energikus volt. A *Historia Augusta* szerint egész életében megőrizte észak-afrikai akcentusának nyomait, és ez igaz lehet. Azonban úgy beszélni róla, mint egy „szemita" (vagy „afrikai") dinasztia megalapítójáról, vagy mint a hadsereg szándékos „elbarbárosítójáról", teljességgel téves. Ő ugyanis a római eszmékkel és ideálokkal eltöltött kozmopolita elithez tartozott, és ilyenek voltak azok az Africa provinciabeliek is, akiket maga körül támogatott.

PESCENNIUS NIGER (193–195)

PESCENNIUS NIGER (Gaius) (Severus ellencsászára a birodalom keleti felében, 193–195) 135 táján született itáliai lovagrendű családban. COMMODUS révén bekerült a szenátusba, Daciában harcolt a szarmaták ellen, 183-ban (a másik leendő trónbitorlóval, CLODIUS ALBINUSszal együtt), és elnyerte a konzulságot. 190-ben Narcissus – az atléta, aki megfojtotta Commodust – jóvoltából Niger Syria helytartója lett, ahol nyilvános látványosságok bőkezű megrendezőjeként tisztelték. Amikor 193 közepén értesült PERTINAX meggyilkolásáról és utódja, DIDIUS JULIANUS népszerűtlenségéről, elfogadta azt, hogy csapatai császárként köszöntsék Antiokheiában – körülbelül ugyanakkor, mint amikor Septimius Severust kikiáltották császárrá Pannoniában.

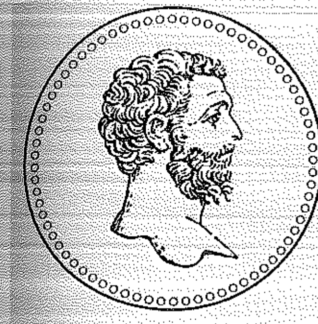
A birodalom egész keleti része, kilenc legiójával, Niger mellett nyilatkozott, új Nagy Sándor-ként üdvözölve őt; a Parthus Birodalom királya, V. Vologeszész hasonlóképpen rokonszenvét fejezte ki ügyével kapcsolatban, bár ahhoz túlságosan elfoglalták saját belső problémái, hogy a kliens hercegségből származó különítményeken kívül további csapatokat küldjön számára. A Boszporusz európai oldalán Niger elnyerte Büzantion támogatását, amitől azt remélte, hogy megszerzi az ellenőrzést a két alapvető, kontinenseket összekötő szárazföldi útvonal felett. Ebből a célból el kellett foglalnia egy másik várost, Perinthoszt. Ezalatt azonban Severus, noha aggasztotta az a jelentős támogatás, amelyet Niger a fővárosban élvezett, elhagyta Rómát és útnak indult kelet felé. Egy mérsékelt kezdeti vereség ellenére előrenyomuló testőrsége megszerezte az ellenőrzést Perinthosz fölött, utána Büzantiont vette ostrom alá. Ami Nigert illeti, főparancsnoka, Aemilianus Küzikosz mellett elszenvedett kudarca után visszavonult Kis-Ázsiába, 194-ben azonban döntő vereséget szenvedett Nikaiánál. Hadseregének maradékával a Taurosz hegységen át Antiokheiába vonult vissza, s ott rövid időn belül értesült arról, hogy Egyiptom fellázadt uralma ellen: egy papirusz tanúsága szerint egy egyiptomi város, Arszinoé már február 13-án Severus ügye iránti hűségét ünnepelte.

Nem sokkal azelőtt történt, hogy Severus győzedelmes hadvezérei, leküzdve Niger utóvédjének ellenállását, áttörték a Kilikiai-kapukat és Antiokheiát veszélyeztették. Hogy elébe menjen a fenyegetésnek, Niger előrenyomult a Kis-Ázsia és Szíria határán fekvő Isszoszig. Ott – talán 195 közepe után – seregét ismét megfutamították. Ő még visszatért Antiokheiába, de amikor az a hír érkezett, hogy Severus közeledik, kiürítette a várost és az Eufrátesz irányába menekült tovább. Mielőtt azonban átkelhetett volna a folyón, üldözői utolérték és meggyilkolták. A fejét elvitték Severusnak, aki pedig Büzantionba küldte azt figyelmeztetés gyanánt, hogy a további ellenállás hasonló megtorlást von maga után; és csakugyan, a két és fél éven keresztül húzódó ostrom után a város elesett, s a beígért megtorlást könyörtelenül végrehajtották.

Niger Antiokheiában (vagy esetleg más pénzverdékben is) kibocsátott nagyszámú és érdekes ezüstpénzein tisztelettel adózik a római hagyománynak, de elárulja keleti eredetüket is a fordított feliratokkal és az egzotikus jellegű mintákkal. Így lesz Apollo *SANCTVS*, amely szót a szíriai istenek egyik címének lefordítására szoktak alkalmazni, és itt az Antiokheia melletti Daphné nagy istenségére utal; Juppiter, „aki uralkodik a világ fölött" *(PRAESES ORBIS)* a római istenség és a szíriai Baál keveréke; Fortuna (sokkal hangsúlyosabb szereppel) pedig Atargatisz, *dea Syria*, a legnagyobb szíriai istennő; a *BONVS EVENTVS*, a császár „jó szerencséje" pedig a görög Agathodaimón, Alexandria legkedvesebb istensége. Niger saját maga számára választott *epitheton*ja (vagyis állandó jelzője) a *IVSTVS* volt, mert azt állította, hogy őt Justitia (Astraea), az Aranykor szelleme vezérli: ez a téma állhatatosan végig vonul pénzverésén. Az érméken számos győzelemről is szó esik; ezeknek legtöbbje azonban csak reményteljes vágy, nem pedig tényleges győzelem volt, hiszen az ő szíriai legiói nem harcoltak olyan jól, mint Severus dunai hadserege.

„Pescennius Niger – jegyzi fel a *Historia Augusta* (ismét csak kétes megbízhatósággal) – magas termetű volt és jóképű, haját méltóságteljesen fésülte hátra a korona alá. Hangja érdes, ám zengő volt, olyannyira, hogy amikor a gyakorlótéren beszélt, ha nem fújt szembe a szél, egy mérföld távolságból is hallható volt. Arca tiszteletet parancsoló és állandóan pirospozsgás, nyaka viszont annyira fekete volt, hogy egyesek szerint a Niger nevet erről kapta. Testének többi része elég fehér volt és meglehetősen kövér. Nagyon kedvelte a bort, nem evett sokat és gyermeknemzésen kívüli szex teljességgel ismeretlen volt számára." Pénzei hosszú, keskeny fejet ábrázolnak, megkülönböztető jegyekkel és hangsúlyozott szakállal. De ami képességeit illeti, az írásos források kérdéses állításaival – köztük a Severus önéletrajzából származó, nyilvánvaló mocskolódásözönnel – kapcsolatban nehéz elhatározásra jutni. Vajon jó hadvezér volt-e, amint azt néha állítják – vagy inkább a csapatai lettek volna jók? Vajon fegyelmező volt és reformer? Vajon túlságosan is hajlott ármalogatásra? Végül is mindaz, ami marad, az a pénzei által alátámasztott szokatlan és idealizált program, és ez természetesen semmit sem bizonyít személyiségével kapcsolatban, mivel ez egy propagandista agyszüleménye lehetett – akár az övé, akár az egyik tanácsadójáé. Az utolsó szó maradjon Cassius Dióé: „Pescennius Niger semmiről sem volt nevezetes, sem jóról, sem rosszról".

CLODIUS ALBINUS (195–197)

CLODIUS ALBINUS (Decimus Clodius Septimius Albinus) (SEPTIMIUS SEVERUS társcsászára, majd ellencsászára a birodalom nyugati felében, 195–197) valószínűleg 140 és 150 között született az Africa provincia északi részén fekvő Hadrumetum egyik vagyonos családjában. A *Historia Augusta* azt állítja, hogy hivatali pályafutását lovagként *(eques)* kezdte, a szenátusba MARCUS AURELIUS utolsó évei alatt került be, akihez Bithünia helytartójaként hűséges maradt 175-ben az Avidius Cassius-féle felkelés alkalmával. COMMODUS alatt 182–184-ben Daciában vagy „azon túl" harcolt, később pedig talán az egyik germán provinciát kormányozta. 190 előtt vagy után konzul, ezt követően 191 körül Britannia helytartója lett, ahol a helyőrségek közötti súlyos elégedetlenséggel kellett foglalkoznia. Amikor DIDIUS JULIANUS 193-ban trónra lépett, valószínűleg támogatta őt Clodius Albinus, mivel Didius anyja ugyanabból a városból származott.

Septimius Severus Didius meggyilkolása után a császári hivatalra bejelentett igényének érvényesítése során annak érdekében, hogy szabad keze legyen a keleti vetélytársa, PESCENNIUS NIGER elleni várható háborúban, Clodius Albinusnak felajánlotta a Caesar címet. Hogy ez magában foglalta a kilátást a birodalom öröklésére, megerősítik a Severus érméin megjelenő feliratok, amelyeket 194-től bocsátottak ki Albinus nevében „a császár előrelátása" *(PROVIDENTIA AVGVSTI)* és a „Visszavezető Fortuna" *(FORTVNA REDVX)* körirattal. Furcsának tűnhet, hogy Albinus bízott annyira a caesari cím felkínálásakor, hogy elfogadja azt és együttműködjön, holott Severusnak két saját gyermeke volt, CARACALLA és GETA, akiket nyilvánvalóan örököseinek akart. Éppen ezért Albinusnak tett ajánlata az ideiglenes megalkuvás részének tűnt, amellyel pusztán hátorszägát biztosította a keleti háború előtt. Caracalla azonban csak ötéves volt és Albinus ha kétkedve is, feltehetően remélte, hogy örökölheti a trónt, mielőtt a fiú elég idős lesz ahhoz, hogy megelőzze.

194-ben elnyerte második konzulságát *in absentia* (távollétében). A következő évben azonban kenyértörésre került sor közte és Severus között. Ezt a lépést nem valami okosan időzítette, mivel Severus figyelmét többé nem vonta el másik riválisa, Pescennius Niger, akit éppen legyőzött. Úgy tűnik azonban, hogy Severus most adta félreérthetetlen bizonyítékát annak – a Niger felett aratott győzelmén felbuzdulva –, hogy eldöntötte, világossá teszi, mégiscsak Caracalla az örököse (akit egyébként a következő évben annak rendje és módja szerint Caesarrá nevezett ki). Albinus tehát, megszabadulva a Severus iránti kötelező hűségétől, saját magát kiáltotta ki Augustusnak. Erre Severus kormányzata a haza ellenségévé nyilvánította. Közben Albinus jelentős jóindulatot élvezett szenátori körökben, támogatói között volt Lucius Novius Rufus is, Hispania Tarraconensis helytartója. Ettől felbátorodva Albinus keresztülhajózott a Csatornán egy legionáriusokból és auxiliárisokból álló sereget vezetve, amelynek elvonása az észak felől veszélyeztetett Hadrianus-falat védtelenül hagyta. Mihelyt megállapodott Galliában, főhadiszállását Lugdunum közelében állította fel. Itt a teljes császári titulatúrát feltüntető pénzek kibocsátásába

kezdett. A Lugdunum *genius*ának szentelt figyelmes dedikáció *(GEN LVG)* az egyetlen provinciális utalás egyébként teljesen római jellegű pénzverésében. A *CLEMENTIA AVG(usti)* típus azt a szándékot mutatja, hogy ha egyszer győz, a fővárosnak nem lesz tőle félnivalója. Albinus utolsó veretei „a legiók hűségé"-nek, *FIDES LEGION(um)* adóznak tisztelettel.

Ez a lojalitás valóban igen fontos kívánság volt, mert hadserege egyik szakaszának Virius Lupus, Alsó-Germania helytartója fölött aratott korai győzelme ellenére a germaniai legiók hűségesek maradtak Severushoz. Sőt, Albinus Itália megrohanására szőtt tervét Severus megelőzte, egy különítményt küldve az Alpok átjáróinak lezárására, majd 196–197 telének közepén ő maga is megérkezett Galliába. Egy kezdeti, Tinurtium melletti összecsapás után, amely egyébként Severus javára végződött, a döntő összecsapásra Lugdunum mellett került sor 197 februárjában. Cassius Dio állítása, miszerint 150 000 ember állt harcban mind a két oldalon, valószínűleg túlzás, de a szembenálló erők számottevőek, a csata pedig történelmi jelentőségű volt. Severus balszárnyát kezdetben visszaverték, ekkor ő maga is elvesztette lovát, de két napig tartó harc után az egyik hadvezére, Julius Laetus lovasságával megnyerte a csatát. Menekülés közben Albinus agyonszúrta saját magát vagy más szúrta le; fejét Rómába küldték figyelmeztetésül azoknak, akik támogatták. Fiai először kegyelmet kaptak, később azonban anyjukkal együtt lefejezték őket. A háború maradandó eredménye volt Lugdunum elpusztítása, amely soha többé nem szerezte vissza Gallia legfontosabb városának rangját.

Nehéz kideríteni az igazságot Albinus személyiségével kapcsolatban, ugyanis Severus önéletrajza hatásosan ítélte el ellenségét mint részeges, elpuhult, ravasz, szemérmetlen, tisztességtelen, kapzsi és pazarló férfit, aki alkalmasabb volt a színpadra és annak férfikórusába, mint a csatamezőre. Hérodianosz meglehetősen öntelt és naiv személynek látta, aki elég ostoba volt ahhoz, hogy elfogadja Severus barátságának biztosítékait. A *Historia Augusta* arról is beszámol – hogy mennyire igazolhatóan, azt nem tudjuk –, hogy Albinus erotikus történetek szerzője, fáradhatatlan nőcsábász, a katonák és a rabszolgák brutális ura volt. Akárhogyan is volt azonban, a szenátorok legalább elfogadták ígéretét, miszerint a velük való bánásmódja jóindulatú lesz. Úgyszintén nagy hatást gyakorolt rájuk „kék vére". A *Historia* egészen odáig megy, hogy megjegyzi: a szenátus „még egyetlen császárt sem kedvelt olyan mértékben, mint őt"; ugyanis ő volt a latinul beszélő Nyugat arisztokráciájának jelöltje – szemben Nigerrel, aki a görögül beszélő Kelet és a keleti helyőrségek támogatását bírta, és Severusszal, akinek támogatója a dunai hadsereg volt (ami végül is döntőnek bizonyult).

CARACALLA (211–217)

CARACALLA (pontosabban Caracallus) (211–217) SEPTIMIUS SEVERUS idősebb fiának csúfneve volt hosszú gall köpönyege után, amelyet ő hozott divatba Rómában. 188-ban született Lugdunumban, eredeti neve Julius Bassianus volt, szíriai anyai nagyapja, Julia Domnának az apja után.

195-ben apja Caesarrá tette és nevét Marcus Aurelius Antoninusra változtatta. 198-ban Augustus lett, és 208-ban elkísérte családját Britanniába, személyesen vezetve az utolsó caledoniai hadjáratot, mivel apja megbetegedett. Ezalatt a katonák jóindulatának elnyerésére törekedett. Severus halálát követően 211-ben ő és GETA örökölték a trónt mint társcsászárok, követve MARCUS AURELIUS és LUCIUS VERUS fél évszázaddal korábbi példáját. Miután befejezték a britanniai hadjáratot – sokkal megnyugtatóbb módon, mint azt a terjeszkedés híveinek bírálata sugalmazná –, mindkét uralkodó visszatért Rómába. Hevesen gyűlölték azonban egymást (lásd Geta), és még Julia Domnának az összebékítésükre tett erőfeszítései is sikertelenek maradtak. Ez nem sokkal azelőtt történt, hogy Caracalla orvul meggyilkoltatta Getát. Ez a gyilkosság azonban semmi esetre sem volt egyöntetűen népszerű a praetorianus testőrség körében, akik közül néhányan nem felejtették el, hogy mind a két császárnak egyformán hűségesküt tettek. Először komoly ellenszegülés jeleit mutatkoztak soraikban. Ekkor azonban – Cassius Dio szerint, aki akkoriban idősebb szenátor volt – Caracalla komoly ígéreteket tett nekik: „Örvendjetek katonatársaim, mert most olyan helyzetben vagyok, hogy kedvezhetek nektek! Egy vagyok közületek, s csak ti adjátok életem értelmét, hogy elhalmozhassalak titeket kegyeimmel. Mert minden kincsem a tiétek. Azért imádkozom, hogy veletek élhessek, ha ez lehetséges, viszont ha nem, akkor legalább veletek halhassak meg. Mert nem félem a halált semmilyen formájában, és azt kívánom, hogy életemet háborúban fejezhessem be. Egy férfinak ott kell meghalnia vagy sehol!"

Caracalla azonban tisztán látta, hogy a praetorianusok nemcsak harcias szavakra, hanem anyagi haszonra is számot tartanak, és fejenként 2500 denarius rendkívüli juttatásban részesítette őket, ugyanakkor másfélszeresre emelte az élelmiszer-juttatásokat. Ezenkívül az apja által megállapított 500 denarius legiós fizetéseket 675-re vagy 750-re emelte, és más csapatoknál is ennek megfelelő arányban növelte. Sőt, mivel az akkori infláció olyan meredek volt, hogy az ilyen fizetés nem volt több, mint zsebpénz, Caracalla intézkedett a katonák természetbeni juttatásainak jelentős növeléséről.

Ugyanakkor átfogó változások zajlottak a legfelsőbb szinteken azoknak a tiszteknek az eltávolítása nyomán, akik Getát támogatták vagy megpróbáltak nem állást foglalni. A halálos áldozatok között volt Papinianus praefectus praetorio és ügyvéd is. A hírszerző szolgálat és a futárok két új irányító, Ulpius Julianus és Julianus Nestor alá kerültek; ők valószínűleg a titkosrendőrség központjának voltak a parancsnokai. Caracalla elrendelte, a birodalom egyetlen provinciájában sem állomásozhat két legiónál nagyobb helyőrség, aminek az volt a célja, hogy többé egyet-

len helytartó se gyakorolhasson ellenőrzést akkora erő felett, amekkora elég egy fölkelés kirobbantásához. Huszonnégy legiót osztottak el párosával tizenkét provinciában, a fennmaradó kilencet (köztük az itáliai legiót) egyenként szórták szét.

213-ban a császár Germaniába távozott, ahol az alemannok laza törzsszövetségét először említik Róma ellenségeként, fenyegetve az *Agri Decumanes*t, a Rajna felső és a Duna felső folyása közötti területet. Caracalla vereséget mért az alemannokra a Majna mellett, bár bírálói szemére vetik, hogy megvesztegette őket. Ebből annyi igaz, hogy Caracalla az anyagi juttatásokon keresztül érvényesülő békeszerzést részesítette előnyben. Ezt a gyakorlatot helytelenítette a hagyományokhoz ragaszkodó római felfogás, de kevesebb harc lett az eredménye, és még két évtizedig távol tartotta a germán veszedelmet. Egy lélektani tényező is közrejátszott ebben; Caracalla már új típusú császár volt, aki nem érzett ellenszenvet a germánokkal szemben, sőt, kedvelte őket, és maga is hordott aranyszőke parókát germán hajviseletben elrendezve.

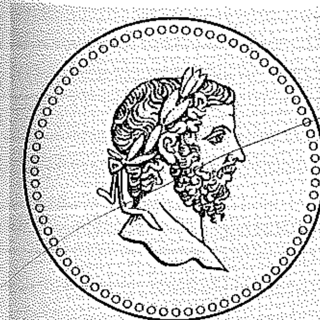
Caracalla vonzódása a nem római divathoz (mint a leomló gall köpenyhez, amelyről csúfnevét kapta) része volt a korra jellemző szélesebb körű jelenségnek, nevezetesen a római és itáliai kizárólagosság megszűnésének. Ezt szimbolizálja az ókor leghíresebb jogi intézkedése, melyet ugyanez a császár léptetett életbe és róla is nevezték el, a *Constitutio Antoniniana*. Ez a rendelet a rabszolgák kivételével gyakorlatilag a birodalom teljes, szabadon született lakosságának biztosította a római polgárjogot, amelyet eddig az itáliaiakra és a provinciálisok egy viszonylag kis létszámú elit rétegére korlátoztak. Ami a hadsereget illeti, az intézkedés eltörölte a hagyományos különbséget a római polgárjoggal rendelkező legionárius és a polgárjog nélküli auxiliáris katonák között, és megteremtette helyette az egyenlőségre törekvő egységesség elvét. Ugyanakkor ez a változás nehezebbé tette ambiciózus férfiak vonzását a legiókba. A szabályozás alapvető célja azonban valószínűleg kincstári jellegű volt: úgy tűnik, növelni szándékozták azoknak a számát, akiknek közvetett adót kellett fizetnie az öröklés és a rabszolga-felszabadítás alkalmával. Ezeket az adókat csak római polgárok voltak kötelesek fizetni. A pénzügyi gondok nagyon is foglalkoztatták Caracallát (a pénzt saját hasznára rontotta le két denarius névértékű, de csupán másfél denarius súlyú – neve, Antoninus után elnevezett – *antoninianus*ok kibocsátásával). Ami pedig a római polgárjogúak és a polgárjoggal nem rendelkezők megkülönböztetését illeti, ez az újabb generációk alatt mindinkább elhomályosult, amikor a nagy jogászok egyre gyakrabban alkalmaztak egy másfajta különbségtételt. Ők két alapvető szociális osztályt különböztettek meg, a *honestiores*t és a *humiliores*t. Caracalla intézkedését tehát, bár történelmi jelentőségű és drámai hangulatú volt, összefüggésében is látnunk kell mint egy lépést egy fokozatos, haladó folyamatban, amelyben a polgárjogot elnyerők szűk keretét felszámolták.

Az egyenlőségre való törekvést sokkal láthatóbb szinten mutatták meg a köznép részére biztosított szórakozási lehetőségek, nevezetesen a fantasztikus méretű fürdő Rómában – messze a legnagyobb az eddigiek közül –, amely az ő nevét viseli, bár még Severus kezdett építésébe. Caracalla kertekből, szabadtéri *gymnasium*okból álló, elkerített területtel körülvett fürdőinek főépülete bonyolult vízemelő, fűtési és vízelvezető rendszerekkel volt fölszerelve, és ezerhatszáz fürdőző ellátására tervezték. A központi helyen egy csarnok állt uszodával, és hatalmas, öntött falazású roppant pilléreken nyugvó, szintén öntött keresztboltozat fedte. A csarnok maga olyan hatalmas volt (56×24 m), hogy az emberek, akiket szolgált, eltörpültek mérete mellett; ez már egy új korszak, amelyben az egyén csak egy a tömegből.

Caracalla nagy méretekben gondolkodott. Egy barokkos mellszobrán a művész igyekezett megmutatni, nemcsak az újjászületett napistenként szerette látni magát, hanem mint az új Nagy Sándor – az általános polgárjog adományozója és az egész világ leigázója. Ezzel a céllal szándékozta meghódítani a parthus Keletet, ami még TRAJANUSnak sem sikerült. 214-ben a dunai táborokban hatalmas hadsereget toborzott keleti expedíciójához, köztük egy 16 000 főből álló falanxot, amely úgy volt felöltözve és felszerelve, mint a régi makedónok. A következő évben a császár benyomult a parthus területekre, és apja Mesopotamia provinciájának határát sikeresen előre tolták. Armenia lerohanására tett erőfeszítése azonban nem hozta meg gyümölcsét. 216-ban betört Mediába, de aztán ismét visszatért új mezopotámiai határvonala mögé. Ott azonban MACRINUS, az egyik praefectus praetorio nagyon megijedt, mert a császár levelezésébe (amelyet ellenőrzött) való betekintése arra a következtetésre vezette, hogy életét veszély fenyegeti. Mialatt tehát Caracalla lóháton utazott Edessza és Karrhai között (hogy ez utóbbi városban meglátogassa a Hold-isten templomát), a császárt, aki leszállt lováról, hogy szükségét elvégezze, egy katona leszúrta, a testőrtisztek pedig Macrinus felbujtására végleg elintézték.

Cassius Dio azt az erőteljesen bíráló véleményt tükrözi Caracalláról, amelyet a szenátorok vallottak. Éles eszű volt, tudjuk meg, és képes volt hatásosan kifejezni magát, mivel apjától nagyon alapos szellemi nevelést kapott. Az idő múlásával azonban kifejezett előnyben részesítette a fizikai tevékenységet, energikusan lovagolt, úszott és vérszomjas sportokat gyakorolt. Szokása volt meggondolatlanul kifecsegni mindent, ami csak eszébe jutott, nem kért tanácsot, a szakértőket és azokat az embereket pedig, akik valamihez is értettek, erős idegenkedéssel kezelte. Cassius Dio szerint fizikailag beteg és szellemileg háborodott volt. Ha viszont egy katonát kértek volna fel, hogy írja meg Caracalla jellemét, az ő ítélete kétségtelenül sokkal kedvezőbb lett volna.

GETA (211)

GETA (Publius Septimius) (társcsászár, 211. februártól decemberig vagy talán 212 elejéig) SEPTIMIUS SEVERUS és Julia Domna kisebbik fia, 189-ben született. 197-ben elkísérte apját, anyját és bátyját, CARACALLÁT a parthus háborúba. A következő évben, Severus Ktésziphónnál aratott győzelme után Caesarrá nevezték ki, ugyanakkor, amikor Caracalla Augustus lett.

199–202 között a birodalom távoli részeiben utazgatott, kezdetben a birodalom keleti részében, majd Thrákiában, Moesiában és Pannoniában. 203–204-ben Severusszal és Caracallával szülőföldjükre, Észak-Afrikába utazott. 205-ben megosztott konzulságot kapott Caracallával (ő már második alkalommal, Getának ez volt az első); a köztük levő viszony azonban már ellenséges volt. Caracalla apósa, a praefectus Plautianus, minden tőle tel-

hetőt megtett az ellenségeskedés kordában tartása érdekében, de az ő meggyilkolása után a fiatalemberek Cassius Dio szerint „viselkedésükben semmitől sem riadtak vissza. Asszonyokkal erőszakoskodtak, fiúkat gyaláztak meg, pénzt sikkasztottak, gladiátorok és kocsihajtók közül választottak társakat maguknak, s tetteik hasonlatosságukban versengtek az övékével, harci szellem hatotta át versengésüket; mert ha az egyikük egy bizonyos klikk mellett kötelezte el magát, a másik bizonyosan az ellenkező oldalt választotta. Végül aztán egyfajta pónifogatos küzdelemben egymás ellen hergelték őket és olyan ádázul vetélkedve hajtottak, hogy Caracalla leesett kétkerekű kocsijáról és eltörte a lábát."

Két fia összebékítése érdekében Severus a 205–207-es évek nagy részét együtt töltette velük Campaniában. Ugyanezzel a céllal nevezték ki a két testvért társkonzulnak 208-ban. Még ugyanebben az évben szüleikkel együtt Britanniába utaztak. Geta anyjával Eburacumban maradt, 209-ben azonban átvette a britanniai provinciák irányítását, és megkapta az Augustus címet a többi császári cím mellett – tizenegy évvel Caracalla után, aki pedig csak egy évvel volt idősebb nála. Geta teljes címe most *Imperator Caesar Publius Septimius Geta Pius Augustus* volt, és a következő évben ehhez járult a diadalmas *Britannicus* jelző.

Severus 211-ben bekövetkezett halála előtt a beszámolók szerint sürgette két fiának kiegyezését. Halála után társ-Augustusok lettek, de a megbékélésükre nem volt a leghalványabb remény sem. Viszonyuk további romlásában, úgy tűnik, Caracalla játszotta a kezdeményező szerepet, aki állandóan öccsét figyelmen kívül hagyva cselekedett. Nyomban békét kötött a caledoniaiakkal, hogy mielőbb visszatérhessen Rómába és megszilárdítsa helyzetét. Ugyanakkor megszabadult Severus tanácsadóitól, akik, valószínűleg néhai uruk kívánságát figyelmen kívül hagyva, Getának bizonyos támogatást nyújtottak. A hadsereg is hasonló állásponton lehetett, különösen hogy Geta külsőleg hasonlított is apjára.

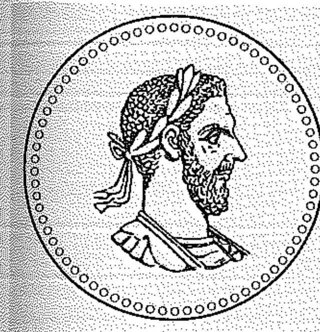
Miután Severus hamvait magukhoz vették, Julia Domna kíséretében a két ifjú társcsászár útnak indult Rómába. Kölcsönös rosszindulatuk azonban olyan méreteket öltött, hogy nem voltak hajlandóak egy fogadóban maradni vagy együtt enni a mérgezéstől való félelmükben. Mindketten alig várták, hogy elérjék a fővárost, ahol úgy érezték, nagyobb biztonságban lesznek. Mihelyt megérkeztek, Severus temetésének és istenné avatásának lebonyolítása után a palota más-más részeit választották ki, ahol mindketten erős katonai védelem alatt éltek. Előterjesztettek egy tervet – előrevetítve a későbbi korszakokat – a birodalom területi felosztására, amely szerint Getáé lenne Ázsia, Caracalláé pedig Európa. Julia Domna azonban ellenezte a tervet, és állítólag kijelentette: „A birodalmat feloszthatjátok, de anyátokat nem tudjátok szétszakítani." A terv legalább átmeneti megoldást nyújtott volna; Domna viszont kétségtelenül attól félt, hogy ez csökkenteni fogja befolyását.

Caracalla nyilvánvalóan a Saturnalia ünnepeken szándékozott meggyilkolni testvérét, de a tervet nem sikerült végrehajtania, mert hírek szivárogtak ki arról, amit a fejében forgatott. Geta megnövelte testőrségét, a katonák és atléták éjjel-nappal szolgálatban voltak; Caracalla tehát új stratégiához folyamodott. Azt javasolta Julia Domnának, hogy hívja meg mindkettőjüket kíséret nélkül a saját lakosztályába, abban a reményben, hogy kieszközölheti a kibékülést. Mikor azonban Geta belépett a terembe, Caracalla centurióinak egy csoportja berontott és lekaszabolta. Azt már később állították, hatásvadászó stílusban, hogy Geta anyjába kapaszkodott, könyörögve a segítségéért, mire a tisztek az anyja karjaiban ölték meg. Mindenesetre, miután a merénylet lezajlott, Caracalla kijelentette, hogy testvére

összeesküvést szőtt élete ellen, és az Albanum mellett állomásozó legió kezdeti vonakodása ellenére megszerezte a praetorianus testőrség és a szenátus támogatását. Geta nevét – amint az napjainkban is megfigyelhető – kivakarták a feliratokról, támogatóit pedig megsemmisítették.

A Dio által leírt ifjúkori kicsapongásai ellenére a későbbi történetíró, Aurelius Victor kijelentette, hogy Geta előzékeny fiatalember volt, egy másik olvasat szerint pedig kiegyensúlyozott kedélyű – amit Caracalláról igazán nem lehet elmondani. „Bátyja ugyan mindig gyűlölte – közli a *Historia Augusta* –, ő tekintetbe vette apja véleményét, és anyjával sokkal gyengédebb viszonyban állt, mint bátyja. Zengő hangja volt és enyhén dadogott. Rendkívüli módon szeretett elegánsan öltözködni; olyannyira, hogy apja gyakran gúnyolta emiatt. Ha valamit kapott szüleitől, akkor azt külseje csinosítására fordította, és soha nem adott senkinek semmit... Már ifjúkorában kellemes társaságnak tartották... Irodalmi tanulmányaiban ragaszkodott a régi szerzőkhöz... Temetési szertartását, úgy hírlett, meglehetősen választékosan szervezték ahhoz képest, hogy nagy valószínűséggel saját bátyja gyilkolta meg."

MACRINUS (217–218)

MACRINUS (Marcus Opellius) (217. április–218. június) 164-ben született egy szegény család sarjaként a mauretaniai Caesarea (Iol) városában, és a *Historia Augusta* máshonnan meg nem erősített értesülése szerint fiatalemberként volt gladiátor, vadász, majd hírnök. Végül Rómába költözött, hírnévre tett szert mint jogász, amikor SEPTIMIUS SEVERUS praefectus praetoriójának, Plautinusnak lett a jogi tanácsadója, aki 205-ben meghalt. Ezután a Via Flaminia közlekedésének felügyeletével bízták meg és Severus magánvagyonának volt a pénzügyi ügyintézője *(procurator thesaurorum).*

212-ben CARACALLA kinevezte praefectus praetoriónak, és ezt a tisztséget Oclatinius Adventusszal – akit a legénységből léptettek elő – töltötte be. 216-ban Macrinus részt vett a császár parthus hadjáratában, és a következő évben megkapta a konzuli jelvényeket *(ornamenta consularia).* Ugyanazon év tavaszán azonban, mialatt Mezopotámiában állomásozott, felfedezett egy, a császárnak (állítólag egy asztrológus által) küldött üzenetet, amely feljelentette őt mint a biztonságot veszélyeztető személyt. Caracallát ennek következményeként orvul meggyilkoltatta. Az ügynököt, egy bizonyos Martialist, akit a bűntett elkövetésére kiválasztott, a császári testőrség elfogta és meggyilkolta. Ez a kapóra jött eltűnés és Macrinusnak az ura halála feletti színlelt bánata lehetővé tette számára, hogy eltitkolja a gyilkosságban játszott vezető szerepét. Az ezt követő két napban Oclatinius Adventusnak ajánlották fel a bíbort, de ő a korára hivatkozva visszautasította a megtiszteltetést. Az is lehetséges, hogy sikertelenül alkudozott. Mindenesetre a katonák Macrinust köszöntötték császárként.

Ő nemcsak az első mauretaniai volt, hanem az első nem szenátori rangú is, aki elfoglalta a trónt. Sőt, a trónralépés miatt kizárólag a hadseregnek – amely egyálta-

lán nem egyeztetett a szenátussal – szóló elkötelezettsége előrevetítette a „katonacsászárok" hosszú sorát, akiknek megválasztása hasonló módon zajlott le. Macrinus nagyon is tudatosan szem előtt tartotta, nehogy elveszítse a csapatok körében élvezett népszerűségét, különösen ha gyanítani kezdik, hogy ő a felelős Caracalla haláláért, akit nagyon szerettek. Így tehát elődje és áldozata hírének befeketítése helyett intézkedett istenné avatása felől. Ő is Severusnak nevezte magát a pénzeken – hogy ez vajon egyik eredeti neve-e, bizonytalan, de nem tűnik valószínűnek. Sőt, új császári ház alapításában reménykedve az érmékre tetette saját kilencéves fiának, Diadumenianusnak a képmását, Antoninusnak, Caesarnak, az „ifjúság hercegé"-nek *(PRINCEPS IVVENTVTIS)* és az „állam reményé"-nek *(SPES PVBLICA)* nevezve őt.

Bár Macrinus úgy fogadta el a császári hivatalt, hogy előtte nem tanácskozott a szenátussal, a szenátorok a Caracallával szembeni gyűlöletük miatt mégis hajlandóak voltak elfogadni őt, és gyorsan megerősítették címeit és kiváltságait. Macrinus tapintatosan mentegetődzött nem szenátori származása miatt és megígérte, hogy úgy fog kormányozni, mint Marcus Aurelius és Pertinax. A szenátoroknak ugyan nem volt igazán kedvére Oclatinius Adventus városi praefectusszá való kinevezése, viszont Caracalla bizonyos adóemeléseinek érvénytelenítése, az Itáliában működő kerületi bírák (újra felélesztett) hatalmának korlátozása és a politikai száműzötteknek adott közkegyelem kifejezett helyeslésre talált náluk.

Mindez azonban lényegtelen, mert Macrinus képtelen volt a hadsereg lojalitását megtartani. Ez a kudarc elsősorban a „keleti kérdés"-ben hozott népszerűtlen megoldásoknak volt köszönhető. Armenia koronájának II. Tiridatészra való átruházása – aki a Caracalla által bebörtönzött királynak volt a fia – gyakorlatilag azt jelentette, hogy az ország kikerült a római ellenőrzés alól. Macrinus tekintélyét az a tényező is tovább csorbította, hogy nem sikerült megállítania a parthus királyt, V. Artabanoszt, aki betört Mesopotamia provinciába és visszautasította a császár kezdeti békeajánlatát. A római érméken megjelenő „parthus győzelem" ígérete ellenére úgy tűnik, hogy a Niszibisz melletti háromnapos csata nem végződött jól Macrinus számára. Mivel nem bízott csapataiban, hozzálátott egy dicstelen békeszerződés összetákolásához, és 218-ban a parthusokkal megállapodtak a foglyok kiadatásában és tekintélyes kártérítés fizetésében. Veteránjai – eredménytelenül – azt követelték, hogy visszatérhessenek szülőföldjükre, míg az újonnan besorozottak hamar elégedetlenkedni kezdtek, mivel úgy vélték, hogy az új és alacsonyabb fizetési osztály elfogultság velük szemben.

A körülmények megfelelőek voltak egy államcsínyhez, és azt egy szíriai asszony, Julia Maesa, Septimius Severus néhai feleségének nővére kezdeményezte. Megnyerte magának a helyi hadsereg támogatását a keleti helyőrségekben. Tizennégy éves unokáját, Varius Avitus Bassianus (Elagabalus) emeszai papot elvitette a legiók Raphaneaenál levő főhadiszállására, Phoenicia provinciába, és május 16-án császárrá kiáltották ki.

A felkelés jól volt időzítve, mert a Parthiából fenyegető veszélyt, amely ugyanolyan végzetes lett volna mind a felkelőkre, mind a császárra nézve, elhárították. Macrinusnak pedig nem hagytak időt arra, hogy behívja a dunai és a rajnai csapatokat. A császár válaszul elküldte az egyik praefectus praetoriót, Ulpius Julianust egy lovassági különítménnyel, hogy leverje a lázadást, de a katonák megölték Julianust és átálltak a trónkövetelőkhöz. Ezután Macrinus áttette főhadiszállását Apameiába, ahol dinasztiájának stabilitását hirdette azzal, hogy fiát, Diadumenianust

társ-Augustusszá nyilvánította, és Antiokheiában pénzt bocsátott ki nevében, amely a „korszak boldogságát"-t ünnepelte *(FELICITAS TEMPORVM)*. Megpróbálta megkedveltetni magát a korábbi fizetéscsökkentések eltörlésével és azzal, hogy hatalmas összegű juttatást ígért a katonáknak.

Az ezt követő csatában az egész legió mégis elhagyta Macrinus ügyét, és ő kénytelen volt kapkodva visszavonulni Antiokheiába. Phoenicia és Egyiptom helytartója hű maradt hozzá, de nem tudott elég gyorsan segítséget nyújtani. Most ugyanis tekintélyes haderő vonult ellene Varius Avitus eunuchja, Gannys vezetésével, és az Antiokheiától 36 km-re lezajló összecsapásban a császárra döntő vereséget mértek, akit váltakozó szerencséje után június 8-án a legtöbb csapata elhagyott. A katonai rendőrség besúgójának öltözve elmenekült, és lóháton Európa felé igyekezett. Khalkédónnál, a Boszporuszon azonban egy centurio felismerte és letartóztatták. Meg kellett tehát tennie a hosszú utat vissza Antiokheiába, ahol aztán kivégezték. Diadumenianus, aki Parthiába próbált szökni, hasonló módon végezte.

Macrinusnak két meglehetősen eltérő érmeportréja maradt fenn. Az egyik rövid profilt és keskeny szakállt ábrázol, amely alig tér el Caracalla legutolsó portréitól, és Rómában alkotta egy olyan művész, akinek fogalma sem volt arról, milyen is az új császár. A másik, amelyik Antiokheiában keletkezett, sokkal hihetőbbnek tűnik: hosszúkás profilt, vaskos vonásokat és dús szakállt ábrázol. Ami személyes tulajdonságait illeti, a ránk maradt források nagy része azokból a rágalmakból táplálkozik, amelyeket ellenlábasai terjesztettek róla. A *Historia Augustá*ból például azt tudjuk meg, hogy túlontúl sokat evett és ivott, és fegyelmezés címén gyakran kegyetlenül megkorbácsolta szolgáit. Másrészt viszont Cassius Dio, a jól informált kortárs kiemeli, hogy Macrinusnak jó oldalai is voltak: kötelességtudóan figyelte a jogi eseteket annak ellenére, hogy nem ismerte túlságosan a törvényt. Praefectus praetoriói szolgálata alatt okos belátással tevékenykedett, valahányszor saját ítélőképességét alkalmazhatta. Ezek után Dio levonja a következtetést, hogy minden jól ment volna, ha ahelyett, hogy saját magának szerezte meg a trónt, hagyta volna, hogy egy szenátor kapja meg a feladatot. Itt a szenátori elfogultság hangja szólal meg; és annyiban igaza van, hogy Macrinus – nem lévén megfelelő háttér mögötte – nem volt birtokában annak az igazgatási tapasztalatnak, amivel egy császárnak kell rendelkeznie. A hadsereg sem állt az oldalán, amelyik pedig nagyra tartva képességeit, trónra segítette. Legjobb talán az lett volna, ha gyorsan visszatér Rómába, hogy megszilárdítsa a szenátus kedvező véleményét Caracalla halálával kapcsolatban. Ezt azonban nem tehette, először a parthus háború, később pedig a Julia Maesa-féle felkelés miatt. Mind a két hadjárat során kitűnt, hogy nem volt megfelelő hadvezér, és ez volt a legvégzetesebb hibája.

ELAGABALUS (218–222)

ELAGABALUS (218–222) 204-ben született. CARACALLA meggyilkolása után nem sokkal, 217-ben anyja, Julia Domna öngyilkos lett. Nővére, Julia Maesa, Julius Avitus konzul özvegye elhatározta, hogy megbuktatja MACRINUST. A császár megparancsolta neki, hogy vonuljon vissza otthonába, a szíriai Emeszába, ez azonban nagyszerű hátteret nyújtott az összeesküvéshez. Leánya, Julia Soaemias a szintén szíriai Varius Marcellushoz ment feleségül, akit kiemelkedő lovagi pályafutás után beválasztottak a szenátori rendbe. Az ő tizennégy éves fiuk, Varius Avitus Bassianus (ez az utolsó név volt a családi *cognomen*, amelyet Caracalla is viselt) örökletes papi tisztségben El-Gabal napisten (a szemita főisten, El egyik megjelenési formája) emeszai papja volt, és vonzó külseje lehetővé tette, hogy a kultusz díszes szertartásait látványos magabiztossággal bonyolítsa le.

A Raphaneae melletti helyőrség római legionáriusait nagy összegekkel megnyerték Julia Maesa vagyonából. A fiút az éj leple alatt vitte táborukba a legió parancsnoka, Publius Valerius Comazon, és 218. május 16-án, napkeltekor (kedvező óra a Napisten papjának) császárrá kiáltották ki Marcus Aurelius Antoninus néven. Ez volt Caracalla neve is, akinek természetes fiaként állították be. A népszerűtlen Macrinustól sokan átálltak hozzá, majd ezt követően Gannys – aki a Julia Maesa kíséretét alkotó eunuchok egyike volt – vezetésével a hadsereg június 8-án döntő vereséget mért a császári erőkre Antiokheia mellett. Nem sokkal ezután Macrinust meggyilkolták. Elagabalus viszont uralkodásának kezdetét *(dies imperii)* annak a csatának az időpontjától számította, amely győzelmet hozott számára.

Az Antiokheiából Rómába írt levelekben elődei tanácsadóihoz hasonlóan az ő tanácsadói is elfogadták a császári címet anélkül, hogy megvárták volna a szenátus döntését, ugyanakkor elég óvatosak voltak ahhoz, hogy békülékeny gesztusokat tegyenek. A szenátus annak rendje és módja szerint beletörődött és elfogadta Caracalla fiává nyilvánítását, és istenné avatták (bár gyűlölték). Pénzt bocsátottak ki az új isten (*DIVO ANTONINO MAGNO* – azaz „Nagy", mint Nagy Sándor) tiszteletére és a hasonlóképpen istenné avatott Julia Domna *[DIVA (i)VLIA AVGVSTA]* emlékére, csakúgy mint azoknak, akik most ragadták meg az állam feletti ellenőrzést, nevezetesen az új császár és két Augustájának, Julia Maesának és Julia Soaemiasnak a nevében.

Augusztusban Bithüniába hajóztak, ahol Nikomédeia városában töltötték a telet. Elagabalus bizarr keleti vallási szertartásai általános rémületet keltettek, és a tömegek dühödt tüntetések közepette megölték Gannyst. Lassan nyugat felé haladva a császári család 219 kora őszén érte el Rómát. Amint megérkeztek, számos szíriai csatlós és hűséges híveik (a sértett szenátorok szerint közülük néhányan messze az elfogadhatóságtól) kerültek fontos posztokra. Közülük az egyik, Comazon, praefectus praetorio (majd városi praefectus) lett, és együtt irányította az igazgatást Julia Maesával – aki a legbefolyásosabb asszony lett, akit a birodalom valaha is ismert.

Nehéz és kényes feladatot láttak el, mivel az ifjú császár aggasztó mértékben törekedett függetlenségre mind személyes, mind vallási hajlamaiban és tevékenységében. Mindenekelőtt szexuális hajlamai szereztek számára hírhedtséget, mivel nyilvánvalóan passzív homoszexuális volt. A római közvélemény már hozzászokott az olyan császárokhoz, akik fiatal fiúkkal álltak kapcsolatban – általában mellékesen, a heteroszexuális életük mellett –, és széles körben elterjedt a híre, hogy Nero az idősebb férfiakat kedvelte, bár a nőknek is nagy rajongója volt. Elagabalus azonban teljesen homoszexuálisnak mutatkozott és olyannak, mint aki nem is akar szabadulni ettől a hajlamtól. Noha a *Historia Augusta* bőséges leírásaiból nem kell mindennek hitelt adni, Cassius Dio, a kortárs szenátor és történetíró némi hitelt érdemel, amikor megnevezi a császár kedvenc „férjét" – Hierokleszt, a szőke káriai rabszolgát. Ugyancsak Dio szerint Elagabalus szokott „meztelenül állni palotabeli lakosztálya ajtajában, ahogy a szajhák teszik, és rázta az aranygyűrűkről lelógó függönyt, miközben az arra elhaladókat bársonyos és olvadozó hangon csalogatta". Hérodianosz megjegyzi: kár, hogy a nyilvánosság előtt kifestett szemekkel és kipirosított ajakkal jelent meg, mert ez tönkretette természettől adott csinos külsejét.

Az ilyen szeszélyek késztették Julia Maesa tanácsadóit arra, hogy Elagabalusnak törvényes menyasszonyok egész sorát mutassák be – mindegyik leány kifogástalan római arisztokrata származással dicsekedhetett. Egy beszámoló szerint rövid uralkodása alatt egymás után nem kevesebb mint öt feleséggel házasodott össze és vált is el. Az érméken közülük csak három szerepel, mindegyikőjük megkapta az Augusta címet, és olyan kitüntetésekkel látták el őket, amelyben az „egyetértés" *(CONCORDIA)* kiemelkedő szerepet játszik. Első felesége Julia Cornelia Paula volt (219–220). A második Aquilia Severa volt – akit megbotránkoztató módon a Vesta-szüzek közül emeltek ki. Azonban nagyon hamar eltaszította magától és Annia Faustinát vette feleségül, MARCUS AURELIUS házából. Ez a házasság is csak rövid ideig tartott, 220–221-ig, amikor Severához tért vissza. Ezek az egyik házasságból a másikba csapongások azt sugallják, hogy saját változékony vonzalmai is szerepet játszottak a választásban. A császárnék gyors váltogatása azonban nem tudta elfedni azt, hogy a fiú szexuális érdeklődése teljesen a férfiak felé fordult.

Sokkal nagyobb aggodalmat váltott ki Elagabalus vallási ténykedése. Septimius Severus uralkodásától kezdve a napkultusz növekvő mértékben jutott vezető szerephez az egész római pantheonban. Elagabalus azonban sietségében félresöpört minden hagyományt és óvatosságot, csak hogy a napkultusznak egy különös változatát a római birodalmi teológiába foglalja. Ez a szokatlan „Napkirály" ugyanis saját keleti, helyi napkultuszát állította a középpontba, Róma államvallásának az élére – ahol rangban még Juppiter tisztelete fölé is helyezte. A Vesta-szűz Severával kötött házassága (amely közismerten „istenhez hasonlatos gyermekek" iránti vágyát fejezte ki) a két vallás szövetségét szándékozott megmutatni, és ugyanezért adta a római istennőt, Minervát El-Gabalhoz feleségül. Az emeszai „Legyőzhetetlen Napisten" (*Sol Invictus*), egy fekete fallikus meteorit számára ragyogó templomot építettek a római Palatium keleti kiszögellésében. A templomkörzetet körülvevő, derékszöget bezáró oszlopcsarnok hatalmas emelvénye még ma is látható; és a következő uralkodó alatt készült érmeken (miután a szentélyt más célokra alkalmazták) hatalmas kapubejárat és monumentális lépcsősorok jelennek meg.

E kultusz nyomán vált ismertté a császár Elagabalus néven, keleti szokás szerint azonosítva a papot az istenséggel, amelyet szolgál. Pappá szentelése céljából saját magát metélte körül, és barátait is kényszerítette, hogy vessék magukat alá ugyan-

ennek a szertartásnak. Hérodianosz azt is elmondja, hogyan táncolta körbe az El-Gabalnak szentelt oltárokat, mialatt szíriai nők szertartási harangocskákat ütöttek össze és dobokat vertek, a szenátoroknak és lovagoknak pedig ott kellett állniuk és mindezt végig kellett nézniük. Minden év nyárközepén az istenség központi helyet foglalt el azon az eseményen, amelyik most Róma legnagyobb éves ünnepsége lett. „A Napistent – írja Hérodianosz – arannyal és drágaságokkal díszített kocsira helyezte és kivitette a külvárosba. Hatlovas kocsi szállította az istenséget, a lovak hatalmasak és makulátlanul fehérek voltak, drága lószerszámokkal és gazdagon ékesítették őket. A gyeplőt nem fogta senki és senki sem hajtotta a szekeret; a kocsi úgy haladt, mintha maga az istenség lenne a kocsihajtó. Elagabalus arccal az istenség felé fordulva a kocsi előtt futott és a lovak gyeplőjét tartotta. Az egész utat így visszafelé fordulva tette meg, tekintetét mindig Istenén nyugtatta."

Ez a kép burkolt módon feltűnik a császári pénzverésben is, amely az ifjú uralkodót „legyőzhetetlen"-nek és „legfőbb pap"-nak, El-Gabal napisten papjának írja le: *SACERD(os) DEI SOLIS ELAGAB(ali).* Egy Antiokheiában kibocsátott másik érem bemutatja a négy napernyővel körülvett, négy ló vonta győzelmi kocsit, amint a kúpos szent követ hordozza, amelynek tetejére római sast erősítettek.

Az, hogy vajon az ifjú császár olyan kegyetlen és áruló volt-e, amint azt az ellenséges hagyomány állítja, bizonytalan. Beteges hajlamai és mindenekelőtt vallási tevékenysége Julia Maesának olyan okot adott az aggodalomra, hogy eldöntötte, Elagabalus túlságosan nagy kockázatot jelent, és meg kell szabadulni tőle. Anyja, Julia Soaemias, aki bátorította napimádását, hasonlóképpen veszélyesnek tűnt, helyette tehát Maesa második leányához, Julia Avita Mamaeához fordult, akinek volt egy tizenhárom éves fia, Alexianus. A két nőnek sikerült rávennie Elagabalust, hogy Alexianust nevezze ki Caesarrá, hogy ő maga aztán több időt tudjon szentelni vallásos kötelezettségeinek. Így Alexianust annak rendje és módja szerint Caesarrá választották ALEXANDER néven.

Amikor nem sokkal ezután Elagabalus meggondolta magát és megkísérelte eltávolítani őt, Maesa és Mamaea keresztezte lépéseit, és vagyonuk tervbe vett szétosztása a praetorianus gárdát cselekvésre késztették. 222. március 11-én Elagabalust és anyját, Soaemiast megölték a táborban. Holttestüket keresztülvonszolták Róma utcáin, és a Tiberisbe dobták, és csatlósaik közül számosan lelték hasonlóképpen halálukat. Az emeszai istent, a fekete követ visszaküldték saját városába, ahol tisztelete töretlen buzgalommal folytatódott a négy évig tartó furcsa római közjáték után.

SEVERUS ALEXANDER (222–235)

SEVERUS ALEXANDER (222–235) 208-ban született a phoenicei Caesarea sub Libano városában. Eredeti neve Marcus Julius Gessius Alexianus. Apja Gessius Marcianus volt, anyja pedig Julia Avita Mamaea, Julia Maesa leánya és SEPTIMIUS SEVERUS feleségének, Julia Domnának az unokahúga. Unokatestvéréhez és elődjéhez, ELAGABALUS-hoz hasonlóan Alexianus is az emeszai napisten papja volt.

Amikor Maesa arra a következtetésre jutott, hogy Elagabalust el kell távolítani helyéről, sikeresen rávette őt – Mamaea hallgatólagos beleegyezésével –, hogy Alexianust örökösévé adoptálja; a tizenhárom éves fiú megkapta a Caesar és az „Ifjúság Hercege" *(Princeps Iuventutis)* címet, 221-ben fölvette a Marcus Aurelius Severus Alexander nevet, és pénzt bocsátottak ki az ő és anyja nevében. A következő évben ő és a császár együtt töltötték be a konzuli tisztséget. Miután Elagabalus bosszúsan tudomásul vette barátságos unokatestvérének népszerűségét, hamarosan sértegetni kezdte, és nemcsak hogy vissza akarta vonni előléptetését, hanem meg is akarta öletni. Ezeket a terveket azonban nagyanyja és nagynénje ébersége megakadályozta, akik megszervezték, hogy Elagabalust és anyját, Soaemiast a gárda meggyilkolja. Ezekután Severus Alexander békésen lépett trónra. Az igazgatás kezdetben Maesa és Mamaea kezében volt, majd az előbbi 223 körül bekövetkezett halálát követően Mamaea gyakorolta a felügyeletet.

Mamaea azonban nem találta könnyűnek hatalma érvényesítését. Egy három napig tartó utcai harcokkal tarkított zendülés során a praetorianus testőrök saját parancsnokukkal, a neves ügyvéddel, Domitianus Ulpianusszal kerültek összetűzésbe, aki Mamaea szíriai honfitársa és legfontosabb tanácsadója volt. Úgy tűnik, Ulpianus volt a legfőbb praefectus praetorio, aki a két másik praefectus (Flavianus és Chrestus) felett mint magasabb rangú tiszt felügyelt. Mindkét férfi azonban hamarosan meghalt, mire a testőrök Ulpianus ellen fordultak, vagy azért, mert őt tartották felelősnek két alárendeltje haláláért, vagy pedig azért, mert nem szerették régi vágású fegyelmezési elképzeléseit. 223-ban rátámadtak és megölték. Mamaeával és Alexanderral együtt keresett menedéket, de ők nem tudták megmenteni, sőt még arra is rákényszerültek, hogy Ulpianus közvetlen gyilkosának, Marcus Aurelius Epagathusnak adományozzák Egyiptom helytartóságát – bár sikerült hamarosan megöletniük. Ulpianus halála pontot tett azon nagy jogászok sorának végére, akik praefectus praetorioként szolgáltak; ettől kezdve a praefectura polgári jelentősége egy ideig kevésbé volt kiemelkedő, főként az egymást sűrűn és gyorsan követő katonai vészhelyzetek miatt.

225-ben Mamaea, aki gondos felügyeletet gyakorolt a jóindulatú, kulturált és kezelhető ifjú császár felett, a patriciusi családból származó Cnaea Seia Herennia Sallustia Barbia Orbianát választotta számára feleségül, aki megkapta az Augusta címet és a pénzeken is szerepelt. Apja, Seius Sallustius Macrinus úgy tűnik, Caesar rangra emelkedett. Hamarosan azonban apa és leánya kiestek a féltékeny és gyanakvó Mamaea kegyeiből, aki kényszerítette Alexandert – a hírek szerint annak

akarata ellenére –, hogy Orbianát Africába száműzze. A praetorianus táborba menekülő apát pedig elfogták, és 227-ben vagy 228-ban mint lázadót kivégezték. Ettől kezdve Mamaea, akit a *Mater Augusti et castrorum et senatus atque patriae et universi generis humani* („a császár, a táborok, a szenátus, a haza és az egész emberiség anyja") címmel tüntettek ki, nem tűrt meg egyetlen számításba jöhető vetélytársat sem az udvarban. A praetorianusok azonban, akiket Sallustius bukása megfosztott hatalmuktól, még mindig nyugtalanok voltak. Rosszindulatuk legfőbb célpontja a történetíró és szenátor Cassius Dio volt, mert (saját változata szerint) Felső-Pannonia helytartójaként „kemény kézzel igazgatta a katonákat". A testőrök már Ulpianus idejében is tiltakoztak Dio ellen, és amikor 229-ben másodszor is konzul lett, a császár javasolta neki, hogy hivatalának két hónapját töltse a fővároson kívül feltűnés nélkül, biztonságban.

A *Historia Augusta* hosszasan hízelegve ragaszkodott ahhoz, hogy uralma a szenátori hatalom visszaállításának aranykora volt. Azonban az ilyen gondosan kidolgozott életrajzok, amelyek a más szempontból szinte egyöntetűen kitaláltnak minősíthető gyűjtemény magvát alkotják, nem tűnnek igazolhatónak. A *Historia* írója önkényesen festette át a jámbor ifjút ideális herceggé, aki (egymásnak ellentmondó) erények hosszú sorával volt megáldva, és a történetíró szívének (vagy forrásának) oly kedves igazgatási reformok állítólagos szerzője volt. Ami pedig a szenátori hatalom visszaállítását illeti, a leginkább elfogadhatónak Hérodianosz beszámolója tűnik, amely szerint a bizonytalan Maesa és Mamaea – érthető módon igyekezve egy új és szívesen látott összképet teremteni Elagabalus katasztrofális uralma után – tizenhat szenátorból álló bizottságot hozott létre (talán egy nagyobb szenátori tanács részeként) abból a célból, hogy Elagabalus utódját kiskorúsága idején tanácsokkal lássa el. A történetíró további megjegyzése szerint az ilyen intézkedések inkább a szenátus méltóságát, semmint hatalmát állították vissza, aminek leginkább lett volna értelme. Ahogy Cassius Dio Augustusnak Maecenasszal folytatott képzeletbeli beszélgetésében Maecenas szájába adta, a szenátus már elegendő megbecsülésben részesült, ha megengedik neki a felsőbbség *látszatát*. Gyakorlatilag azonban megszakítás nélkül haladtak tovább a katonai abszolutizmus felé. Még Elagabalus fő embere, Comazon is megmaradt, hogy harmadszorra is városi praefectus legyen. Mamaea és Alexander is mindent megtett, hogy megtartsa a hadsereg jóindulatát – sokkal kevésbé ragaszkodva a szigorú, régimódi katonai fegyelemhez, mint azt a *Historia* szeretné olvasóival elhitetni.

Haladást értek el a büntetőjog területén: a jogi szigor fokozatos enyhítése, legalábbis ezen a területen, ellentétben áll Elagabalus uralkodásának nagyobb szigorúságával. Sajnálatos módon azonban az új kormányzatot mégis hamarosan középszerűnek ítélték meg. Mindent összevetve ez nem volt igazságos, mivel Róma lakossága körében ötször is volt gabonaosztás, és a birodalom különböző részeiben középítkezéseket folytattak. Ez különösen Rómában volt figyelemre méltó, ahol például megnagyobbították Nero fürdőit, és új vízvezetékkel és könyvtárral egészítették ki, új, „Alexander fürdői" néven. Sőt, az adókat óvatosan csökkentették, és a következményként jelentkező veszteséget a luxuscikkekre kiróott illetékből pótolták. Ugyanakkor az államnak még mindig gondosan ügyelnie kellett kiadásaira, hogy talpra állhasson az előző uralom pénzügyi pazarlásából. Az ifjú Alexander, tudjuk meg, személyes kiadásait illetően takarékos volt, míg anyja viselkedése nagy kapzsiságról tanúskodott; és ez, Hérodianosz szerint, felháborította fiát – bár túlságosan engedelmes volt ahhoz, hogy hatékony ellenlépéseket tegyen. Így Mamaea mohó és kapzsi magatartása megakadályozta az igazi siker elérését uralma alatt.

Ez saját helyzetét is veszélyeztette egy olyan időszakban, amikor a birodalom külső katonai helyzete drámaian változott, és mindig csak rosszabbra fordult. Ez azért történt, mert a régi parthus kormányzatot az Eufráteszen túl egy eléggé másfajta perzsa uralom váltotta fel. A Rómával folytatott ismétlődő háborúk fokozatosan gyengítették a parthusok hatalmát feudális tartományaik fölött. Közöttük volt Perszepolisz hercegsége, amelynek uralkodója, Ardasír 223–230 között meghódította Parthiát és megbuktatta utolsó uralkodóját, majd az egész királyságra kiterjedően megalapította saját, nagyapja után elnevezett Szászánida dinasztiáját. Ez az új vezetés sokkal félelmetesebb és veszélyesebb volt Róma számára, mint a parthusok valaha is voltak. Erősen központosított és nacionalista kormányzat élén uralkodó királyai érdekelve voltak a terjeszkedésben, érvényesíteni akarva azt az óhajukat, hogy visszaállítsák az ősi perzsa határokat, egészen Kis-Ázsia legnyugatibb partjáig.

230-ban hírek érkeztek Rómába, amelyek szerint Ardasír lerohanta Mesopotamiát és fenyegette Syriát, valamint a többi ázsiai provinciát. Ezért a következő évben – miután a tárgyalások eredménytelennek bizonyultak – Mamaea és Alexander Keletnek indultak, kíséretükben jelentős hadsereggel. Egy második diplomáciai közeledést is visszautasítottak; valójában Ardasír ultimátuma ütött vissza, amely megparancsolta a rómaiaknak, ürítsék ki azokat a területeket, amelyekre jogot formál. Alexander pénzverése reményteljesen hirdette a „hadsereg hűségé"-t *(FIDES EXERCITVS, FIDES MILITVM)*. Ugyanakkor azonban zendülések is voltak, tisztek trónbitorlási kísérlete Mezopotámiában és zavargások az Egyiptomból behívott különítmények körében. Ennek ellenére 232-ben a rómaiak készen álltak háromfrontos hadjáratba kezdeni Armenia, Mezopotámia északi folyószakaszai és déli területei egyidejű meghódítására. Úgy tűnik, hogy az első hadoszlop sikeresen benyomult Media területére – kegyetlenül szenvedtek ugyan a téli hidegtől visszaútjuk során –, a másodiknak azonban, a császár személyes irányítása alatt, nem sikerült előrenyomulnia (talán a forró éghajlat miatt), a harmadikat pedig az Eufráteszné1 megsemmisítették. Mesopotamia provinciát mégis visszaszerezték; és Ardasír nem mozdult további négy évig. Amikor tehát 233 őszén Alexander és Mamaea visszatért Rómába, a császár fényes diadalt ült mint *Persicus Maximus.*

A római kormányzatot egy ideje már nyugtalanították a rajnai és a dunai határ melletti súlyosbodó gondok, s most a birodalom két vezetője, akiket már lekötött a perzsa válság, egy második fenyegetéssel találta magát szemben. Az új bajok előre jelezték azt az új és félelmetes korszakot, amelyben a birodalmat szinte folyamatosan támadták egyszerre ezen a két határvidéken.

Főleg az alemannok okozta veszélyes fenyegetés hírei érkeztek meg, még mielőtt a császár és anyja megérkezett volna Keletről. Amikor a hír elterjedt, a perzsa hadjáratra elvitt dunai legiók (akik már féltékenyek voltak, mert a vezetők a saját keleti honfitársaikból szervezett csapatokat részesítették előnyben) követelték visszatérésüket az európai határvidékre, hogy támadás esetén megvédhessék saját földjeiket. Alexander és Mamaea Rómába visszaérkezve egyenesen északra küldte őket, majd 234-ben ők is abba az irányba mentek, hogy Moguntiacumnál csatlakozhassanak a rajnai legiókhoz.

Egy pontonhidat rögtönöztek a Rajnán keresztül, de amikor Alexander, aki nyilvánvalóan nem volt hadvezér, megkísérelte lefizetni a germánokat, csapatai megalázva érezték magukat, és hűségüket egy idősebb, hasonlóképpen Duna-vidéki

származású tisztre ruházták, név szerint MAXIMINUSra. 235 márciusában a csapatok felruházták őt a bíborral. A Keletről magukkal hozott katonák nem siettek Alexander és Mamaea segítségére. Éppen ellenkezőleg, amikor Maximinus megtámadta őket, Vicus Britannicus közelében maguk gyilkolták meg a császári párt.

Uralkodása alatt a császár és anyja óvatosan megkísérelte a napkultuszt kevésbé egzotikus mederbe terelni, mint ahogy ez Elagabalus ténykedése következtében kialakult. Igaz, Sol, a kor szinte már monoteista istensége még mindig újra meg újra szerepelt a pénzverésben. Ettől kezdve azonban többé nem szíriai külsővel jelenik meg, hanem a római isten hagyományos sugárkoronájával – és Elagabalus templomát a Bosszúálló Juppiter szentélyévé alakították át. A *Historia Augusta* Alexander vallási ízlését türelmesnek és eklektikusnak írja le: „Először is, ha nem volt tilos – vagyis ha nem hált a feleségével –, a kora reggeli órákban a Lares-szentélyben imádkozott, ahol az istenné avatott császárok (amelyek közül azonban csak a legjobbakat választotta ki) és néhány szent ember, köztük Tüanai Apollóniosz és egy kortárs szerző szerint Krisztus, Ábrahám, Orfeusz és más hasonló karizmatikus személyiség szobrait és amellett saját őseinek portréit tartotta... Ebben a szentélyben a legigazságosabb férfiakkal és az istenné avatott császárokkal együtt Nagy Sándor emlékét is kegyelettel őrizte." Ez az utalás egy Jézus-szoborra nem teljesen valószínűtlen, mert akkor már nagyobb számú kereszténynek kellett lennie a császári udvartartásban.

V. rész
A válság kora

I. MAXIMINUS (235–238)

I. MAXIMINUSról (Gaius Julius Verus) (235–238) az a hír járta (bár ezt nem lehet ellenőrizni), hogy gót földműves apa és a szarmatákkal rokon, a Földközi-tenger vidékéről származó alán anya gyermekeként született. „Thrák" *(Thrax)*, de valószínűleg valamely északibb régióból származott, a Duna vidékéről. Zónarasz tudósítása, amely szerint 172-ben vagy 173-ban született, nem valószínű; az időpontot egy évtizeddel vagy még többel későbbre kell helyezni.

Legendás erejével és hatalmas termetével felhívta magára a figyelmet, kiemelkedett a közlegénység sorából – az első ilyen a római császárok között –, és gyorsan haladt felfelé a katonai ranglétrán. 232-ben egy legió felett parancsnokolhatott Egyiptomban, és ezt követően a visszafoglalt Mesopotamia provincia helytartója lett. 235-ben az ő gondjaira bízták a pannoniai újoncokból álló haderőket a Rajnánál; és ők voltak azok, akik meggyilkolták Severus Alexandert és Julia Mamaeát, a birodalmat pedig Maximinusnak adományozták, akinek előélete olyan szerencsésen ellentétben állt elődje katonai tehetetlenségével. A szenátus kénytelen volt megerősíteni megválasztását, ugyan nyilvánvaló vonakodással, mivel velük nem tanácskozták meg a dolgot, és semmi esetre sem tartották őt maguk közül valónak.

I. Maximinus a germánok elleni háborút ítélte legfontosabb feladatának. Mielőtt azonban kézbe vette volna az ügyet, két fenyegető belső lázadással kellett foglalkoznia. Először, mialatt ő a Rajnán túl hadjáratban vett részt, tisztek egy csoportja a híd lebontását tervezte, hogy őt ily módon a folyó másik oldalára rekesszék, és egy Magnus nevű szenátort emeljenek helyébe a császári trónra. Az összeesküvés azonban kiszivárgott, és Maximinus minden gyanúsítottat kivégeztetett. Másodszor, az Oszrhoénében alakult fontos íjász alakulatok, akik hűek maradtak Severus Alexander emlékéhez, az egyik barátját, Quartinust ruházták fel a bíborral. Vezetőjük, Macedo azonban meggondolta magát és inkább meggyilkolta Quartinust, ez azonban nem segített saját élete megmentésében. Ezen fenyegető zavargások után Maximinus gyanakvó és megkeseredett lett. Minden szenátori származású tisztet eltávolított a hadseregből, és az általa előléptetett hivatásos katonákkal helyettesítette őket.

Amint a kezdeti lázadásokat eltiporta, az új császár átkelt a Rajnán és mélyen benyomult Germaniába. Miután kirabolta az országot és felgyújtotta a falvakat, arra kényszerítette a germánokat – különösen az alemannokat, akik legfőbb ellenségei voltak –, hogy menedéket keressenek az erdőkben és a mocsarakban. Hamarosan azonban az Észak-Württemberg és Baden határa melletti ingoványban fontos csatára került sor. A császár mellmagasságig vízben lovagolva személyes bátorságról tett tanúbizonyságot, és a jelentős római veszteségek ellenére megsemmisítő vereséget mért rájuk, ami egy időre helyreállította a békét. Egy, a csatáról festett képet küldtek Rómába, hogy a szenátus épületében kiállítsák, Maximinus

pedig elfogadta a dicsőséges *Germanicus Maximus* címet a maga számára, fiát, Maximust Caesarrá és *Princeps Iuventutis*szá léptette elő, és az ő, valamint elhunyt és istenné avatott felesége, Caecilia Paulina nevében pénzeket bocsátott ki.

Bár Maximinus következő lépése a határok megerősítése volt, azt is tervezte egy későbbi időpontra, hogy további Rajnán túli hadjáratokkal használja ki a győzelmét. Ha ez így volt, akkor kénytelenek voltak feladni ezt a tervet a dunai törzsek okozta fenyegető veszedelem miatt. Miután 235–236 telét Sirmiumban – ebben a fontos útvonalak metszéspontjában fekvő, jelentős katonai központtá váló helységben – töltötte, Maximinus az ellenséges törzsek ellen vonult, s ezért megkapta a *Sarmaticus Maximus* és a *Dacicus Maximus* címet. A korábban Germaniában aratott sikerei alapján ítélve nincs okunk feltételezni, hogy az ilyen jellegű diadalmaskodó címek alaptalanok lettek volna. Főhadiszállása 238 tavaszán még mindig Sirmiumban volt, amikor a hasonló nevű fia által támogatott idős GORDIANUS AFRICANUS, Africa helytartója felkelésének híre elért hozzá. Bár a szenátus és a birodalom legnagyobb része támogatta a lázadókat, mindössze huszonkét nap után megsemmisítették őket. Numidia helytartója, Capellianus a császár hűségén maradt, az ifjabb Gordianust csatában megölte, az apa pedig öngyilkosságot követett el. A szenátus viszont azonnal két új császárt nevezett ki a saját rendjéből, BALBINUST és PUPIENUST, ismét dacolva Maximinusszal.

Amikor értesült a Gordianusok lázadásáról, Maximinus Itália gyors lerohanása mellett döntött. Mire azonban elérte Emonát, a várost kiürítették, a készleteket elszállították vagy megsemmisítették, katonáinak legnagyobb csalódására, akik zendülésre készültek. Ráadásul elszánt ellenállásba ütköztek Aquileiánál; és ugyan sebtében pontonhidat tákoltak a megáradt Sontiuson (Isonzón), a császárnak nem sikerült ostrommal bevennie a várost. Súlyos veszteséget szenvedtek, emellett a csapatok élelmiszerkészletei kimerültek, s az alkalmatlan tisztek szigorúan bántak a közkatonákkal. Mindez a fegyelem és a morál általános lezüllését okozta a császári erőknél. Május 10-én az abba a legióba tartozó katonák, akiknek még külön okuk is volt az elégedetlenségre (hiszen családjuk és birtokuk ellenséges kézen volt Albanumnál), rátámadtak Maximinusra és fiára, amint éppen az ebéd utáni sziesztájukat töltötték, és meggyilkolták őket. Fejüket lovassági kíséret mellett küldték Rómába.

Maximinus mellszobrokon és pénzeken megjelenő vonásai megerősítik Hérodianosz állítását, miszerint ijesztő külseje volt. „A teste is – teszi hozzá a történetíró – hatalmas volt; még a gyakorlott görög atléták vagy a legjobban kiképzett barbár harcosok között sem találnánk egykönnyen vele összemérhetőt... Testi erejét kegyetlenül arra használta, hogy félelmet ébresszen. Nekilátott, hogy a mérsékelt és józan kormányzást minden ízében barbár önkénnyel váltsa fel, mert nagyon is tisztában volt az ellene irányuló rosszindulatnak, hiszen ő volt az első olyan férfiú, aki alacsony társadalmi helyzetből a legmagasabb méltóságra emelkedett. Jelleme természettől fogva barbár, minthogy maga is barbár származású volt. Örökölte honfitársainak brutális hajlamait... Tettei azonban öregbítették volna hírnevét, ha nem lett volna túlságosan könyörtelen társaihoz és alattvalóihoz."

Ezek a bíráló megfigyelések visszhangoznak a *Historia Augustá*ban, tükrözik a szenátus állásfoglalását, mivel a szenátorok megvetették Maximinust. Ezt az érzést ő erőteljesen viszonozta, tanulatlan ember lévén, aki alig beszélt latinul és kevés szimpátiát érzett a római társadalom hagyományos felső rétegei és középosztálya iránt. Például egyetlen egyszer sem szakított időt hároméves uralkodása alatt arra, hogy látogatást tegyen a fővárosban. Ráadásul úgy tűnik, hogy uralma alatt a lakosság legsikeresebb rétegei – az adószedők, ügynökök és hadikémek seregétől szorongatva – kénytelenek voltak hozzájárulni a birodalom védelméhez, súlyosabb árat fizetve, mint valaha: és ráadásul nem egyszerűen csak az állandóan csökkenő értékű birodalmi pénzben kellett fizetniük, hanem rúdaranyban és természetben. E behajtások miatt a felső osztályokba tartozó áldozatok Maximinust pénzsóvárnak tekintették.

Pedig szigorúsága reális felismeréseken alapult. A birodalom rettenetesen szorongatott helyzetben volt. Új és könyörtelen gondolkodásmódra és tettekre volt szükség, hogy megakadályozzák a teljes szétesést – és csak a császárok olyan új típusa rendelkezhetett ezekkel a radikális módszerekkel, aki kész volt mindent alárendelni a katonai szükségleteknek. Ugyanezen okból megváltoztatta elődje könyörületes álláspontját a keresztényekkel szemben, mert bármilyen befolyás, ami aláaknázhatta a nemzeti hazafias erőfeszítéseket, véleménye szerint nem volt megengedhető.

A kudarca ellenére – Hérodianosz szerint részben túlzott szigorúságának köszönhetően – I. Maximinus nagyon is hozzáértő parancsnoknak mutatkozott. Megérdemeli, hogy elsőként tartsuk számon a dunai császárok dicső sorában, akik a római világ legkitűnőbb harcos népeiből emelkedtek ki, és akinek további fél évszázadra sikerült megmenteniük a birodalmat a káosztól, bár az anyagi javakban fizetett ár megsemmisítő volt.

I. GORDIANUS (238)

I. GORDIANUS (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus) (fiával, II. GORDIANUSszal együtt társcsászár, 238. március–április) 159 körül született. Szüleit a *Historia Augusta* állítása szerint Maecius Marullusnak és Ulpia Gordianának hívták, bár a Maecius név gyanúsan ellentmondásosnak hangzik, hiszen ez a név a késő IV. századra jellemző, amikor a *Historia* íródott. A Gordianus anyjának tulajdonított Ulpia név nem kevésbé kétes, mert azt a látszatot kelti, hogy Gordianus anyai ágon TRAJANUStól származik; apai ágon ősei állítólag az idealista köztársaságkori reformerek, a Gracchusok voltak. Ezeknél az állításoknál azonban sokkal valószínűbb a Gordianus név és a kis-ázsiai Gordion (Gordium) városa között levő kapcsolat. A modern írók arra gyanakodtak, hogy csak trónralépése után vette fel a Romanus nevet, noha a Sempronia Romana női név feliraton történő hiteles említése azt sugallja, hogy a Romanus név eredetileg is része volt nómenklatúrájának.

I. Gordianus vagyonos földbirtokos volt, aki élénken érdeklődött az irodalom iránt. Philosztratosz könyvet ajánlott neki (vagy talán fiának), és családi kapcsolatban álltak a híres athéni szofistával, Héródész Attikosszal, aki 143-ban konzul volt. A különböző szenátori hivatalok betöltése után az idősebb Gordianus viszonylag előrehaladott korban, hatvannégy évesen érte el a konzulságot. Számos provinciának volt helytartója, köztük Alsó-Britanniának, és 237/38-ban, közeledvén nyolcva-

nadik életévéhez, I. MAXIMINUS Africa helytartójává nevezte ki. Ebben a provinciában a császár egyik megbízottja vállalkozott a birodalmi adók behajtására, azzal a külön céllal, hogy elkobozza a gazdag földbirtokosok javait. Önvédelemből számos fiatal nemes összeesküvést szőtt a procurator ellen, és mozgósítva bérlőiket és házanépüket Thysdrusnál bekerítették őt és meggyilkolták. Ezután a lázadó tett után saját életük megmentésére nem maradt más választásuk, mint az egész provinciát felkelésre buzdítani – és egy rivális császárt kikiáltani Maximinusszal szemben.

E célból megkörnyékezték I. Gordianust. Kezdetben állítólag vonakodott, de 238. március 19-én elfogadta az Augustus címet, és néhány nappal később katonáktól és a város legmagasabb ifjaitól kísérve szertartásosan bevonult a provincia fővárosába, Karthágóba hasonló nevű fiával együtt, akit császártársává nevezett ki. „Rövid időre – mondta Hérodianosz – Karthágó Rómává változott külsejében és virágzásában", és nem sokkal később a két Gordianus felvette az *Africanus* nevet. Első lépésük az volt, hogy küldöttséget menesztettek Rómába az apa bátor és fizikailag erős szárnysegédje vezetésével, aki átadta a Gordianusok kiáltványát a szenátushoz és a néphez. A követek különböző szenátoroknak címzett magánleveleket is vittek magukkal. A küldöttek egyik legfontosabb feladata a praefectus praetorio, Vitalianus eltávolítása volt, aki Maximianus rendíthetetlen híve volt. Azt állítva, hogy Maximianus érdekeit szolgáló titkos küldetésben jöttek, szerét ejtették, hogy bevezessék őket a praefectushoz, akit meggyilkoltak.

A Gordianusok nyilvánosságra hozták programjukat, amelyben a besúgók elhallgattatását, a száműzöttek hazahívását és a katonáknak külön juttatást ígértek. Április 2-án a szenátus (noha nyilvánvalóan nem volt partner egy felkeléshez) megerősítette a császári címeiket. Severus Alexandert istenné avatták, Maximinust pedig közellenséggé nyilvánították. Támogatóit, köztük Sabinust, a városi praefectust kézre kerítették és meggyilkolták. Sőt, ezután a szokatlan ügybuzgalommal cselekvő szenátorok kijelöltek egy húsz volt konzulból álló bizottságot, szétosztva közöttük Itália különböző részeit azzal az utasítással, hogy meg kell védeniük Maximinus várható betörésével szemben. Ugyanakkor megbízottakat küldtek a provinciák helytartóihoz, felszólítva őket a Gordianusok melletti hűség kinyilvánítására, és (amint azt a mérföldkövek megerősítik) Pannonia, Dacia és Hispania kivételével a címzettek láthatólag engedelmeskedtek is.

Az Africa provinciában lezajló események, ahonnan a Gordianusok még mindig nem mozdultak ki, veszedelmesnek bizonyultak ügyük számára. Egy per eredményeként rossz viszonyban voltak Capellianusszal, a szomszédos Numidia helytartójával, és megpróbálták elmozdítani. Ő nem volt hajlandó elismerni uralmukat, és reguláris csapataival ellenük vonult. Ifjabb Gordianust a csatában megölték, apja pedig (egyes híradások szerint már az összecsapás előtt) felakasztotta magát. Mindössze huszonkét napig viselték a császári bíbort, és az érméiken megjelenő felirat, „a császárok biztonsága" (*SECVRITAS IMPERATORVM*), keserűen ironikusnak bizonyult. Ugyanakkor uralmuk, annak ellenére, hogy meglehetősen rövid volt, emlékezetes maradt, mert a megfélemlített és lehangolt szenátus annyi év után ismét előtérbe helyezte magát, és független politikai szerepet vállalt.

A pénzein szereplő képmások alapján I. Gordianus idős férfi volt, sovány arccal. A *Historia Augusta* megbízható forrásra támaszkodhatott a császár arcképvázlatának megrajzolásakor, noha félrevezető módon ideális Antoninus-császárként ábrázolja Gordianust. Megnyerő külsejű volt, tudjuk meg, elegánsan öltözött és szerette a rokonait; és rendkívüli módon élvezte a fürdőzést. Az író azonban továbbmegy: „semmit sem mondhatunk, amit szenvedélyesen, mértéktelenül vagy szertelenül csinált volna. Imádott aludni; még az asztalnál is képes volt elaludni, ha barátaival ebédelt, és egyáltalán nem zavartatta magát."

II. GORDIANUS (238)

II. GORDIANUS (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus) (apjával, I. GORDIANUSszal együtt társcsászár, 238. március–április) 192 körül született. Achaea provincia helytartója, majd konzul lett, és amikor idős apját Africa prokonzulává nevezték ki, elkísérte Karthágóba mint helyettese. Miután I. Gordianus a helyi arisztokrácia kérésére 238 márciusában Thüszdrosznál elfogadta a császári bíbort, az idős férfi fiát tette meg augustusi rangban társává vagy császárrá minden tekintetben, csupán a főpapi tisztségét nem osztotta meg vele. Mindkét kinevezést szívesen fogadta és jóváhagyta a szenátus. Amikor Capellianus, Numidia helytartója szinte azonnal, Maximinus érdekében cselekedve megindult Karthágó – az új kormányzat ideiglenes fővárosa – ellen, II. Gordianus kivonult, hogy szembeszálljon előretörő seregeivel.

„Capellianus – közli Hérodianosz – fiatal, erős ifjakból álló hatalmas sereg élén állt, akiket minden típusú fegyverrel felszereltek és a barbárok elleni harcokban szerezték tapasztalataikat… Ifjabb Gordianus a vele szemben ellenséges polgárok tömegeit vezette… A csata kezdetén a karthágóiak ugyan számbeli fölényben voltak, azonban katonai kiképzést nélkülöző fegyelmezetlen csőcseléket alkottak; ugyanis teljes békében nőttek fel és állandóan lakomákat, ünnepségeket rendeztek. A helyzetet tovább rontotta, hogy nem voltak fegyvereik és megfelelő felszerelésük. Mindegyikük otthonról hozott magának tőrt, fejszét vagy vadászlándzsát; akik találtak bőrt, azok köröket vágtak ki belőle, fadarabokból álló keretre erősítették és így készítettek pajzsokat a legjobb tudomásuk szerint. Ezzel szemben a numidiaiak kiváló dárdások és nagyszerű lovasok voltak. Megvetették a kantárt, lovaik irányítására csupán pálcát használtak. Könnyedén megfutamították a hatalmas karthágói csőcseléket; a karthágóiak meg sem várták a numidiaiak rohamát, hanem eldobálták fegyvereiket és futásnak eredtek. A tülekedés és egymás agyontaposása következtében többen haltak meg, mint az ellenség akciója nyomán."

Az áldozatok között volt parancsnokuk, maga II. Gordianus is; holttestét sohasem találták meg. Apja a csata előtt vagy után öngyilkosságot követett el (lásd I. GORDIANUS). Capellianus bevonult Karthágóba és rémuralmat gyakorolt, amelyet máshol is megismételt Africa provinciában. A hadművelet megmutatta, hogy bármilyen felkelés vagy államcsíny, amelyet a reguláris hadsereg támogatása nélkül vagy óhaja ellenére kezdeményeznek, kudarcra van ítélve.

Ifjabb Gordianus a pénzeken ugyanazokat a címeket viseli, mint apja, képmása azonban különbözik határozottabb vonásaival és magasan kopasz homlokával. A *Historia Augusta* talán kissé kiszínezve a tényeket, hatalmas termetű férfiként ábrázolja: „Erősen vágyott a hideg italokra és csak nagy nehézségek árán vészelte át a

nyarat, ha nem ihatott hatalmas mennyiséget... Fennmaradtak különböző prózai és verses művei, amelyeket manapság gyakran idéznek férfirokonai. Ezek nem valami jók, de nem is rosszak, leginkább középszerűek. A valóságban olyan ember munkáinak tűnnek, aki valóban tehetséges volt, de inkább átadta magát az élvezeteknek és elpocsékolta képességeit... Tanulmányait nagyon komolyan vette. És nemcsak rendkívül jóképű volt, hanem emlékezőtehetsége is kiemelkedő volt. (Nagyon jószívű is volt – amikor valamelyik fiút megkorbácsolták az iskolában, nem tudta visszatartani könnyeit.)

Nevelője, Serenus Sammonicus – folytatja a *Historia* –, aki atyjának közeli barátja volt, s amikor meghalt, az ifjú Gordianusra hagyta minden könyvét, amelyeket valaha saját (hasonló nevű) apjától kapott. A könyvek számát hatvankétezer kötetre becsülték... II. Gordianus tivornyázó életmódot folytatott – a kertekben, a fürdőkben és a legpompásabb ligetekben... Szenvedélyesen rajongott a nőkért; s valóban, állítólag hivatalosan huszonkét szeretőhöz fűzték gyengéd szálak, amelyek mindegyikétől két-három gyermeke származott."

Ez a leírás adta az ötletet E. Gibbonnak az egyik legismertebb csattanós megjegyzésére: „Huszonkét elismert *concubina* és hatvankétezer kötetre rúgó könyvtár tanúskodik hajlamainak változatosságáról; és a hátrahagyott »mű«-ből kiviláglik, hogy mind az előbbi, mind pedig az utóbbi használatra szolgált, s nem kérkedésre." Gibbon arra a következtetésre jut, hogy „erkölcsei kevésbé voltak tiszták, jelleme azonban éppolyan szeretetreméltó volt, mint atyjáé".

BALBINUS (238)

BALBINUS (Decimus Caelius Calvinus Balbinus) (PUPIENUS társcsászára, 238. április–július) feltehetően 178 előtt született – szemben Zónarasz állításával: a 170 vagy talán a 165 körüli évek tűnnek a legvalószínűbbnek. Egy bizonyos Caelius Calvinus természetes vagy adoptált fia, aki patricius származású volt, minthogy a Salius-papság, amelynek ő maga is tagja lett, csak ilyen rangú férfiak számára volt fenntartva. Balbinus először 203-ban, majd 213-ban másodszor is konzul lett. A *Historia Augusta* szerint Asia és Africa provincia helytartója volt, öt hasonló, más provinciákban letöltött szolgálat után. Ez a részletes beszámoló azonban vitatható, bár az nem kérdéses, hogy viselt hasonló tisztségeket.

A szenátus nyilvánosan állást foglalt Maximinus ellenében I. és II. GORDIANUS fölkelése mellett, és miután haláluk híre ismertté vált, ezt már nem lehetett meg nem történtté tenni. Amikor a szenátorok elismerték a Gordianusokat, kijelöltek egy húsz tagból álló bizottságot, hogy felügyelje Itália védelmét, és most a Capitoliumon levő Juppiter-templomban összegyűlve ebből a húszból kijelöltek kettőt, hogy a következő Augustus-pár legyenek. Közülük az egyik Balbinus volt, a másik Pupienus. Ennek a két császárnak a helyzete némiképp új volt Róma történetében. Korábban társcsászárok – úgy mint MARCUS AURELIUS és LUCIUS VERUS és a két

Gordianus – esetében az egyiket mindig magasabb rangúnak tartották a másiknál, és az első lett a főpap. De sem Balbinus, sem Pupienus nem élvezett elsőbbséget társa előtt, és még az eddig oszthatatlan főpapi méltóságot is kettőjüknek adományozták.

Az őket kijelölő szenátushoz fűződő szoros kapcsolatukat tükrözte a húszak bizottságának megtartása; és pénzt bocsátottak ki, amelyek a „szenátus atyjai"-ként *(PATRES SENATVS)* köszönti az új császárokat. A választást azonban komoly nyugtalanság fogadta Rómában – főképp mert Pupienus (lásd lentebb) népszerűtlen volt. A társcsászárok ezért elhatározták, hogy hangsúlyozni fogják a nemrég megsiratott Gordianusokkal fennálló politikai folytonosságot: először az istenné avatásuk bejelentésével, másodszor pedig MARCUS ANTONIUS (III.) GORDIANUS, I. Gordianus unokájának és II. Gordianus unokaöccsének Caesar rangra való emelésével. Ezeket az intézkedéseket befolyásolta az a szempont is, hogy a Gordianusok családi vagyona ettől kezdve a rendelkezésükre állt; és valóban, hamarosan lehetőségük nyílt arra, hogy készpénzt osszanak a római lakosságnak.

Most azonban sürgetővé vált, hogy MAXIMINUSszal is foglalkozzanak, hiszen Itáliába való betörése küszöbön állt. Míg Balbinus Rómában maradt, Pupienus elvonult hadsereget gyűjteni a félsziget északi részén. Ebben a kritikus helyzetben hirtelen hatalmas szerencse érte őket; ugyanis Crispinus és Menophilus volt konzulok, a húszak bizottságának tagjai sikeresen álltak ellent Maximinusnak Aquileiánál, azzal az eredménnyel, hogy Maximinust és fiát saját kedveszegett katonái gyilkolták meg. Aquileia lakossága a falakra Balbinus, Pupienus és III. Gordianus képmásait függesztette, és meghívta az ostromló csapatokat, hogy hódolattal adózzanak nekik. A katonák illendően válaszoltak, és a város védői megengedték nekik, hogy éhüket csillapítsák a védők által a város külső övezetében rendezett piacon.

Nem sokkal ezután követeket küldtek, hogy kifejezzék Pupienus iránti hűségüket, aki ellátogatott Aquileiába, majd visszatért Rómába, ahol a kapuknál Balbinus és III. Gordianus várták. Időközben azonban Balbinus súlyos nehézségekkel találta szemben magát a fővárosban. A baj akkor kezdődött, amikor két szenátor, Gallicanus és Maecenas egy, a szenátus épületébe tartó kis csoport praetorianus testőrt elfogatott és megöletett. Ez megijesztette és feldühítette a testőrgárdát, akik amúgy sem szerették, hogy a szenátus jelöltje legyen a vezetőjük. Harcok törtek ki, amint Gallicanus mozgósított egy gladiátorokból álló csapatot, és a praetorianusok gyilkos módon fizették vissza a kölcsönt. A feszült időszak egész ideje alatt Balbinus Rómában maradt, és kiáltványt bocsátott ki, amelyben nyugalomra szólította fel a népet, és a praetorianusoknak kegyelmet ígért. Kiáltványát azonban mindkét fél figyelmen kívül hagyta. A katonák gyújtogatni kezdtek, ami hatalmas károkat okozott.

Amikor tehát Pupienus örömujjongások közepette visszatért a fővárosba, Balbinus nagyon is tisztában volt azzal, hogy ő maga súlyos presztízsveszteséget szenvedett. Pénzverésük tükrözi gondosan kidolgozott erőfeszítésüket, amellyel hangsúlyozni akarták, hogy még mindig jó viszonyban vannak. Az összekapcsolódó kezek típusát nemcsak arra használták, hogy jelezze az együttes kormányzást a „szenátus atyjai"-ként, hanem hogy bemutassa különböző feliratokkal is hangsúlyozott személyes barátságukat. Különösen Balbinus ünnepli kölcsönös kegyességüket és bizalmukat *[PIETAS MVTVA AVGG* (értsd: *Augustorum), FIDES MVTVA AVGG].* Ezek a kijelentések azonban egyre hamisabban hangzottak, mivel kapcsolatuk gyorsan és határozottan romlott.

Csakis a külső ellenség visszaverésének közös feladata simíthatta el a bajokat, és ennek megfelelő terveket készítettek: Balbinusnak a Duna alsó szakaszán átkelt gótok ellen kellett vonulnia, míg Pupienusnak a perzsákkal szemben kellett fellépnie. A praetorianusok azonban másképp döntöttek. Már hűtlenek és erőszakosak voltak, tartottak attól, hogy Pupienus germán testőrsége kiszorítja őket, és a Capitoliumi Játékok befejezését követően a palota felé vonultak, hogy rohammal vegyék be. Ez felszínre hozta a két uralkodó nézeteltéréseit, mert Balbinus nem engedte meg a germánok összehívását segítségükre, attól tartván, hogy őt fogják elűzni társa érdekében. Mialatt ő és Pupienus vitatkoztak, a praetorianusok berontottak, megragadták őket, letépték ruháikat és ütlegelve, kínozva keresztülvonszolták őket az utcákon át a táborukba. Azt rebesgették, hogy a germán testőrség már elindult a foglyok kiszabadítására. Amikor ezt megtudták, foglyulejtőik kivégezték őket, holttestüket pedig hagyták az utcán heverni. Kilencvenkilenc napig uralkodtak.

Hérodianosz leírása szerint Balbinus olyan férfiú volt, aki őszintébb és nyíltabb természetű volt, mint Pupienus; korábban, teszi hozzá a történetíró, hasznos provinciális helytartónak bizonyult. Képmásai, különösen a pénzeken szereplők, nagymértékben egyénítettek, sima, kövérkés vonásokról és vaskos állkapocsról tanúskodnak. A *Historia Augusta* nemcsak nagyfokú, szeretetre méltó irodalmi és szónoki tehetséget tulajdonított neki, hanem arisztokratikus kifinomultságot is a borokkal, ételekkel, az udvarlással és az elegáns öltözékkel kapcsolatban; írója azonban túlozhatott azzal a céllal, hogy retorikailag ellentétet állítson Pupienus állítólagos faragatlanságával szemben.

PUPIENUS (238)

PUPIENUS (Marcus Clodius Pupienus Maximus) (BALBINUS társcsászára, 238. április–július) Zónarasz szerint trónralépése idején hetvennégy éves volt. Független bizonyítékok azonban azt sugallják, hogy hatvanas évei elején járt – fiatalabb talán, mint Balbinus, akinek nevét azonban megelőzte a neve a papiruszokon és a feliratokon. Ami a származásukat illeti, a *Historia Augusta* teremtette drámai ellentét Balbinus előkelő családja és Pupienus alacsony származása között kitaláltnak tűnik. Hihetőbben hangzik Hérodianosz beszámolója. Eszerint mindkét férfiú arisztokrata származással büszkélkedhetett. Valóban, Pupienus valószínűleg patriciusi rangú volt, az egyik vagy mindkét feltételezett fia pályafutása alapján. Más kiemelkedő, Pupenius és Pupienius nevet viselő személyek a rokonai lehettek, és a császár leányának, Sextia Cethegillának a neve előkelő házassági kapcsolatokat sejtet. A hölgynek két Pupienus nevű felszabadított rabszolgát adományoztak az etruriai Volaterraeban, és a család nyilvánvalóan etruszk eredetű volt (bár egy konzuli rangra emelkedett athéni is viselte ezt a ritka nevet).

Még ha a jövendőbeli császár *Historia Augusta* által feljegyzett korai katonai pályafutása és helytartói megbízatásai kitalálásnak tűnik is, Hérodianosz állítása, amely szerint mind Felső-, mind pedig Alsó-Germania helytartója is volt, elfogadható. Asia provincia helytartói tisztét is betöltötte. Kétszer volt konzul 217 és 234 körül, és a 230-as években városi praefectus lett. Balbinushoz hasonlóan ő is az I. MAXIMINUS Itáliából való kiűzésére kijelölt húszak bizottságának egyikeként szolgált, amikor a Gordianusok halálát követően a szenátus mindkettőjük trónralépését kihirdette, pontosan egyforma hatalommal (lásd BALBINUS). Pupienus megválasztása nem volt valami népszerű, mert városi praefectusként jelentős szigorúságról tett tanúbizonyságot, különösen a bűnözőkkel szemben. Ennek következtében a két új császárnak rögtönzött testőrséggel kellett körülvennie magát, mielőtt utat tudtak törni maguknak a Capitoliumról, ahol a szenátus ülésezett. A közrend megbomlása miatti kényszerből nevezték ki I. Gordianus fiatal unokáját Caesarrá (III. GORDIANUS). Ez a döntés aztán kiengesztelte végre a tömeget, és az új császárokat beengedték a palotába.

Pupienus ezután feladatul kapta Maximinus itáliai betörésének visszaverését. Miközben a félsziget északi részén igyekezett hadsereget gyűjteni, az a kellemes hír jutott el hozzá Ravennába, hogy ellenségét, valamint annak fiát és egyben örökösét saját emberei gyilkolták meg Aquileia sikertelen ostroma közben. Erre Pupienus maga indult a minap még ostromlott városba. A lakók neki végül megnyitották a kapukat, és Maximinus csapatait visszaküldték otthonukba. Germánokból álló testőrségétől kísérve – akik hűségesek voltak hozzá a hazájukban korábban betöltött helytartói tisztsége miatt – Pupienus visszatért a fővárosba, ahol a szenátus és a nép ovációval fogadta.

Ugyanakkor Balbinus féltékeny volt és a pénzekről ítélve volt is rá oka: ezek azt mutatják, hogy társa, Pupienus, Maximusnak kezdte neveztetni magát Marcus Clodius Pupienus helyett. Az kétségtelen, hogy a feliratok tanúsága szerint a Maximus mindig is része volt családnevének. A szó azonban „legnagyobb"-at is jelent, és az aligha lehetett véletlen, hogy ezt az elnevezést a fővárosba való diadalmas visszatértekor kezdte hangoztatni, ahol társa viszont bizonyos kellemetlen tapasztalatokra tett szert. Pupienus visszhangozta Balbinus propagandisztikus kijelentéseit nagyszerű kapcsolatukról, hasonlóképpen kifejezve kölcsönös ragaszkodásukat és szeretetüket *[CARITAS MVTVA AVGG(ustorum), AMOR MVTVA AVGG]*. Mindazonáltal a két császár viszonya nyilvánvalóan barátságtalan maradt; ebben a helyzetben pedig különösen szerencsétlen volt, hogy a praetorianusok mélységes rosszindulatot tápláltak Pupienus testőrségével szemben, amelynek tagjairól azt gyanították, hogy a helyükre pályáznak. Nem sokkal később ezért praetorianus katonák egy csoportja erőszakosan behatolt a palotába – ahol a társcsászárok tartózkodtak, éppen ádáz vitát folytatva egymással. Ezt követő haláluk története már szerepelt Balbinus életrajzában.

Balbinushoz hasonlóan Pupienus is gyakorlott tisztviselő volt, és inkább Pupienus volt az és nem társa, akit a szenátus az I. Maximinus elleni katonai ellenállás vezetésére kiválasztott. Ugyanakkor személyes tulajdonságairól vajmi keveset mondhatunk, mert a *Historia Augusta* végigviszi a társcsászárok származása közötti hamis ellentétet, egyformán kitalált szónoki különbségtételekkel Balbinus arisztokratikus szeretetreméltósága és Pupienus szigorú paraszti erényei között. Talán igaz lehetett, hogy Pupienus szigorú volt, mivel városi praefectusságát is tönkretette ez a híresztelés. Az egyetlen történelmileg bizonyos ellentétük (leszámítva nyilvánvaló, vérmérsékletükből fakadó összeférhetetlenségüket) külsejükkel áll összefüggésben; élesen különbözik ugyanis Balbinus kövérkés arca Pupienus realisztikus érmeportré-soro-

zatain ábrázolt sovány vonásaitól, hosszú orrától és szakállától. A *Historia Augusta* nem egészen megalapozatlanul írja, hogy tekintete mogorva és komor volt, de további kijelentéseinek, miszerint az italozásban mértéktartó, szerelmi ügyekben pedig önmegtartóztató volt és hogy saját véleményén kívül senkiét sem fogadta el, nem szükséges hitelt adnunk.

Pupienus és Balbinus kormányzási képességeit egészében véve a ránk maradt írásos hagyomány kedvezően ítélte meg, bár forrásaink hajlamosak természetes módon dicsérni a szenátori jelölteket. Szerencsétlenül rövid uralkodásuk – közvetlenül a Gordianusok hasonlóképpen átmeneti uralma után – most és mindörökre igazolta, hogy a szenátus nem tudott hatékonyan császárt kinevezni: egyedül a hadsereg volt képes ezt megtenni.

III. GORDIANUS (238–244)

III. GORDIANUS (Marcus Antonius Gordianus) (238–244) 225-ben látta meg a napvilágot. Szüleinek a *Historia Augustá*ban szereplő nevei kitaláltak. Anyja azonban nyilvánvalóan I. GORDIANUS leánya és II. GORDIANUS nővére volt. Amikor ezeket a férfiakat 238-ban meggyilkolták, utódaik, BALBINUS és PUPIENUS azért, hogy távol tartsák az ellenséges érzületű lázadókat (és hogy némi ellenőrzést szerezzenek a Gordianusok hatalmas anyagi forrásai felett), az ifjú III. Gordianust caesari rangra emelték, és érméket vertek a nevében. Még ugyanabban az évben – a társcsászárok meggyilkolása után – a katonák III. Gordianust ültették a trónra.

Kezdetben – függetlenül attól, hogy a *Historia Augusta* beszámolói anyja befolyásos eunuchjairól és udvari kegyenceiről pontosak-e vagy sem – az új kormányzat a szenátus ellenőrzése alatt maradt. Ugyanakkor kénytelenek voltak óvatosan eljárni a katonákkal kapcsolatban, mert ők kiáltották ki III. Gordianust császárrá, és még mindig védencüknek tartották. Kormányzata mégis megkockáztatta annak a legiónak az eltávolítását, amely támogatta Capellianus sikeres kísérletét nagyapja és nagybátyja megbuktatására. Kínosan ügyeltek arra, hogy emléküket lelkiismeretesen tiszteletben részesítsék, olyan kötelességtudással, amelyért az új ifjú császár felvette a *Pius* címet, s amely ettől kezdve rendszeresen megjelent éremveretein. Ez a legió elleni akció azonban az afrikai provinciát úgy meggyengítette, hogy amikor helytartója, Sabinianus 240-ben fellázadt, Mauretaniából behívott egységekkel kellett elfojtani a felkelést.

Ezalatt azonban sokkal súlyosabban fenyegették a külső ellenségek az északi folyóhatárokat. Már Balbinus és Pupienus uralkodása alatt betörtek a gótok Alsó-Moesiába és kifosztották Istrus városát, míg a karpok daciai törzse átkelt a Dunán és nyugat felé nyomult. Menophilus, Alsó-Moesia helytartója nagy csapattest élén közbelépett és évenkénti adományokat ígért. Evvel rábírta a gótokat arra, hogy átadják a foglyokat – visszautasította azonban a karpok hasonló követelését, mihelyt hadseregét megfelelően megerősítették. A 239-ben Viminaciumban, Felső-Moesiában kibocsátott bronzpénzek egy új provinciális korszak kezdetét örökítették meg, tanúbizonyságot téve az egész régióra kiterjedő általános újjászervezési programról, benne védelmének megerősítését is.

241-ben uralmának jellege megváltozott. Ekkor a praefectus praetorio tisztsége olyan ember kezébe került, aki gyorsan döntő befolyásra tett szert III. Gordianus felett. Ő Gaius Furius Sabinus Aquila Timesitheus volt, művelt és ékesszóló férfiú, aki korábban a közlegények sorából a centuriói rangon át fölemelkedett a lovagrendbe. Ettől kezdve magasabb igazgatási tisztségek sorát töltötte be az egymást követő uralkodók alatt, kiállva a kormányzatok megannyi hirtelen változásának viharait. Miután praefectus praetorióvá nevezték ki, III. Gordianus feleségül vette leányát, Tranquillinát; ezt az eseményt a császárné képmását bemutató és *VENVS VICTRIX*, a szerelem győzedelmes istennője előtt tisztelgő érmékkel ünnepelte. A *Historia Augusta* a praefectust *Misitheus*nak nevezi (az „istenek gyűlölője"), ugyanakkor a jegyzékek és feliratok a „császár atyja"- és a „birodalom védelmezője"-ként méltányolják.

Szerencsés fordulat volt, hogy a még tizenéves III. Gordianus ilyen hozzáértő kezekbe helyezte a kormányzást, mert az ő uralma alatt mutatkozott meg először az a korábban soha nem tapasztalt óriási nyomás, amelyet a perzsák ettől kezdve a római hadseregre gyakoroltak. Ezt a fenyegető veszedelmet előrevetítette a kihívó „Irán és nem Irán királyainak királya" cím, amikor az új perzsa uralkodó, I. Sáhpuhr (Sapor) (239–270) megkoronázása alkalmával megkövetelte, hogy így köszöntsék. Hannibál után Sáhpuhr volt a rómaiak legveszélyesebb ellensége, akivel valaha is szembe kellett szállniuk. Elődje, Ardasír I. MAXIMINUS uralkodása idején Mezopotámiában elfoglalta Karrhait és Niszibiszt, és most arról értesültek, hogy Sáhpuhr betört Syriába, és magát Antiokheiát fenyegeti. Az azonnali római katonai válasz lehetetlennek bizonyult, mivel először a dunai határvonalat kellett visszaállítani, 243 tavaszán azonban a római hadsereg a flottától támogatva készen állt arra, hogy Kelet ellen vonuljon. A Timesitheus vezette sikeres hadműveletek folyamán Antiokheiát felmentették (amely azután birodalmi pénzverőhely lett). Karrhai és Niszibisz visszatért római kézbe, a perzsa hadsereget pedig teljes egészében megfutamították, majd utolérték és Rhesaenánál egyszerűen legyőzték (bár utána Sáhpuhr egy domborművön III. Gordianust őelőtte földre borulva ábrázoltatta).

Az ifjú császár ki akarta használni ezeket a győzelmeket és a perzsa főváros, Ktésziphón felé nyomult. Ezt a tervet azonban félbeszakította Timesitheus megbetegedése és 234 telén bekövetkezett halála. Helyettese, PHILIPPUS ARABS vette át a helyét. Egyesek szerint ő mérgezte meg elődjét; mindenesetre nemcsak a praefectu-rát, hanem a császári trónt is magának akarta megszerezni, a katonákat pedig Gordianus ellen hangolta. Az utóbbi, egy beszámoló szerint, felajánlotta, hogy lemond és Philippus Caesarja lesz, vagy elfogad bármilyen más alárendelt tisztséget. Philippus a döntést a katonák kezében hagyta, akik kijelentették, hogy felnőtt férfira van szükségük uralkodóként, nem pedig gyerekre. Amikor aztán 244. február 25-én az Eufrátesz melletti Zaithánál Gordianus halálát lelte, a szenátust úgy tájékoztatták, hogy természetes halállal hunyt el, és tiszteletére hősi síremléket, *kenotaphion*t emeltek azon a helyen, ahol meghalt. Sokkal valószínűbb azonban, hogy Philippus felbujtására orvul meggyilkolták.

Boldogtalan birodalmat örökölt, és bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ő vagy inkább tanácsadói javítani próbálták a helyzeten, legalábbis egy bizonyos fokig. Az Aphrodisziasznál talált feliratok provinciális igazgatásának helyes céljait tük-

rözik. Egy 238-ban kiadott rendelet megparancsolta a helytartóknak, hogy semmit sem tehetnek, ami nincs összhangban a kor alapelveivel. A katonai bírák polgári kérdéseket érintő illetéktelen döntéseit betiltották, és óvintézkedéseket tettek az állami hivatalnokok javára történő jogi csűrcsavarás ellen. Egy Szkaptoparéből, Thrákiából származó felirat lakosainak a császárhoz intézett panaszait mutatja be, a katonák és mások általi elnyomatásuk miatt, akik ragaszkodtak az ingyenes vendéglátás biztosításához. A falubeliek kérelmüket egy közülük való révén nyújtották be, aki egyben a praetorianus gárda tagja is volt – abban a reményben, hogy kérvényük így különleges figyelemben részesül. III. Gordianus szószólói azonban, hasonlóan más uralkodóéihoz, azt válaszolták a thrákiaiaknak, hogy panaszukat a szokásos és megfelelő csatornákon keresztül kell eljuttatni – így az kétségtelenül ugyanazt a hiábavaló utat járta be, mint számtalan más panasz a széles körű elnyomás és a túlzott adóztatás időszakában.

Semmi bizonyosat nem tudunk az ifjú III. Gordianus jelleméről, így tehát a *Historia Augustá*hoz kell fordulnunk egy „csipetnyi fűszerért": „Gondtalan ifjú volt, jóképű, megnyerő, mindenkihez kedves, életvidám, az irodalomtudomány terén kiemelkedő képességű; az életkorától eltekintve mindenben alkalmas volt az uralkodásra. Philippus összeesküvése előtt a nép, a szenátus és a katonák úgy szerették, mint korábban egyetlen herceget sem."

I. PHILIPPUS (244–249)

I. PHILIPPUS (Marcus Julius Verus Philippus) (244–249) 204 körül született az arábiai Trachónitisz-vidék Sahba nevű városában. Apja, Marinus a római lovagrendbe fölemelkedett arab törzsfőnök volt. Philippus Arabs néven vált ismertté – az első arab, aki a római császári trónt elfoglalta. III. GORDIANUSt elkísérte keleti hadjáratára, ahol a helyettes praefectus praetorioi tisztséget töltötte be. 243 végén, Timesitheus helyén – akinek meggyilkolásával őt vádolták – praefectus lett, és a katonákat a császár ellen lázította, őt hibáztatva a gabonaszállítmányok elmaradása miatt fellépő élelemhiányért. Az ifjú uralkodó ezt követő halála Philippus felbujtásának tulajdonítható. A szenátusnak viszont azt jelentette, hogy halálának természetes okai voltak, és ragaszkodott Gordianus istenné avatásához. A szenátorokkal Philippus azonnal barátságos viszonyt alakított ki, azok egyetértettek vele és elismerték igényét a trónra.

Az új uralom kezdeti lépése a perzsákkal való szerződés megkötése volt. Philippusnak az az óhaja, hogy Rómába utazzon – amelyre I. MAXIMINUS oly helytelenül soha nem szánt időt – azt jelentette, hogy a megállapodást kissé sietve kötötték meg. Feltételei azonban nem voltak kedvezőtlenek, mert a rómaiak ugyan csak névleges ellenőrzést tartottak meg Nagy-Armenia felett, Kis-Armenia és Mesopotamia (Szingaráig) birodalmi ellenőrzés alatt maradt, így tehát Philippus feljogosítva érezte magát a *Persicus Maximus* név felvételére.

Philippus erősen függött saját családjától. Fivérét, Gaius Julius Priscust Mesopotamia helytartójává, apósát vagy sógorát, Severianust pedig Alsó- és Felső-Moesia helytartójává nevezte ki. Elhatározta egy új dinasztia megalapítását is. Fia, ifjabb Philippus azonnal megkapta a Caesar és *Princeps Iuventutis* címet, és a rendeleteket az ő nevével is ellátták, csakúgy mint az apjáéval. A császár feleségének, Otacilia Severának gyorsan az Augusta címet adományozták. Philippus felesége és fia egyformán hangsúlyosan és folyamatosan szerepelt a pénzeken. Sőt, hogy uralmát további legitimációval ruházza fel, Philippus istenné avatta elhunyt apját, Marinust, akinek képe megjelent a közben Philippopolisz néven (ami egy másik thrákiai új kolónia elnevezése is volt) kolónia rangra emelkedett szülővárosában kibocsátott bronzérméken.

Nem sokkal uralkodásának kezdete után a daciai karpok ismét átkeltek a Dunán. Sem Severianus, sem alárendelt hadvezérei nem voltak képesek semmiféle eredményt elérni a betolakodókkal szemben, és 245 vége felé Philippus maga indult el Rómából, hogy személyesen szálljon szembe velük. 246-ban Daciában jelenlétére utal a pénzverés bevezetése is, azt hirdetve, hogy látogatásával új provinciális korszak köszöntött be. Még ugyanabban az évben harcok folytak a germánok (feltehetően a kvádok) ellen is, minthogy a császár felvette a *Germanicus Maximus* címet. A további *Carpicus Maximus* titulus 247-ben a karpokkal szemben kivívott döntő győzelemről tesz tanúbizonyságot, akiknek nem sikerült kitörniük legfontosabb erődítményükből, és kényszerítették őket, hogy békéért könyörögjenek. Visszatérve Rómába a császár kihasználta megnövekedett tekintélyét, és fiát, ifjabb Philippust Augustus rangra emelte. Az ifjút, II. Philippust is megtették társfőpapnak, így hatalma pontosan egyenlő volt apjáéval, és a kettős principátust, BALBINUShoz és PUPIENUShoz hasonlóan, ismét megteremtették, legalábbis szervezeti szempontból – bár ifjabb Philippus serdülő éveit tekintetbe véve nem volt közvetlen gyakorlati hatása.

248-ban a két Philippus együtt lett konzul, az apa immáron harmadszor, a fiú másodszor. Ugyanabban az évben zajlott le az uralkodásának legkiemelkedőbb eseménye. A tudós Varro (Kr. e. 27-ben halt meg) számításait alapul véve sor került Róma ezredik születésnapjának, a tizedik század végének és a tizenegyedik megkezdésének megünneplésére. Erről az eseményről hatalmas pompával emlékeztek meg, amely tükröződött a hatalmas mennyiségben kibocsátott pénzeken is *[SAECVLARES AVGG(ustorum), SAECVLVM NOVVM]*. A hagyományos vallási szertartások mellett pazar játékokat is tartottak a Circus Maximusban, ahol a még III. Gordianus által tervezett perzsa diadalmenetre összegyűjtött vadállatok változatos sorát hozták az arénába: a pénzeken vízilovakat, oroszlánokat és szarvasokat ábrázolnak. A gazdasági szempontból kényszerűen szigorú évek után most nem takarékoskodtak a kiadásokkal. Pénzt osztottak Róma lakosságának, s a polgárokat arra buzdították, hogy városuk mindörökkön való fennállását lássák tükröződni dinasztiájának örökké tartó jövőjében, amelyet az érméken az *AETERNITAS AVGG (ustorum)* körirat összegzett és a hosszú életű elefánt képe szimbolizált.

Mindez a derűs optimizmus elhamarkodottnak tűnt és nem volt helyénvaló. Még a *Ludi Saeculares* évében különböző provinciákban legalább három katonai trónkövetelő vette fel a császári bíbort. Mindez egy olyan korszak nyitányát jelentette, amelyben az a szokás, hogy a helyőrségek saját hadvezéreiket állítják császárnak, veszélyes és szinte ellenőrizhetetlen méreteket öltött. Elsőként egy Lotaringiában talált s a maga nemében páratlan pénzérme mutatja egy bizonyos Silbannacus

rövid felemelkedését és trónbitorlását. Másodszor, nyár elején olyan hírek érkeztek Rómába, hogy néhány dunai legió – amelyek túlságosan is tisztában voltak kimagasló helyzetükkel a római hadseregben – Pacatianus nevű parancsnokuknak adományozta a trónt, talán mert kiválóan viselkedett a határ menti törzsekkel szemben. A Pacatianus nevével Moesia néhány központjában kibocsátott pénzek az új katonai évfordulóról emlékeznek meg, egy „az örök Róma ezeregyedik évé"-t – *ROMAE AETER(nae) AN(no) MILL(esimo) ET PRIMO* – ünneplő felirattal. Ennek a lázadásnak az az előre látható hatása volt, hogy felbátorította a gótokat – akik visszautasították a III. Gordianus által ígért évenkénti juttatásokat –, hogy a Dunát átlépve betörjenek Alsó-Moesiába. Egyéb germán és a karp törzsek ugyanezt tették. A betolakodók szűnni nem akaró hullámait azonban feltartóztatta Marcianopolis szilárd római védelme, minthogy az ellenség a városfalak ostromának fortélyaiban meglehetősen járatlan volt.

Ugyanabban az időben a keleti provinciákban is bajok voltak. Ott Philippus fivérét, Gaius Julius Priscust – Mesopotamia provincia helytartóját – megtették az egész terület legfőbb katonai parancsnokává a szokatlan „praefectus praetorio és Kelet kormányzója" *(praefectus praetorio et dux Orientis)* címmel. Elnyomó adminisztratív intézkedései, köztük az adók különösen szigorú behajtása, arra késztették a katonákat, hogy egy bizonyos Iotapianust kiáltsanak ki császárnak, valószínűleg Szíria északi részén. Iotapianus, aki talán rokonságban állt mind Severus Alexanderral, mind pedig a szíriai határnál egykor uralkodó kommagénéi házzal (amelynek a hercegnőit gyakran nevezték Iotapénak), felvette mindazokat a címeket, amelyeket Philippus adományozott Priscusnak, hozzátéve még a lázadó Augustus megjelölést. Ez megjelenik a pénzeken is, amelyek egy katonai győzelmet is hirdetnek *(VICTORIA AVG)*, noha erről semmi közelebbit nem tudunk.

Abban a meggyőződésben, hogy Pacatianus és Iotapianus felkelése a birodalom széthullásának előhírnöke, Philippus elvesztette hidegvérét. Mélységes aggodalommal teli és csüggedt hangú beszédet intézett a szenátushoz, amelyben felajánlotta lemondását a trónról. A javaslatot teljes csendben fogadták, mígnem DECIUS, a városi praefectus ki nem fejtette véleményét, mondván, szükségtelen az ekkora kétségbeesés, mivel Pacatianusnak nincs megfelelő képzettsége a császári hivatal betöltéséhez, és hamarosan saját emberei fogják meggyilkolni. S valóban, nem sokkal később ez pontosan be is következett, sőt Iotapianust is megölték. Philippust azonban továbbra is mélységesen aggasztotta a dunai provinciákban kialakult helyzet, és elrendelte, hogy Severianust – akinek számos katonája a gótokhoz állt át – váltsa fel Decius, aki így Moesia és Pannonia főparancsnoka lett. Decius 248 vége előtt látványosan helyreállította a rendet és a fegyelmet. Hat hónappal később pedig a csapatai annyira ragaszkodtak hozzá, hogy császárként köszöntötték. Philippust nem hatotta meg Decius tiltakozása, miszerint nem óhajtja elfogadni ezt a megtiszteltetést, és ellene vonult. Azonban rossz egészségi állapotban volt és mint hadvezér, nem sokat ért. A döntő csatában Veronánál, bár számbeli fölényben volt, hadserege megsemmisítő vereséget szenvedett. Ő maga is halálát lelte a csatában – fia is, hacsak nem (így is beszámoltak róla) a praetorianusok vitték vissza a táborukba és ott ölték meg.

Az Euszebiosz által feljegyzett híresztelés szerint Philippus volt Róma első keresztény császára. A hagyomány azonban valótlant állít. Ez abból a szöges ellentétből fakad, ami Philippus, valamint legyőzője és egyben utódja, Decius között fennállt. Ez utóbbi ugyanis irtóhadjáratot indított a keresztények ellen. Ezzel kapcsolatban csak azt lehet Philippusról elmondani, hogy türelmes lehetett a keresztényekkel. Ez volt a kortárs Dionysiusnak, Alexandria püspökének véleménye. Mindenesetre az is igaz, hogy Fabianus pápának lehetősége volt Szardínia szigetén száműzetésben elhunyt elődjének, Pontianusnak a csontjait visszavitetni a fővárosba.

Egy, *„Az uralkodóhoz"* címzett korabeli röpiratban foglaltak szerint Philippus uralma a sztoikus filozófusok értékrendjén alapult. Úgy tűnik, ő maga mindent megtett, amit csak megtehetett, hogy csökkentse a kormányzás gépezetében előforduló igazságtalanságokat és hibákat. Közbenjárt, hogy megelőzze a visszaéléseket a kincstár kezelésében, és számos rendelkezése, amelyet később belefoglaltak a *Codex Justinianus*ba, a polgári jogok éber védelmét tükrözi. Gyűlölte a homoszexualitást és a kasztrációt, és törvényeket fogadtatott el ezek ellen. Bőkezű támogatója volt a közmunkáknak, Róma Tiberisen túli területein jelentős mértékben javította a vízellátást. Ugyanakkor keveset vagy éppenséggel semmit sem tehetett, hogy a hatalmas hadsereg fenntartásából elkerülhetetlenül fakadó kényszerítő igényeket enyhítse. A császár araguei (Phrügia) birtokának bérlői ezért a császárhoz intézett kérvényükben tiltakoztak a császári tisztek, katonák és polgári szolgák, valamint a municipális tisztségviselők példátlanul rossz bánásmódja ellen. Philippus valószínűleg többet tehetett elődjénél, III. Gordianusnál, hogy orvosolja ezeket a visszaéléseket. Ugyanakkor az ő uralmára mindig a gyanú árnyéka vetült: trónrakerülését csakis Gordianus gyanús körülmények között bekövetkezett halála tette lehetővé. Uralkodásának utolsó éveiben az egymást sűrűn és gyorsan követő vészhelyzetek nyilvánvalóan nagyobb megterhelést jelentettek, mint amit lelki és fizikai állapota elbírt. Egy udvari művész pompás Philippus-portréján sikerült elcsípnie jellemének fontos vonásait: új és immáron nem római típust ábrázol, arckifejezése nagy feszültségről árulkodik – ékesszólóan fejezi ki a gyanakvást és az elfojtott féktelenséget –, amely ott vibrál feszes és mozgékony vonásai felett.

TRAJANUS DECIUS (249–251)

TRAJANUS DECIUS (Gaius Messius Quintus Decius) (249–251) 190 körül Alsó-Pannoniában született Sirmium közelében, a Duna partján fekvő Budalia nevű faluban. Valószínűleg illír származású volt, bár családjának itáliai rokoni kapcsolatai is voltak és kiterjedt földbirtokkal rendelkeztek. Felesége, Herennia Cupressenia Etruscilla előkelő, etruszk származású nő volt. Decius azon kisszámú Duna-vidékiek közé tartozott, akikből szenátor lett és a konzuli tisztséget is megszerezték. Helytartói tisztséget töltött be Hispania és Alsó-Moesia tartományban. Az előző provinciában Quintus Decius Valerinusként, az utóbbiban Gaius Messius Quintus Decius Valerianusként említik a feliratok.

Amikor PHILIPPUST 248-ban a bitorlók szorongatták és felajánlotta lemondását, az ekkoriban a városi praefectus tisztségét betöltő Decius lebeszélte őt, arra hivatkozva, hogy a kérdéses trónkövetelők hamarosan megadják magukat. Előrejelzése

helytállónak bizonyult. Ezt követően rendkívüli parancsnoki megbízatást kapott Moesiában és Pannoniában, ahol visszaverte a gót betolakodókat és visszaállította csapatainak fegyelmét. A későbbi történetírók idealizálták Decius magatartását. Egyikük, Zószimosz, azt állítja, hogy Decius hiába figyelmeztette a császárt az elkerülhetetlen következményekre: attól tartott ugyanis, hogy a katonák hűségüket Philippus helyett inkább ráruházzák, ami be is következett 249 júniusában. Ekkor írt egy levelet Philippusnak, teszi hozzá Zónarasz, amelyben megígérte, hogy amint visszatér Rómába, leteszi a császári jelvényeket, amelyeket éppen felvenni kényszerült. A „vonakodó trónbitorló" típusa azonban közkedvelt, romantikus irodalmi téma volt, és semmi okunk sincs arra, hogy Deciusnak bármiféle fennkölt húzódozást tulajdonítsunk.

Philippus túlerőben levő erői fölött Veronánál aratott döntő győzelme után, amely az uralkodó és fia halálát hozta, Decius visszatért Rómába. A szenátus október elején megerősítette kinevezését és kitüntetésekkel halmozta el. Ezek között volt a Trajanus név, amely minden általa veretett pénzen megjelenik. Ezt részben azért adományozták, mert TRAJANUS példája nyomán remélték, a szenátushoz való hozzáállása hasonlóképpen jóindulatú lesz. Ugyanakkor Trajanus mindenekelőtt hódító volt, és Decius nem felejtette ezt az előképet. Azonnal kibocsátott pénzsorozatai egyértelműen ünneplik nemcsak az ő Duna-vidéki származását és a dunai provinciákat – amelyeknek megválasztását köszönhette *(PANNONIAE, GENIVS ILLYRICI)* –, hanem a térség hadtesteit is, amelyek ebben az időben a birodalmi erők magját alkották *(GENIVS EXERCITVS ILLYRICIANI)*.

Uralkodásának első éve az újjászervezés változatos intézkedéseinek jegyében telt otthon és a határokon kívül. A császár különleges érdeklődést tanúsított a birodalom szervezete mögött húzódó pogány szellemi erők feltámasztása iránt, kiérdemelve ezzel a „kultuszok visszaállítója" címet, amint azt egy nemrégiben fölfedezett felirat elárulja. A politeizmus azonban mintha kissé kiment volna a divatból, vagy legalábbis megváltoztatta volna jellegét; most már ugyanis nem annyira az olümposziak, mint inkább a *divi*, vagyis a korábbi korszakok istenné avatott római uralkodói voltak azok, akikre egy ilyesfajta törekvésnek összpontosulnia kellett. A birodalom szinte minden korszakában bocsátottak ki pénzeket egyikük vagy másikuk képmásával. Időnként azonban a kormányzat a szokásosnál kitartóbban mélyedt a múltba, és olyan éremsorozatokat veretett, amelyek ezen birodalmi istenségek teljes sora előtt tisztelgett egyszerre és egyidejűleg. A legnagyobb szabású e konszekrációs kibocsátások közül az a sorozat, amelyik stilisztikai megfontolások és kincsleletek bizonyítékai alapján Trajanus Decius uralma idejére tehető. Az érmék ezüstből készültek és a Róma városi pénzverdéhez köthetők. Ugyanakkor a hasonló típusú, bronzból készült darabokat a thrákiai Philippopoliszban verték. Decius, illeszkedve a dunai katonacsászárok sorába, hitte és fenntartotta, hogy ő *Roma Aeterna* fennmaradásának ügyét képviselte, és az egykori istenné avatott uralkodók ilyen numizmatikai sorbaállítása bemutatta, hogy a páratlan külső és belső válság korában hogyan igyekezett a társadalmat a hazafias hagyomány mögé felsorakoztatni.

Ez volt az a motívum, amely alapjául szolgált uralma legemlékezetesebb vonásának: nevezetesen a módszeres keresztényüldözéseknek. Bár a keresztény közösségek még mindig viszonylag kis létszámúak voltak, az államtól független, hatékony és önálló irányító szervezetük kihívásnak tűnt az ostromlott római hatóságok szemében. Ezért Decius, megváltoztatva Philippus türelmes politikáját, minden korábbi elődjénél szilárdabb eltökéltséggel fogott hozzá az egyházatyák eltávolításához. Fabianus pápa kivégzése után állítólag megjegyezte: „Szívesebben hallanék egy újabb trónkövetelőről, mint egy másik püspökről Rómában." A szívet tépő bajok és szenvedések idején, amikor a bizalom teljesen szétfoszlott, számára úgy tűnt, hogy a keresztény vezetők eltérítették alattvalóit az állam gerincét alkotó és jólétét biztosító pogány vallás iránti tiszteletadástól. Nem parancsolta meg a keresztényeknek hitük elhagyását, de nem tűrte, hogy visszautasítsák a részvételt a közösségi testületi szertartásokon. Csak egyetlen pogány vallási szertartáson való megjelenést követelt meg tőlük. Ha ez annak rendje és módja szerint megtörtént, a szerte a birodalomban megalakított helyi „áldozati bizottságok" egyike átadott az áldozat bemutatójának egy „áldozati bizonyítvány"-t, amelynek példányai Egyiptomban kerültek napvilágra. A főleg városokban szerveződő egyház veszélyesen ki volt téve a végrehajtó hatalom nyomásának, és így számos hívő bukott el átmenetileg, beletörődve abba, hogy azt teszi, amit mondanak. Mások szerét ejtették, hogy kitérjenek a végrehajtási kötelezettség alól – és nem mindegyik bizottságbeli állt ellen a kenőpénz elfogadásának. Azonban jelentős számú keresztény férfi és nő határozottan megtagadta az engedelmességet, akiket ezért kivégeztek.

Ezzel egyidejűleg Decius uralmát egy másik, külső ok veszélyeztette, a gótok példa nélküli méretekben való átkelése a Dunán. Tehetséges királyuk, Kniva vezetésével összejátszottak a karpokkal is, akik ugyanekkor betörtek a daciai provinciákba. Miután a gótok átkeltek a befagyott folyón, két hadtestbe fejlődtek. Az egyik egészen Thrákiáig nyomult és megostromolta Philippopolisz városát, amelyet Titus Julius Priscus, Thracia provincia helytartója védett, miközben Kniva király kelet felé, Novae ellen vonult. TREBONIANUS GALLUS, Felső- és Alsó-Moesia helytartója azonban visszavonulásra kényszerítette. Ezt követően Kniva az ország belseje felé fordult, és megostromolta Nicopolis ad Istrum városát, amelynek falai között sokan kerestek menedéket.

Decius ekkor úgy látta, elérkezett az idő, hogy maga vezessen egy nagyszabású birodalmi hadjáratot a betolakodók kiverésére. Először azonban bizonyos intézkedéseket tett Rómában, ahol is egy PUBLIUS LICINIUS VALERIANUS nevű szenátorra (a jövendőbeli császárra) egy külön létrehozott hivatalt bízott, amely a központi igazgatásért volt felelős (a háború ideje alatt le kellett vernie a trónkövetelő Valens Licinianust, s ugyanekkor Galliában és a birodalom keleti részén is lázadások törtek ki). Decius azonban nyilvánvalóan jelezte szándékát egy császári dinasztia megalapítására. Felesége, Herennia Etruscilla megkapta az Augusta címet, és 250 nyarának elején idősebb fiuk, Herennius Etruscus Caesar és *Princeps Iuventutis* lett.

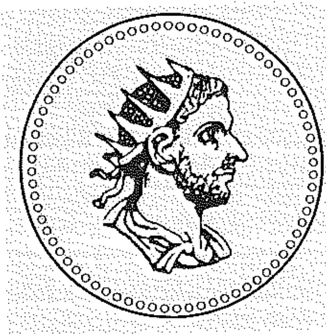
Az ekkortájt még csak tizenéves Herenniust a hadsereg előörsével azonnal Moesiába küldték. Ezután hamarosan Decius maga is útnak indult ugyanabba az irányba, és sikerült felszabadítania Nicopolist, ahonnan Kniva súlyos veszteségekkel vonult vissza. A császár Daciát is megtisztította a karpoktól, így kitüntették mint a provincia helyreállítóját, és megkapta a *Dacicus Maximus* győzelmi címet. Kniva üldözése közben azonban kemény visszavágást szenvedett el, ami arra késztette a még mindig Philippopoliszba zárt és saját elégedetlenkedő csapataitól is szorongatott Titus Julius Priscust, hogy kétségbeesésében önmagát nyilvánítsa császárrá, és csatlakozzék az ostromló gótokhoz. Ez az árulás sem menthette meg azonban a várost az elfoglalástól, és attól, hogy a barbárok lerombolják. Magáról Titus Priscusról pedig soha többé nem hallunk.

Miután nem tudta megelőzni Thrákia gótok általi pusztítását, Trajanus Decius serege maradékával Oescusba menekült, ahol Trebonianus Gallus csapatai még

mindig sértetlenek voltak. A két sereg hadállást vett fel a Dunánál, hogy a hazatérő betolakodókat csapdába ejtsék. A következő évben, valahol a Balkán északi vidékén Decius nyilvánvalóan sikerrel támadta meg őket, mert mind ő, mind pedig fia, Herennius Etruscus „Germán győzelmet" ünnepel a pénzeken. Ekkoriban, a részleges sikerek időszakában történt, hogy Herenniust Augustusszá és társuralkodóvá kiáltották ki, míg Decius Rómában hagyott fiatalabbik fiát, Hostilianust Caesarrá nevezték ki. A döntő csatára akkor került sor, amikor Kniva útban visszafelé, Scythia Minor tartományban (Dobrudzsa) elérte Abrittust. Ott, 251 júliusa körül szembekerült Decius főseregével, amely legyőzte két hadosztályát, de aztán a császárt tőrbe csalták. Fiát, Herennius Etruscust, majd őt magát is meggyilkolták szinte az egész hadsereggel egyetemben.

Először fordult elő, hogy római császár idegen ellenséggel vívott csatában esett el. Decius csodálói azonban nem a részéről elkövetett hibát, hanem helyettesének és utódjának, Trebonianus Gallusnak az árulását okolták. Decius végzete az őt dicsőítők képzeletében a hasonló nevet viselő két harcos hérőikus emlékét idézte föl a legendás időkből, akik a római köztársaságért áldozták fel magukat. A katasztrófának ez a vigasztaló értelmezése, amelyhez még a Decius trónralépésének körülményeiről alkotott idealizált nézetek is párosultak, inspirálta arra E. Gibbont, hogy Deciust és fiát „mind életében, mind halálában az antik erények legfényesebb példáival" hasonlítsa össze. Erre a dicséretre Decius egyáltalán nem szolgált rá. Képességeinek pontosabb felmérése nehéz feladat marad. Hazafias vallási politikáját vasakarattal juttatta érvényre, s ez tükröződik érmeportréin is. Fennmaradt márvány mellszobra pedig elsősorban nyugtalan tekintete miatt érdemel figyelmet. Mint hadvezér kétségkívül hozzáértő volt, de nyilvánvalóan nem eléggé; valójában ezt csak kevesen állíthatták bizton magukról abban a korszakban, amelyben az egyik megrázkódtató válságot gyorsan követte a másik.

TREBONIANUS GALLUS (251–253)

TREBONIANUS GALLUS (Gaius Vibius Afinius) (251–253) etruszk származású volt, egy ősi perusiai családból. 206 körül született és 245-ben konzul lett. 250-ben Felső- és Alsó-Moesia helytartójaként ő kényszerítette Knivát és gótjait Novaenál meghátrálásra, DECIUS császár pedig – miután vereséget szenvedett – Oescusnál csatlakozott hozzá. Amikor a két parancsnok ezt követően csapatokat helyezett el a Duna-vidéken, hogy megakadályozzák Kniva visszajutását északra, Gallus seregével a folyó torkolatánál foglalt állást. Decius legyőzetését és halálát később az ő árulásával okolták, de amennyire meg lehet ítélni, alaptalanul.

Az azonban igaz, hogy a katasztrófa után a katonák őt kiáltották ki császárrá. Első lépése a békeszerződés megkötése volt, rendkívül kedvezőtlen feltételekkel: a gótoknak megengedték, hogy hazatérjenek, nemcsak a zsákmánnyal, hanem Philippopolisznál ejtett római foglyaikkal együtt (köztük számos magas rangúval).

Évenkénti juttatásokat is ígértek nekik abban a reményben, hogy így rávehetik őket, hogy soha többé ne törjenek be a római provinciák területére. Gallus ezután sietve a fővárosba vonult, azt remélve, hogy megvédheti pozícióját a szenátus iránt kinyilvánított tisztelettel. Arra is kellő figyelmet fordított, hogy az elesett Decius és idősebb fiának emlékét megfelelő hódolattal kezelje, és gondoskodott arról, hogy szenátusi határozatban avassák őket istenné. Decius kisebbik fiát, Hostilianust, aki a fővárosban maradt, Augustus rangra és Gallus társcsászárává emelték. Továbbá, hogy ne sértsék meg Decius özvegyének, Etruscillának a kiváltságait, Gallus nem tüntette ki saját feleségét, Baebianát az Augusta címmel. Fiának, Volusianusnak azonban Caesar és *Princeps Iuventutis* rangot adott, és amikor Hostilianus nem sokkal ezután meghalt, őt tették meg helyette Augustusnak.

Gallus rövid uralkodása a szakadatlan csapások időszaka volt. A legpusztítóbb közülük egy szörnyű pestisjárvány kitörése volt (ez okozta Hostilianus halálát). Másfél évtizeden keresztül dühöngött az egész birodalomban, mérhetetlen veszteségeket okozva és nagymértékben megbénítva a hadsereget. A határokon a katonai fenyegetettség is veszélyesebbé vált, mint valaha, a *PAX AETERNA* („örök béke") pénzkörirat túlságosan is optimista felélesztése ellenére is. Gallus nem tudta megakadályozni azt, hogy a perzsák bevonuljanak Armeniába, ahol meggyilkolták a helyi királyt, fiát pedig elkergették. 253 elején a perzsa király, I. Sáhpuhr támadásba kezdett Róma keleti provinciái ellen, amely közel egy évtizedig tartott: csapatai beözönlöttek Mesopotamiába és Syriába, lerohanták Antiokheiát, és hatalmas menynyiségű zsákmányt és számtalan foglyot vittek magukkal. Ezalatt a dunai határon áttörő, gótokból és másokból álló martalócseregek nemcsak az európai provinciákba rontottak be, hanem tengerre szállva „felfedező útra" indultak Kis-Ázsiába, amelyet egészen Epheszoszig és Pesszinoszig letaroltak.

Hogy elvonja a figyelmet a szerencsétlenségekről, Gallus felélesztette Decius keresztényüldözéseit, és bebörtönözte Cornelius pápát, aki a fogságban meghalt. Katonai szempontból az egyetlen biztató megmozdulás MARCUS AEMILIUS AEMILIANUSnak, Alsó-Moesia helytartójának a nevéhez fűződik, aki sikeres támadást hajtott végre a gótok ellen a Dunától északra. Ennek eredményeként júliusban vagy augusztusban (egyes források szerint esetleg korábban) katonái császárrá nyilvánították, és ő azonnal benyomult Itáliába, feltehetőleg egészen a Rómától csupán harminc kilométerre északra fekvő Interamnáig jutott. A meglepett Gallus és Volusianus közellenséggé nyilvánította őt, és elővigyázatosságból felszólították PUBLIUS LICINIUS VALERIANUSt (aki Deciust képviselte a fővárosban, most pedig a Rajnánál volt), hogy siessen a segítségükre. Megérkezésére várva azonban a betolakodóénál csak lényegesen csekélyebb méretű sereget sikerült összegyűjteniük. Ennek következtében katonáik, hogy elkerüljék egy reménytelen csata kockázatát, mindkettőt meggyilkolták, és hűséget esküdtek Aemilianusnak.

Még ha Gallust fel is mentjük a Decius ellen elkövetett árulás vádja alól, uralkodása alatt kifejtett igazgatása közömbösnek és tehetetlennek tűnik. Egy mellszobra szorongást és feszültséget mutat, valamint a helytállás teljes kudarcát. Meglepő, hogy megengedte egy ilyen portré elkészítését és forgalomba kerülését. Az is lehetséges azonban, hogy nem volt érzéke a művészet iránt, vagy indíttatása, vagy ideje, hogy mint számos elődje, az ilyen arcmásolatok propagandaértéke iránt érdeklődjön.

AEMILIANUS (253)

AEMILIANUS (Marcus Aemilius Aemilianus) (253. július/augusztus [?]–szeptember/október) Mauretaniában született. 252-ben Alsó-Moesia helytartója lett. A következő év tavaszán a Kniva vezette gótok, akiknek TREBONIANUS GALLUS juttatásokat ígért, ismét elégedetlenkedni kezdtek, és azt követelték, hogy emeljék a rómaiak által nekik fizetett összeget. Aemilianus azonban Róma nagyságával való törődésre buzdította a csapatait, és bőkezű jutalmat helyezett kilátásba, amennyiben sikerrel veszik fel a harcot az ellenséggel. A provinciában maradt gótokat kivégeztette, majd átkelt a Dunán az ő területükre, ahol váratlan támadása rendkívül hatásosnak bizonyult.

A megannyi római kudarcot követő váratlan diadal arra késztette katonáit, hogy Gallus helyére őt nyilvánítsák császárrá 253 júliusában vagy augusztusában. Anélkül, hogy megvárta volna Thrákia ellenséges gótoktól való megtisztítását, Aemilianus sietve Itáliába vonult és dél felé nyomult, mire Gallus és fia, Volusianus serege meggyilkolta urait és elfogadta Aemilianust. A szenátus, amely röviddel előbb még az állam ellenségévé nyilvánította, most megerősítette megválasztását, és a nevében kibocsátott pénz azt mutatja, hogy Egyiptomban és szerte a keleti provinciákban is elismerték. A más vereteken az Augusta címet viselő bizonyos Cornelia Supera lehetett a felesége.

Ezalatt VALERIANUS, akit Gallus a Rajnától hívott vissza, nem szakította meg előrenyomulását Itália felé. Ekkor értesült Gallus haláláról, és útközben katonái császárrá nyilvánították. Serege nagy volt, mivel az alemannok elleni harchoz erősítették meg. Amint Aemilianus északi irányban megindult a félszigeten, hogy elébemenjen, a maga újkeletű hatalomra kerülésének története ismétlődött meg: saját katonái tőrének esett ugyanis áldozatul Spoletium vagy Narnia közelében, nem messze attól a helytől, ahol elődei lelték halálukat. Emberei úgy érezték, hogy Valerianus serege erősebb, mint az övék, és hogy maga Valerianus nagyobb hatású személyiség, mint Aemilianus, továbbá úgy ítélték meg, hogy egy esetleges polgárháború kellemetlenségeit jobb lesz elkerülni.

VALERIANUS (253–260)

VALERIANUS (Publius Licinius Valerianus) (253–260; lásd még fiát és a birodalom nyugati részében uralkodó társát, GALLIENUST) 193 körül született, még SEVERUS ALEXANDER idejében volt konzul, és 238-ban részt vett a szenátus meggyőzésében, hogy a két idősebb Gordianus felkelését támogassa MAXIMINUS ellenében. TRAJANUS DECIUS új és fontos hivatalra jelölte Rómában, amely a tervek szerint magában foglalta a főváros ügyeiért való felelősséget és a szenátussal való állandó kapcsolattartást, amikor a császár távol a fronton tartózkodott. Valószínűleg a gótok ellen is szolgálta Deciust. TREBONIANUS GALLUS uralma alatt, 251–253-ban a Felső-Rajna vidékén volt parancsnok, és felszólították, hogy hozzon erőket az AEMILIANUS elleni harc megsegítésére. Azonban túl későn indult ahhoz, hogy megmenthesse Gallust, aki saját katonáinak esett áldozatul az Interamna mellett megvívott csata után.

Gallus halálának híre azonban nem ingatta meg, és Valerianus folytatta Itália megszállására szőtt terveinek végrehajtását, és Raetiában, utazás közben, saját csapatai császárként köszöntötték. Amikor Aemilianus katonái értesültek erről a hírről, meggyilkolták urukat és hűséget esküdtek Valerianusnak. Döntésüket a szenátus is jóváhagyta. 253 őszén Valerianus tovább haladt Róma felé, és megérkezésekor fiát, GALLIENUST a császári hatalomba teljesen bevonta. Pénzt vertek mindkettőjük nevével, valamint mindkettőjük feleségének, a néhai (istenné avatott) Mariniana és Cornelia Salonina nevével.

Nem elég, hogy pestis és polgárháború dühöngött a birodalom provinciáiban, Valerianus emellett még ijesztő katonai viszonyokat is örökölt az északi és a keleti határvidéken. Ezek a bajok rohamosan tovább súlyosbodtak. Germán törzsek csapatai egyre nagyobb számban, sokkal hatékonyabban szervezve és mindinkább szélesedő frontvonalon keresztül törtek be a provinciákba, és egy ideig képtelenség volt ellenállni nekik. A gótok és más keleti germán törzsek, köztük a burgundok, letarolták Thrákiát, és 254 körül egészen Thesszalonikéig nyomultak előre, amelyet azonban nem sikerült elfoglalniuk. A kimmer Boszporusz római kliens királyságától erőszakkal elvett hajókkal Kis-Ázsiát, a nemrég feldúlt szárazföldet most újból fenyegették a fosztogatók. Ezeket a hajókat először a *Borani* nevű törzs szerezte meg. Átkeltek a Fekete-tenger keleti partvidékére, és 256 körül megtámadták Pitüusz római határvárost. A helyi kormányzó, Successianus erőteljes ellenállásának köszönhetően azonban nagy veszteségekkel visszaverték őket, és ahány hajót csak meg tudtak szerezni (a boszporuszi flottilla ugyanis hazatért), azokkal visszahajóztak oda, ahonnan jöttek. A következő évben azonban megkaparintottak egy másik flottát, és másodszor is megpróbálkoztak Pitüusszal. Támadásuk ekkor – a közben praefectus praetorióvá előléptetett Successianus távollétében – sikerrel járt. Ezután szakképzett helyi evezősök besorozásával nyugat felé, Trapezuszhoz hajóztak, amely meglepetésszerű éjszakai támadásban esett el és porig égett. Ezután a támadók hatalmas zsákmánnyal megrakodva tértek haza. Pantikapaiont (Krím) is kirabolták, és

emiatt katasztrofálisan lecsökkent az ebből a térségből származó római gabonautánpótlás.

Ezután nagyon hamar a gótokon volt a sor, hogy felújítsák az erre a gazdag és védtelen területre irányuló támadásaikat. Ők másik útvonalat választottak: flottájukkal a Fekete-tenger nyugati partvidéke mentén hajóztak lefelé, míg szárazföldi seregük egészen a Propontiszig ereszkedett. Ott hajóra rakták őket és átkeltek Khalkédónba, amelyet harc nélkül foglaltak el. A betolakodók ezután egyre-másra vettek be néhányat Bithünia legnagyobb városai közül. A menekülő lakosoknak sikerült javaik nagyrészét elvinniük, Nikomédeia és Nikaia azonban a lángok martaléka lett.

Ezalatt, mivel egyetlen császár nem tudott egyszerre északon és keleten is védekezni – és Valerianus fia s egyben uralkodótársa, Gallienus (lásd lentebb) már teljes mértékben le volt foglalva az északi határvidéken –, Valerianus 256/7-ben kiterjesztette a kollegiális kormányzás alapelveit, és kettejük között területi alapon felosztotta a provinciákat és a hadsereget. Ezzel az intézkedéssel mintegy megelőlegezte a következő századokban lezajló felosztásokat a birodalom nyugati és keleti fele között. A keleti birodalomrészért Valerianus vállalt felelősséget. A gót flottatámadás kivédésére kinevezett egy parancsnokot, hogy vegye gondjaiba Büzantion védelmét, ő maga pedig átvonult Kis-Ázsiába, abban a reményben, hogy felmentheti Bithüniát. A vállalkozásból azonban nem lett semmi, részben mert a pestisjárvány megújulása megbénította a hadsereget, és részben mert még komolyabb fenyegetés jelentkezett a távolabbi Keleten: a perzsa I. Sáhpuhr. A 240-es évek elején indította első támadását a római határok ellen, a második támadás Valerianus uralkodásának elején, esetleg kissé korábban indult meg. Egy bizonyos Uranius Antoninusnak, El-Gabal emeszai főpapjának sikerült kitartania ellene, és függetlensége jelképeként saját aranypénzeket bocsátott ki. Sáhpuhr harmadik inváziója bizonyult a legpusztítóbbnak a rómaiak számára. A Perszepolisz melletti Naks-i-Rusztemben levő háromnyelvű feliratban közhírré tett dicsekvése, miszerint harminchét várost foglalt el, valószínűleg indokolt. A különböző időpontokban általa elveszejtett mezopotámiai központok között volt Karrhai, Niszibisz (254 körül), Dura-Európosz (255 és 258 között) és – az utóbbi időkben Rómával szövetséges – Hatra. Seregei lerohanták Armeniát és Kappadókiát, és Szíriában még a provincia fővárosát, Antiokheiát is elfoglalta (valószínűleg 256-ban), ahol trónra segített egy római bábcsászárt (Mareadest vagy Cyriadest). Amikor azonban a perzsák visszavonultak, a bábcsászár támasz nélkül maradt, és a visszatérő rómaiak elevenen elégették.

Sáhpuhr a közvélemény teljes semmibevételével kirabolta ezeket a területeket, ami azt sugallja, hogy hangzatos kijelentései ellenére elsősorban a zsákmány érdekelte, és nem gondolt a területek tartós bekebelezésére. Hamarosan elhatározta azonban egy másik támadás megindítását birodalmi területre, és 259 táján Valerianusnak sereget kellett Mezopotámiába vinnie, hogy visszaverje Edessza ostromlott városától. Mivel azonban a rómaiak komoly veszteségeket szenvedtek – nem utolsósorban a pestis kiújulása miatt –, a császár megpróbált tárgyalásokba bocsátkozni. A Sáhpuhrhoz 260 áprilisában vagy májusában küldött követei azzal tértek vissza, hogy Sáhpuhr személyes találkozóra hívja. Kis létszámú törzskartól kísérve Valerianus elindult, hogy megvitassa a béke feltételeit; ehelyett azonban Sáhpuhr fogságba vetette és Perzsiába vitte. Különböző változatos beszámolók mondják el, hogyan fogták el áruló fortélyok és csapdák segítségével. Azonban az sem elképzelhetetlen, hogy szándékosan kért menedéket saját hadserege elől, amelynek lázadásától tartott.

E. Gibbon hivatkozik egy hagyományra, amely szerint „amikor Valerianus összeroskadt a szégyen és bánat súlya alatt, szalmával kitömött és emberi alak hasonlatosságára formált bőrét éveken át őrizték Perzsia leghíresebb templomában. Ez a diadalnak sokkal valóságosabb emléke volt, mint a római hiúságból oly gyakran emelt bronz- és márványtropaeumok [győzelmi emlékművek – *a ford.*]. A történet tanulságos és érzelmes, de a benne rejlő igazság nagyon is megkérdőjelezhető." Ennek ellenére az ünnepélyes moralizálás eléggé megalapozott: ugyanis a római császár idegen ellenség által történő fogságba ejtése példátlan katasztrófa, a római szégyen mélypontja.

Valerianus valószínűleg derék és jószándékú ember volt, aki elnyerte a szenátus bizalmát, és úgy tűnik, hogy tett valamit a fegyelem visszaállítására a hadseregben. Az azonban az ő balszerencséje volt, hogy olyan birodalmat örökölt, amely most szinte teljesen kikerült az ellenőrzés alól. A keresztény írók később eltúlozták személyes hibáit, mert felélesztette a keresztényüldözéseket azért, hogy elterelje a figyelmet a római világot szorongató katasztrófákról, kierőszakolva az államvallás elismerését, mint ezen betegségek gyógyszerét. Előzőleg támogathatta Trajanus Decius keresztényellenes intézkedéseit; aztán amikor maga is császár lett, további két rendeletet bocsátott ki. Az első 257 augusztusában megparancsolta a magas rangú keresztény egyházatyáknak, hogy mutassanak be áldozatot az állam isteneinek, ugyanakkor nem tiltotta meg nekik magánéletben Jézus Krisztus imádását. A második és szigorúbb rendeletet a következő évben a birodalom keleti részén dolgozták ki, és a szenátus terjesztette a provinciák helytartói között. Eszerint a papság halálbüntetéssel volt sújtható; az így mártíromságot szenvedett híres keresztények között volt II. Xystus (Sixtus) pápa, a Rómában elégetett Szent Lőrinc és a Karthágóban kivégzett Szent Cyprianus. A rendelet büntette a keresztény laikusokat is, különös tekintettel a szenátorokra és lovagrendűekre, akiknek vagyonát elkobozták. A császári birtokok keresztényné lett bérlőit bányamunkára ítélték.

GALLIENUS (253–268)

GALLIENUS (Publius Licinius Egnatius) (253–260 társcsászár; 260–268 egyedüli császár) 218-ban született, VALERIANUS fia volt. Amikor Valerianust csapatai 253-ban Raetiában császárrá kiáltották ki, és a katonák Rómában meggyilkolták Aemilianust, a fővárosban tartózkodó Gallienust a szenátus Caesarrá nyilvánította. Miután Valerianus elérte Rómát, fiát Augustus rangra emelte, így térve vissza a MARCUS AURELIUS és LUCIUS VERUS által gyakorolt társcsászári uralmi formához. Gallienus az ezt követő együttes kormányzásból a legteljesebb mértékben kivette a részét.

Amikor 254-ben hírek jöttek Rómába a germán törzsek közötti nyugtalanságról, szinte azonnal elindult a rajnai határra. Parancsnokságának első három éve alatt pénzei számos győzelemről tudósítanak: úgy tűnik, hogy a germánok erőit sikerült megakadályozni abban, hogy elérjék a Rajnát, másokra pedig akkor mértek

vereséget, amikor hajókon próbáltak meg átkelni. Ez idő tájt számos római erődítést megerősítettek a bal parton vagy a hátországban. Gallienus új pénzverdét nyitott Augusta Trevirorumban. A Dacicus Maximus cím megjelenése 257-ben azt sugallja, hogy a Daciába betörő karpok ellen is fellépett. Nyilvánvalóan azonban nem akkora sikerrel, mint ahogy azt állította, ugyanis Róma uralma, legalábbis a terület egy része felett, gyengülni látszott ebben az időben.

256 elején, hogy biztosítsa dinasztiája jövőjét, Valerianus Gallienus idősebbik fiának, ifjabb Valerianusnak a Caesar címet adományozta; amikor azután úgy két évvel később meghalt (és istenné avatták), öccsét, Saloninust léptették helyébe. 256-ban vagy 257-ben történt, hogy Valerianus és Gallienus császárok, miután az európai és az ázsiai határokat megrázkódtató válsággal szembesültek, területi alapon felosztották a római világot egymás között: Valerianusnak jutott a keleti, Gallienusnak pedig a nyugati rész. Gallienus parancsnokságának autonómiája – gyakorlati és nem alkotmányos értelemben – külön nyomatékot kapott azokon a pénzeken, amelyek a császárt „saját hadseregével", *GALLIENVS CVM EXER(citu) SVO* ábrázolják.

A helyzet, amellyel Gallienusnak szembe kellett néznie, ijesztő volt. A germán törzsek tömeges támadásban egyesültek az északi határvonal teljes hosszában. Különösen fenyegetőek voltak a frankok, akikről most hallunk először: a különféle kisebb csoportosulásokból konföderáció alakult, ami az Elba alsó folyásvidékétől több hullámban a rajnai határ felé hömpölygő népességmozgásokat idézett elő. A körülbelül harmincezer emberből álló egységes erő ismételt támadásokat indított és áttörte a római védműveket. Lerohanták Galliát és Hispaniát, lerombolták a hispaniai fővárost, Tarracót, és egészen az észak-afrikai Mauretania Tingitana provincia partjaiig fosztogattak. Ezalatt a germán népek egy másik hatalmas csoportja, az alemannok ismételt támadásokkal nyugtalanították a raetiai határerődöket, és 258-ban a Brenner-hágón keresztül betörtek Itáliába. Gallienus kivonult Galliából, hogy megtámadja őket, és valószínűleg győzelmet aratott Mediolanum mellett, ahol 259 körül pénzverdét alapított. Tett azonban bizonyos nem katonai lépéseket is a germán veszély kiküszöbölésére. Így a boiohaemumi markomannoknak engedélyezték az államalapítást, vagy a már meglevő államuk földjüktől délre, a Duna római partjára való kiterjesztését, Gallienus pedig a hírek szerint második házasságát az uralkodó hercegük leányával kötötte. Körülbelül ezzel egy időben azonban az *Agri Decumates*t, a Rajna felső és a Duna felső folyása között fekvő, stratégiailag létfontosságú területet lerohanta egy másik germán nép, a szvéb *(Suevi)* törzs, és ez a terület Róma számára örökre elveszett.

Ezek az események 260-ban történtek vagy akkor tetőztek: az említett esztendő, amelynek során a csapások egymásra halmozódtak, valóban a római történelem legszerencsétlenebb éve lett. Valerius perzsa fogságba esését – a bírálók szerint Gallienus, aki most egyeduralkodó lett, meg sem kísérelte kiszabadítani – trónbitorló hadvezérek egész sora követte, akik különböző provinciákban nyilvánították magukat császárrá. Pár kétes hitelű forrás ezt az időszakot a „harminc türannosz kora"-ként írja le. Megbízható beszámolókból tudjuk, hogy a dunai területeken két trónkövetelő bukkant fel gyors egymásutánban (nagyon valószínű, hogy mindkettő 260-ban). Először Ingenuus, Pannonia helytartója jelentette be igényét a trónra, Moesiában állomásozó csapatoktól támogatva. Főhadiszállását Sirmiumban rendezte be. Mursa közelében azonban Gallienus és hadvezére, Manius Acilius Aureolus megtámadta és legyőzte. Ingenuus megkísérelt elmenekülni, de elfogták és kivégezték. Csapatai

azonban lázadók maradtak, és a következőkben Regalianust, Felső-Pannonia helytartóját ruházták fel a bíborral, aki saját maga és felesége, a nagyhatalmú szenátori családból származó Sulpicia Dryantilla nevében Carnuntumban pénzt veretett (felülütve korábbi darabokat). Néhány héten belül azonban Gallienus visszatért a térségbe, őt szétmorzsolta, és 262-ben új pénzverdét nyitott Sisciában (miután a szarmata roxolánok felső-pannoniai invázióját visszaverték).

Míg Gallienust ezek a hadműveletek lefoglalták, a rajnai parancsnokságot egy POSTUMUS nevű hadvezérre bízta. Fiát és örökösét, Saloninus Caesart Colonia Agrippinensiumban hagyta, a praefectus praetorio, Silvanus gondjaira bízva. Postumus azonban összekülönbözött Silvanusszal, és a város ellen vonult. Még az ostrom alatt Saloninust, egy ritka aranypénz tanúsága szerint, kihívóan apja társ-Augustusává nevezték ki. A helyőrség azonban nem sokkal később megadta magát, és a fiatalembert Silvanusszal együtt meggyilkolták. Postumust csapatai császárrá kiáltották ki, és az összes nyugati provincia csatlakozott hozzá. Az utóbbi harcokban súlyosan megsebesült Gallienus képtelen volt hatásos ellenintézkedésekre.

Ezalatt a birodalom keleti részén Valerianus fogságba esése a perzsák kényére-kedvére szolgáltatta ki Róma provinciáit. Bevették Antiokheiát és Tarszoszt, valamint Mezopotámia városait; a kappadókiai Kaiszareia (Caesarea) a védők hősies ellenállása ellenére, árulással került a kezükbe. Macrianus, a birodalom keleti felének katonai főparancsnoka Szamoszatánál igyekezett összevonni mindazt, ami a római hadseregből megmaradt. Ebben segítségére volt egy Callistus nevű parancsnok, akinek Ballista („Hajítógép") volt a beceneve, és aki a kilikiai partoknál fekvő Korükosznál meglepte és legyőzte Sáhpuhrt, és az Eufráteszhez való visszavonulásra kényszerítette. Ezt a sikert követően Macrianus, aki túl öreg és gyenge volt ahhoz, hogy a trónra igényt tartson, fiát, ifjabb Macrianust és Quietust társcsászárokká nyilváníttatta. Syria, Asia Minor és Egyiptom is csatlakozott ügyükhöz. Quietust Szíriában hagyva a két Macrianus becsvágyóan előrenyomult a Balkánon. Azonban Domitianus, Gallienus hadvezérének, Aureolusnak a beosztottja legyőzte és kivégeztette őket. Gallienus segítségül hívta Odenathust, a szíriai Palmüra nagyhatalmú örökös hercegét, akit megtett a római seregek legfőbb parancsnokává Keleten. Quietust, akit Odenathus Emeszánál megtámadott, a város lakossága gyilkolta meg.

Ezután, öt sikeres év alatt, 262–67 között, Odenathus támadások sorozatát indította a perzsák ellen: visszafoglalta Mezopotámia jelentős részét (bár fővárosuk, Ktésziphón megmenekült tőle) és talán Armeniát is megszállta. Gallienus a győzedelmes hadvezért az Imperator címmel jutalmazta. Sok mindent tett Odenathus, hogy megakadályozza a keleti provinciák elvesztését és széthullását, és formailag lojális maradt a központi római hatalom iránt, bár gyakorlatilag ő maga volt az egész terület vitathatatlan ura. 267-ben azonban őt és legidősebb fiát is meggyilkolták, és özvegye, Zénobia örökölte pozícióját. Ekkor Gallienus elhatározta, itt az idő véget vetni Palmüra függetlenségének. Praefectus praetoriójának, Heraclianusnak az elnyomó intézkedései azonban sikertelennek bizonyultak.

Nem sokkal ezután a rómaiak a keleti területeken újabb veszedelemmel, a gótokkal kényszerültek szembenézni. A gótok hajósaikat a Maiótisz-tó vidékére nemrégiben érkezett herulok népéből válogatták. 267/8-ban példátlan mennyiségű embert és hajót vonultattak fel a Dnyeszter torkolatánál. Ez a hatalmas flotta tengerre szállt, és Görögország, valamint Kis-Ázsia ismét heves pusztítások áldozatává vált, bár a történetíró Dexipposz maga vert vissza egy Athén ellen intézett támadást. Úgy

tűnik azonban, hogy Gallienus volt az (bár a számos újkori író által követett rosszindulatú bírálók a diadalt szívesebben tulajdonítják utódjának, CLAUDIUS GOTHICUSnak, akit azért dicsértek túl, mert Constantinus az ősének tekintette), aki feltartóztatta a betolakodókat, amint éppen hazafelé tartottak a balkáni szárazföldi úton. A rendezetlen hadoszlopaikat megtámadó római hadsereg az évszázad legvéresebb csatáját vívta Naissusnál, fényes győzelmet aratva és harminc-vagy ötvenezer főnyi ellenséget legyilkolva. Miután azonban a herulok vezére megadta magát, Gallienus visszatért a diplomatikus, egyeztető politikához, és konzuli jelvényeket ajándékozott neki. Ez a katonai siker azt jelentette, hogy a szerencse megfordult: kezdetét vette a germánok visszaszorítása, minden történelmi valószínűség ellenére.

Mindezen felfordulás közepette Gallienus időt szakított a katonai szervezet újraformálására is. A rómaiak már régóta alkalmaztak lovas íjászokat és lándzsásokat, és már több mint egy évszázada a páncélos lovasság egységeire is építettek. Most azonban a perzsák és más északiak (nevezetesen az iráni eredetű szarmaták) által oly félelmetesen felvonultatott nehézlovasság bebizonyította, hogy a birodalmi hadseregnek ezt a fegyvernemét nagymértékben bővíteni kell. Ennek megfelelően 264–68 körül vagy egy kissé korábban Gallienus páncélos lovasokból álló ütőképes alakulatokat hozott létre. Bár nagyon költségesek voltak, mert a lovak élelmezése ugyanannyiba került, mint a katonáké, nemcsak támadó erőként szándékozták őket bevetni, hanem központi katonai tartalékot is akartak képezni belőlük, amelyre eddig alig volt példa (noha SEPTIMIUS SEVERUS is megtette a kezdő lépéseket ebbe az irányba). Az új hadsereg legfontosabb támaszpontjául Gallienus Mediolanumot választotta, amely kényelmesen egyenlő távolságra volt a határoktól és Rómától. Ettől kezdve Mediolanum összeköttetésben állt Itália északi részének főbb városaival egy új védelmi és támadó rendszer keretében. Ezek a reformok azért váltak különösen elkerülhetetlenné, mert a Felső-Rajna és a Felső-Duna-vidék közötti *Agri Decumates* nemrégiben történt elvesztése azt jelentette, hogy a germánok sokkal közelebb kerültek magához az itáliai félszigethez.

Gallienus pénzverése az új elit lovassági erőknek tulajdonítható különféle érényeket ünnepelte, köztük azok „frisseségét"-ét *(ALACRITATI)*. Különös hangsúlyt helyeztek a „lovasok hűségé"-re *(FIDEI EQVITUM)*. Sőt, a nagyméretű arany emlékérmek egyikére – amelyeket az új szokás szerint az idősebb tisztek között személyes adomány és jutalom gyanánt osztottak szét – leleplező nyíltsággal ezt írták: „Mert hűséges maradtál" *(OB FIDEM RESERVATAM)*. Annak biztosítása érdekében, hogy ezek a tisztek ne hagyjanak fel ezzel a kívánatos hűséggel, Gallienus sokakat felvett közülük az udvari csapatok *(protectores)* gondosan kiválogatott vezérkari egységébe. Az „isteni csapatszárny védői" által irányított egységek a császár közelében állomásoztak és az ő személyéhez kötődtek.

Paradox módon éppen a hűség tekintetében bizonyultak az új lovassági alakulatok a legmegbízhatatlanabbaknak. Mert ugyan 268-ban Gallienus reményteljesen konzulnak jelölte harmadik fiát, Marinianust, akit egyben örökösének szánt, az új alakulatok parancsnokairól azonban kiderült, hogy éppen annyira rabjai az összeesküvéseknek és lázadásoknak, mint a korábbi korszakok hadvezérei. Ez azt jelentette, hogy Gallienus nem volt abban a helyzetben, hogy kihasználja a gótok felett Naissusnál aratott győzelmet. Hírül hozták ugyanis, hogy a lovasság parancsnoka, Aureolus, akire a császár Itália védelmét bízta, fellázadt. Gallienus egyenesen visszamenetelt Itáliába, és sikerült a lázadó hadvezért Mediolanum városában bekerítenie, s ostrom alá is vette – bár ugyanakkor Aureolust legénysége kihívóan császárrá kiáltotta ki.

Ebben a kritikus helyzetben azonban összeesküvést szőttek Gallienus élete ellen, és orvul meggyilkolták. Az államcsíny vezetői Heraclianus, az akkori praefectus praetorio, Marcianus, aki a gótok elleni hadműveleteket vezette és Cecropius, a dalmát lovasság parancsnoka voltak. A következő két császár, Claudius Gothicus és AURELIANUS, úgy tűnik, részese volt a merényletnek. Ezek az emberek mind a Duna-vidékről származtak, Róma más nagy hadvezéreihez és legjobb csapataihoz hasonlóan, és ezek a dunai vezetők hitték, hogy az uralkodónak közülük kell kikerülnie.

Gallienus, bár meglehetősen népszerű volt a katonaság körében, nagyon különbözött az előtte uralkodó és az utána következő katonacsászároktól. A különbség világosan látható fennmaradt portréin, amelyek nem az övékhez hasonló kefefrizurát ábrázolnak, hanem valami átszellemültséget. Ő ugyanis szenvedélyesen görög ízlésű ember volt, aki érdeklődött az irodalom, a művészetek és a filozófia iránt. Beavatottja volt a legősibb klasszikus, antik, fennmaradt hagyománynak, nevezetesen az eleusziszi misztériumoknak. Sőt, felesége, Cornelia Salonina (Chrysogone, „aranyban született" néven is ismert) biztatására ő volt az, aki a nagy neoplatonista Plótinoszt Campaniában egy filozófus állam megalakításának reményével kecsegtette. Ugyanakkor minden pogány intellektuális elkötelezettsége ellenére Gallienus elhatározta, hogy szakít apjának a keresztényekkel szemben viselt hadjáratával azért, hogy biztosítsa a keleti közösségek rokonszenvét Sáhpuhr ellen.

Bár legjobb képességei szerint küzdött az állandó vészhelyzetek ellen, Gallienust elítélték, mert állandóan szakított időt kulturális elfoglaltságokra is. Ezeket és egyéb ellene irányuló bírálatokat azonban igazságtalanul motiválta először is a későbbi szerzők már említett törekvése, amely őhelyette inkább utódját, Claudius Gothicust pártfogolta, másodszor pedig a szenátorok haragja, mivel Gallienus bizalmatlanul kizárta őket a magas parancsnoki tisztségekből.

Az uralom katonai és politikai válsága vetekedett a gazdaságnak a teljes káoszhoz erősen közelítő helyzetével; leginkább talán ez a tény befolyásolta az összeesküvőket, akik elhatározták, hogy végeznek vele. Példának okáért a pénz értéke a római történelemben példátlanul alacsony szintre csökkent. Nemcsak az állandónak tekinthető aranyérmék, az *aureus*ok súlya csökkent meredeken, hanem az úgynevezett ezüstpénzekben is alig volt már ezüst egy felületi ezüstbevonaton kívül, amely hamar lekopott. Amikor ez az értékcsökkenés világossá vált a nép számára – amely elvárta, hogy a pénz az értékének megfelelő mennyiségű nemesfémet tartalmazzon –, a bankárok és a kereskedők nem voltak hajlandók tovább elfogadni a valójában szinte teljesen értéktelen pénzdarabok hatalmas tömegét névértékükön. Ez vonta maga után a többszáz százalékos inflációt, ami kormányzati csődöt és az emberek számára leírhatatlan nélkülözéseket jelentett.

POSTUMUS (260–268)

POSTUMUS (Marcus Cassianius Latinius) (260–268), a szakadár gall birodalom uralkodója, talán maga is gall származású volt. Amikor Ingenuus – aki 260-ban értesülhetett VALERIANUS perzsa fogságba eséséről – Pannoniában fellázadt az uralkodó fia, GALLIENUS ellen, az utóbbi Postumust, Felső- és Alsó-Germania helytartóját hagyta hátra a Rajnánál parancsnokolni. Gallienus távollétében (volt egy másik trónkövetelő, akivel foglalkoznia kellett) azonban Postumus megtámadta Gallienus praefectus praetorióját, Silvanust, akinek helyőrségét Colonia Agrippinensiumnál megadásra kényszerítette, és a császár fiával, Saloninusszal együtt meggyilkolta, és felvette a császári bíbort. Nemcsak a germán legiók, hanem Gallia és Hispania seregei és lakossága is elismerte, és egy idő után Britannia is megtette ezt, amikor személyesen odalátogatott.

Postumus új római államot alapított, amely teljesen független volt a központi kormányzattól. Az államgépezet külön szenátust és külön évente választott konzulpárokat foglalt magában. Ezt a hivatalt Postumus öt különböző alkalommal viselte. Volt saját praetorianus gárdája is, amely Augusta Trevirorumban állomásozott, abban a városban, amelyet saját székhelyéül választott – remélve, hogy ez lesz a későbbi évtizedek birodalmi fővárosa – és fontos épületekkel díszített. Ugyanakkor Rómával való kapcsolatában kezdetben bizonyos óvatossággal járt el, kihirdetve, hogy egyetlen csepp római vért sem fog hullatni, és hogy egyetlen szándéka Gallia védelme – amellyel végül is még Gallienus bízta meg.

Ezt a programot hirdették a pénzek is, amelyeken mint „a galliai tartományok helyreállítója", *RESTITVTOR GALLIAR(um)* szerepel. Az érméken utalások történnek helyi érdekeltségű intézményekre is, mint például a deusói Hercules-kultuszra: *HERC(uli) DEVSONIENSI.* A Neptunust és hadihajót ábrázoló típusok Postumusnak azokat a sikeres erőfeszítéseit idézik, amelyekkel megvédte a partokat a kalózoktól. Sőt, igazolta a „birodalmi határ védője" címre való jogosultságát is. Igaz, hogy az *Agri Decumates* birodalomtól való leválasztása nagyrészt az ő elszakadásának volt köszönhető (lásd GALLIENUS). Ugyanakkor sikerült visszafoglalnia és újra megerősíteni bizonyos előretolt erődítéseket az említett terület belsejében (a Neckar-völgyben), és 261-ben visszaverte a Rajnán átkelő frankokat és alemannokat, annyira, hogy ez a nyilatkozata: „győzelem a germánok felett" *[VICT(ori)a GERM(anica)]* nem volt teljesen jogtalan.

Gallienus azonban úgy találta, hogy ezt a szakadár birodalmat nem szabad megtűrnie. 263-ban kihasználta, hogy ő ellenőrzi az Alpok hágóit, átkelt Galliába, hogy megtámadja Postumust. Egy kezdeti meghátrálás után fontos sikert ért el, de a legyőzött trónkövetelő üldözését lovasságának hadvezére, Aureolus nem sürgette. Postumus ezután még képes volt új hadsereg gyűjtésére – a Rajnán túli területeken a germánok között is mozgósítást rendelt el. Ugyanakkor még így is újra megverték őket a birodalmi erők, és arra kényszerítették, hogy elbarikádozza magát a városon belül. Gallienus azonban az ostrom megkezdése után megsebesült, és vissza kellett vonulnia.

Postumus szakadár állama megsemmisítének kísérlete kudarcot vallott. Ebben a helyzetben valóban létrehoztak egy hallgatólagos megállapodást, hogy ettől kezdve békén hagyják a trónbitorlót: ez lehet az értelme Postumus 265-ben megjelenő érmetípusának, amely Mercuriust az „Istenek Hírnöke"-ként jeleníti meg *(INTERNVNTIUS DEORVM)* – azaz a közvetítő közte és Gallienus között. Mindenesetre Postumus haladékot kapott, és az általa vert pénzek tanúsága szerint új és a pillanatnyilag általa kormányzott területen messze túlnyúló, nagyszabású terveket kezdett szövögetni. Ő már nem a „a galliai tartományok helyreállítója", hanem az „örök Róma" *(ROMA AETERNA)* bajnoka és „a földkerekség helyreállítója" *(RESTITVTOR ORBIS)* volt, lehetőség szerint beleértve a birodalom keleti részét is, amelyet képzeletében már államához csatolt *[ORIENS AVG(usti)]*. Propagandájában megtalálható azonban egy átfogó, az egész római birodalomra kiterjedő célzás a „provinciák jóléte"-ről *(SALVS PROVINCIARVM).* Valláspolitikája is ennek megfelelő bővítésen ment keresztül. A továbbiakban már nem a deusói Herculesről hallunk, hanem a római Herculesről; Postumus tehát értelemszerűen összekapcsolta önmagát a *hérósz* diadalmas tetteivel való versengés miatt. Az asszociáció még erősebbnek tűnik azoknak a pénzeknek alapján, amelyeket Postumus és Hercules kettős képével vertek, s a két portrét hasonlóra mintázták.

268-ban Gallienus hadvezére, Aureolus, az a lovassági parancsnok, aki öt évvel korábban nem vette üldözőbe Postumus visszavonuló erőit, nyíltan áruló lett. Gallienus Európa keleti részében való távolléte idejére őt jelölte ki az Itália északi részén állomásozó erők élére azzal a céllal, hogy megakadályozza Postumus várható betörését a félszigetre. Most azonban ehelyett Aureolus Postumus mellett nyilatkozott és egy pénzsorozatot bocsátott ki nevében Mediolanumban. Postumus hozzáállása az államcsínyhez ismeretlen; mindenesetre képtelennek bizonyult arra, hogy Aureolus segítségére siessen – akit most Gallienus vett ostrom alá Mediolanumban –, mert lázadás tört ki uralma ellen a germán határvidéken. Egyik saját, idősebb tisztje, Laelianus volt az, aki Moguntiacumnál császárrá nyilvánította magát, és a környék vezető helyőrségei csatlakoztak hozzá. Postumus ostrommal bevette Moguntiacumot, és Laelianust kivégeztette, de aztán nem engedte meg katonáinak, hogy kifosszák és kirabolják a várost: ez a döntés azonban feldühítette őket, és nemsokára meggyilkolták császárukat.

Megbízható írásos források hiányában szerencse, hogy a Postumus pénzei olyan változatosak és sok mindent elárulnak: az angliai Cunetio közelében talált tizenháromezer – jelenleg a British Museumban található – nem nemesfém darab vizsgálata e tekintetben különösen jellemzőnek bizonyult. Ez a bőséges pénzmennyiség a kereskedelmi tevékenység fellendítése jól átgondolt tervének részét képezte. Az egyetlen biztos pénzverde Colonia Agrippinensium, amelyet a 267-es veretek neveznek meg. Az ilyen szokatlan említés talán egy új verde megnyitását szándékozott megörökíteni, amelyet egy másik központból, valószínűleg Postumus fővárosából, Augusta Trevirorumból telepítettek át. Aranypénzeinek súlya sokkal szabályozottabb volt, mint Gallienus *aureus*aié; ez pedig gazdasági hatékonyságról tett tanúbizonyságot, nem is beszélve arról, hogy jóval magasabb színvonalú volt kidolgozásuk és mintájuk. A Postumusról készült portrék szigorú göndör szakállt mutatnak,

és gyakran ábrázolnak kidolgozott páncélokat és sisakokat; kivételes módon bizonyos fejeket nem profilból, hanem szemből ábrázoltak. Bár egyéb bizonyítékok nem állnak a rendelkezésünkre, ezek az nagyvonalú kompozíciók azt sugallják, hogy a szakadár birodalmi udvar művészi igénye nem lehetett alábbvaló Gallienus környezetéénél.

Mivel Britannia és Hispania Postumus halála után visszatért a központ iránti hűséghez, a galliai területek összezsugorodott maradványait Marius (körülbelül két hónapra 268-ban), Victorinus (kb. 269–71-ig) és Tetricus (271–74-ig) örökölte, aki aztán AURELIANUSnak megadta magát.

VI. rész
Katonai fellendülés

II. CLAUDIUS GOTHICUS (268–270)

II. CLAUDIUS GOTHICUS (Marcus Aurelius Valerius Claudius) (268–270) 214 körül született, valószínűleg Dardaniában (Felső-Moesia). A *Historia Augusta* szerint katonai tribunusként szolgált TRAJANUS DECIUS és VALERIANUS alatt, aki azután főparancsnokká nevezte ki Illyricumban. Noha a *Historia Augusta* kétes hitelű forrásokra támaszkodik, lehet némi igazság abban, amiről tudósítani szándékozik. Amikor 268-ban GALLIENUSt Mediolanum közelében meggyilkolták – amelyből úgy tűnik, hogy Claudius is kivette a részét –, éppen a fővezér helyettese volt a területen. A következő császár kiválasztása Claudius és egy másik idősebb tiszt, AURELIANUS között dőlt el, akinek szintén tudomása volt az összeesküvésről. Azt nem tudjuk, hogy a hadsereg miért Claudiust választotta, Aurelianus személyének elvetésében azonban közrejátszhatott, hogy szigorúan fegyelmező katona hírében állt. Mindenesetre, azt a történetet tették közzé, hogy a haldokló Gallienus Claudiust jelölte ki hivatalosan utódjául.

Gallienus meggyilkolása azonban feldühítette a katonákat, és azonnal lázadás tört ki, amit csak a hagyományos külön jutattatások – fejenként húsz aranypénz – ígéretével lehetett lecsillapítani. Ugyanakkor a szenátorok Rómában örömmel üdvözölték Gallienus halálát, mert neheztelték rá, amiért kizárta őket a magas parancsnoki tisztségekből, és most hozzáfogtak barátai és rokonai kivégeztetéséhez. Az áldozatok között volt a néhai császár fivére és életben maradt fia, Marinianus. Claudius azonban kegyelmi kérvényt küldött a szenátoroknak, sőt ahhoz is ragaszkodott, hogy az elhunyt császárt istenné avassák a hadsereg kiengesztelése érdekében.

Claudius trónralépését követően töretlenül folytatódott a lázadó hadvezér, Aureolus ostroma Mediolanumban, amellyel Gallienus és orgyilkosai is mind el voltak foglalva. Amikor értesült az uralkodóváltásról, Aureolus megpróbált egyezkedni. Közeledését azonban visszautasították, és ő úgy döntött, hogy inkább megadja magát Claudiusnak, feltételként szabva életének megkímélését. Ennek ellenére hamarosan megölték, mert a katonák rossz néven vették Gallienus iránti hűtlenségét. Az ő eltávolítása ellenére Claudius észak-itáliai jelenléte még mindig fontos volt, főként az alemannok részéről fenyegető veszély miatt. Akár azért, mert Aureolus hívta be őket, akár azért, mert a raetiai helyőrség meggyengült, amikor csapatait Mediolanumhoz vezényelték, a germánok áttörtek a Brenner-hágón, és egészen a Benacus tóig nyomultak előre. Ott Claudius összecsapott velük, és olyan súlyos vereséget mért rájuk, hogy az alemannoknak csak a fele tudott északra visszatérni; így felvehette a *Germanicus Maximus* címet.

A POSTUMUS által alapított szakadár állam a római birodalom nyugati részén nehéz időket élt át, és további gyengítése reményében Julius Placidianus vezetésével Claudius felderítő egységet küldött Gallia déli részére. Cularo mellett ütött tá-

bort és felvette a kapcsolatot Hispaniával, majd visszatérítette őket a központi kormányzat hűségére. Claudius azért nem személyesen vezette a hadjáratot, mert úgy döntött, hogy a Balkánon jelenlevő gótokkal való összecsapás fontosabb. Gallienus képtelen volt kihasználni a 268-ban valószínűleg általa aratott győzelmet Naissusnál. Hadvezére, Marcianus azonban folytatta a betolakodók támadásokkal való nyugtalanítását, és most maga Claudius is megjelent, hogy befejezze a hadműveletet. Amikor az élelmiszerhiánytól szenvedő gótok arra kényszerültek, hogy a Gesszax hegyen levő táborukból lemenjenek Makedóniában élelmet keresni, Claudius Marcianopolis szomszédságában kegyetlenül eltiporta őket. Ezt a sikert a pénzeken is ünnepelték *VICTORIAE GOTHIC(ae)* körirattal, a császár pedig a *Gothicus* címet nyerte el, amely néven ettől kezdve Claudiust általában ismerték. A gótok újabb csapatai keltek át a Dunán, hogy honfitársaik segítségére siessenek, de kevés sikerrel jártak. A herul hajókkal szállított germánok rohamait – akik így próbáltak utat törni maguknak az égei városokhoz – hasonlóképpen visszaverték, és a Tenagino Probus, Egyiptom helytartója vezette római flottától vereséget szenvedtek. A különböző hadjáratok alatt fogságba ejtett vagy magukat megadó germánokat besorozták a római hadseregbe, vagy telepesként telepítették le a Balkán északi részén. A mérföldkövek a területen kiépített jelentős számú útról tesznek tanúbizonyságot.

Claudiust még mindig a gótok bekerítése foglalta le a Haemus hegyen, amikor jelentések számoltak be arról, hogy a római juttatások miatt eddig békében élő juthungusok törzse átkelt a Felső-Duna-vidékre új földeket keresni, és Raetiát veszélyeztették. Ugyanakkor egy másik hatalmas germán nép, a vandálok Pannonia lerohanására készülődtek. Claudius tehát, miután a gót parancsnoksággal Aurelianust bízta meg, Sirmiumba vonult, hogy megtekintse a háború új hadszíntereit. Seregében azonban pestis tört ki, amelynek 270 januárjában Claudius maga is áldozatául esett.

Bár kevesebb mint két évig uralkodott, a katonák és a szenátus is egyaránt őszintén gyászolta, és azonnal istenné avatták. Ráadásul emlékének kiszínezése további rendkívüli ösztönzést kapott, amikor NAGY CONSTANTINUS kijelentette, hogy nagyanyja Claudius leánya vagy unokahúga volt. Ez ugyan nem volt igaz, de a Claudius uralkodására vonatkozó írásos beszámolókat visszamenőleg túlzó jellegű dicshimnuszokká változtatta. Még így is igaz marad azonban, hogy kimagasló képességű parancsnok volt, kitűnő példája a Duna-vidéki katonai ügyességnek és vitézségnek, amelynek a birodalom nem kevesebbet, mint a fennmaradását köszönhette. Nem volt ideje vagy lehetősége azonban arra, hogy a gazdasági bajokkal foglalkozzon; az ezüstözött bronzpénz a leértékelődés és a kopottság újabb fokát érte el, kedvezőtlen hatást gyakorolva a már amúgy is erősen inflálódó árakra. A pénzeken a korszak tipikusan Duna-vidéki katonájának képmása jelenik meg rövid hajú, borostás és félelmetesen zord ábrázattal.

QUINTILLUS (270)

QUINTILLUS (Marcus Aurelius) (270. január–március/április között) CLAUDIUS GOTHICUS fivére volt, és nyilvánvalóan azokat a csapatokat vezényelte, amelyeket Aquileia környékén vontak össze, hogy megvédjék Itália északkeleti részét a germán betörésektől. Amikor Claudius halálának híre elérte a tábort, császárként üdvözölték, először nyilván saját katonái, majd kis lelkesedéssel a szenátorok is, akik attól tartottak (a hadsereg egységeihez hasonlóan), hogy AURELIANUS, az Alsó-Duna-vidék főparancsnoka – aki sokkalta inkább jöhetett számításba mint császárjelölt – nem fogja jóindulatúan kezelni őket. Quintillust nyilvánvalóan elfogadták a provinciákban is, mivel nevét viselő pénzeket nemcsak Rómában és Mediolanumban, hanem Sisciában és Küziköszban is kibocsátottak. Antiokheiában azonban nem, amely most annak a palmürai Zénobiának az ellenőrzése alatt állt (lásd AURELIANUS), aki éppen eldöntötte vagy tervezte a nyílt elszakadást a birodalomtól. Ezenkívül féltek a POSTUMUS alapította szakadár állam uralkodójának, Victorinusnak egy esetleges támadásától is.

Quintillus kérésére a szenátus néhai fivérét istenné avatta, és ezt az eseményt megörökítették Rómában és Mediolanumban kibocsátott pénzeken is. Quintillus égett a vágytól, hogy megszerezze az életfontosságú dunai hadtestek kegyeit, amelyből maga is származott: *PANNONIAE* – vagyis a külön kormányzott Alsó- és Felső-Pannonia – megszemélyesítése jelent meg a mediolanumi vereteken. A Balkán-félsziget azonban újult zavargások színtere lett, ahol a kalandozásból a Dunán keresztül hazatérő gótok kifosztották volna Anchialus és Nicopolis ad Istrum városát, ha hatásosan vissza nem verik őket. A beszámolók szerint ebben az ellenállásban a helyi kezdeményezés is szerepet játszott, Aurelianus beavatkozása azonban döntőnek bizonyult. A hadműveletek sikeres befejezése után Aurelianus Sirmiumba vonult, ahol a helyőrség császárrá kiáltotta ki – ő pedig kijelentette, hogy Claudius Gothicus őt szánta utódjának. Másrészt viszont a *Historia Augusta* azon a véleményen volt, hogy Claudius Quintillust jelölte ki, aki vele ellentétben nem volt gyermektelen, minthogy két fia volt. Amikor Quintillus Aurelianus kikiáltásának híréről értesült, még mindig Aquileiában tartózkodott, mert nem sikerült elvonulnia a fővárosba. Ez hiba volt, hiszen ha már egyszer Rómában lett volna, lépéseket tehetett volna hatalmának megszilárdítása érdekében, például szétoszthatta volna a nép között azt a juttatást, amelyet megígért. Néhány nap múlva megkísérelt fellépni Aurelianus követeléseivel szemben, később azonban – miután katonái elpártoltak tőle – erei felvágásával öngyilkosságot követett el.

Hogy uralma valójában meddig is tartott, nehéz megítélni. Eutropius és Zónarasz tizenhét napra teszi (a *Historia Augusta* tizenkilenc napra módosítja), ezt a számot azonban hetvenhét nappal téveszthették össze, amely időtartamot „A 354. év kronográfja" néven ismert összeállítás idézi. Zószimosz is azt állítja, hogy néhány hónapig uralkodott; és pénzei kellőképpen nagyszámúak ahhoz, hogy ez az adat elfogadhatónak tűnjön. Emiatt valószínű, hogy 270 márciusában vagy áprilisában érte utol a végzet. Egy május 25-re keltezett papirusz azt mutatja, hogy ekkorra már

Egyiptomban is ismert volt, azonban sajnos éppen akkor, amikor már megszűnt császárnak lenni.

Az Eutropiust ismétlő *Historia Augusta* és Orosius is a kimagasló mérséklet és előzékenység erényeit tulajdonította neki. Ez részben kétségtelenül annak volt tulajdonítható, hogy abban az időben, amikor ők írtak, Quintillus fivérét, Claudius Gothicust visszamenőleg a constantinusi dinasztia ősévé nyilvánították. Ugyanakkor Eutropius odáig megy, hogy azt mondja: Quintillus képességei nemcsak összemérhetők Claudiuséival, hanem még nála is kiválóbbak. Ez arra a hagyományra vezethető vissza, amely szerint Quintillus a szenátus jelöltje volt. Gyakorlatilag azonban nyilvánvalóan nem vehette föl a versenyt tapasztalat, hadvezéri rátermettség vagy hírnév dolgában sem fivérének, sem Aurelianusnak a tehetségével, akinek ellenállása előtt oly gyorsan összeomlott.

AURELIANUS (270–275)

AURELIANUS (Lucius Domitius Aurelianus) (270–275) nem Sirmiumból származott, ahogy azt egyes források állítják, hanem Alsó-Moesia egy keletebbre eső vidékéről. Szegény szülők gyermekeként született 214-ben. Pályafutásának kezdete, ahogy arról a *Historia Augusta* beszámol, merő kitalálás. 268-ban azonban nyilvánvalóan lovassági parancsnok volt Itália északi részén, abban az időben, amikor Aureolus fellázadt GALLIENUS ellen. Aurelianus honfitársával, CLAUDIUS GOTHICUSszal együtt elfojtotta a felkelést, de aztán szinte azonnal összeesküvést szőttek Gallienus meggyilkolására, mire a következő császár, Claudius kinevezte Aurelianust a lovasság parancsnokává *(magister equitum)*.

Amikor Claudius 270-ben pestisben meghalt, Aurelianus sietve végzett a gót háborúval, felmentve Anchialust és Nicopolist az ostrom alól, és aztán kétségbe vonta a néhai császár fivérének, QUINTILLUSnak a császári kinevezését azáltal, hogy elfogadta a saját maga megválasztását Sirmiumban, abból a meggyőződésből, hogy Claudius őt, nem pedig Quintillust szánta utódjának.

Most sürgetővé vált Aurelianus számára, hogy a germán juthungusok ellen vonuljon, akik átkeltek a Brenner-hágón és benyomultak Itáliába. Közeledtéről értesülve hátrálni kezdtek abban a reményben, hogy még haza tudják vinni az összegyűjtött gazdag zsákmányt. Aurelianus azonban feltartóztatta visszavonulásukat és keményen elbánt velük, amint éppen át akartak kelni a Dunán. Ezek után követeket küldtek azzal a követeléssel, hogy újítsák fel a békeszerződést és a pénzügyi juttatásokat, amelyeket a rómaiak korábban fizettek. Dexipposz leírja, amint a császár fogadta a küldöttséget, emelvényen ülve és bíborpalástba öltöztetve, egybegyűlt hadserege élén. A germánok javaslatát elutasították, azt azonban megengedték nekik, hogy visszatérhessenek hazájukba.

Aurelianus ezután továbbvonult Rómába, ahol a szenátus, különösebb lelkesedés nélkül (mivel ő nem a saját választásuk volt), felruházta a szokásos hatalommal.

Szinte rögtön ezután ismét északra szólította a kötelessége, mivel ezúttal egy másik germán nép, a vandálok keltek át a Dunán. Miután megparancsolta Felső- és Alsó-Pannonia helytartóinak, hogy minden élelmiszertartalékot szállítsanak a városokba, nehogy az ellenség kezére jusson, a császár személyesen is a színtérre érkezett és elsöprő katonai győzelmet aratott. A vandálok békéért könyörögtek, Aurelianus pedig csapatai elé vitte a kérdést, amelyek egyetértettek abban, hogy kérésüket teljesíteni kell. Így a törzsbelieknek megengedték a visszatérést szülőföldjükre, azzal a feltétellel, hogy biztosítékként átadják fiaikat és kétezer lovast szerelnek föl a római lovasság számára. Ötszáz közülük azonban engedetlennek bizonyult, így ezeket kivégezték.

A vandálok még át sem keltek a Dunán, amikor egy másik és még félelmetesebb germán betörésről érkezett hír. Ezúttal a germán alemannok és markomannok (talán a juthungusok újabb hullámával együtt) törtek be az itáliai félszigetre. Aurelianus visszasietett Pannoniából, és Placentia szomszédságában tört rájuk. Ott, elvágva az Alpokon keresztül való visszavonulás útját, megadásra szólította fel őket; a germánok azonban lesből rájuk támadtak és súlyos vereséget mértek rájuk. Rémületet keltő híresztelések kezdtek Rómában keringeni, és véres zavargások törtek ki. Úgy tűnik, hogy ezeket Felicissimus, a pénzügyek vezetője *(rationalis summae rei)* szította (egy másik lehetőség szerint a zavargások éppen azért törtek ki, mert Felicissimust meggyilkolták). Mindenesetre a lázadást az elbocsátott pénzverők kezdték, akik nyilvánvalóan azért veszítették el munkájukat, mert felhatalmazás nélkül és saját hasznukra fokozták a pénz értéktelenedését. A zavargás azonban baljós gyorsasággal terjedt, egyes szenátorok is támogatták, akik nem szomorkodtak Aurelianus hatalmának gyengülése láttán.

Ezalatt Aurelianus maga megmenekült a germánoktól elszenvedett vereség legrosszabb következményeitől, mert a zsákmányra éhes germánok számos különálló, elszórt bandára oszlottak. Ezekre már képes volt megsemmisítő győzelmek sorozatával vereséget mérni a Metaurus folyónál, Fanum Fortunaenál és Ticinum mellett. A betolakodók közül csak néhányan maradtak életben, akik aztán hazatértek az Alpokon keresztül. A császár nem vesződött az üldözésükkel, mivel Rómában súlyosabb feladatok vártak rá. Ott a pénzverőket és támogatóikat súlyos veszteségek közepette legyőzték a Caelius dombon, és a szenátorok közül sokakat vagyonelkobzásra vagy halálra ítéltek.

Ez a kellemetlen eset azonban pusztán egy sokkal nagyobb veszélynek, a Közép-Európa irányából érkező barbár betörések folyamatos fenyegetésének volt a melléktermréke. Erre a veszélyre gondolva 271-ben Aurelianus új fal építésébe kezdett a főváros körül. A mintegy 18 km kerületű (sokkal hosszabb, mint a Servius Tullius által épített régi fal) sánc 3,6 m vastag volt, legnagyobb részén 6 m magas, és tizennyolc kapu szakította meg, amelyek fölé hajítógépeket befogadó védőtornyokat emeltek. Ez a fal azonban nem volt jelentős erődítés, csak arra szánták, hogy a váratlan, ostromfelszerelés nélküli barbár támadásnak álljon ellen. Sőt, a tervezés egyszerűsége elengedhetetlen volt, mivel a felépítésére polgári munkaerő vállalkozott: katonákat nem tudtak nélkülözni, mert rájuk egyéb szolgálatoknál volt sürgősen szükség.

A kívülről ránehezedő nyomáson túl az Aurelianus által örökölt birodalmat belső bitorlók is szorongatták – Dalmatiában Septimius, Gallia déli részén Domitianus (valószínűleg az a hadvezér, aki Gallienus alatt legyőzte a Macrianusokat), másutt pedig bizonyos Urbanus. Ezek azonban csak hirtelen felbukkanó és gyorsan

elbukó trónkövetelők. Sokkal súlyosabb volt az, hogy a római birodalmat nagyobb szakadár államok csonkították meg keleten és nyugaton egyaránt. A keleti provinciákat Palmürában Zénobia és fia, Vaballathus Athenodorus kormányozta független területként, és 271 első félévében Augustának, illetve Augustusnak nyilvánították magukat. A Rajnánál POSTUMUS által alapított, önállósult gall államban, amely ha összezsugorodva is, de alapjában véve még mindig létezett, Tetricus uralkodott. Aurelianus elszánta magát arra, hogy mind a két független rendszert elpusztítsa, és minden további késedelem nélkül hozzáfogott ehhez a nagyarányú kettős feladat megvalósításához.

Elsődleges célja a palmürai állam megdöntése volt, és 271-ben Aurelianus megindult a birodalom keleti felébe. Útközben megállt, hogy megtisztítsa Thrákiát és a Dunával szomszédos területeket a martalócoktól; átkelt a folyó északi partjára is, ahol üldözőbe vette a gót lovasokat, és nagyobb összecsapásokban gyorsan szétzúzta őket, melyek során az ellenség vezére, Cannabaudes életét vesztette. Ez a siker a császár számára a *Gothicus Maximus* cím elnyerését hozta, s erre teljes mértékben rászolgált, hiszen a gótok ezt követően hosszú évekig nyugton maradtak. És ugyan diadalmas győzelmet aratott, mégis valószínűleg éppen ebben a helyzetben döntötte el, hogy Róma kivonul területének a Dunán túli kitüremkedéséből, Daciából, átadva azt a gótoknak. Ez azt jelentette, hogy ezt a hatalmas területet, Róma utolsó fontos hódítását, most elsőként hagyták fel (az *Agri Decumates* feladása után). Mindez azért történt, mert Dacia kiugró határait szinte lehetetlen volt megvédeni: az országot időről időre lerohanták és legionárius helyőrségeinek legnagyobb részét már valóban feladták. Aurelianus tehát, kétségkívül bölcsen, a határvonalat visszavonta a Dunáig, és az evakuált lakosságot pedig a jobb parton telepítette le ismét, ahol két új provinciát alkottak moesiai és thrákiai területekből, amelyre továbbvitték Dacia nevét (*Ripensis* és *Mediterranea*).

Amikor ezzel végzett, a császár folytatta menetelését a Palmürában csoportosuló szakadárok ellen. Asia Minor visszaszerzése nem jelentett nagy kihívást, kivéve Tüana városának rövid ellenállását, amelynek kifosztását nem engedélyezte győzedelmes katonáinak. Ez az önmérséklet a többi görög várost is arra ösztönözte, hogy előzékeny fogadtatásban részesítsék a császárt. Egyiptom is egyetlen kardcsapás nélkül nélkül adta meg magát Aurelianus hadvezérének, PROBUSnak (a leendő császárnak). Aurelianus Syriában a Zabdasz vezette palmürai főerővel került szembe, amelynek páncélos nehézlovassága az Orontész melletti összecsapásban nem tudott elbánni a császár könnyűlovasaival. Antiokheia lakossága szívesen fogadta őket, és a birodalom keleti felének különböző részeiből kapott utánpótlástól megerősödve Aurelianus egy másik győzelmet aratott az emeszai síkon. Zénobiát saját birodalmának központjába, Palmürába űzte, ahol a város felkészült az ostromra, de miközben perzsa segítséget kértek, a rómaiak elfoglalták azt. Az Aurelianus által perbe fogott Zénobia a felkelésért tudós főtanácsadóját, Cassius Longinust hibáztatta, akit emiatt kivégeztek. Palmüra annak rendje és módja szerint megadta magát, miután azonban Aurelianus visszatért Európába, a felkelés Marcellinus – akit a császár helytartóként és hadvezérként hagyott hátra Keleten – kihívó viselkedése miatt ismét fellángolt. Eközben egy bizonyos Firmus engedetlenkedett Egyiptomban. Aurelianus a lehető legnagyobb sebességgel ismét Keleten termett, elfoglalta és kifosztotta Palmürát, Firmust pedig öngyilkosságra kényszerítette.

Most már akadálytalanul befejezhette birodalmának újraegyesítését: Galliába vonult, és eltávolította Tetricust, aki a *Campi Catalauni*in zajló csata kellős közepén megszökött saját csapataitól, és átállt a császár oldalára (274). Gall birodalma ezzel megszűnt. Tetricust fiával, valamint Zénobiával együtt arra kényszerítették, hogy a pazar római diadalmenetben díszelegjenek. A triumphust követően azonban mindhármuk életét megkímélték: az idősebb Tetricust megtették Lucania helytartójává Itália délnyugati részén, Zénobiát pedig Tiburban telepítették le egy római szenátorhoz adva feleségül. Így végezte az az asszony, akit E. Gibbon az ókori világ egyedülálló hősnőjeként csodált.

Aurelianus következő feladatául a birodalmi pénzverés újjászervezését tűzte ki maga elé, minthogy a pénz egyre növekvő leértékelése nagyban hozzájárult az árak ellenőrizhetetlen inflációjához. A kereskedelmi bizalmat valódi ezüstpénz verésével vagy a névértéknek megfelelő súlyú aranyak kibocsátásával lehetett volna helyreállítani. Ezek közül azonban egyik lépést sem tartották megvalósíthatónak, kétségtelenül amiatt, mert nem állt rendelkezésükre elegendő mennyiségű nemesfém. Mindazonáltal Aurelianus új ezüstalapú pénzei legalább jobb megjelenésűek voltak, mint azok a silány darabok, amelyeket felváltottak. Ráadásul a rajtuk levő jelek meghatározták az általuk kifejezett névértékeket, és értéküket szilárdan rögzítették aranyban.

Az ilyen óvatos intézkedések azért váltak lehetővé, mert a keleti provinciák visszaszerzése a birodalmi bevételeket szilárdabb alapokra helyezte. Felhasználva ezeket az újabb forrásokat Aurelianus véghezvihetett egyéb intézkedéseket is, amelyek a pénzügyi stabilitás visszaállítását tervezték. Minden kincstárnak való tartozást törölt, és szigorúan büntette a sikkasztókat és a besúgókat. Rómában lépéseket tett a kenyér árának ellenőrzésére, újjászervezte ingyenes osztását (örökletes alapon), és a fejadaghoz disznóhúst, olajat és sót is adott. Az élelem távolabbra szállítását is biztosította a Tiberis medrének megtisztítására és a partok rendbehozatalára tett intézkedéseivel. Itália egyéb részein lépéseket tett a parlagon fekvő földek megművelése terén – talán azzal a szándékkal, hogy csökkentse a bor árát. Az állami központosítást és szabályozást elősegítette azzal, hogy bizonyos élelmiszerekkel és szállítással foglalkozó kereskedőket hivatalos, félkatonai jellegű testületekbe tömörített.

Aurelianus fontos vallási újításokat is bevezetett. A napkultusz már régóta terjedőben volt a birodalomban, tükrözve a monoteisztikus eszméket, amelyek egyre inkább uralták a pogány kultuszokat és gondolkodást. A döntő lépést Aurelianus tette meg azáltal, hogy megalapította a Legyőzhetetlen Nap *(Sol Invictus)* tömeges és államilag erősen támogatott kultuszát; a fővárosban pompás templomot adományozott az istenségnek, amelyet az ősi modell szerint szervezett új papi *collegium*mal is ellátott. Születésnapját december 25-én kellett ünnepelni (amely végül is a napkultusz hagyatéka a kereszténységben, karácsony napjává változtatva). Aurelianus Duna-vidéki szülőföldje mélységesen ragaszkodott a Nap tiszteletéhez, és a Zénobia ellen folytatott hadjárat során maga is ellátogatott Emeszába és Palmürába, ugyanis mindkét város a naptisztelet vezető központja volt. ELAGABALUS arra törekedett, hogy Róma hagyományos kultuszait helyettesítse az emeszai naptisztelettel; Aurelianus törekvése azonban nem az volt, hogy ezeket az ősi szertartásokat felborítsa, hanem ezekhez hozzátenni szándékozott. Ily módon Sol most a római pantheon élén állt, és a főbb keleti és nyugati vonásokat egyesítette, kozmopolita, egyetemes vallássá fonta össze. Példátlan módon a napkorong megszemélyesítése került a bronzpénzek előlapjára, „Sol, a Római Birodalom ura" körirattal *(SOL DOMINVS IMPERII ROMANI)*. Maga Aurelianus pedig a napkultusz papjaként

szolgált. A kultusz gyakorlását hivatalosan előírták a hadseregben, jelképeit pedig hozzátették a katonai jelvényekhez.

274-ben Aurelianust kötelességei északra szólították, hogy elfojtsa a zavargásokat Lugdunumban és visszaverje a Raetiát megrohanó barbárokat. Törekvései azonban ismét keletre irányultak, ahol még mindig nem sikerült Mezopotámiát visszaszerezni a parthusoktól. 275 nyarán tehát útnak indult Ázsia felé. Amikor azonban októberben vagy novemberben eljutott egészen Thrákiáig – Caenophruriumba, Perinthosz és Büzantion között –, egy kisebb jelentőségű incidensnek katasztrofális hatása lett. Aurelianus bizalmas titkárát, Erost hazugságon kapta és büntetéssel fenyegette meg. Hogy bőrét mentse, Eros számos idősebb tisztet tájékoztatott arról, hogy a császár felvette őket a kivégzendők listájára, vele együtt. Amint remélte, az Aurelianus vasszigorától tartó tisztek – vagy talán bizonyos esetekben a rossz lelkiismerettől kínozva – a figyelmeztetést hitelt érdemlőnek tartották, és egyikük, egy Mucapor nevű thrák, lesújtott a császárra.

Ötéves uralkodásának eredménye mind a belső, mind pedig a külső ellenség ellen óriási volt, kivezette a római államot a birodalom felbomlásával fenyegető káoszból. Aurelianus nagyszámú és változatos vereteit Róma, Mediolanum (amelyet Ticinum váltott fel), Lugdunum (Tetricus leverése után), Küzikosz, Antiokheia (visszafoglalva Zénobiától), Siscia és Serdica pénzverdéiből bocsátották ki. Serdicában új verdét létesítettek a Daciából kitelepített lakosság és az őket védelmező hadsereg számára. Néhány, a császárnak szentelt vereten a „született isten és úr" *(DEO ET DOMINO NATO)* körirat jelenik meg. Ez a megjelölés szokatlan túlzás volt. Az azonban érthető, hogy Aurelianust más vereteken „a hadsereg helyreállítója"-ként *(RESTITVTOR EXERCITVS),* sőt „a világ helyreállítója és békéltetője"-ként *(RESTITVTOR, PACATOR ORBIS)* is ünneplik. Ő pedig elismeréssel adózott rendíthetetlen dunai honfitársai előtt, akik csapatainak magvát alkották *[VIRTVS ILLYRICI, GENIVS ILLYR(ici), PANNONIAE].*

A *Historia Augusta* feljegyzi, Aurelianust „palloskezű"-ként *(manu ad ferrum)* ismerték, és véleményét eléggé szokatlanul találóan úgy összegzi, hogy mint császár inkább nélkülözhetetlen volt, mint jó. A szenátus rettegett tőle, és azt híresztelték róla, hogy még saját feleségét, Ulpia Severinát (akinek nevében pénzeket bocsátott ki) is visszautasította, mivel „amikor megkérdezte, hogy megtarthat-e egyetlen vég bíborszínű selymet, a császár azt válaszolta: »Isten őrizzen attól, hogy egy szövet annyit érjen, mint a súlya aranyban!«"

TACITUS (275–276)

TACITUS (Marcus Claudius) (275. október vagy november – kb. 276. június) származása vitatott: ezzel csakúgy, mint uralmával kapcsolatban az írásos források némelyike – nemcsak a *Historia Augusta*, ahogy az eleve várható, hanem Eutropius és Aurelius Victor is – különösképpen félrevezető. Születési helyének az itáliai Interamnával való azonosítása minden alapot nélkülöz. Valószínűleg a Dunavidékről származott, mint oly sok császár ebben a korszakban. Az az állítás, hogy a történetíró Tacitussal való rokonságára hivatkozott volna, nem tűnik megalapozottnak. Annak a hiedelemnek pedig, miszerint császárrá kikiáltását hathónapos interregnum előzte meg, az az oka, hogy zűrzavar uralkodott uralmának tényleges időtartamával kapcsolatban. Továbbá az a megállapítás, hogy amikor Tacitus uralomra került, hetvenöt éves volt, nem egyebet, mint egy tiszteletreméltó szenátor ábrázolásának igényét takarja. Tacitus a valóságban valószínűleg jóval fiatalabb volt. Az ókori íróknak az az elképzelése, hogy trónraválasztása felélesztette a szenátori befolyást és kormányzást, hasonlóképpen sóvár, romantikus és tanulságos fikciókon alapul. Amint azt Zószimosz és Zónarasz elismerte, a gyakorlatban nem a szenátus, hanem a hadsereg kiáltotta ki: katonacsászár volt, csakúgy, mint az előtte és utána következők. Igaz azonban, hogy AURELIANUS meggyilkolásának időpontjában ő nem volt a csapatokkal, hanem a campaniai Baiaeban levő házában időzött. Megválasztása hírére birtokáról Rómába ment, hogy jelen legyen, amikor a szenátus megerősíti császári hatalmában, amelyet állítólag megfelelő szerénységgel fogadott.

Aurelianus istenné avatására vonatkozó kérését teljesítették. Tacitus érdekelve volt saját dinasztia megalapításában, mivel voltak fiai, akik örökébe léphettek; fivérét vagy féltestvérét, FLORIANUST pedig megtette praefectus praetoriónak. Ekkoriban a germánok megindították egyik legfélelmetesebb támadásukat: a frankok átkeltek a Rajnán, míg délen az alemannok és egy másik keleti germán törzs, a *Lugii* (vagy *Lugiones*, *Lygii*) a Neckar völgyén keresztül benyomultak és hasonlóképpen berontottak Galliába. Számos erődítetlen város ugyan megadta magát, Tacitus és Florianus mégis úgy döntött, hogy a birodalom keleti részén jelentkező heveny válság megoldása előbbre való, és oda indultak. Más germán csoportok ugyanis – köztük a herulok és a maiótidák (gótok a Maiótisz-tó vidékéről), akik azt állították, hogy Aurelianus kérte fel őket a perzsák elleni hadjáratának támogatására – a császár meggyilkolása után azonnal megkezdték Asia Minor elözönlését a Kaukázus felől, és délen egészen Kilikia tengerpartjáig hatoltak. Tacitus és Florianus harcba szállt velük, és az utóbbi győzelmet aratott, amelyet Tacitus a pénzein ünnepelt *[VICTORIA GOTHI(ca)],* és felvette a *Gothicus Maximus* címet.

A császár egy másik rokona, Maximinus, akit Syria provincia helytartójává nevezett ki, csak rövid ideig segédkezhetett, mert nem sokkal ezután meggyilkolták. Röviddel ezután az is nyilvánosságra került, hogy maga Tacitus is meghalt Tüanánál Kappadókiában. Két egymásnak ellentmondó magyarázat létezik halálával kapcsolatban. Az egyik változat szerint Maximinus gyilkosai végeztek vele, s Maximinus

ezután Syriából Asia Minorba vonult. A másik azt állítja, hogy Tacitus belázasodott és természetes halállal halt meg: ez olyan szokatlan jelenség a III. századi császárok között, hogy a történet akár igaz is lehet.

A Tacitus rövid uralma alatt vert pénzek a szokásos optimista hazafiasságot mutatják, gazdag és változatos formában. Egyik képmása egyedülálló módon azonosítja magával a „Vitézség"-gel *(VIRTVS).* A Napisten még mindig feltűnik a birodalmi erők támogatójaként, amint áldásra emeli kezeit az „isteni előrelátás"-t *(PROVIDENTIA DEORVM)* megszemélyesítő, két legiósjelvényt vivő istennő felé. Általában azonban a hangsúly sokkal inkább Róma ősi isteni védelmezőire esik, különösen magára *ROMA AETERNÁ*ra. Említésre méltó téma az „idők könyörületessége" *[CLEMENTIA TEMP(orum)],* amelyet a császár alakjával illusztrálnak, amint éppen Juppiter kezéből megkapja a földgolyót. Egy másik vereten pedig ugyanez a körirat váratlanul Mars alakjának társaságában jelenik meg – aki nemcsak a szokásos dárdát és pajzsot tartja, hanem a béke olajágát is.

A *Historia Augusta* bizonyos személyes sajátosságokat említ, s mindenki maga döntse el, hogy ennek az állításnak mennyi hitelt ad. „Tacitus életmódja – biztosít minket az író – mértékletes volt olyannyira, hogy egész álló nap nem ivott meg egy egész pint bort, gyakran még egy felet sem. Még a lakomákon is csupán egyetlen kakast szolgáltak fel egy malacfő és néhány tojás kíséretében. A zöldségfélék közül a salátát részesítette előnyben, abból viszont korlátlan mennyiséget engedélyezett magának, így hatalmas adagokat szervíroztak, mert azt mondogatta, hogy ezzel a bőkezű kiadással nyugodt álmát vásárolta meg... Ritkán fürdött, s idős korára annál erősebb lett. Nagy élvezetet lelt a változatos és finoman kidolgozott üvegformákban... Kedvelte a márványszobrokat."

FLORIANUS (276)

FLORIANUS (Marcus Annius Florianus) (kb. 276. április–június között) a *Historia Augustá*ban különbözőképpen szerepel: TACITUS császár fivéreként és féltestvéreként (egyazon anya fiaként). Családnevük különbözősége inkább az utóbbit teszi valószínűvé. Tacitus a praetorianus gárda praefectusává nevezte ki és aztán elvitte keletre, hogy szembeszálljon a gótokkal, akik lerohanták a félszigetet a Fekete- és Azovi-tengeren keresztül, és délen egészen Kilikiáig hatoltak. Florianus sikerrel folytatta a háborút, és elvágta a törzsek visszavonulásának útját, amikor értesült Tacitus Tüana melletti haláláról. Ekkor meg sem várva, hogy a katonák kikiáltsák vagy a szenátus megerősítse, saját magát nyilvánította császárnak. Egy röpke pillanatig úgy tűnt, hogy Florianus „államcsínye" sikeresnek bizonyult, mivel a birodalom nyugati részén működő verdék (Róma, Lugdunum, Siscia és Ticinum) pénzt bocsátottak ki az ő nevével, és ezt követően szerte a birodalomban elismerték császárnak – Syria és Egyiptom kivételével, amelyek két vagy három hét után nyíltan inkább a keleti parancsnok, PROBUS támogatójaként léptek fel. Értesülvén Probus kihívásáról, Florianus elhatározta, ellene vonul, abban a hiszemben, hogy saját erőinek számbeli fölénye döntő lesz. A seregek Tarszosz mellett kerültek szembe egymással, de Probus kitért a szabályos ütközet elől. Az összecsapás függőben maradt, Florianus európai katonáinak egészségét közben annyira aláásta a forró éghajlat, hogy elhatározták, elegük van a polgárháborúból, és valószínűleg Probus bűnrészességével (bár az utóbbit dicsőítő életrajzírók kerülnek minden olyan utalást, amely ezt alátámasztaná) meggyilkolták Florianust.

Florianus pénzverése, uralkodásának rövidségét figyelembe véve, rendkívül változatos volt. Éremmintái és köriratai különösen a katonai vitézségére összpontosítanak *[VIRTVS FLORIANI AVG(usti)],* amelyet ő is tanúsított, míg Tacitus alatt szolgált, és amelyet továbbra is megtestesített az egyesített hadsereg segítségével *[CONCORDIA MILIT(um), EXERC(itus)].* Így lett a Békehozó Mars által támogatott Florianus a „világ megbékítője" *(PACATOR ORBIS)* és a „korszak visszaállítója" *(RESTITVTOR SAECVLI).* Pénzverése azt hirdeti, hogy győzelmei örökké tartanak majd *(VICTORIA PERPETVA).* Túlságosan is optimista pénzverésének valóban különös és megkülönböztető vonása volt a stabilitásba és állandóságba való belefeledkezés: *PERPETVITAS AVG(usti), AETERNITAS AVG(usti), PAX AETERNA, SECVRITAS AVG(usti), SECVRITAS SAECVLI.* Ezek tragikusan üres és megfoghatatlan kívánságok voltak, Florianus és kinyilatkoztatott reményei pedig jöttek és eltűntek anélkül, hogy a leghalványabb befolyással lettek volna a korszak eseményeire és válságaira.

PROBUS (276–282)

PROBUS (Marcus Aurelius Equitius) (276–282) Sirmiumban született, talán 232-ben (bár ez a történetírók becslése, arra alapozva, hogy ötvenéves lehetett, amikor meghalt). Hogy apja Maximus volt-e, amint azt állítják, avagy Dalmatius, egy eladásra termelő kertész, bizonytalan; ehelyett talán alacsonyabb rangú állami hivatalnok vagy katona is lehetett.

Probus pályafutásának korai időszaka, ahogy azt a dicsőítő *Historia Augusta* ábrázolja, javarészt kitaláltnak tűnik. Ezt követően azonban a legkiemelkedőbb volt az AURELIANUS alatt szolgált hadvezérek között, s ez időben a germán határt védte az alemann betörésektől. TACITUS uralma idején magas tisztséget töltött be Szíriában és Egyiptomban – az egyik forrás szerint a keleti főparancsnok volt. Tacitus halála után Probus nem volt hajlandó elfogadni FLORIANUS megválasztását, kijelentve, hogy ő volt az, akinek Tacitus a trónt örökül hagyta; két vagy három hét múlva pedig csapatai kikiáltották császárrá. Amikor seregeik Tarszosz mellett szembekerültek egymással, Probus szabályos ütközetet kerülő taktikája sikeresen váltotta ki Florianus forróságtól sújtott katonáiból vezérük meggyilkolását és átállásukat az ellenfél táborába.

Probus Rómába vonult, ahol a szenátus megerősítette császári hatalmában. Mindvégig kínosan ügyelt arra, hogy megfelelő tiszteletet mutasson irányukban, bár

ez a kormányzati mód eléggé hihetetlennek tűnik. Bosszút álltak azokon, akik Aurelianus gyilkosai közül még életben voltak. Időközben Aurelianus halála a germánokat új támadásokra bátorította, és a germán veszedelem már Tacitus rövid uralma idején is láthatóvá vált. Probus hadvezérei legyőzték a frankokat, ő maga pedig több mint egyéves kemény hadjáratban elfogta Semnont, a lugiusok vezérét, utána azonban engedélyezte neki és népének, hogy visszatérjenek saját országukba azzal a feltétellel, hogy foglyaikat szabadon engedik, zsákmányukat pedig visszaszolgáltatják.

Probus ezután sikeres támadásokat hajtott végre további germán törzsek, a burgundok és a vandálok ellen, akik társaik segítségére siettek. Seregének létszáma alacsonyabb volt a barbárokénál, azonban ügyesen szerét ejtette, hogy csapataikat külön-külön és alaposan megverje. Hasonló feltételeket szabott, mint korábban a lugiusoknak, de amikor azok a római hadifoglyokat visszatartották, akiknek szabadon bocsátását egyébként megígérték, Probus ismét támadásba lendült, és elfogta törzsfőnöküket, Igillust, és felvette a *Germanicus* címet. A rómaiak biztosítékokat kértek és kaptak, összesen kilenc ellenséges főnök térdelt a császár lábai előtt, és tizenhatezer germánt vettek fel a hadseregbe és osztottak szét a különböző egységek között. Hatvan fontosabb galliai város szabadult fel a sikeres háborúban, és újra létrehozták az erődítéseket a Rajna túlpartján, hogy megakadályozzák az ellenségeskedés újrakezdését.

278-ban Probus egy további germán betörést vert vissza, ezúttal a vandálokét, s a pénzeken Illyricum helyreállítójaként *(RESTITVTOR ILLYRICI)* jellemeztette magát. A következő évben Keletre indult, ahonnan különböző zavargásokról érkeztek hírek. Első helyen szerepelt egy magas rangú, Julius Saturninus nevű tiszt, aki Syria provinciában bitorolta a császári bíbort, saját nevében aranypénzeket veretett Apameiában. Végül aztán vagy saját katonái gyilkolták meg, vagy Probus küldött embereket erre a feladatra. Ezután útonállók egy csapata barikádozta el magát Cremna hegyi erődjében, Isauriában (Asia Minor déli részén), és ellenálltak a hosszú és kegyetlen ostromnak, míg vezetőjüket, Lydiust (vagy Palfueriust) meg nem ölték. Az alsó-núbiai *Blemmyes* törzs Egyiptom déli határát törte át, elfoglalta Koptosz és Ptolemaisz városát, de a helytartó el tudta űzni őket.

Probus végső célja volt visszaszerezni a perzsáktól a hajdani Mesopotamia provinciát. Egyelőre azonban nem tartotta tanácsosnak feléleszteni az ellenségeskedést. Bár visszautasította ajándékaikat, úgy tűnt, hogy belenyugodott a fegyverszünetbe. Ez mind a két félnek kedvére való volt: az új perzsa király, II. Bahrám helyzete még nem erősödött meg, Probus pedig már égett a vágytól, hogy visszatérhessen Európába, ahol súlyos gondokkal kellett szembenéznie. Amint átkelt Thrákián, letelepített százezer bastarnát (szkítát) a birodalmon belül. Különösen Galliában és Germaniában volt szükség azonban jelenlétére, mivel ottlevő két parancsnoka, Proculus és Bonosus felvonta a lázadás zászlaját. A *Historia Augusta* bőbeszédű mesét költött arról, hogy kik is voltak ők és mit is csináltak. Az valószínűnek tűnik, hogy mindketten fellázadtak (talán együttműködve) Colonia Agrippinensiumban, ahol a birodalmi hadsereg parancsnoki tiszte oszlott meg köztük. Hogy Proculus, amint egy beszámoló állítja, valóban támogatásra talált-e Lugdunum polgárai között, bizonytalan. Úgy tűnik, hogy Bonosus közeli kapcsolatban állhatott a germánokkal. Röviddel ezután azonban mindkettőjüket utolérte végzete – Proculust állítólag elárulták a császárnak, Bonosus pedig öngyilkos lett, amikor a katonai helyzet számára kedvezőtlenül alakult. Egy a hispaniai Valentiából származó felirat – amelyről

Probus nevét kivakarták – szerint a zavargások erre a területre is kiterjedtek. Sőt, a birodalmi helytartó Britanniában is fellázadt; egy Victorinus nevű mauretaniait – aki ezt a személyt a császárnak figyelmébe ajánlotta, és alig várta, hogy a szégyenfoltot eltávolítsa – küldték el megbuktatására.

281 végén visszatérve Rómába Probus pompás diadalmenetet tartott, hogy mutogathassa menetében a számos és különböző jellegű legyőzött ellenséget. Most legalább felszabadult a perzsák elleni cselekvésre, és hozzáfogott, hogy ehhez sereget toborozzon. De nyilvánvalóan elszámította magát a katonáival kapcsolatban. Sok háborút harcoltak végig Rómáért, és békeidőben is keményen kellett dolgozniuk, például meg kellett tisztítaniuk a földeket az új szőlőskertek számára. Sőt, a *Historia Augusta* idézi Probust, amint kijelenti, hogy rövid időn belül nem lesz többé szükség hadseregre. Bár a forrás hitelessége általában kétségbe vonható, a birodalom pacifikálására büszke uralkodó nyilatkozata hitelt érdemlő lehet. Ez a vélemény nem kedveltette meg őt az idősebb tisztekkel, akiknek állása így veszélyben forogni látszott; ezért nem sokkal ezután a császár Sirmiumban azt a hírt kapta, hogy a hadsereg Raetiában és Noricumban CARUST, a praefectus praetoriót kiáltotta ki császárrá helyette. Probus lázadók ellen küldött különítménye elpártolt tőle, ő maga pedig, miközben ellenőrizte a földek megtisztításásnak munkálatait, kénytelen volt saját csapatai elől egy toronyban menedéket keresni, amelybe azonban betörtek, hogy megöljék.

Bár le kell számítanunk az írásos források túlzó dicsőítését – egyrészt nem volt szenátori „restauráció", másrészt pedig az uralkodása idején lezajlott felkelések nagy száma tanúskodik a helyzetről, amely betegesebb volt, mint amit beismertek –, Probus nyilvánvalóan alig volt kisebb jelentőségű katonai uralkodó, mint dunai honfitársa, Aurelianus, akinek a széthasadt birodalom helyreállítására tett erőfeszítéseit olyan hatásosan folytatta. Programjáról és eredményeiről alkotott saját véleménye kifejezően jelenik meg a pénzeken. A korábbi korszakokhoz hasonlóan most is hangsúlyt helyeztek a csapatok közötti remélt egyetértésre *[CONCORD(ia) MILIT(um)]* és a béke új aranykorára *[FELICIA TEMPORA]*, amelyet a császár uralma hozott, aki a „földkerekség helyreállítója" *[RESTITVT(or) ORBIS]*. A Probus által kibocsátott pénzek és emlékérmek leginkább figyelemre méltó sajátossága az előlap típusainak rendkívüli változatossága, amelyek a császár sok különböző képmását és titulatúrájának számos variációját mutatják, így jelezve a császári személyi kultusz új terjedését.

CARUS (282–283)

CARUS (Marcus Aurelius Numerius[?]) (282. szeptember körül–283. december[?]) származása bizonytalan: a *Historia Augusta* különféle feltevést említ. A legvalószínűbbnek azonban az tűnik, hogy a Gallia déli részén levő Narbóból jött. 276-ban PROBUS megtette praefectus praetoriónak. Hat évvel később azonban, míg a császár perzsa hadjáratához csapatokat gyűjtött Raetiában és Noricumban, a katonák felruházták a császári bíborral, állítólagos tiltakozása ellenére. Az ellene küldött erő megtagadta az engedelmességet, Probust pedig saját csapatai gyilkolták meg. A *Historia Augustá*nak azt a kijelentését, miszerint Carus keze nem volt benne a dologban, kétkedéssel kell fogadnunk.

Probus halálának hírére küldöttséget menesztett a szenátushoz, hogy bejelentse, a hadsereg őt választotta meg. Ezt a döntést, hogy megválasztását kész tényként közölte anélkül, hogy a szenátus formális jóváhagyását kérte volna, hanyagnak és hagyományellenesnek tartották. A bejelentés mutatta az utat egy olyan korba, amelyben az önkény teljes mértékben leplezetlenül mutatkozik majd meg. Carus azonban tanácsosnak látta javasolni vagy elismerni elődjének istenné avatását. Ezután megtette azokat a lépéseket, amelyeket saját dinasztiájának megalapítása érdekében tehetett. Elődei gyakran tettek hasonló erőfeszítéseket; Carusnak azonban, a legtöbbjükkel ellentétben, szerencsés módon volt két felnőtt korú fia, akiket segítségül hívhatott a birodalom kormányzásához és háborúinak megvívásához. Először kettejük közül az idősebbik, CARINUS, majd öccse, NUMERIANUS vette fel a Caesar és a *Princeps Iuventutis* címeket.

Uralkodása első válságát a szarmaták és a kvádok betörése okozta, akik átkeltek a Dunán és feldúlták Pannoniát. Carus azonnal – Rómában látogatást sem téve – útnak indult, hogy visszaverje őket. Súlyos csapást mért rájuk. Megölt nem kevesebb mint tizenhatezer főt az ellenségből (ez talán kissé eltúlzott szám), és foglyul ejtett húszezer férfit és nőt. A Numerianus által később kibocsátott egyik pénzen megjelennek a kvád foglyok, valamint Carus Numerianusszal harci kocsin, *TRIVNFV(s)* [triumphus] *QVADOR(um)* körirattal. Az események után egy évvel Carus ismét magával vitte Numerianust, bátyját pedig a nyugati rész felügyeletével bízva meg, és útnak indult Ázsia irányába, hogy végrehajtsa Probus tervét, nevezetesen Mesopotamia provincia visszaszerzését. Ez a vállalkozás volt – amint kijelentette – alapvető törekvése; azért lépett trónra, hogy a perzsákat tönkreverje. A kilátások ígéretesek voltak, a perzsa királyt, II. Bahrámot ugyanis lekötötte a fivérével, Hormizddal folytatott belső küzdelem. Küzikosz pénzverdéje üdvözli Carus és Numerianus megérkezését *(ADVENTVS)* keletre tartó útjuk során. 283-ban ellenállás nélkül bejutott Mezopotámiába, és a császár győzelmet aratott a perzsák fölött. Először a Tigris melletti Szeleukeiát foglalta el, azután magát a királyi székhelyet, Ktésziphónt. Róma mezopotámiai provinciáját annak rendje és módja szerint visszafoglalták, és Carus felvette a *Persicus Maximus* címet, idősebb fiát pedig Augustus rangra emelte.

Ezután – a siker kiaknázásaképpen – azt tervezte, hogy még mélyebben hatol be a perzsa területekre, amelyre praefectus praetoriója, Arrius Aper buzdította. Július vége felé azonban, Ktésziphóntól nem messze, egy éjszaka Carust halva találták sátrában. Heves égiháború volt, és néhányan azt állították, hogy villám ölte meg – Aurelius Victor és Festus szerint ez isteni büntetés volt, amiért megpróbálta átlépni a siker korlátait. Mások úgy hitték, hogy betegségnek esett áldozatul. Halála azonban sokkal inkább Aper műve lehetett, aki Numerianus apósa volt, és nagyobb jövőt látott maga előtt, ha a fiatalember apját elteszi láb alól.

A *Historia Augusta* szerint Carusról „egyesek azt mondják, hogy közepes képességű ember volt, akit azonban inkább a jó, mint a rossz császárok közé kell sorolni." Másutt azonban ugyanez az író „jó császárnak" nevezi. Katonai eredményei egy esztendőnél alig hosszabb uralma alatt mindenképpen figyelemre méltóak voltak.

CARINUS (283–285)

CARINUS (Marcus Aurelius) (társcsászár, 283. december [?]–285 eleje) Carus idősebb fia volt, aki miután 282-ben felvette a bíbort, őt Caesar rangra emelte. Decemberben vagy januárban apja és öccse, NUMERIANUS elindult megküzdeni a perzsákkal. Carinust Rómában hagyták egy gondosan kiválasztott tanácsadói testülettel egyetemben, hogy a birodalom nyugati részének ügyeit intézze. A század több korábbi fiatalkorú Caesarjával ellentétben őt *Imperator*ként üdvözölték, a nevében kibocsátott pénzeken pedig babérkoszorúval a fején ábrázolják; apja perzsa győzelmeinek nyomán 283-ban Augustusszá és Carus társcsászárává választották. A Lugdunumban kibocsátott békét ünneplő érméken együtt jelenik meg arcképük.

Amikor Carus meghalt, két fia minden ellenvetés nélkül együtt foglalta el a trónt: Carinus a birodalom nyugati részén, Numerianus pedig a keleti felében. Numerianus hamarosan hazafelé kezdett vonulni, 284 őszén azonban gyanús körülmények között halálát lelte. Az ő keleti hadserege nem volt hajlandó Carinust egyedüli uralkodóként elfogadni, és ehelyett a vezérkarból egy idősebb tisztet kiáltott ki, Dioclest, aki jövendő nevén (DIOCLETIANUS) jóval ismertebb.

Ezalatt Carinus nyilvánosságra hozta a germánok és britek fölött aratott katonai győzelmeinek hírét, és felvette a *Germanicus Maximus* és a *Britannicus Maximus* címet. Mégsem volt abban a helyzetben, hogy azonnal szembeszálhasson Diocletianusszal, mert egy másik parancsnok, Marcus Aurelius Julianus, Venetia helytartója fölkelt ellene a Duna-vidéken. Ellenőrzése alá vonta Siscia pénzverdéjét, és pénzeket veretett, amelyeken felvette az Augustus címet, a két Pannoniát pedig sajátjának nyilvánította *[PANNONIAE AVG(usti)]* és hagyományosan ígéretet tett a szabadságra mindenkinek *(LIBERTAS PVBLICA)*. 285 eleje táján azonban Carinus dél felé vonulva Verona szomszédságában szétzúzta és átvette csapatait. Most már szabad keze volt Diocletianusszal szemben, és a rivális seregek a dunai Margum mellett ütköztek meg egymással. Ádáz küzdelem folyt, amikor azonban úgy tűnt, hogy

Carinus vívja ki a győzelmet, egyik saját idősebb tisztje gyilkolta meg, serege pedig átállt Diocletianushoz.

A közvélemény azt tartotta, hogy a férfi, aki megölte, csak bosszút állt, mert Carinus elcsábította a feleségét. Ez képezi az írásos hagyomány egy részét, amely rendkívül ellenséges volt Carinusszal szemben. Egyetlen kedvezőtlen történet sem elég túlzó (vagy jelentéktelen) ahhoz, hogy a *Historia Augusta* mellőzze. „Fürdővizét mindig hóval hűtötték... Városi praefectussá egyik ajtónállóját tette meg – ennél közönségesebb cselekedetet senki sem tudna kieszelni vagy elmondani... Carinus volt a legmocskosabb ember, házasságtörő és az ifjak megrontója (szégyellem elmondani, amit Onesimus leírt), élvezeteiben még az azonos neműeket sem kímélte... Összesen kilenc feleséget »nyűtt el« házasságai és válásai során, néhányat közülük még állapotosan taszított el."

Akármi is az igazság, a pénzei egyetlen feleséget tüntetnek ki: ő Magnia Urbica, aki Carinus felesége lehetett, minthogy az érméken az ő társaságában jelenik meg. Uralmának vége felé családja három istenné avatott tagjának nevében is bocsátott ki pénzeket: Carus, Numerianus és egy Nigrinianus nevű fiú, akit egy felirat Carus unokájának nevez, vagyis lehetett akár Carinus, akár Numerianus fia is. Carinus nyilvánvalóan igyekezett népszerűsíteni az új császári házat.

Uralmának utolsó szakaszát, amikor már sokasodtak a viharfelhők, olyan érmetípusok jellemzik, amelyeken a hangsúly hagyományosan a csapatok hűségére és a békére helyeződik, amit a katonák voltak hivatva biztosítani. Tele van még egy jótékony császári program más jellemzőivel is – erre különösen szükség volt, mivel 283-ban Róma hatalmas területeit rendkívül pusztító tűzvész emésztette el. Mekkora viszonylagos jelentőséget kell tulajdonítanunk egyrészt kedvező önreklámozásának, másrészt pedig az epés írásos hagyománynak? Látnunk kell, hogy az utóbbit Diocletianus dinasztiája sugalmazta, amely megbuktatta őt és ezért elfogult volt; a hagyományokat azonban alátámasztja – legalábbis bizonyos tekintetben – az a tény, hogy amikor Numerianust holtan találták, katonái rendkívüli módon vonakodtak elismerni Carinus fennhatóságát.

NUMERIANUS (283–284)

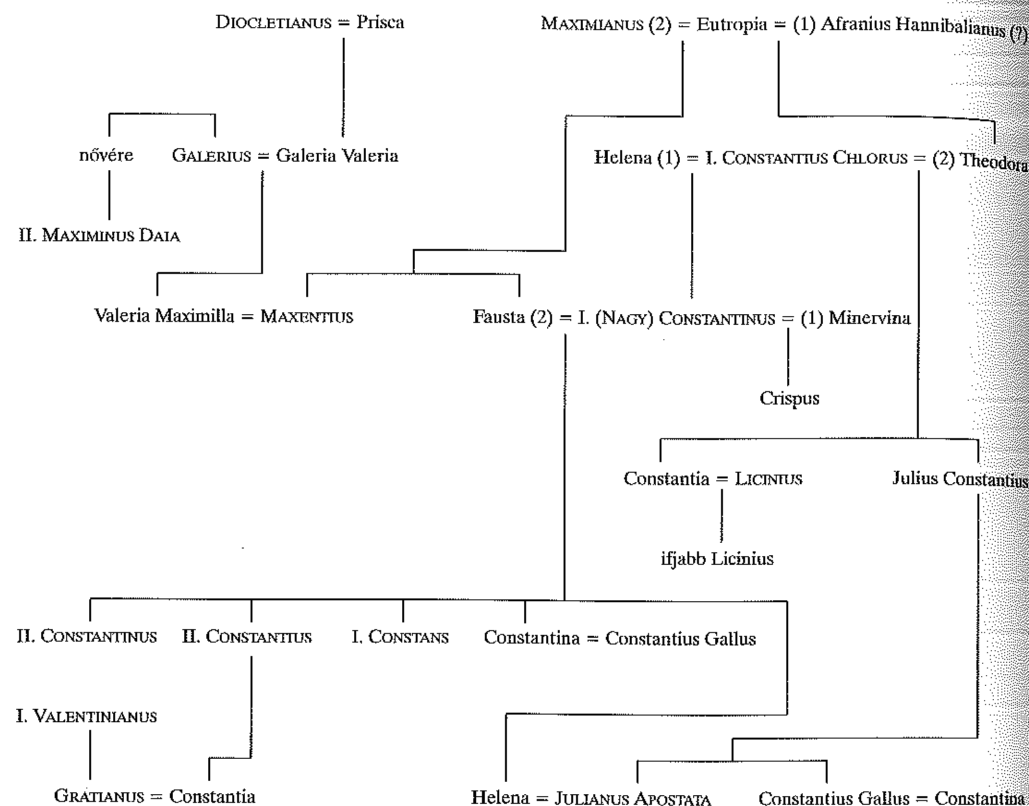
NUMERIANUS (Marcus Aurelius Numerius Numerianus) (társcsászár, 283. július körül–284. november) CARUS ifjabbik fia volt, aki Caesar és *Princeps Iuventutis* rangra emelkedett nagyon hamar, esetleg rögtön azután, hogy bátyja, CARINUS ugyanebben a megtiszteltetésben részesült 282-ben. Carus Numerianust, nem pedig Carinust vitte magával a perzsák elleni hadjáratára, és miután győzelmet arattak, az ifjú engedélyt kapott, hogy részt vegyen apja *Imperator*ként való köszöntésén.

Amikor Carus meghalt, Numerianus követte a trónon Carinus társaként (akit még apja életében társ-Augustusnak neveztek ki). Bár néhány pénzen Numerianus az ifjúkori *Princeps Iuventutis* címmel jelenik meg, másokon a két uralkodó közös és egyforma képmása jelenik meg, egy Numerianust konzulként – keleti stílusú, pompás udvari ruhában – ábrázoló bronzérem egy olyan jelenetet mutat be, amelyben a társcsászárok egymás mellett szónoklatot tartanak csapataiknak *[ADLOCVTIO AVGG(ustorum)]*, bár a valóságban többszáz mérföldre voltak egymástól. Numerianus először megkísérelte folytatni a perzsa háborút praefectus praetoriója, Arrius Aper irányítása alatt, bár az utóbbit azzal gyanúsították, hogy felelős volt Carus haláláért. Zónarasz azonban feljegyzi, hogy Numerianus katonai erőfeszítéseit nem koronázta siker; az érmen megjelenő „a világ megbékéltetője" (*PACATOR ORBIS)* cím csupán sóvár vágyat tükröz. A tény az volt, hogy a háborúskodás hidegen hagyta; így tehát hazafelé indult Asia Minoron keresztül.

A *Historia Augusta* más forrásokhoz hasonlóan megörökíti a történetet. Numerianus – még mindig Aper társaságában – elért Nikomédeia szomszédságába, ahol szembetegségtől kezdett el szenvedni – olyan fajta betegség, tudjuk meg, amely a kimerültségéből adódott, mivel szinte alig aludt; hordszéken kezdték el szállítani. Ekkor Aper meggyilkolta. Néhány nap után azonban a katonák ismét kérdezősködtek a császár egészségi állapotáról, mire Aper azt válaszolta, Numerianus azért nem jelenhet meg a nyilvánosság előtt, mert óvnia kell meggyengült szemét a széltől és a naptól. Végül azonban hullájának bűze leleplezte, hogy mi történt. Aper remélte, hogy Numerianus halálát természetes okokkal fogják magyarázni, és majd ő maga kerülhet a megüresedett trónra. A csapatok azonban más véleményen voltak; nem kedvelték azonban Carinust sem (bár ő azonnal istenné avattatta halott öccsét), és DIOCLETIANUST választották meg, aki rögtön megvádolta Apert a gyilkossággal, és saját kezével sújtott le rá.

A *Historia* szerint a fiatal Numerianust képességei nem fegyverezték föl a császári hivatal betöltésére, különösen a III. század végének sokat követelő időszakában nem; érdeklődése ugyanis elsősorban irodalmi jellegű volt. Szónoki tehetsége és írott beszédei csodálatot keltettek. Elismert költő volt, az emberek szerint egy sorba állítható volt a korszak vezető költőjével, Olympius Nemesianusszal, akinek „A vadászatról" (*Cynegetica*) című műve – 325 sor fennmaradt belőle – Carinus és Numerianus társuralma idején keletkezett, és benne egy helyen a költő ígéretet tesz egy, a császári fivérek tetteit megörökítő hősköltemény megírására.

Tetrarchák és Constantinus-ház

DIOCLETIANUS (284–305)

DIOCLETIANUS (284–305; 286-tól társcsászár), eredeti nevén Diocles, 240 táján született szegény dalmatiai családban, Diocleában. Mint katona egyre magasabbra emelkedett a hierarchiában, mígnem NUMERIANUS megtette a császári udvarhoz tartozó elit tiszti „kadétegység", az „udvari testőrök", a *protectores domestici* parancsnokává. 284-ben Nikomédeia mellett a katonák őt választották ki, hogy megbosszulja Numerianus halálát, amit meg is tett: megölte a fiatal császár meggyilkolásával gyanúsított praefectus praetoriót, Apert.

A császárként üdvözölt Diocletianus – ettől kezdve így nevezték, és felvette még a Gaius Aurelius Valerius neveket – Európába vonult és 285. április 1. táján Margum mellett legyőzte Numerianus bátyját, CARINUSt. Bár megtartotta hivatalában Carinus praefectus praetorióját, Aristobulust, saját bajtársát, MAXIMIANUSt nevezte ki Caesarnak, a következő évben pedig teljes jogú társcsászárrá tette, Augustus rangban. Ezután Diocletianus számára a határvidéki háborúk évei következtek, először Moesiában és Pannoniában, ahol 286 körül megszerezte a *Germanicus Maximus* címet. 289-ben és 292-ben a szarmatákkal harcolt, majd a szaracénok, egy Sínai-félszigeti arab törzs ellen vonult, amely 290-ben Szíriát kezdte támadni.

293-ban Diocletianus *tetrarchiá*vá változtatta a dualista rendszert, s ez már az érdemeken nyugvó kormányzást jelentette, két Augustus (ő maga és Maximianus) és két Caesar társuralmával. Ez a két Caesar a szintén Duna-vidékről származó I. CONSTANTIUS és GALERIUS volt, akik ifjabb társakként szolgáltak Maximianus (a nyugati részen) és Diocletianus (a keleti részen) mellett. A *tetrarchá*k mindegyikének saját fővárosa volt, amelyeket pompás épületekkel díszítettek. Korábban persze többször felosztották már uralkodók a birodalmat egymás között, de ez a mostani rendezés sokkal átgondoltabb és távolabbra ható volt, Diocletianus pedig egyenesen az örökkévalóságnak szánta. Úgy tervezték, hogy a katonai követelményeket kielégítse, és ha eljön az ideje, biztosítsa a császári hivatal együttes öröklésének szabályos folyamatát. Miközben megnőtt az uralkodó személyek száma, a birodalom formálisan nem oszlott fel, hanem megtartotta alkotmányjogi egységét. Mind a négy férfi nevében zajlott a törvényhozás, és mindkét Caesar engedelmességgel tartozott mind a két Augustusnak.

Diocletianus leverte Domitius Domitianus és Achilleus felkelését 296 körül Egyiptomban, helyettese, Galerius pedig kezdeti meghátrálás után győzedelmeskedett a perzsák fölött. 303-ban Diocletianus először látogatott Rómába, hogy megünnepelje uralkodásának huszadik évfordulóját. A következő évben elszenvedett súlyos betegség után, 305. május elsején eddig példátlan módon lemondott a trónról, és rábírta a vonakodó Maximianust is, hogy hasonlóképpen cselekedjen. Visszavonultságának színhelyéről, a dalmatiai Salonaeból 308-ban átmenetileg visszatért a politika porondjára, hogy a carnuntumi császártalálkozón segítsen Galeriusnak

helyreállítani a rendet a viszálykodó uralkodók között. Ezt követően ismét visszavonult Salonaeba, ahol 316-ban meghalt, elszomorodva a tetrarchia rendszerének összeomlása láttán, amelyet pedig oly aprólékos gonddal alapított meg.

Más tekintetben azonban igazán impozáns örökséget hagyott maga után, mert AUGUSTUS óta ő volt a legkiemelkedőbb császári szervező. Egyik reformja a provinciák számának megkétszerezése volt, ötvenről százra. Ennek célja az volt, hogy ezeknek a viszonylag kis területeknek a helytartói – amely tisztségeket nem különítették el teljesen a katonai felügyelettől – a szükséges tartalékok híján ne tudjanak fellázadni. Itália is része volt ennek a rendszernek. Egy másik újítás ezen provinciák tizenhárom nagyobb egységbe való csoportosítása, amelyeket *dioecesis*nek neveztek. Ezek helytartói és katonai parancsnoki tisztséget betöltő elöljárói *(vicarius)* a négy praefectus praetorio alá tartoztak (egy-egy minden tetrarchához), akik az Augustusok és Caesarok legfontosabb helyettesei lettek a birodalom polgári, pénzügyi és jogi igazgatásában.

Diocletianus elnökölt a birodalom teljes katonai szervezetének átszervezése fölött is. A hadsereget két nagy részre osztották. Az egyik volt a mozgó szárazföldi hadsereg, a *comitatenses*, „a kíséret katonái". Négy ilyen mozgó hadsereg volt, minden uralkodónak egy, gyalogosokból és különösen erős lovasságból, benne az új lovasgárdával vagy kísérettel, a *scholae palatinae*val. Ez utóbbi felállításával a praetorianus gárda jelentősége alig haladta meg egy nagyvárosi helyőrségét. A hadseregek másik részét a határvédő csapatok képezték, amelyek később *limitanei* („határon lévő férfiak") vagy *riparienses* („folyópartokon lévő férfiak") néven váltak ismertté. Ezeknek az újonnan megerősített erődítmények felett őrködő alakulatoknak az utánpótlását a besorozott római polgárok évenkénti behívásával tartották fenn. Számos germán harcost, Asia Minor hegylakóit, valamint más harcias vérmérsékletű vagy különleges jártassággal bíró barbár törzseket is alkalmaztak a határvédő egységeknél. Diocletianus figyelmet fordított a flották bővítésére is.

Annak érdekében, hogy fizetni tudja ezt a hatalmas katonai szervezetet, amelynek létszáma félmillióra vagy még többre rúgott – nagy ugrás a korábbi századokhoz képest! –, Diocletianus kénytelen volt óriási adókat kivetni a polgári lakosságra. Olyannyira fölemelte a készpénzfizetés összegét és a természetbeni beszolgáltatások mennyiségét, amennyire csak engedték a római világ tartalékai. Ugyanakkor megpróbálta biztosítani, hogy ezeket a terheket olyan egyenlően osszák el, amennyire csak lehet. Ez irányú fontosabb törekvéseinek egyike egy rendelet kibocsátása volt 301-ben, amely rögzítette minden eladható termék árát és a szállítás költségeit, meghatározta minden munkás fizetésének a maximumát, szerte a birodalomban. Ez a rendelet, amely az ókorból fennmaradt legfontosabb gazdasági dokumentumban maradt meg, valami teljesen új volt a római birodalom történetében, bár sokkal kisebb jelentőségű törekvéseket időről időre némely görög városállam is megvalósított.

Mivel azonban Diocletianus és kollégái nem ellenőrizték a termelés és fogyasztás értékeit és szintjét, lehetetlen volt keresztülvinni a rendelet érvényre juttatását. Ami történt, az az élelmiszerek és egyéb áruk eltűnése volt a piacról, és az infláció, amely már oly régóta és olyan katasztrofálisan sújtotta a birodalmat, most folytatta ellenőrizhetetlen menetét. A tendencia megállítását már 294 körül megkísérelte Diocletianus, amikor radikális pénzreformot vezetett be, és ez az új és szilárd pénznem adta a rendelet kereteit. Nem állt azonban rendelkezésére kellő mennyiségű rúdarany és ezüst, amelyre szüksége volt egyik oldalon az arany- és ezüstpénzek, a

másik oldalon a névértéken szereplő fémveretek közötti viszony stabilizálásához, az árak tehát a későbbi leértékelésekkel folytatták vészesen meredek emelkedésüket.

Mindazonáltal Diocletianus újabb kísérletet tett az adófizetők sorsának enyhítésére. A megelőző évtizedekben komolyan sújtotta őket a császári kincstár követeléseinek szabálytalan váratlansága és kiszámíthatatlansága. Az állapot orvoslása érdekében az egész adószedés rendszerét eddig példátlanul rendszerezett alapokra helyezték: a császári követelmények új és módosított közleményének kibocsátását kezdte meg a négy praefectus praetorio minden évben. Mint a múltban, az adózás rendszere továbbra is túlnyomórészt a mezőgazdaságon alapult. Most azonban első ízben változókat adtak meg: a talaj egyenetlen minőségét és a termést figyelembe vették az adó kivetésében. Ez az új rendszer, minden tisztességes célja ellenére, elnyomó vonásokat foglalt magában, mivel súlyt helyezett arra a már létező folyamatra, amely kényszerítette a lakosságot, hogy pontosan ott maradjon dolgozni, ahol eddig élt, ahol jelenlétét nyilvántartásba vették, és ez a kényszer egyik nemzedékről a másikra is öröklődött. A nagybirtokok bérlői szinte röghöz kötött viszonyban találták magukat, és így volt ez a nem mezőgazdasághoz tartozó egyesületek, testületek és az igazgatás bármely területén dolgozó alkalmazottak esetében is. Így, papíron ugyan, totalitárius államot hoztak létre – a gyakorlatban azonban nem volt esélye ilyen tömegű szabály és tilalom teljes mértékű végrehajtásának.

Mindezek a kényszerítő intézkedések a készletek növelését célozták, hogy a nagymértékben felduzzasztott hadsereget fizetni tudják. Az uralkodóknak belső vetélytársakkal és külső ellenségekkel gyakran egyidejűleg kellett megküzdeniük. A császári propaganda az előbbi esetről nyíltan semmit sem árult el, mivel a katonákról látszólag feltételezték, hogy lojálisak. Az érméken megjelenő motívumok és feliratok azonban az idegen ellenség fölött aratott győzelemről szóltak – szüntelenül sujkolva az uralkodó mint diadalmas katonai vezető szerepét. Diocletianus és Maximianus új, hatalmas, emberfeletti szintre emelkedett, tekintélyt szerezve *Iovius* és *Herculius* nevek alatt: azaz így azt gondolhatták róluk, hogy Juppiter és Hercules különleges védelmét és barátságát élvezik (lásd még MAXIMIANUSnál). Sőt, ez a felmagasztalás tükröződött az udvari szertartásokban is, ami a korábbi római idők egyszerűbb gyakorlatától messze eltávolodott, bonyolult rendje alakult ki, s szellemében közelebb állt Perzsia szokásaihoz.

Az örök római állam azonban elegendő dicsőítésben részesült, és pénzek milliói ünnepelték a római nép géniuszát *(GENIVS POPVLI ROMANI)*. A hagyományos hazafias érzelmekre való hatás elérésére Diocletianus Caesar-társa, Galerius biztatására visszatért a keresztények zaklatásának jól bevált módszeréhez – amelyet már négy évtizede szüneteltettek – annak ellenére, hogy saját felesége, Prisca is ezt a hitet vallotta. Mint még korábban soha, a 303-ban kezdődött nagy üldözés célja a kereszténység teljes kiirtása volt: ez halálos küzdelem volt a régi és az új világrend között. Diocletianus első rendelete betiltotta a keresztények minden gyülekezését istentisztelet céljából, és megparancsolta, hogy templomaikat és szent könyveiket semmisítsék meg. Ezután két további rendelet a keleti provinciákban előírta, hogy a papságot, hacsak nem áldoz a pogány isteneknek, le kell tartóztatni. 304-ben egy negyedik kiáltvány kiterjesztette a három korábbi rendelet alkalmazását minden keresztényre.

Diocletianus uralmának kezdetén újjáépítette a Forum Romanum melletti Curiát – a szenátus épületét –, amely a 283-as tűzvészben súlyosan megrongálódott. Fennmaradt részei szerint újjáépítésekor szorosan követték az építmény korábbi

változatának hagyományos vonalait és arányait. Belső tere egyszerű derékszögű csarnok volt kazettás famennyezettel, minden oldalon alacsony lépcsőkkel, amelyek ülőhelyül szolgáltak a szenátoroknak. A dísztelen, sima, hatalmas ablakokkal megvilágított falak érdekes kontrasztot alkottak az alsóbb szinten elhelyezkedő, finoman kidolgozott, oszlopokkal ellátott fülkékkel és a padlót borító gazdag, sokszínű márványborítással.

Diocletianus első főhadiszállását nem Rómában, hanem a bithüniai Nikomédeiában állította fel. Nagyszabású építési tervének csak nagyon kevés nyoma maradt fenn. Kissé többet mondhatunk Antiokheia általa megvalósított rekonstrukciójáról, ahol a tetrarchia megszervezése után felépítette rezidenciáját, és új fővárost hozott létre templomokkal, magtárakkal, fürdőkkel, stadionnal, fegyverkészítő üzemmel. Egy fél évszázaddal korábban épült erőd keretei között kibővítette és befejezte a császári palota építését; Libaniosz leírja ezt a négy, oszlopokkal szegélyezett úttal átszelt palotanegyedet. Diocletianus Antiokheiája most mélyen az Orontész hordaléka alatt fekszik. Terjedelmes romok maradtak fenn viszont a Salonae melletti Spalatumban lévő palotából, ahova lemondása után vonult vissza. A polgári és katonai építészetnek ez a nevezetes ötvözete egyesítette egy császári rezidencia nyilvános helyiségeit, egy hatalmas dalmatiai villa vagy főparancsnoki szállás személyes lakhelyét és a kifelé zárt erődítmények védelmét, amelyet négy- és nyolcszögű tornyokkal erősített falak határolnak. Az egész komplexum tervezése szigorúan szimmetrikus, tengelye egy, az oszlopos udvaron vagy *atrium*on (ennek keleti felében a császár belül kör alakú, kívül nyolcszögletes *mausoleum*a állt) keresztül a boltozatos és apszisos előcsarnokig húzódó út volt. Ez az előcsarnok a trónterembe vagy az audiencia csarnokába *(Aula Palatina)* vezetett, amelynek háromfülkés, oszlopos, a Dicsőítés nyeregtetős timpanonjával koronázott homlokzata ma is látható. A középső oszlopok fölött „lebeg" egy boltív, amely alatt a felékszerezett és dicsfénnyel övezett néhai császár jelenik meg, mintha az égbolt keretezné, hogy fogadja az összegyűlt hatalmas tömeg hódolatát. Az audiencia csarnokának déli kapuja egyenesen az Adriai-tengerre nézett. A déli homlokzat két négyzetes alaprajzú toronnyal közrevett falfelületét hatalmas, lodzsás fedett folyosó töri meg. A folyosó negyvenkét boltíves ablaka között gyámköveken féloszlopok állnak – szíriai divat szerint.

MAXIMIANUS (286–305, 307–308)

MAXIMIANUS (társcsászár, 286–305 és 307–308) egy Sirmium mellett élő földműves családból származott. 240 táján született, 310-ben halt meg. Alig vagy egyáltalán nem részesült oktatásban, azonban kiválóan teljesítette szolgálatát AURELIANUS seregeiben, a Dunánál, az Eufrátesznél és a Rajnánál, majd Britanniában. PROBUS alatt folytatódott sikeres katonai pályafutása. Barátságos viszonyban volt honfitársával, DIOCLETIANUSszal, aki CARINUS fölött 285-ben aratott győzelme után két héttel Caesarrá nevezte ki őt. Ekkor Maximianus fölvette a Marcus Aurelius Valerius nevet. Valószínűleg ugyanekkor vette fel Diocletianus és Maximianus a *Iovius* és *Herculius* címeket, ezzel is kiemelve, hogy a legfőbb ellenőrzője a világnak (Iovius), és hogy a tettek embere (Herculius).

Maximianus kinevezését sürgette egy galliai esemény. A betörő barbárok és a római adószedők által otthonaikból elűzött, hontalanok vagy *bagaudák* néven ismert katonaszökevényekből álló bandák gerillaháborúba kezdtek két főnök, Aelianus és Amandus vezetésével, akik még császárnak is kikiáltották magukat. 286 tavaszára kisebb összecsapások során Maximianus sikerrel morzsolta föl ezeket a martalócokat, és röviddel ezután, Diocletianus kezdeményezésére, csapatai Augustusszá léptették elő.

Bár ekkor még nem létezett hivatalos földrajzi elhatárolás a két társcsászár között, Maximianus a birodalom nyugati részén maradt. A következő években többször is harcolt a germán határvidéken. 286-ban és 287-ben vissza kellett vernie az alemannok és a burgundok betöréseit a Felső-Rajna-vidéken. Ezután CARAUSIUS, flottájának parancsnoka Gesoriacumnál független Augustus-ként önállósította magát, és a flottát a Csatornán keresztül Britanniába szállította. Maximianus megtámadta a bitorlót, de súlyos vereséget szenvedett, és egy időre bele kellett törődnie Carausius önállóságába. 291-ben találkozott és tárgyalt Diocletianusszal Mediolanumban.

A tetrarchia 293-as megalapításával (lásd DIOCLETIANUS) Maximianus hatáskörébe került Itália – Mediolanumban állította fel székhelyét –, Szicília, Hispania és Africa, ahol Karthágóban új pénzverdét létesített 296–97-ben. Az egykori praefectus praetorio, I. CONSTANTIUS CHLORUS lett Caesarja, aki már feleségül vette Maximianus mostohalányát, Theodorát. Mialatt Constantius a britanniai szakadár rendszert fojtotta vérbe, Maximanus egy dunai hadsereget irányított Galliába, hogy felügyeljenek a germán határra; 297-ben azonban keletre, a dunai provinciákba vonult, ahol fontos győzelmet aratott a karpok fölött. Még ugyanabban az évben kénytelen volt Afrika északi részére indulni, hogy egy *Quinquegentanei* néven ismert mauretaniai törzzsel, akik áthatoltak a numidiai határon, megküzdjön. Miután legyőzte őket, megerősítette Africa határvédelmét, Mauretaniától egészen Libüáig.

A keresztények üldözését (amelyben a négy uralkodó megállapodott) 303-ban Maximianus Africában különös szigorúsággal hajtotta végre. Ezen év késő őszén Diocletianus és ő Rómába mentek, hogy előrehozva megünnepeljék Diocletianus

bíborba öltöztetésének huszadik évfordulóját, egy hónapig tartó ünnepségek felett elnökölve. Amikor azonban 304 elején Diocletianus eldöntötte, hogy mindkettőjüknek egyidejűleg le kell mondaniuk, Maximianus nagyon nem akart egyetérteni vele. Végül azonban beleegyezett, hogy a Capitoliumi Juppiter templomában megesküdjön arra, le fogja tenni a hatalmat, miután megünnepelték 305-ben az ő huszadik évfordulóját. Ez év május elsején mindkét Augustus hivatalosan leköszönt hivataláról: egyikük Nikomédeiában, másikuk Mediolanumban végezte el a lemondási szertartásokat, és visszavonultak saját vidéki palotájukba. A nekik szentelt pénzeken mindkettőjük új státuszát ünnepli mint a „legboldogabb szenior (idősebb) császár" *[FELICISSIMO SEN(iori) AUG(usto)]*.

Maximianus első uralkodása idején, amelynek ugyan hivatalosan véget vetettek, rendkívül fontos építészeti alkotások születtek. Amikor 298-ban, trónralépése óta először, Rómába érkezett, példa nélkül álló, fényűző fürdő építésébe kezdett a Viminalis dombtól északra eső, kiemelkedő területen. A munkálatokat 305 táján fejezték be. A Diocletianus fürdői nevet viselő épületegyüttes konstrukciója követte Caracalla fürdőinek általános tervét, a hatalmas központi tömböt azonban sokkal zártabbra tervezték, és rálátás nyílt az egész hosszanti tengelyre. Míg a fürdő külseje egyszerű kőművesmunkával épült, addig a belső terek gazdagon megmunkáltak. Ma meg lehet csodálni a hidegvizes terem (*frigidarium*) hatalmas hármas boltozatának grandiózus egyszerűségét, amelyet később Michelangelo tervei alapján a Santa Maria degli Angeli-templommá alakítottak át. A templom homlokzatát Maximianus keresztboltozattal ellátott melegvizes termének *(caldarium)* egyik boltíve adta, amely a CARACALLA-féle épületnek kupolás rotundáját váltotta fel. Diocletianus fürdőinek további fontos részei maradtak fenn a Museo Nazionale Romano delle Terme épületében. Ezek között találhatók a kidolgozott oszlopos fülkék maradványai, amelyek az úszómedencéhez nyíló frigidarium elejét alkották csakúgy, mint a kerítés falának nagyobb fülkéi. A kerítés sarkaiban levő rotundák egyike ma a San Bernardo-templom.

Róma díszítése ellenére a tényleges hatalmi központ Itáliában észak felé, a Pó völgyébe helyeződött át. Mediolanum, ahol Maximianus a székhelyét létrehozta, az európai nyugat legfontosabb politikai-katonai központjává vált és maradt is hosszú időre. Ausonius, a IV. század második felének udvari költője utal olyan épületekre, amelyeket Maximianus a városban épített vagy bővített, beleértve a színházat, a cirkuszt, a palotát, a fürdő épületét és a pénzverdét. Ebből a pompából csak nagyon kevés maradt fönn, mivel a középkori és modern Milánó a romokra épült. A városfal – amelyet Maximianus azért emeltetett, hogy az új palotanegyed egy részét a hozzá tartozó fürdőkkel és a szomszédos cirkusszal együtt a védműveken belülre hozza – egy szakasza azonban a huszonnégy szögű, téglahomlokzatú toronnyal (Torre di Ansperto) egyetemben napjainkig fennmaradt.

Amikor Diocletianus lemondását követően nyugalomba vonult Spalatumba, Maximianus is egy vidéki palotába vonult vissza – sőt, talán nem csak egybe. Némely források Lucaniát jelölik meg a visszavonulás színhelyéül, azonban van bizonyos művészeti, ikonográfiai és írásos alapunk arra a gyanúra, hogy ehelyett vagy ezzel együtt építője és lakója volt egy, a Szicília belsejében fekvő Philosophiana mellett (a mai Piazza Armerina közelében) fölfedezett fényűző rezidenciának. Diocletianus palotájának különböző stílusokat összeszerkesztő tervezésével szemben ez egy régi stílusú itáliai vidéki villa aszimmetrikus, egyemeletes épülete, számos alkalommal megnagyobbítva és a római világból ismert leglátványosabb padló-mozaikokkal díszítve. Az ötven színes, a természethű és sematikus jeleneteket ügyesen ötvöző padlóburkolat közül néhány híressé vált, köztük a kétrészes fürdőruhának látszó öltözéket viselő lányok alakja. Számos egyéb minta egyhangúan ismétlődik a vadászat császári sportjának és – ami ennek elmaradhatatlan kísérő jelensége volt – az állatok lemészárlásának képein. Az egyik ilyen ábrázoláson feltehetően Maximianus képmása látható. Az épület és a hatalmas mennyiségű mozaik létrehozásának éveket, hacsak nem évtizedeket kellett volna igénybe vennie. Az egész terv viszont olyasfajta egységet mutat, ami azt sugallja, hogy többé-kevésbé jelen formájában tervezték kezdettől fogva.

Amikor Diocletianus és Maximianus lemondott, I. Constantius Chlorus és GALERIUS lettek az Augustusok, és Caesarként II. SEVERUS és II. MAXIMINUS DAIA (Galerius unokaöccse) foglalta el helyüket. Ez a felállás azonban figyelmen kívül hagyta Maximianus szíriai feleségétől, Eutropiától származó fiát, MAXENTIUSt, aki 306 októberében Rómában államcsínnyel helyreállította az eredeti állapotot, és a szenátus jóváhagyásával elküldte apjának a császári jelvényeket. Maximianus örömmel tért vissza elvonultságából, hogy megkezdje második uralkodását. 307 februárjában visszaszerezte az Augustus rangot, és érméket bocsátott ki, amelyek harminc évnyi uralmába vetett reményét tükrözik. Maximianus még mindig elegendő befolyással rendelkezett ahhoz, hogy először II. Severust, majd Galeriust kényszerítse Itália elfoglalására indított sorozatos hadműveleteik felhagyására. Következő vállalkozása keretében Galliába indult, ahol hasznos szövetséget pecsételt meg azzal, hogy leánya, Fausta és a vele már eljegyzett későbbi (Nagy) CONSTANTINUS, Constantius fia megkötötték a házasságot; Fausta nevében *NOBILISSIMA FEMINA* („legnemesebb asszony") köriratú érméket bocsátottak ki. Ezután azonban Maximianus elhatározta, hogy Maxentius ellen fordul, akár azért, mert nem hitt ügyének győzelmében, akár azért, hogy elfoglalja helyét. Rómába menve Maxentius katonáinak magához csábítására tett ajánlata végzetes hibának bizonyult, őt magát pedig visszaszállították Constantinus udvarába, Galliába.

A Galerius által Carnuntumba összehívott találkozó 308-ban, mindkét nyugalomba vonult császár részvételével, Maximianus számára katasztrofális eredményt hozott, akinek lemondását Diocletianus véglegesen megerősítette. Visszavonult galliai menedékébe, hamarosan azonban elhatározta, hogy ezúttal Constantinus ellen fordul, és harmadszor is Augustusszá nyilvánította magát, mialatt vendéglátója a Rajnánál hadakozott. Amikor Constantinus gyorsan visszatért, Maximianus Massiliába menekült, ahol ostromolni kezdték, de saját emberei megadásra kényszerítették. Röviddel ezután halva találták. A hivatalos beszámoló szerint öngyilkosságot követett el; azonban valószínűnek látszik, hogy Constantinus ölette meg.

Alkalmi kudarcok ellenére Maximianus nyilvánvalóan jelentős stratégiai képességekkel rendelkező hadvezér volt – különben Diocletianus sohasem választotta volna társának. Amint azonban Eutropius állítja, igen goromba, műveletlen, brutális, türelmetlen volt, és lehetetlen volt együttműködni vele. Érmeképei, amelyeken isteni patrónusának, Herculesnek a fejdíszében ábrázolják, megkísérlik kiemelni jellemének ezt a kegyetlen keménységét. Ez vegyült a hatalomba – amelyről lemondatták – való visszakerülés iránti sóvárgással, amelyet a cél elérése érdekében az áruló intrikák iránti határtalan tehetsége is támogatott. Ez megmutatkozik például abban a készségében, hogy mind fiát, Maxentiust, mind pedig vejét, Constantinust elárulta. Az előbbi azonban megbocsátóan pénzt szentelt apja „örök emlékének" *(AETERNAE MEMORIAE)*, és még istenné avatását is kihirdette.

CARAUSIUS (286/7–293)

CARAUSIUS (Mausaeus) (trónbitorló császár Britanniában és Észak-Galliában, 286/7–293) egyszerű családból származott Menapiából, a Rajna és a Schelde folyók között fekvő, tengerészek által lakott körzetből.

Miután fontos szerepet teljesített MAXIMIANUS 286-os hadjárataiban a galliai bagaudák ellen, a Csatorna flottájának parancsnokává nevezték ki Gesoriacum központtal. Feladata az volt, hogy megtisztítsa a tengereket a frank kalózoktól, akik a Csatorna déli partjait támadták. A feladatot sikeres tengeri csapások sorozatával hajtotta végre. Gyanúba keveredett azonban, hogy saját maga számára is fenntartott egy részt a hatalmas zsákmányból, s azt az elfogott és flottájába besorozott kalózok megfizetésére használta fel. Maximianus félt egy esetleges felkelés előkészületeitől, utasításokat küldött, hogy végezzék ki, Carausius azonban időben értesült erről a parancsról és megtorolta azzal, hogy Augustusszá nyilvánította magát 286 vagy 287 végén. Flottáját Britanniába szállította, ahol felszabadítóként fogadták; ugyanakkor azonban továbbra is ellenőrizte a Csatorna egyes déli partszakaszait, és élvezte a frankok egy részének támogatását.

Maximianus 289-ben kísérletet tett kiűzésére, ez azonban meghiúsult a kormányosok tapasztalatlansága és a kedvezőtlen időjárás miatt. Így Maximianus kénytelen volt egy időre elismerni Carausius függetlenségét, aki legalább alkalmasnak tűnt a Britannia partjait és határait fenyegető harcias népek távol tartására. Bizonyítékok vannak például arra, hogy kijavíttatta a Hadrianus-fal gyenge pontjait és repedéseit, amelyeket a barbár pusztítások okoztak néhány évvel korábban, s kedvező kapcsolatokat alakíthatott ki az összefoglaló néven pikteknek nevezett, a Hadrianus-falon túl élő törzsekkel. Carausius remélte, ezek a tettei megkedveltetik majd őt DIOCLETIANUSszal és Maximianusszal. Továbbá nemcsak hogy felvette nevüket (Aurelius és Valerius), hanem pénzt is veretett tiszteletükre, amelyeken együtt jelenik meg mindhármójuk portréja a „Carausius és fivérei" *(CARAVSIVS ET FRATRES SVI)* körirattal. Ez azonban jóval messzebbre ment, mint ameddig „fivérei" hajlandóak voltak elmenni, és ezen veretek egyike sem talált semmilyen módon viszonzásra egyikük pénzverésében sem. Még akkor sem viselhetett a császárokéhoz hasonló öltözéket, amikor pedig az általuk kibocsátott emlékérmeken az uralkodókat nem császári, hanem csak konzuli díszruhában ábrázolták.

Éppen ellenkezőleg, a császárok buzdítására I. CONSTANTIUS CHLORUS, a nyugati Caesar döntő támadásra készülődött a galliai–britanniai szakadár birodalom ellen. Abban az időszakban, amikor az uralkodók kitüntetett figyelmet fordítottak flottáik bővítésére, ő kis flottaegységeket kezdett Gallia északi részének folyóin állomásoztatni azért, hogy Carausius közeli flottilláit kikényszerítse a tengerre. A trónbitorló flottájának magva azonban nem sietett segítségükre, hanem közel maradt Britannia partjaihoz, hogy megvédje Constantius támadásától. Constantius azonban ahelyett, hogy azonnal rohammal próbálkozott volna, inkább ostromzár alá vette 293-ban a Carausius híveinek kezén lévő észak-galliai kikötőt, Gesoriacumot. A kikötő bejáratán keresztül húzódó hatalmas gát megakadályozta Carausiust abban, hogy erősítést küldhessen, és semmit sem tehetett, hogy megmentse a várost az elfoglalástól. A vereség azonban csak kevéssé érintette, mert az erőd elfoglalása utáni első árapály szétszakította a gátat és újra megnyitotta a kikötőt.

A sikert követően Constantius még mindig nem tört be Britanniába, inkább Carausius szövetségeseit támadta a frankok között, és kiűzte őket a bataviai parti területekről és az elfoglalt szigetekről. Carausius birodalma immár csak Britanniára korlátozódott, és a Csatorna fölötti uralma is megrendült. Sorsának e szerencsétlen pillanatában „pénzügyminisztere", Allectus meggyilkolta, és saját magát nyilvánította helyette a szigeti birodalom császárává.

Carausius nagyszámú érmeverete főleg Britanniában került kibocsátásra, Londiniumban és legalább még egy másik városban. Az ebben a második központban vert pénzeket – mivel „*C*" verdejelet viselnek – egyesek Camulodunumhoz, mások Corinium Dobunnorumhoz, illetve Clausentumhoz kötik. Mivel Alectus bizonyos érmein a „*CL*" verdejel jelenik meg, Clausentum tűnik valószínűbbnek. Egy további, „*RSR*" jellel ellátott sorozat egy újabb britanniai pénzverde létezését sejteti Rutupiaeban, azonban sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy ezek a betűk egyáltalán nem verdejelek, hanem a *rationalis summae rei*t (vagyis Allectust), a pénzverésért felelős hivatalnokot jelzik. Azt az elméletet, miszerint Carausius két észak-galliai verdében is veretett érméket, most még nem lehet teljességgel elfogadni. Első veretei között olyan kiváló minőségű ezüstök vannak, amelyek a birodalom központi veretei között nem jelennek meg egészen Diocletianus évekkel később bevezetett pénzreformjáig. Carausius valószínűleg azért verette ezeket a pénzeket, mert nem állt rendelkezésére arany. Amikor pedig az arany beszerezhetővé vált, beszüntette a pénzkibocsátást.

Érmeverésének hátlaptípusai figyelemre méltó mintákat és feliratokat mutatnak. Az egyik hátlapon Britannia megszemélyesítése látható, amint kezet fog Carausiusszal, és Vergilius *Aeneis*éből való idézet kíséri: *EXPECTATE VENI.* Egy további típuson megjelenő, Romulust és Remust szoptató anyafarkas „a rómaiak megújulása" *[RENOVAT(io) ROMANO(rum)]* körirattal nyilvánvalóvá teszi, hogy végső céljai és tervei messze túlterjedtek saját britanniai államán. Az oldalán szolgáló legiókat (vagy különítményeiket) is feljegyezték szám szerint. A pénzverés leginkább meghatározó témája azonban a béke – Carausius „Augustus békéje" *[PAX AVG(usti)]* vagy a „három Augustus békéje" *[PAX AVGGG(ustorum)].*

Carausius alapvető erénye az volt, hogy tengeri hadvezérként kiemelkedett tehetségével, de arra is képesnek kellett lennie, hogy embereket állítson a maga oldalára. Ahhoz azonban nem volt elég erős, hogy örökké szemben álljon a központi császárokkal; Gesoriacum elvesztése pedig jelezte, hogy a szakadár állam ebben a fogyatkozó állapotában már nem létezhet túl sokáig. És valóban, 296-ban utódját, Allectust legyőzte Asclepiodotus, Constantius praefectus praetoriója.

I. CONSTANTIUS CHLORUS (305–306)

I. CONSTANTIUS (Flavius Julius) (társcsászár, 305–306) Duna-vidéki, alacsony származású volt. Azok az állítások, amelyek szerint Dardaniából (Felső-Moesia) származó nemesember és II. CLAUDIUS GOTHICUS császár leszármazottja volt, csak a halála után keletkeztek, amikor fia, NAGY CONSTANTINUS saját magának hatásosabb genealógiát akart készíteni. Bizánci források a csúfnevén – Chlorus („a Sápadt") – ismerik.

A 280-as évek elején, sikeres katonai pályafutása során kapcsolatot létesített, vagy talán törvényes házasságot kötött Helenával, egy fogadós leányával Naissusban, aki Constantinust szülte neki. 289 tájékán eltaszította magától Helenát, és feleségül vette DIOCLETIANUS társcsászárának, MAXIMIANUSnak a mostohalányát, akitől további három gyermeke született. Praefectus praetorioként Constantiust Diocletianus a 293-ban létrehozott tetrarchia egyik társuralkodójának választotta. Az Augustusoknak segédkező Caesarok közül az idősebbet Maximianus fogadta fiává. Constantius ily módon felvette adoptáló apja családnevét, a Valeriust (sajátja, a Julius helyett), valamint Maximianus további megjelölését, a *Herculiust*.

Constantius számára Gallia és Britannia provinciákat jelölték ki; az előbbiből kis rész, az utóbbiból pedig az egész CARAUSIUSnak a kezén maradt, akit Maximianus nem tudott megsemmisíteni. Constantius első és legsürgetőbb feladata ennek a csorbának a kiköszörülése volt. Sietve ostromzár alá vette Carausius Csatornán inneni támaszpontját, Gesoriacumot úgy, hogy felépített egy, a kikötő bejáratán keresztül húzódó gátat, mire a város hamarosan megadta magát. Ez a csapás okozta azután Carausius bukását. A szakadár birodalom azonban nem omlott össze, mivel Carausius gyilkosa, Allectus fenntartotta azt. Mielőtt megkísérelt volna fellépni ellene, Constantius több mint két évet töltött a további készülődéssel, beleértve Allectus összes, Gallia északi részében és Bataviában még meglevő támogatóinak tervszerű szétmorzsolását is. 296-ban azonban készen állt a cselekvésre. Két hajóraj kelt át a Csatornán, az egyik az ő személyes parancsnoksága alatt Gesoriacumból, a másikat pedig praefectus praetoriója, Asclepiodotus vezette a Szajna torkolatából. A köd lehetővé tette a praefectus számára, hogy kitérjen Allectus főflottája elől, és hogy Dubraenál vagy Rutupiaenál (esetleg Lemanaenál) partra szálljon. Hajóit felgyújtotta, hogy csapatait rákényszerítse a harcra, amely immár elkerülhetetlen volt. Allectus minden rendelkezésére álló erővel Asclepiodotusszal szállt szembe, így Constantiusnak lehetősége nyílt volna Kent közelében partra szállni. Ezt azonban nem tehette meg, mert a ködben szállítóhajóinak egy része nem tudott csatlakozni a hajók főseregéhez, ezért továbbhajózott a Temze torkolata felé. Constantius erre visszatért a Csatorna déli partjára, azonban valahol Hampshire északi részén vagy Berkshire-nél Asclepiodotus legyőzte Allectust, aki életét vesztette. Frank zsoldosainak egy része azonban a csatamezőről Londiniumba szökött, ahol Constantius katonái – akiknek nem sikerült végrehajtaniuk a csatlakozást Kent partjainál és így kerülő úton a tartomány fővárosába vonultak – lemészárolták őket.

Constantius felbátorodott azon, hogy csapatai éppen a kellő időben érkeztek meg, s ezzel ellensúlyozta azt a kudarcot, hogy ő maga nem volt jelen, és elfogadta a Britannia visszafoglalásáért kijáró dicsőséget. Nagyméretű arany emlékérmek kibocsátásába kezdett: az egyik ilyen darabon, amelyen a „császárok kegyessége" *[PIETAS AVGG(ustorum)]* körirat szerepel, a Hercules oroszlánbőrét viselő Constantius látható, amint karját nyújtja Britannia térdeplő alakjának, miközben Victoria koronát helyez a fejére. Egy még ennél is nagyobb medalionon, amelyen az „örök fényesség visszaállítója" *(REDDITOR LVCIS AETERNAE)* körirat jelenik meg, a városfalra felvágtató Caesar látható, a fal előtt egy könyörgő alak térdepel; a szomszédos vizeken pedig egy hadihajó jelenik meg. A város *LON(dinium)*-ként azonosítható, ahol most új birodalmi pénzverdét létesítettek, a szigeten lévő két római provinciát pedig négy részre osztották.

Miután visszatért a kontinensre, Constantius 297-ben a batavusoknak, Carausius és Allectus elűzött szövetségeseinek területét Fríziából származó frankokkal *(Salii)* telepítette be. A következő évben az alemannok Andematunum mellett váratlanul megtámadták. A város új erődítésének védelmében azonban visszaverte a támadást és visszakergette őket a Rajnáig.

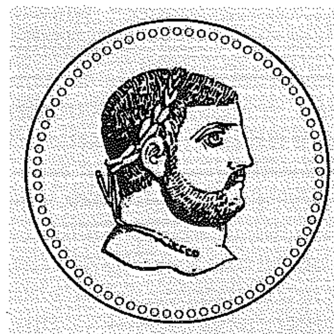
Diocletianus és Maximianus lemondását követően 305-ben Constantius lett a nyugati rész császára és a rangidős Augustus, bár az ellenőrzése alá tartozó terület csupán Galliát, Britanniát és Hispaniát foglalta magában. A keleti birodalomrész felett uralkodó társa, Galerius tényleges hatalmát tekintve felülmúlta őt. Ráadásul Constantius fiát, Constantinust Galerius udvarában tartották, gyakorlatilag túszként. Amikor azonban híre érkezett, hogy a piktek inváziót indítottak Britannia római uralom alá eső területei ellen (lásd CARAUSIUS), ami megkövetelte Constantius jelenlétét a szigeten, a vészhelyzetet ürügyként használta fel, hogy Galeriustól fiának szabadonbocsátását követelhesse. Galerius eleget tett a kérésnek, és 306 első hónapjaiban Constantinus apját még Gesoriacumban találta. Együtt keltek át Britanniába, ahol Constantius állítólag eljutott a túlsó tengerparti területekig és jelentős győzelmeket aratott a piktek felett. Július 25-én azonban Eburacumban meghalt – és robbanással fenyegető utódlási problémát hagyott hátra örökségül.

I. Constantius fővárosa és legfontosabb pénzverdéje a Mosel folyó partján fekvő Augusta Trevirorumban volt, melyet körülbelül az ő korától kezdenek Treviri vagy Treveris néven emlegetni. Ez a város hajdanán a POSTUMUS által alapított gall birodalom székhelye volt, 275/6-ban azonban egy germán támadás következtében súlyos károkat szenvedett. Constantius megkezdte egy, a város teljes északkeleti részére kiterjedő palotaegyüttes tervezését (fia fejezte be). A 85 m hosszú és 30,5 m magas úgynevezett Bazilika mai értelmezés szerint a palota trónterme vagy az audienciacsarnoka lehetett, Diocletianus salonaei *Aula Palatiná*jához hasonlóan. A tágas, fával fedett, oldalhajók nélküli csarnok dobozszerű tömböt alkot. A klasszikus építészeti elemek kizárólag funkció nélkül, a hatalmas fülkék kereteként maradtak meg. A hajót a megemelt apszistól egy boltív választja el – ez a megoldás a keresztény bazilikák építészetében élt tovább. A tömör, drámai belső hatások vetekszenek a külső tervezésének újfajta emelkedettségével. Ennek jegyében a külső falakat hatalmas, árkádszerű ívek osztják, és egyben keretezik a két sorban elhelyezkedő, íves záródású hatalmas ablakokat, amelyek erősen tagolt függőleges fény-árnyék hatást keltenek.

Az írásos források kedvező képet festenek I. Constantiusról. Ezek között van a nagymértékben dicsőítő *Panegyricus*, míg más magasztaló utalások a keresztény

hagyományból erednek, amelyek fiát, Nagy Constantinust akarták dicsőíteni, keresztényellenes kollégáját, Galeriust pedig kedvezőtlenebb színben feltüntetni. Constantius, miután végrehajtották az első közös üldözésről hozott rendeletet, állítólag békén hagyta a keresztényeket. Államférfiúi leleményessége népszerűvé tette Galliában, katonai eredményei pedig jelentékenyek voltak – még akkor is, ha legkiemelkedőbb sikere, Britannia visszahódítása elsősorban nem az ő, hanem praefectus praetoriójának a műve volt. Dicsérték azért, mert nem bocsátkozott nyílt ellenségeskedésbe Galeriusszal, ami polgárháborúba taszította volna a birodalmat; mivel azonban Galeriusnak sokkal nagyobb tartalékai voltak, nem volt más választása, és valójában talán Constantius korai halála hiúsította meg keleti kollegájának hatalomátvételi kísérletét.

GALERIUS (305–311)

GALERIUS (társcsászár, 305–311) 250 táján született. Az ismeretlen szerző által írt *Epitomos* szerint (amely második forrásként használható Eutropiusszal szemben) a Dacia Ripensisben (a korábbi Felső-Moesia területén) levő Florentiana melletti faluból származott. Apja földműves volt, anyja, Romula pedig – aki után a szülőhelyét Romulianumnak nevezte el a császár – a Dunán túli barbár területről vándorolt be.

Ő maga csordásként kezdte, de katonai szolgálatot teljesített AURELIANUS és PROBUS alatt, DIOCLETIANUS uralkodásának idején pedig rangidős tiszt lett. Amikor 293-ban létrehozták a tetrarchiát, Galeriust (I. CONSTANTIUSszal együtt) Caesarrá nevezték ki Nikomédeiában. Ekkor felvette a Gaius Galerius Valerius Maximianus nevet. Átvette Diocletianus *Iovius* megnevezését is, és feleségül vette annak leányát, Galeria Valeriát (emiatt elvált előző feleségétől). A Galerius számára kijelölt terület Illyricumot és a Balkán többi részét foglalta magában, amelyeket látszólag ráadásképpen kapott Asia Minor nyugati provinciái mellé.

Caesari kinevezését követően késlekedés nélkül a dunai határra küldték. 294-ben és 295-ben éber szemekkel kellett a nyugat felé vonuló gótokat figyelnie. Az elkövetkező két év a szarmaták és a markomannok ellen folytatott harcok jegyében telt, és a karpok törzsét teljes egészében betelepítették a birodalom határain belülre, hogy ezután Pannonia földjén éljenek. Egyes hagyományok szerint erődöket építettek Ammincumnál Alsó-Pannoniában és Bononiánál, Alsó-Pannonia északi részét pedig – Galerius felesége után – Valeria néven új provinciává szervezték, amelynek területén a *Lacus Pelsó*tól (Balaton) a Dunába vezető csatorna megépítését követően talajjavítást végeztek. Állítólag azonban Galeriusnak kevés öröme telt ebben a hasznos munkában, mert azt látta, hogy kollégája nagyobb dicsőségre tesz szert kevésbé munkaigényes tevékenységekkel.

296-ban azonban ő került előnybe, amikor Diocletianus a birodalom keleti részébe hívta, hogy szembeszálljon egy nagyobb perzsa kihívással. A három évvel korábban trónralépett Szászánida uralkodó, Narszész – kihasználva, hogy Diocletianus egy egyiptomi lázadás leverésével foglalatoskodott – hadat üzent és betört Syria provinciába. Galerius Niképhorion közelében átkelt az Eufráteszen, erői azonban elégtelennek bizonyultak, és súlyos vereséget szenvedett, s evvel egész Mesopotamia provinciát elvesztette. Az a hagyomány, amely szerint Diocletianus nyilvánosan megalázta volna Galeriust, arra kényszerítve, hogy egy mérföldön keresztül a kocsija előtt császári bíborban gyalogoljon, valószínűleg nem felel meg a valóságnak.

Akárhogy is történt, Galeriusnak a következő évben lehetősége nyílt arra, hogy jóvátegye korábbi mulasztását. Erős utánpótlással fölszerelve bevonult Armeniába és megfutamította a perzsákat. Hatalmas zsákmányra tettek szert, beleértve a király háremét is, amelyet az Antiokheia melletti Daphnéban szállásoltak el. Ezután továbbvonult és elfoglalta magát a fővárost, Ktésziphónt is. A király ekkor követet menesztett hozzá, s Róma és Perzsia mint egyenrangú nagyhatalmak egymás iránti kölcsönös elismerését kérte. Galerius megjegyezte, hogy ez ugyancsak elüt a perzsák korábbi agresszív retorikájától és viselkedésétől. Mindazonáltal röviddel ezután egy magas rangú birodalmi tisztviselő, Sicorius Probus találkozót szervezett Narszésszel egy folyó közepén, és szerződést kötöttek. Mesopotamiát, amelyet további Tigrisen túli földekkel növeltek, a római birodalom részeként ismerték el, Armenia pedig biztosította státuszát mint római protektorátus. Ennek fejében Narszész visszakapta a háremét. Galerius azonban állítólag égett a vágytól, hogy beljebb nyomulhasson a perzsa területeken, és emiatt nem nagyon volt ínyére a szerződés.

Úgy tűnik, ettől az időtől kezdve Galerius erősebb befolyást gyakorolt Diocletianus politikájára. Minden okunk megvan rá, hogy elfogadjuk Lactantius véleményét, miszerint különösen a keresztények üldözését elindító rendeletek kibocsátása történt az ő kezdeményezésére. Galerius anyja, a paraszti származású Romula fanatikus híve volt a helyi pogány kultuszoknak; a kereszténység ellen intézett támadásait pedig nemcsak az Apollo-jósda papjai, hanem a neoplatonista filozófusok is lelkesen támogatták. Az első rendelet kihirdetése után gyors egymásutánban két tűzeset is történt a nikomédeiai császári palotában, ahol Galerius tartózkodott. Erre tüntetőleg elhagyta a várost, és bejelentette, mindezt azért tette, hogy megvédje életét az ilyen gyújtogatásoktól, amelyeket a keresztények követnek el (bár ők hangoztatták, hogy saját maga borította lángba az épületet). Ezt követően Galeriust vádolták azzal, hogy rákényszerítette az elgyengült Diocletianusra a 304-es üldözésre vonatkozó negyedik rendeletet, amely a keresztény hit minden követőjénél ragaszkodott a kötelező pogány étel- és italáldozat bemutatásához.

A caesari hivatal betöltésének ideje alatt Galerius a székhelyét (és egy új pénzverdét) Thesszalonikében alakította ki, amely a *Via Egnatia* útvonal mentén, stratégiai fontosságú ponton, vagyis az Itáliából a thrákiai Boszporuszhoz és Asia Minorba vezető legfontosabb római szárazföldi útvonalon helyezkedett el. A várost Galerius új palotanegyeddel bővítette. A palota két hatalmas csarnokát ásatás során tárták fel. Az egyik nyolcszög alaprajzú, mind a nyolc sarokban apszisos fülkékkel. A másik, négyszögletes terem az oszlopokkal szegélyezett felvonulási út előcsarnokaként szolgált. Ez az út a Galerius hármas diadalívével fedett útkereszteződéstől indul. A négy pilléren nyugvó kupolás diadalívet a perzsák fölött aratott győzelmét ünneplő domborművekkel díszítették. Ettől a ponttól kedve a felvonulási út egy körülzárt térséghez vezet, amelyben kör alakú épület áll (a mai Szent György-templom); eredetileg Galerius mauzóleumának tervezhették, és fényűzően márvány- és

mozaikborítással ékesítették. Az ásatások nyomán napvilágra került egy másik palotája is Dacia Ripensisben, a kelet-szerbiai Gamzigrad lelőhelyen.

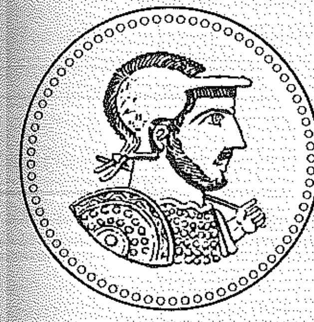
Amikor Diocletianus és Maximianus 305-ben lemondott, Galeriust Augustusnak választották, és ennek következtében székhelyét Thesszalonikéből Nikomédeiába tette át. Rangja alacsonyabb volt I. Constantius Chlorusénál, hatalma azonban meghaladta az övét, mivel a Balkán és Asia Minor is az ő közvetlen ellenőrzése alá került, illetve a két új Caesar, II. Severus és II. Maximinus Daia is az ő támogatói közé tartozott. Beleegyezett, hogy az addig nála tartózkodó Constantinust, Constantius fiát átadja apjának. 306-ban azonban Constantius meghalt. Erre Galerius helyére Severust emelte az Augustus rangra, Constantinusnak pedig a Caesar címet adományozta. Maxentius, Maximianus fia azonban nem fogadta el a lépést, és saját magát nyilvánította Augustusszá Rómában, és visszaverte először Severust, majd magát Galeriust is, aki egészen Interamnáig benyomult Itáliába. Amikor azonban mind több katonája dezertált, kénytelen volt meghátrálni. Ezek a kudarcok 307-ben Severusnak az életébe kerültek, Galeriustól pedig elvették az utolsó talpalatnyi földet is a birodalom nyugati részén. A következő évben azonban, amikor a különféle birodalmi kiválóságok az ún. carnuntumi császártalálkozón összegyűltek, még mindig volt annyi befolyása, hogy keresztülvigye: Severus helyére Augustusként az ő pártfogoltját, Liciniust emeljék.

311-ben Galerius uralma huszadik évfordulójának ünnepségeit tervezte, és serényen foglalatoskodott az ünnepségsorozat költségeit fedező adók kivetésével. Tervei között szerepelt, hogy amikor eljön az ideje, lemond (állítólag törvénytelen fia, Candidianus megválasztásának a gondolatát forgatva fejében, akit II. Maximinus Daia kisleányával jegyeztek el). Váratlanul azonban súlyos betegség támadta meg. Betegágyánál Nikomédeiában április 30-án ő és társcsászárai kibocsátottak egy rendeletet, amely eltörölte a keresztények üldözését, amiért ő is nagymértékben felelős volt. Sajátos feltételeket szabtak – nevezetesen, hogy „kötelesek könyörögni Istenükhöz a mi, az állam és önmaguk jólétéért", és utasították a pronvinciák helytartóit, hogy az egyház tagjai számára tegyék lehetővé a szabad istentiszteletet, gyakoroljanak vallási türelmet, ismerjék el a kereszténységet, a közös istentiszteletre való gyülekezés jogát. Különféle okokat kerestek Galerius nagy jelentőségű hirtelen „pálfordulásának" magyarázatára: míg a keresztény írók Istennek tulajdonítják a dicsőséget a súlyos betegségért, amelyet számos hátborzongató részlet kíséretében jegyeztek le, addig mások a rendelet feletti bábáskodást Liciniusnak vagy Constantinusnak, esetleg Galerius feleségének tulajdonítják, akiről ismeretes volt, hogy (anyjához, Priscához hasonlóan, aki Diocletianus özvegye volt) maga is keresztény. A legelfogadhatóbb magyarázat szerint Galerius is belátta, hogy az üldözés kudarcot vallott. A keresztények autonómiájának lerombolásával korántsem sikerült a remélt egységes államot megteremteni – az üldöztetés csak megerősítette hitüket és azon akaratukat, hogy folytatják életmódjukat, akár a nemzeti egység és egyetértés kárára is. Mindazonáltal a keresztények szenvedései sem keltettek lelkesedést a pogány lakosság egészében.

A politika teljes fordulata után csupán néhány nappal a császár meghalt és istenné avatták. Nem a Thesszalonikében épített mauzóleumába temették, hanem visszavitték földi maradványait szülőhelyére, az általa megszépített és kibővített Romulianumba. Halála megadta a kegyelemdöfést Diocletianus már javarészt lerombolt tetrarchiájának, amelyet eddig egyedül Galerius életben maradása mentett meg az összeomlástól.

Nehéz feladat véleményt alkotni jelleméről, hiszen a keresztény írók – annak ellenére, hogy halálos ágyán visszavonta a rendeleteit – mindenféle gyalázkodással támadták mint az üldözések legfőbb felbujtóját. Ezt némileg joggal tették, mivel a szóban forgó korlátozó intézkedések nemcsak brutálisan embertelenek, hanem rosszul kigondoltak voltak és nemkívánatos eredményre vezettek. Mivel azonban ezt végül belátta és ennek megfelelően cselekedett, elismerést érdemel. Saját személyes erkölcse, úgy tűnik, szigorú volt. Alapvetően kulturálatlan, ambiciózus, a tettek embere volt. Ő is, a tetrarchia minden vezető uralkodójához hasonlóan, kiváló hadvezér volt: kezdetben ugyan kudarcot vallott a perzsákkal szemben, kitartó munkával azonban hátrányát diadalmas sikerré változtatta.

II. SEVERUS (306–307)

II. SEVERUS (társcsászár, 306–307), Galerius barátja, a Duna-vidékről származott, középszerű családból. Amikor Diocletianus és Maximianus 305-ben Galerius és I. Constantius Chlorus javára lemondott, Maximianus Mediolanumban Severust jelölte ki a nyugati területek Caesarjává. Felvette a Flavius (mint Constantius fogadott fia) és Valerius (mint a Diocletianus-ház adoptált tagja) neveket. Itália és Africa tartozott hatáskörébe. Galerius területei közül Pannonia is átkerült az ő felügyelete alá, az utóbbi jóváhagyásával, mivel valójában ő gyakorolt ellenőrzést Severus felett csakúgy, mint saját keleti Caesarja, II. Maximinus Daia felett.

Lactantius szerint mindkét előléptetés zavarodottságot okozott a katonák körében, mivel kevesen ismerték a két kinevezettet; sokkal többbet hallottak Constantius fiáról, Constantinusról, aki Maximianus fiával, Maxentiusszal együtt mellőzve érezte magát. Amikor Galerius engedélyezte Constantinusnak, hogy a Rajnánál csatlakozzon Constantiushoz, s ő titokban és óvatosan utazott, annak egyik oka az volt, hogy át kellett haladnia Severus pannoniai területén, aki elégedetlenkedő vetélytársként nem bízott benne.

Amikor a következő évben Constantius meghalt, Galerius hivatalosan is a rangidős császár lett, és Severust választotta Augustusnak a birodalom nyugati felében. Ezzel egyidejűleg kinevezte Constantinust Caesarnak. Ez az utóbbi lépés, amelyet diplomáciai okokból Constantinus ideiglenes megnyugtatására tettek meg, csak fokozta Maxentiusban a háttérbe szorítottság érzését. Államcsínyt szervezett Rómában, amelyet a praetorianusok is támogattak, mivel feldühödtek arra, hogy Severus megparancsolta testületük teljes feloszlatását (miután azt Diocletianus amúgy is egy egyszerű városi helyőrségre csökkentette). Értesülve Maxentius lázadásáról, Galerius felszólította Severust, hogy vonuljon a felkelők ellen, aki 307 elején elindult székhelyéről, Mediolanumból. Itália északi része Severus ügyét támogatta, amikor azonban Róma kapui elé érkezett, csapatai fellázadtak. A visszavonultságából visszatért egykori hadvezér, Maximianus iránti lojalitásuk miatt vonakodtak az idős férfi fia ellen harcolni. Miközben pedig titkos ügynökök igyekeztek őket hűségük-

ben megrendíteni, Severus praefectus praetoriója, Anullinus áruló módon ellene fordult, és külön juttatások osztogatásával biztatta a katonákat a szökésre. Severus kénytelen volt sebtében visszatérni északra az oldalán még megmaradt csapatokkal. Maximianus Ravennáig üldözte, ahol aztán megállapodtak a feltételekben. Severus kész volt lemondani az Augustus rangról azzal a feltétellel, hogy megkímélik életét. Fogolyként Rómába szállították, miután pedig kérkedve végighurcolták az utcákon, a Via Appián, a *Tres Tabernae*be börtönözték be túszként arra az esetre, ha Galerius betörne Itáliába. Röviddel ezután valóban megindult egy ilyen támadás; amikor azonban Severus ezt megelőző hadjáratához hasonlóan ez is sikertelennek bizonyult, Maxentius megölette Severust.

Severus, amennyire meg tudjuk ítélni, hasonlított ellenségéhez, Maxentiushoz abban, hogy toleráns volt a keresztényekkel, jobban mondva Constantiushoz hasonlóan nem erőltette különösebben az üldözések végrehajtását. Ezen kívül azonban keveset mondhatunk róla. Seregének ugyan nem sikerült Rómát bevennie, feltehetően jó katonának tartották, különben nem nevezték volna ki először Caesarnak, majd Augustusnak. Az Anonymus Valesii néven ismert történetíró azonban – jogosan vagy sem – olyan embernek ábrázolta, akinek jelleme ugyanolyan alantas volt, mint származása, és kijelentette, hogy a legnagyobb előnyét, Galeriushoz fűződő barátságát annak köszönhette, hogy látványos kapacitással rendelkezett az erős szeszes italok elfogyasztásában.

MAXENTIUS (306–312)

MAXENTIUS (Marcus Aurelius Valerius) (trónbitorló császár, 306–312) 279 körül született, MAXIMIANUS és szíriai felesége, Eutropia fia (azt a hírt, hogy fattyú volt, ellenségei terjesztették).

Annak ellenére, hogy szenátori rangot kapott és elnyerte Galerius leányának, Valeria Maximillának a kezét, nem jelölték sem konzulságra, sem katonai főparancsnoknak. I. CONSTANTIUS 306-ban bekövetkezett halála után azonban, amikor GALERIUS II. SEVERUST Augustus, CONSTANTINUST pedig Caesar rangra emelte, Maxentius nem volt hajlandó belenyugodni mellőzésébe, és lázadást robbantott ki Rómában. A három katonai *tribunus* – egyikük a városi cohorsok parancsnoka volt (és a sertéspiacot irányította) – által vezetett lázadást a praetorianusok tevékenyen támogatták, minthogy II. Severus elrendelte egységeik feloszlatását. Róma lakosságának nagy része is a lázadók oldalán állt, mert rossz néven vettek egy újabb rendeletet, amely adókötelesnek nyilvánította őket. 306. október 28-án tehát Maxentiust felruházták a bíborral. A helyettes városi praefectus életét vesztette, egyébként alig volt más halálos áldozat.

Itália középső és déli része Maxentius mellett foglalt állást, és így tett Africa, a főváros gabonautánpótlásának forrása is. Az újra megalakított praetorianus gárdán kívül azonban nagyon kevés csapata volt; Itália északi része pedig hű maradt Severushoz. Maxentius ezért óvatosan járt el. Erről a körültekintésről tanúskodik

egy Karthágóban kibocsátott érme is, amelyen csak *CAESAR*-ként jelenik meg. Más darabokon, hasonló szerénységgel, mellőzi az Augustus cím használatát. Ehelyett *PRINC(eps)*-ként határozza meg státuszát, másutt pedig tisztelettudóan utal az Augustusokra és a Caesarokra *[AVGG(usti) ET CAESS(ares) NN(ostri)]*. Ezek között Maxentius saját apját, Maximianust is számon tartotta, akit ő hozott vissza a nyugalomba vonultságból. Sőt, még olyan pénzeket is kibocsátott, amelyek Constantinust *Princeps Iuventutis*-ként köszöntik, reménykedve annak a férfinak a támogatásában, akire korábban neheztelt kedvezményezett helyzete miatt.

Maxentius hiába reménykedett abban, hogy a rangidős Augustus, Galerius elismeri hatalmát. Galerius ugyanis ellenezte intézkedéseit, köztük a régi, politikailag erős praetorianus gárda felélesztését. Felszólította tehát II. Severust, hogy vonuljon Róma ellen és buktassa meg Maxentiust. Severus – Maximianus ügynökei által összezavart – serege azonban kudarcot vallott és visszavonulásra kényszerült. Maxentius ekkor felvette az Augustus címet, amelyet Constantinus elismert. Galerius ezekután nekikészülődött, hogy személyesen vonuljon be az itáliai félszigetre és elsöpörje Maxentiust. Ellenállás nélkül érte el Interamnát, de ezután az ő hadjárata is hamvába holt, ugyanazon okokból, mint Severusé. Maxentius megelégedett az Itália fölötti uralommal, és nem kísérelte meg a visszavonuló erők üldözését. Sikerének hírére Hispania mellette foglalt állást, ez viszont elidegenítette tőle Constantinust, aki ezt a tartományt saját befolyási övezetének tartotta. Maximianus is úgy határozott, hogy saját fia ellen fordul. Amikor azonban 308-ban Rómába érkezett, lefegyverezték.

Még ugyanebben az évben Carnuntumban találkozott minden Augustus és Caesar, és Maxentiust közellenséggé nyilvánították. Ez a döntés ugyan nem ingatta meg Itálián belüli helyzetét, Africában azonban a praefectus praetorio, Lucius Domitius Alexander függetlenítette magát a római birodalomtól, és saját magát nyilvánította császárrá. Leállt az africai gabonaszállítás, erre éhínség tört ki a fővárosban, és harc kezdődött a kivételezett helyzetben levő praetorianusok és az alultáplált lakosság között, ami állítólag hatezer áldozatot követelt. Végül 311-ben Maxentius elküldte másik praefectus praetorióját, Gaius Rufius Volusianust Africába, és Alexandert kivégezték. Karthágó keményen megbűnhődött elszakadása miatt, pénzverdéjét Ostiába telepítették. Maxentius megünnepelte a győzelmet, és „örök győzelem" *(VICTORIA AETERNA)* körirattal pénzeket bocsátott ki. Más darabokon váratlan konszekrációk jelennek meg. Az egyiken az akkor elhunyt apja, Maximianus istenként szerepel. Az érmék nem szóltak ellenségeskedésükről. Az a tény, hogy mégiscsak egy hajdani Augustus fia, Maxentius legfontosabb jogalapja volt a császári bíborra. Más pénzek az istenné avatott I. Constantius előtt tisztelegnek, Maxentius (akinek nővérét Constantinus feleségül vette) rokonaként *(cognatus)* jellemezve az elhunytat. Ez a hódolat a néhai Constantius, a nyugati birodalomrész császára előtt azt szándékozott jelezni, hogy Maxentius is igényt tart az egész nyugati birodalomra. Ezt tehát nem a Constantinusszal való kibékülés gesztusa volt, hanem éppen az ellenkezőjére utalt burkoltan, mivel most már nyilvánvalóvá vált, hogy a kettejük közötti összecsapás tovább nem kerülhető el.

Valóban, 312-ben Constantinus átkelt a Mont Genèvre-hágón Itáliába negyvenezer emberből álló seregével. Maxentius csapatai létszámban legalább négyszer felülmúlták ezt, kiképzettségük és fegyelmük azonban alatta maradt az ellenségének. Így volt ez Maxentius hadvezéri képességeivel is. Constantinus meglepte a Segusio melletti helyőrséget, azonban tartózkodott a város kifosztásától, ami kedvező be-

nyomást keltett. A Maxentius által kiküldött sereget is legyőzte Augusta Taurinorum mellett, sikeresen csapdába ejtve a páncélos lovasságot, amelytől pedig sokat vártak. Verona, Mutina, valamint Itália jelentős része hamarosan Constantinus kezén volt. Maxentius Róma falaiba helyezte minden bizodalmát, amelyeket megerősíttetett. Amint azonban az ellenséges csapatok közeledtek, a városon belüli árulástól való félelmében végül is elhatározta, kiküldi hadvezéreit, hogy a falakon kívül találkozzanak, ő maga pedig hátul követte őket. Egy a Via Flaminián megvívott kezdeti összecsapás után a döntő csatára a Tiberisen levő Mulvius-híd közelében került sor. Maxentiusnak a dombok és a folyó közé ékelt katonáit teljes zűrzavarban szorították vissza; hajóhídjuk összeomlott, és ezrek fulladtak a vízbe, köztük maga a vezér is.

A keresztény történetírók ezt követően a csatát hitüknek a pogányság felett aratott döntő győzelmeként értékelték; és ez valóban így is volt. Maxentius, hogy népszerűségre tegyen szert, türelmet tanúsított a keresztények iránt, sőt még az egyház elkobzott javait is visszaszolgáltatta, pénzverése azonban határozottan pogány hangvételű volt. A legfigyelemreméltóbb vonása azonban a magára Róma városára helyezett határozott hangsúly volt, amely Maxentius székhelye és – a hatalom központjának északra helyeződése ellenére – még mindig a birodalom legtiszteletreméltóbb hagyományainak a letéteményese volt. Éppen ezért érthető, hogy Maxentius ifjú fiát és örökösét Romulusnak nevezték. 309-ben bekövetkezett halálát, amely apja dinasztikus reményeinek a szertefoszlását jelentette, Romulus istenné avatása követte, és ezt az érméken is hirdették annak a kör alakú templomnak az ábrázolásával, amelyet az ő „örök emlékének" *(AETERNAE MEMORIAE)* szenteltek, és amely ma is látható a Forum Romanum mellett.

Nem messze ettől a templomtól állt Maxentius legpompásabb hozzájárulása Róma építészeti remekeihez. Ez volt a *Basilica Nova,* amelyet róla neveztek el (bár Constantinus fejezte be és módosította). Hatalmas, világi épület volt, a régi vásártéri bazilikák utódja, amelyek társadalmi, bírósági és kereskedelmi célú összejövetelek színhelyeként szolgáltak. Ugyanakkor ez már kissé más bazilika volt: a különbség azon a merész ötleten alapult, hogy a központi, apszisos, keresztboltozatos csarnokot – amely ismerős például Caracalla fürdőiből – elkülönítették, és független, szabadon álló építménnyé alakították át. A fürdők központi csarnokához hasonlóan ez is csak három részből állt, amelyeket dongaboltozatokat hordozó pillérek választottak el egymástól. A *Basilica Nova,* amelynek három hatalmas íve még ma is a magasba törően áll, Róma legelevenebb fantáziáról tanúskodó építészeti teljesítményének a csúcspontját képviselte: nevezetesen – a téglaborítás és a márványburkolat alatt – az öntött falazás alkalmazása a belső tér jelentőségének a kiemelése érdekében.

Maxentius épületegyüttest emeltetett a város külső övezetében is, a Via Appia mellett. Ez magában foglalt egy császári villát, egy cirkuszt és egy családi mauzóleumot. A villa területén még alig folytattak ásatásokat, a cirkusz azonban nyilvánvalóan tizenötezer néző befogadását tette lehetővé. A mauzóleum kupolás, kör alaprajzú építmény volt, mély, nyeregtetejű, oszlopos előcsarnokkal, Hadrianus Pantheonjához hasonlóan. A Pantheonnal ellentétben azonban ezt úgy építették meg, hogy mindenhonnan legyen rálátás, továbbá az előcsarnok szélességének és a rotunda átmérőjének azonossága zárt egységbe fogja.

I. (NAGY) CONSTANTINUS (306–337)

I. (NAGY) CONSTANTINUS (Flavius Valerius Constantinus) (társcsászár, 306–323; egyeduralkodó császár, 323–337) a Dacia Ripensisben (Felső-Moesia) levő Naissusban született 285 körül. Apja I. CONSTANTIUS CHLORUS, anyja pedig Constantius felesége (vagy *concubiná*ja), Helena volt, egy fogadós leánya, aki 328-ban halt meg (később keresztény szentté avatták).

Amikor 293-ban Constantius megkapta a Caesar címet, fiát felvették DIOCLETIANUS udvarába. Ígéretes tehetségű tisztként vált ismertté, amikor apja társ-Caesarja, GALERIUS alatt szolgált a perzsák ellen, és akinek a kíséretéhez tartozott, midőn Diocletianus és MAXIMIANUS 305-ben lemondott. Helyükre Galeriust és I. Constantiust nevezték ki Augustusnak. A következő évben azonban Constantius kérte Galeriust, bocsássa rendelkezésére a fiát, hogy Britanniában szolgáljon. A kérést teljesítették (bár olyan vonakodással, hogy Constantinus számos óvintézkedést tett utazása során), és amikor Constantius Eburacumban meghalt, csapatai – az alemannok királyának támogatásával – fiát Augustusként üdvözölték. Galerius nem volt hajlandó ezt kész tényként elfogadni, azonban nem tudta elkerülni Constantinus Caesarrá való kinevezését, amelyet a fiatalember elfogadott. Amikor feleségül vette Faustát, az Augustus címét ismét megerősítette apósa, Maximianus – akinek ennek fejében menedéket nyújtott Galliában, miután az szakított fiával, MAXENTIUSszal és elhagyta Rómát.

Amikor azonban 308-ban az ún. carnuntumi császártalálkozón Constantinust felszólították, hogy mondjon le az Augustus címről és legyen ismét Caesar az „Augustusok fia" *(filius Augustorum)* jelzővel, a kérést visszautasította. Röviddel ezután sikerrel védte meg a rajnai határt a germán törzsek (frankok, alemannok, bructerek) támadásával szemben. Amikor azonban hírét vette, hogy Maximianus ellene fordult és elfoglalta Massiliát, visszatért Galliába. Constantinus megadásra kényszerítette és talán meg is gyilkoltatta; és mivel a kapcsolat az elhunyt férfiú Herculestől származó dinasztiájával (amellyel korábban Constantinus kérkedett) most becstelennek tűnt, kitalált helyette a maga számára egy II. CLAUDIUS GOTHICUSra (268–270) visszamenő családfát.

Amikor 311-ben Galerius meghalt, Constantinus nyílt háborúskodásba bocsátkozott Maxentiusszal. A következő évben behatolt Itáliába, jelentősebb győzelmeket aratott Augusta Taurinorumnál és Veronánál, majd Róma ellen vonult, ahol legyőzte és meggyilkolta Maxentiust a Mulvius-hídnál vívott döntő csatában. A győztes Constantinust szívesen látta a szenátus, és elismerték rangidős Augustusnak. LICINIUS, aki támogatta ügyét, és nővérét, Constantiát vette feleségül, érvényesítette uralmát a birodalom keleti részén, ellensúlyozva Constantinusnak a nyugati birodalomrész fölötti ellenőrzését. A két uralkodó közötti egyetértés azonban hamarosan összeomlott. Az első háború 316-ban Constantinus győzelmét hozta a pannoniai Cibalaenál, amelyet döntetlen kimenetelű csata követett a *Campus Ardiensis* közelében, Thrákiában. A felújított kölcsönös tolerancia jegyében, amelyet egyszerűsített a határok kijelölése, a nézeteltéréseket elsimították. Az ellentétek azonban ha-

marosan ismét kirobbantak. Constantinus főhadiszállásának Serdicába, a közös határ közelébe való áttelepítése 317/18-ban kihívásnak tűnt Licinius szemében. 323-ban egy gót támadást visszaverő hadjárata során Constantinus átlépett olyan thrákiai területre, amely uralkodótársa hatáskörébe tartozott. A következő évben ezért az ellenségeskedés második hulláma tört ki a két császár között. Constantinus támadásba lendült, megsemmisítette ellenségét a fontosabb szárazföldi és tengeri csatákban – Hadrianopolisz és a thrák Boszporusznál levő Khrüszopolisz közelében, valamint a Hellészpontosz bejáratánál.

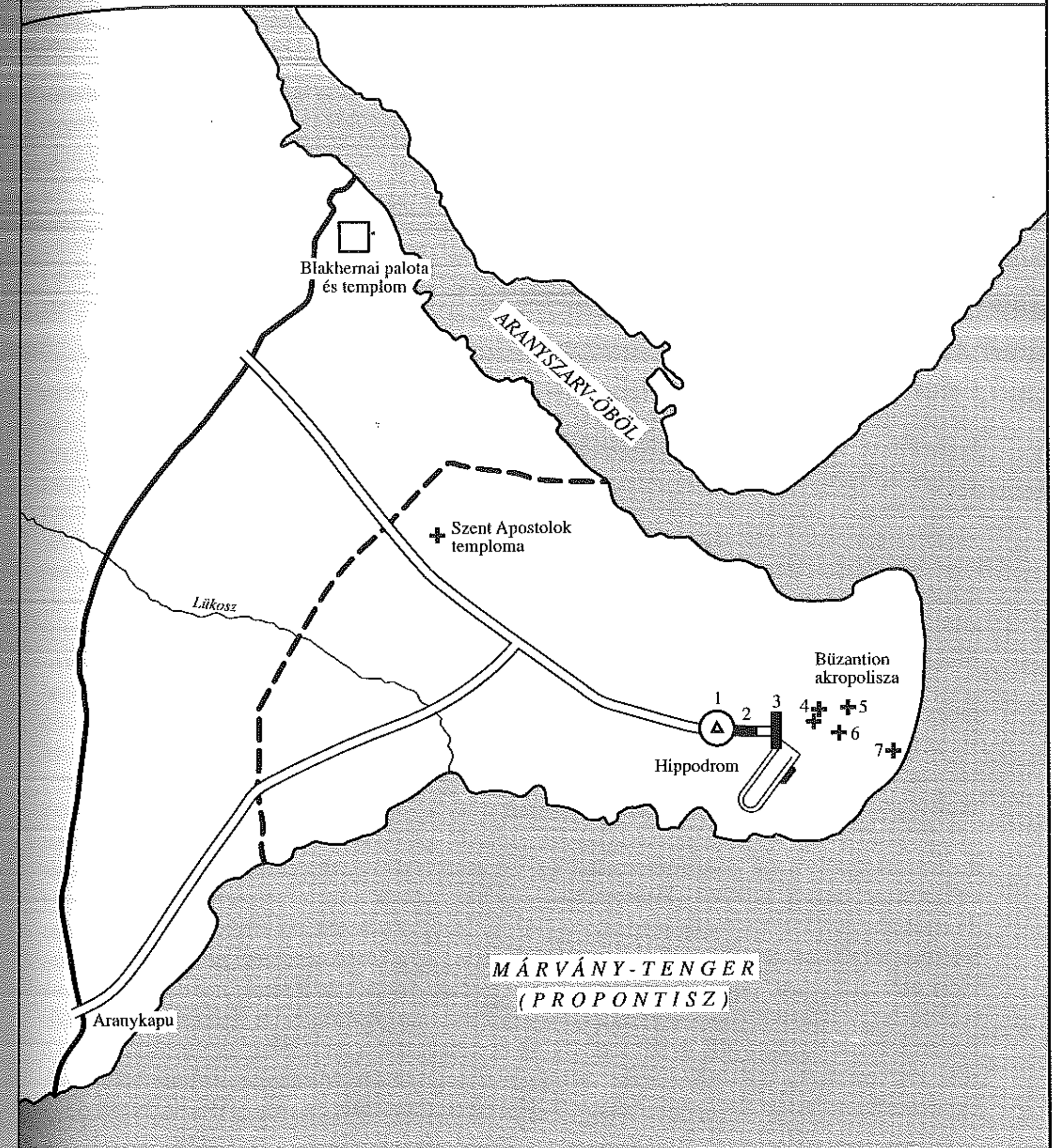
Constantinus folytatta a hadsereg Diocletianus által megkezdett átszervezését. Csapatainak egyre növekvő számú pénz és emlékérem kibocsátásával fejezte ki köszönetét. A hadseregben továbbra is előtérbe helyezte a germán erőket, mivel nagyra értékelte különleges képességeiket a határ túloldalán levő, szemben álló honfitársaik ellen folytatott harcban. Ily módon a germán katonai egységek kivételezett helyzetbe kerültek, a közülük kikerülő hadvezérek pedig különleges kedvezményeket kaptak. A pronviciákba engedélyezetten betelepülő germánok (csakúgy, mint a szarmaták) közül is sokakat besoroztak Constantinus újonnan életre hívott lovassági és gyalogos egységeibe. Ezeket a csapatokat a birodalom határairól származó különítményekkel együtt mozgó szárazföldi erővé egyesítették. Ennek eredményeképpen legiói, amelyek egyenként ezer gyalogosból és ötszáz lovasból álltak, minden korábbihoz képest jelentősebb és tekintélyesebb központi ütőerőt és stratégiai tartalékot alkottak. A mozgó hadsereg irányítására Constantinus két új főparancsnoki beosztást hozott létre: a *magister equitum* (a lovassági főparancsnok) és a *magister peditum* (a gyalogsági főparancsnok) tisztségét.

A praetorianus gárdát, amely Maxentius oldalán Constantinus ellen harcolt, ismét feloszlatták, három évszázados féktelen működése után ezúttal végérvényesen, és egy főleg germánokból felállított gárdával helyettesítették, amelyet még Diocletianus alapított. A praefectus praetorio hivatala azonban továbbra is létezett. A hivatalban levő praefectusok száma még mindig általában négy volt; tevékenységük azonban – és ez vonatkozik a városi praefectusra is – immár polgári jellegű volt, főleg jogi és pénzügyekkel foglalkoztak.

A hadsereg második nagy ága, a helyhez kötött alakulatokból álló határvédő csapatok nem voltak olyan jól megfizetve, mint a központi mozgó haderő. Mindazonáltal továbbra is alapvető szerepet töltöttek be, mivel Constantinus, aki rászánta magát a meggyengült dunai és rajnai erődök helyreállítására, újjászervezte és megnövelte helyőrségeik számát. A határvédő hadsereg leszerelt katonái pedig kiváltságokat kaptak, amelyeket nem örökölhettek fiaik (akiknek kezdeti kötelező érvényű besorozását szigorú büntetésekkel erőszakolták ki, és ez általános félelmet keltett, különösen a kevésbé katonai jellegű provinciákban).

Miközben a birodalom népei az infláció és az elnyomás szorításában senyvedtek, Diocletianus pénzügyi reformjainak érvényre juttatását buzgón folytatták. Az új és könnyebb (a font 1/72-ed része súlyú) aranypénzt, a *solidus*t sikeresen bevezették; az adókat – főleg természetben – növelték; azt a hivatalnokréteget, amelynek ezeket a feladatokat intézniük kellett és általában a közvetlen parancsolgatást kellett végrehajtaniuk, alapvetően felduzzasztották. Constantinus közigazgatási változtatásai között volt a *magister officiorum* kinevezése a birodalmi csúcshivatalok *(scrinia)* ellenőrzésére, a *quaestor sacri palatii* kijelölése, aki a császár legfontosabb jogi tanácsadója lett, és két pénzügyi hivatalnoké (a *comes rei privatae* és a *comes sacrarum largitionum*), akik a bevételeket és a kiadásokat ellenőrizték, beleértve az

9. Konstantinápoly térképe

II. Theodosius városfala
constantinusi városfal

1. Constantinus foruma és a Nymphaeum Maius
2. Lausus palotája
3. Bazilika
4. Szent Euphémia-templom
és Theotokosz-templom a Khalkoprateia negyedben
5. Hagia Eiréné-templom

ingyenes osztogatásokat is. Ezek voltak azok az állandó hivatalnokok, akik a császári tanácsban *(consistorium)* ültek. Constantinus bőkezű volt a szenátori renddel is, és számos hivatalos tisztséget létesített szenátoroknak, akik így visszaszereztek valamelyest az előző évszázad folyamán elvesztett politikai befolyásukból.

Ugyanakkor Róma nem játszott központi szerepet gondolataiban és terveiben. Katonai szempontból tökéletesen nyilvánvaló volt számára – és elődei közül is sokan így érezték –, hogy Róma már nem képes betöltölteni a birodalom fővárosának megfelelő szerepet, mivel az innen kormányzó császár számára meglehetősen nehéz feladat egy időben ellenőrizni az életfontosságú Rajna-, Duna- és Eufrátesz-határokat. Miután elidőzött egy ideig mind a birodalom nyugati részének különböző központjaiban (Treviri, Arelate, Mediolanum és Ticinum), mind szülőföldjén, a Balkánon (Sirmium és Serdica), Constantinus úgy határozott, hogy fővárosa számára az ideális hely Büzantion antik görög város az Európa és Ázsia között húzódó stratégiai fontosságú Boszporusz-szorosnál; és ott alapította meg 324–330-ban Konsztantinopoliszt (Constantinopolis, Konstantinápoly, a mai Isztambul). A település kitűnő kikötővel rendelkezett az Aranyszarv-öbölben. Szárazföldön és a tenger felől is kiválóan védhető volt, és hozzáférhető Asia Minor és Syria sűrűn betelepült tengerparti, létfontosságú ipari központjai számára, és elérhető távolságban volt a gabonatermelő Egyiptom, valamint a dél-oroszországi terület is. Ugyan Róma nem veszítette el ősi kiváltságainak egyikét sem, és kezdetben Konstantinápoly és újonnan alakított szenátusa is alacsonyabb rangot töltött be, Constantinus szándéka szerint azonban a frissen alapított városnak a birodalom metropoliszává kellett válnia – és ez hamarosan meg is történt. Ez megteremtette a bizánci birodalom kialakulásának lehetőségét, amely még évszázadokon keresztül uralta a középkort. A görögöt tette meg hivatalos nyelvvé, így tehát Augustusnak az a szándéka, hogy a latin, az uralkodó Róma nyelve kerüljön az első helyre, végül is meghiúsult.

Constantinus egy második és sokkal nagyobb, forradalmi jelentőségű változtatást is elindított, nevezetesen a birodalom megtérítését a pogányságból a kereszténységbe. Diocletianus és Galerius minden idők legkeményebb keresztényüldözését folytatta, amely azonban kudarcba fulladt, és 311-ben a halálos betegségben szenvedő Galerius Constantinusszal és Liciniusszal együtt kibocsátotta a serdicai ediktumot, amely szabad vallásgyakorlatot biztosított minden keresztény számára. Tudjuk, hogy Constantinus a Mulvius-hídnál lezajlott csatában ellenfele, Maxentius fölött győzelmet aratott; mint később állította, egy fénykeresztet pillantott meg a Nap előtt, *„In hoc signo vinces"* (e jelben győzni fogsz) felirattal, mire megparancsolta, hogy katonái pajzsára fessék rá Krisztus monogramját. A győzelmet követő évben Liciniusszal együtt ismét nyilatkoztak a keresztényekkel kapcsolatos türelemről, ezt milánói ediktum néven ismerjük (valójában Mediolanumban született egyezmény volt, de Nikomédeiában foglalták ediktumba, s ott is bocsátották ki). Constantinus mindig vágyott egy isteni társra és patrónusra. Egy ideig úgy tűnt, hogy az ekkortájt szerte a birodalomban széles körben tisztelt és Constantinus elődei által is hosszú ideig nagyra becsült Napisten tölti be ezt a szerepet. Ő maga azonban a milánói ediktum idején már nem hagyott kétséget afelől, hogy a kereszténységhez vonzódik, amelyet úgy jellemzett, mint a „legtörvényesebb és legszentebb vallás"-t, egyre inkább Jézus Krisztussal azonosítva az Egyedüli Legfőbb Hatalmat.

Constantinus tehát az évek folyamán a keresztényeket támogató intézkedések egész sorozatát vezette be. Az egyháznak és az államnak a legszorosabb együttműködésben kellett tevékenykednie. Ezalatt, amint a császár egyre inkább meggyőzte magát, hogy Isten bajnokaként isteni küldetése van, amely Isten kegyelméből győzedelmeskedni fog, az egymást követő arelatei és nikaiai zsinaton – 314-ben és 325-ben – nyilvánvalóvá tette, hogy ő az, aki a gyeplőt a kezében tartja. Az utóbbi tanácskozás, amelyen kétszázhúsz püspök vett részt, megfogalmazta a nikaiai (nicaeai) hitvallást, amelyben kinyilvánították, hogy a Fiú „egylényegű" az Atyával, és elítélték Ariust és más szószólókat, akik a Fiút alárendelték az Atyának (lásd II. CONSTANTIUS).

Constantinusnak az a döntése, hogy kereszténnyé teszi a birodalmat, nagymértékben személyes és első hallásra megdöbbentő lépés volt, merthogy a püspököknek Constantinusra gyakorolt befolyása és a helyi keresztény közösségek újkeletű nyilvánvaló térhódítása – amelyeket nem akadályoztak immár az egymást követő császári üldözések – ellenére az egyház nem rendelkezett szembetűnő politikai, gazdasági, társadalmi vagy kulturális hatalommal. Ráadásul, bár Constantinus maga mélységesen babonás volt, úgy tűnik, hogy a teológiai problémák legalapvetőbb részével volt csak tisztában; vallásos érzéseit és nézeteit pedig több alkalommal radikálisan megváltoztatta. Mindazonáltal neki és tanácsadóinak arra a következtetésre kellett jutniuk, hogy a mélyen tagolt társadalomban egyedül a keresztények rendelkeztek olyan, minden részletre kiterjedő célokkal és hatékony, összefüggő szervezettel, amely hosszú távra összeforraszthatta a lakosság különböző, egymással szembenálló elemeit egy mindenkit magában foglaló egységbe. És a birodalmi politikának erre volt szüksége. Ugyanakkor őt magát, számos vallásos társához hasonlóan, csak élete legvégén keresztelték meg – amikor már nem tudott többé vétkezni.

Egyházának szolgálatában Constantinus lett Róma és a világ történetének egyik legkiemelkedőbb építtetője: egy építészeti forradalom elindítója volt, amely vallásos ellenpártjának a hagyományából eredt, és amelyet bőkezű hivatalos támogatás serkentett. Az ekkoriban emelt figyelemre méltó építmények általában két alaprajzi formát vettek át: a központi (kör, sokszög, kereszt alakú) vagy a hosszanti elrendezésűt. Ami a központi elrendezésű épületeket illeti, Diocletianus palotája Salonaeban megmutatta, hogy mit lehet létrehozni, és az most nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen jellegű épületek megfelelő keretet biztosítottak nemcsak a templomok és keresztelőkápolnák, hanem a keresztény mártírok temetkezőhelye számára is. Így a császár új székhelyén, Konstantinápolyban megépítette a Szent Apostolok templomát. Ez az ötkupolás, kereszt alaprajzú épület egyesítette az apostolok tiszteletének és az ő saját (mint a tizenharmadik apostol) mauzóleumának funkcióját; és egy időre itt helyezték el az ő földi maradványait. Egy másik hatalmas központi elrendezésű épületet, amely hasonlóképpen nem maradt fenn korunkig, Constantinus Antiokheiában kezdett építeni és majdnem be is fejezte. Ez volt az Arany Nyolcszög, amely az Orontész folyó egyik szigetén elhelyezkedő palota mellett állt, közel a város központjához. Az Oktogon a Harmóniának (azaz a Világegyetemet, az Egyházat és az Államot egyesítő isteni hatalomnak) szentelt császári templom volt. Központi részét, melyet aranyozott fából készült, kupolás vagy piramidális tető fedett, kör alakban oszlopsoros, kétszintes folyosó vette körül.

Hasonlóképpen nevezetesek voltak a hosszanti elrendezésű épületek, amelyek egy újfajta épülettípusnak adtak keretet: a keresztény bazilikának. A múlt egyszerű „házi templomainak" ezek a grandiózus utódai hosszúkás, téglalap alapú építmények voltak, bejáratuk tágas udvarról nyílt. Belsejükben az oldalhajókat a magasabb főhajótól boltíves oszlopsorok választották el. A boltívek fölött a főhajó megvilá-

gítására szolgáló ablaksorok által tagolt téglafalak emelkedtek. A főhajó általában lapos tetőzete fából készült; a hatalmas keresztboltozatok, amilyenek például Maxentius nem sokkal korábban épült bazilikájában találhatók, túlságosan evilágiaknak és pogánynak tűntek, és nem irányították volna kellőképpen a tekintetet kelet felé, ahol a felkelő nap sugarai rávetültek az oltárnál álló, arccal gyülekezete felé forduló misézőre. Ugyanakkor a pogány előképek mégis segítették a keresztény bazilikák megteremtését; ugyanis a templom keleti lezárása, ahol a hatalmas apszisban a püspök trónja helyezkedett el, erősen emlékeztetett a treviri és a spalatumi palotában levő audienciacsarnokra: a mennyezet alatt elhelyezkedő oltár a császár trónjához volt hasonlatos, és a diadalív ugyanezt a hatást keltette.

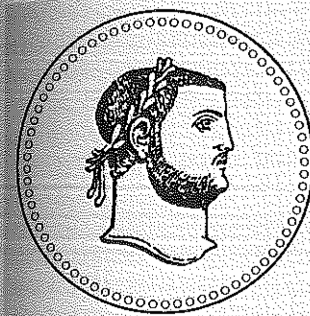
Constantinus számtalan látványos, színpompás, aranyozásban és más ragyogó díszítésekben bővelkedő bazilikáinak azonban nagyon kevés nyoma maradt fenn. Semmi sem maradt például az általa helyreállított Hagia Eiréné (Szent Béke)-templomból Konstantinápolyban (később I. JUSTINIANUS újjáépítette) vagy az általa építtetett Szent Péter-bazilikából Rómában, amelyet a XVI. században romboltak le, hogy helyet csináljanak utódjának. A Constantinus-féle épület hosszú és magas főhajója és a az egészet uraló apszisa között masszív, tizenhat ablak által megvilágított kereszthajó húzódott, hogy a mártírhalált halt Szent Péter előtt tiszteletüket leróni érkező hatalmas tömegeket el tudják helyezni. A téglalap alaprajzú *Basilica Constantinianát* Rómában először a Megváltónak, később Lateráni Szent Jánosnak szentelték. Kereszthajók helyett két kis oldalszárny vagy sekrestye csatlakozott hozzá. Hatalmas ezüst szentélyrekesztőjével, sárga, vörös és zöld márványoszlopaival káprázatos hatást keltett. Sokkal gyakoribb volt azonban a két fő épülettípus, a központi és a hosszanti elrendezésű templom egyazon épületben való egyesítése. A Constantinus-féle bethlehemi „Krisztus születésének barlangja" például nyolcszög alaprajzú, keleti oldalához téglalap alaprajzú építményt illesztettek. Az eredeti jeruzsálemi Szent Sír egy apszisos bazilika közepén elhelyezkedő kör alakú mártírszentélyből (egy zsidó sírkamra helyén) állt.

Constantinus uralmát egy családi tragédia feketítette be 326-ban, amikor összeesküvés gyanújától meggyőzve (akár indokoltan, akár nem) elrendelte felesége, Fausta és idősebbik fia, Crispus kivégzését. Crispus Minervina fia volt, ő pedig talán a császár korábbi felesége. Crispust az isztriai Pola egyik fürdőjében fojtották meg, és röviddel ezután Treviriben Faustát is elérte végzete. Constantinus három megmaradt fiát (II. CONSTANTINUS, II. CONSTANTIUS, I. CONSTANS) 317-ben, 323-ban és 333-ban sorban Caesarrá választották. Ez azt jelentette, hogy előkészítették őket az öröklésre; a császár két unokaöccsét, Delmatiust és Hannibalianust pedig ugyanezért léptették elő. Constantinus nagyon elszámította magát, amikor azt hitte, hogy ez az öt fiatalember majd békésen együtt fog kormányozni, ha ő már eltávozott az élők sorából.

Constantinus a mély és lobbanékony érzelmek embere volt. Szertelen is volt, mohón sóvárgott a népszerűségre, gyenge volt a hízelgéssel szemben és zavarbaejtően önfejű, könyörtelen. Vad természetét szabadjára engedte, de gyakran sikerült lecsillapítani. Ambíciói és energiái határtalanok voltak. A legmagasabb mértékkel mérhető hadvezér volt; és életének két legnagyobb döntését – Konstantinápoly megalapítása és politikájának a kereszténységre való alapozása – visszhangozták a következő századok, uralma tehát a birodalom, az egyház és a nyugati civilizáció szempontjából kiemelkedő jelentőségű volt.

A nikaiai tanácskozáson, számol be életrajzírója, Euszebiosz, „a gyülésezés közepette úgy járkált, mint az Isten egyik mennyei angyala, öltözékében, amely csillogott, mintha fényt sugározna magából, visszaverve a bíborpalást parazsát, arany és drágakövek ragyogó pompájával díszítettek..." Euszebiosz a császárt ifjúkorában olyannak látta, „akinek nem akadt párja termete kecsességében és szépségében vagy magasságában, és annyira túltett a vele egykorúakon testi erejét tekintve, hogy rémülettel töltötte el őket". Később meghízott és „bikanyakú"-nak gúnyolták. A római Museo dei Conservatoriban található hatalmas portréjának személytelen, papi fennköltségén keresztül erőteljesen markáns vonású férfi jelenik meg, súlyos szemöldökkel és erélyes állal: egy olyan férfi, akivel jobb nem ujjat húzni.

LICINIUS (308–324)

LICINIUS (társcsászár, 308–324) 250 körül született és 325-ben halt meg. Apja Dacia Ripensisből (Felső-Moesia) származó földműves volt. Barátja és katonai szövetségese lett GALERIUSnak, akinek 297-es perzsa hadjáratában kitüntette magát, majd ezt követően rangidős parancsnok lett a Dunánál. DIOCLETIANUS fiává fogadta. Ekkor Licinius felvette adoptáló apja *Iovius* nevét, és ettől kezdve a Valerius Licinius Licinianus nevet viselte.

Mielőtt Galerius császár MAXENTIUS megbuktatására kieszelt sikertelen terve keretében 307-ben berontott volna Itáliába, annak a két tisztnek az egyike, akiket Rómába küldött a tárgyalás hiábavaló kísérletével, Licinius volt. A következő évben megrendezett carnuntumi császártalálkozón Licinius Augustus lett. Felügyelete alá helyezték a dunai provinciákat és a Balkánt (elvileg Itália, Afrika északi része és Hispania mellett, amelyek azonban Maxentius ellenőrzése alatt voltak). Az ő előléptetése azonban semmibe vette II. MAXIMINUS DAIA és CONSTANTINUS igényeit, és 310-ben Maximinus ellenséges lépésétől tartva Licinius elhatározta, hogy megbékíti Constantinust annak nővére, Constantia eljegyzésével. A következő évben azonban, amikor Galerius meghalt, Maximinus elfoglalta Asia Minort, mielőtt ellenfele ezt a lépést megtehette volna. A két férfi egyezséget kötött, és a kontinensek találkozását jelölték ki határként. A béke azonban nem tartott sokáig. 312/313 telén Maximinus átkelt Thrákiába, Licinius azonban *Campus Serenus*nál vereséget mért rá, és kénytelen volt visszavonulni a Tarsus hegységbe, ahol meghalt. Erre Licinius megragadta a lehetőséget, hogy eltávolítson minden olyan birodalmi személyiséget, aki egy jövőbeni felfordulás vezető alakja lehetett volna. Hóhérainak esett áldozatul Maximinus leánya és fia, Diocletianus özvegye, Prisca és leányuk, Galeria Valeria, aki Galerius özvegye volt, valamint Galerius fia, Candidianus.

A római világ most Constantinus (aki időközben megsemmisítette Maxentiust a Mulvius-hídnál) és Licinius között oszlott meg. 313 elején Licinius Constantiával való egybekelését Mediolanumban ünnepelték. Még ugyanazon év júniusában Licinius visszatért Nikomédeiába, és egy levelet tett közzé, amelyben a keresztényeknek

teljes vallásszabadságot adományozott a milánói ediktumban (lásd CONSTANTINUS) már korábban rögzített alapokon. Licinius azt kezdte állítani, hogy PHILIPPUS császár leszármazottja, akiről úgy hírlett, hogy kereszténybarát volt (tiltakozásképpen Constantinusnak azzal az állításával szemben, miszerint ő viszont CLAUDIUS GOTHICUS leszármazottja). A milánói ediktumot hasznos fegyvernek találta Maximinus ellen, és elfogadta Constantinus igényét a rangidős Augustus posztjára. Cserébe megkapta a jogot, hogy a római birodalomnak az ő hatáskörébe tartozó részén törvényeket alkothatott.

Constantinus azon terve azonban, hogy sógorát, Bassianust jelöli Itáliáért és a dunai provinciákért felelős Caesarnak, nem nyerte el Licinius tetszését, aki úgy gondolta, hogy ez az ember inkább eszköz lesz Constantinus kezében, és 314-ben lázadásra bujtotta fel. Az árulás azonban kiderült, és a két császár között két évvel később háború tört ki. Miután a pannoniai Cibalaenál egy számszerűleg hátrányban levő erőtől vereséget szenvedett, Licinius visszavonult Hadrianopoliszba, ahol kihívóan Alsó-Moesia parancsnokát *(dux),* Aurelius Valerius Valenst nyilvánította a nyugati birodalomfél Augustusává, Constantinus ellenében. A második, *Campus Ardiensis*en vívott eldöntetlen eredményű csatát követően Constantinus és Licinius szerződést kötött a területek felosztásáról. Valenst cserben hagyták és kivégezték, és Constantinus szerezte meg az ellenőrzést a dunai és a balkáni provinciák fölött, Thracia provinciát kivéve. Ugyanakkor azonban Licinius megőrizte teljes cselekvési szabadságát a birodalom keleti részében.

Hogy emlékezetessé tegyék a látszólagos kibékülést, 317-ben három új Caesart neveztek ki Serdicában: Constantinus fiát, Crispust és a csecsemő ifjabb CONSTANTINUST, valamint Licinius és Constantia csecsemő fiát, aki apja nevét viselte. A további polgárháborút néhány évre elhárították, a két császár közötti kapcsolat azonban hamarosan ismét romlani kezdett. Miközben Constantinus folytatta a keresztények javára hozott intézkedéseket, Licinius arra a következtetésre jutott, hogy az állam egyesítése a keresztény közösséggel, amint azt Constantinus elképzelte, katasztrofális hiba volt. Ennek megfelelően elhatározta, hogy visszaszorítja az egyház hatalmát, és a 320/321-ben átfogó intézkedések sorát léptette életbe, amelyek betiltották a zsinatokat, korlátozták a klérus tevékenységét és kiűzték a keresztényeket a hivatalos tisztségekből.

Mialatt a két rendszer között feszülő ellentétek érezhetővé váltak, problémák merültek föl az éves konzuli tisztséggel kapcsolatban is, amelynek bár teljes mértékben tiszteletbeli jellege volt, kiváló lehetőségeket kínált a császárok fiainak népszerűsítésére, akik így gyakorolhatták a nyilvános szereplést. Ezeknek a kinevezéseknek a két uralkodó közötti megállapodás tárgyát kellett volna képezniük. 321-ben azonban Licinius arra a meggyőződésre jutott, hogy Constantinus tisztességtelenül nagy súlyt helyezett ezekre a kinevezésekre saját két fia érdekében. Megtorlásképpen tehát saját magát és fiait nyilvánította a következő évben konzulnak a keleti provinciákban. Ez az elidegenedés nyílt megvallását jelentette; láthatóvá vált, hogy új polgárháború közeleg.

Hamarosan találtak *casus belli*t is. 322-ben, a gót betolakodók elűzése érdekében Constantinus behatolt a Licinius fennhatósága alá tartozó területre. Noha idegen betörés esetén a 314-ben kötött szerződés lehetőséget adott az ilyen akciókra, Licinius úgy döntött, hogy Constantinus hadmozdulatait megállapodásuk megszegéseként értelmezi. 324 tavaszán tehát háborút hirdettek. Liciniusnak, aki Hadrianopoliszban vert tábort, 150 000 gyalogos és 15 000 könnnyűlovas állt rendelkezésére, és 350 hajója Abantus nevű flottaparancsnoka vezetésével elindult a Hellészpontosz bejáratából. Constantinus Thesszalonikéből vonult ellene 120 000 gyalogossal és 10 000 lovassal, fia, Crispus parancsnoksága alatt pedig hátrahagyott 200 hadi- és 2000 szállítóhajót. Július 3-án Licinius súlyos vereséget szenvedett egy szárazföldi csatában és Büzantionba szorult vissza. Hamarosan flottája is súlyos veszteségeket könyvelhetett el magának. Büzantiont ekkor elzárták a külvilágtól, Licinius pedig a Boszporuszon át Khalkédónba menekült. Ott előléptette a császári adminisztráció legfőbb ellenőrét, Martinianust Augustus-társává (ahogy Valenst is kijelölte Augustusnak nyolc évvel korábban), és azt szabta neki feladatul, hogy akadályozza meg Constantinus átkelését a szóroson. Nikomédeiában pedig Martinianus nevével ellátott pénzt bocsátottak ki. Constantinus azonban könnyű szállítóhajókból álló flottillájával kikerülte őt és partra szállt az ázsiai parton. A szeptember 18-án Khrüszopolisz mellett lezajlott csata döntőnek bizonyult Liciniusszal szemben, aki Nikomédeiába menekült seregének harmincezer megmaradt katonájával. Röviddel ezután azonban elfogták őket.

Constantinus nővére, Constantia azzal a kéréssel folyamodott fivéréhez, hogy kímélje meg Licinius és Martinianus életét, őket tehát Thesszalonikébe, illetve Kappadókiába száműzték. Liciniust azonban hamarosan megvádolták, hogy a gótok segítségével a hatalomba való visszatérése érdekében szervezkedik, Constantinus pedig akár titokban, akár szenátusi jóváhagyással, parancsot adott a kivégzésére; ugyanez lett a sorsa Martinianusnak is 325-ben. Az ifjabb Licinius elveszítette Caesar címét, majd két évvel később Polában meggyilkolták. Licinius másik fiáról, egy fattyúról, akit törvényesített, 336-ban hallunk legközelebb, amikor is lesüllyesztették anyja rabszolga státuszára, és nőkkel együtt dolgozott egy császári szövődében Karthágóban.

Nehéz feladat felbecsülni Licinius császár érdemeit, mert Constantinus kereszténybarát intézkedéseivel való szembenállása miatt később heves támadások érték. Ennek következtében egy modern író korának kemény államférfiai közül a legutálatosabbnak, önzőnek, földhöz ragadtnak és hidegvérűen kegyetlennek nevezte. Vallási politikája enyhén szólva következetlennek és megbízhatatlannak tűnik, vagy azért, mert bizonyos kijelentései nem voltak őszinték, vagy pedig mert nem tudta elhatározni magát. Kegyetlensége megnyilvánult abban az öldöklésben, amelyet tetrarchatársa, II. Maximinus Daia bukása után annak családja és követői körében rendezett. Constantinusszal való hosszan tartó és folyamatosan romló viszonya során, noha mindketten követtek el hibákat, mégis Licinius tűnik a hibáztathatóbbnak: egyrészt a Bassianusszal 314-ben folytatott áruló tárgyalásai miatt, másrészt egy évtizeddel később tanúsított lelkiismeretlen túlérzékenysége miatt. Licinius talán még azután is folytatta az intrikálást, miután minden elveszett. Ugyanakkor a korszak más uralkodóihoz hasonlóan kiváló hadvezérnek bizonyult. Ez volt az, amivel kiérdemelte Galerius támogatását, és aminek következtében elsöprő győzelmet aratott II. Maximinus Daia felett. Hadvezéri képességénél fogva hosszabb ideig uralkodhatott, mint korának legtöbb császára. Azonban akármilyen jó katona lehetett is, Constantinusban emberére talált, és ez volt bukásának oka.

II. MAXIMINUS (DAIA) (310–313)

II. MAXIMINUS (DAIA) (társcsászár, 310–313) GALERIUS nővérének fia volt. Galerius – aki fiává fogadta – egyengette gyors előremenetelét a hadseregben, amely a katonai tribunusi tisztségben érte el csúcspontját. Amikor DIOCLETIANUS és MAXIMIANUS 305-ben lemondott, Daiát Caesarrá választották, Diocletianus pedig ugyanolyan bíborpalásttal ruházta fel, mint amilyent maga is viselt. Felvette a Gaius Galerius Valerius Maximinus nevet, leányát eljegyezte Galerius fiával, Candidianusszal, tevékenysége színteréül pedig megkapta a legkeletibb provinciákat és Egyiptomot.

Maximinus különös szigorúsággal folytatta a Diocletianus által megkezdett keresztényüldözéseket. 306-ban kibocsátott első rendeletében felszólította a provinciák helytartóit, ragaszkodjanak ahhoz, hogy minden férfi, nő és gyermek áldozatot mutasson be a pogány isteneknek. Antiokheiában és Syria Palaestinában (Judaea) Daia személyesen őrködött parancsának kíméletlen végrehajtatása fölött. Ezután úgy tűnik, hogy az üldözések átmenetileg szüneteltek, 309-ben azonban Maximinus ismét támadásba lendült, és példátlanul szigorú hadjáratot indított a keresztény hívők ellen. Mindenkinek, még a csecsemőknek is részt kellett vennie a nyilvános áldozásokon, és ennie kellett az áldozati állat húsából, amelynek vérével minden, a piacokon eladott dolgot be kellett permetezni.

Az említett két rendelet közötti időszakban Maximinus Daia súlyos csalódást élt át, mivel a 308-as carnuntumi császártalálkozón, amelyen minden elismert birodalmi személyiség részt vett, abban reménykedett, hogy Augustusszá választják. Ezt azonban nagybátyja, Galerius megtagadta tőle, és helyette katonatársát, LICINIUST emelte erre a tisztségre. CONSTANTINUShoz hasonlóan ő is tiltakozott a feje fölött hozott döntés ellen. Galerius megpróbálta megvigasztalni őket egy újonnan kreált, „az Augustusok fiai" *(filii Augustorum)* címmel, Maximinus azonban nem hagyta magát kiengesztelni, és 310-ben csapataival Augustusszá kiáltatta ki magát.

Galerius, aki a következő évben meghalt, kénytelen volt beletörődni ebbe. Ezután Maximinus előnyre tett szert Liciniusszal szemben, minthogy elfoglalta Asia Minort, északnyugat felé pedig egészen a thrák Boszporuszig vonult. Licinius a szoros másik oldalán került szembe vele, ahol azonban a két rivális letette a fegyvert és egyelőre megegyeztek, hogy területeiket a *status quo* alapján határolják el. Közben mindketten lázas diplomáciai tevékenységet folytattak azzal a céllal, hogy támogatókat szerezzenek maguknak azok körében, akik ugyancsak a trónért versengtek. Ugyanakkor Maximinus vallási politikájának új szakaszát kezdte meg. Ez nem jelentette a legcsekélyebb enyhülést sem a keresztényekkel kapcsolatban. Bár kezdetben betartotta Galeriusnak a halálos ágyánál megszületett, toleranciát hirdető ediktumát, hat hónappal később visszatért elnyomó politikájához, amelyet koholt, keresztényellenes dokumentumoknak, köztük a hírhedt „Pilátus cselekedetei"-nek tudatos terjesztésével gerjesztett. Most azonban egy sokkal pozitívabb programot is alkalmazni kezdtek, amelynek alapján új, átszervezett pogány egyházzal – amelyet az általa annyira gyűlölt Egyház hierarchiájához hasonló módon rangsorolt papok

egyetemes hálózata szolgált – kísérelték meg fölvenni a versenyt a kereszténységgel, és próbálták meg fölülmúlni azt.

Ugyanakkor Constantinusnak a szintén pogány MAXENTIUS felett a Mulvius-hídnál aratott győzelme szigorúan felülbírálta ezeket a terveket. A csata után, még ugyanazon a napon ugyanis a győzedelmes Constantinus üzenetet küldött Maximinusnak, amelyben külön hangsúlyt helyezett arra, hogy a keresztényeket sújtó mindenféle elnyomást be kell szüntetni; Maximinus kelletlenül engedelmeskedett, és megparancsolta helytartóinak, hogy erőszakot nem alkalmazhatnak az olümposzi istenek tiszteletének kikényszerítése érdekében.

312/13 telén is rossz idők jártak Maximinusra a keleti területeken betakarított gyenge termés, a súlyos éhínség és a terjedő járványok miatt. Sőt, katonai hadjáratokra is szükség volt a Káriában élelmiszerhiányt okozó, fosztogató rablóbandák leverése érdekében. Az armeniaiak is felkelésben törtek ki, tiltakozásul a pogány istentisztelet kötelezővé tétele ellen, s ezt szintén el kellett fojtani. Ha nem is tudta Constantinus útját állni, ahhoz azért elég elszánt volt, hogy a lehető legkorábbi pillanatban fellépjen másik vetélytársa, Licinius ellen, aki sokkal közelebb volt hozzá. Úgy tűnt, hogy a legszerencsésebb, ha ezt azonnal megteszi, miközben Constantinus – aki egyébként Licinius segítségére siethetett volna – Germaniában harcol. 313-ban tehát, a tavasz beköszönte előtt Maximinus a behavazott Asia Minor provincián keresztül erőltetett menetben nyomult előre, átkelt a Boszporuszon és megadásra kényszerítette Büzantiont. Licinius elindult, hogy megütközzön vele. A döntő csatára május elsején a *Campus Serenus*on (Tzirallum), Thrákiában került sor. Bár Maximinus hetvenezer katonája létszámban kétszeresen felülmúlta az ellenséget, fizikailag teljesen kimerültek és megsemmisítő vereséget szenvedtek. Maga Maximinus rabszolgának öltözve menekült el. Nikomédeiában megállt, és megbüntette a neki hamisan győzelmet ígérő pogány papokat: érvénytelenítette a keresztények ellen hozott rendeleteit és visszaadta az egyháznak elkobzott vagyonát. Röviddel ezután, szökve Licinius üldöző serege elől, sebesen visszavonult a Taurosz hegység mögé. Tarszosznál azonban az augusztusi melegben megbetegedett és meghalt.

A keresztény szerzők nagy elégedettséggel ábrázolják, miként vakult meg és aszott csonttá-bőrré halála előtt. Példátlan faragatlansággal, kegyetlenséggel és iszákossággal is vádolták. Kéjelgései mellett állítólag szenvedély fűzte Galerius feleségéhez. Keresztényüldözését azonban legalább a keresztény egyház hatásos átszervezése kísérte – és erről a pogányság csak példát vehetett –, és ez kétségtelenül egyedülálló volt pogány kortársai között. Emellett, bár ő maga műveletlen ember volt, nagyra becsülte a pogány irodalom és a tanulás fontosságát. Nem érhette volna el azokat a pozíciókat, amelyeket betöltött, ha nem lett volna tehetséges ember. Az egyéniségével szemben megnyilvánuló bizonyos fokú tiszteletre utal, hogy Galerius rokonsága és II. SEVERUS szívesebben élt az ő, semmint Licinius fennhatósága alatt, aki ezt követően meggyilkolta őket – beleértve Maximinus fiát és leányát.

II. CONSTANTINUS (337–340)

II. CONSTANTINUS (Flavius Claudius vagy esetenként Julius Constantinus) (társcsászár, 337–340) Arelatéban született NAGY CONSTANTINUS második fiaként. Azt állították róla, hogy Fausta császárné gyermeke volt; ha azonban születése helyesen keltezhető 317 februárjára, akkor ez az állítás nem igaz, minthogy a császárnéról úgy tudjuk, hogy 317 augusztusában II. CONSTANTIUSnak adott életet. Ebben az esetben II. Constantinus egy másik asszonytól származott, és ezért törvénytelen gyermek volt. A másik eshetőség pedig elfogadni, hogy Faustától született, de nem 317-ben, a források által megjelölt időpontban, hanem egy évvel korábban.

Akárhogy történt is, apja még 317-ben Caesarrá nyilvánította Sirmiumban idősebb féltestvérével, Crispusszal együtt. Ugyanabban az időben LICINIUS is kinevezte Caesarnak hasonló nevű, II. Constantinusnál egy vagy két évvel idősebb fiát a birodalom keleti részén. Egy tizenéves fiú és két csecsemő kinevezése azonban megszüntette a DIOCLETIANUS által bevezetett „érdemek szerinti kormányzás" elvének minden reális alapját, és visszaállította a születés szerinti öröklés alapelvét. A gyermek II. Constantinus konzullá való kinevezése 320-ban és 321-ben (először apjával, majd Crispusszal együtt töltötte be ezt a tisztséget, aki korábban egyszer már volt konzul) nagyban hozzájárult ahhoz, hogy apja elhidegült Liciniustól, aki úgy érezte, az ő fiát mellőzték, és egyoldalúan akcióba kezdett, hogy orvosolja ezt mulasztást. 322 táján II. Constantinus már képes volt nevének aláírására, az udvar ünneplése közepette. 324-ben (Licinius döntő vereségének évében) pedig Crispus és ő harmadik alkalommal töltötték be a konzuli tisztséget. Két évvel később azonban Crispust kivégezték egy állítólagos összeesküvés miatt, így tehát II. Constantinus (bár anyjának vagy feltételezett anyjának, Faustának hasonlóképpen kegyvesztettség és halál jutott osztályrészül) lett a rangidős trónörökös; idősebb volt ugyanis két életben maradt fivérénél (vagy féltestvérénél), II. Constantiusnál és I. CONSTANSnál.

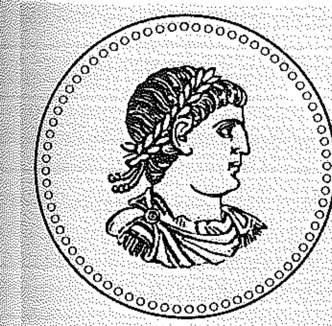
332-ben elküldték, hogy átvegye a névleges parancsnokságot a vizigót uralkodó, I. Alarik elleni harcban a Dunánál. Ily módon eleget tett a szarmata és vandál törzsek hívásának, akik számára Alarik fenyegetést jelentett. A római hadsereg jelentős győzelmet aratott, és súlyos veszteségeket okozott (amit megsokszorozott az éhínség és a hideg), valamint túszokat ejtett, akik között ott volt a király fia is. 333-ban II. Constantinust Treviribe helyezték, hogy a rajnai határt őrizze. Két évvel később apja, saját halálára számítva, kinyilvánította a birodalomnak fiai (és két unokaöccse, Delmatius és Hannibalianus) között való felosztását. A területnek a felosztásában az ifjúnak Gallia, Hispania és Britannia jutott. Amikor apjuk 337-ben meghalt, a három fiút társ-Augustusokká kiáltották ki. Miután a birodalmi hagyomány szerint apjukat istenné avatták (a kereszténység ellenére, amelyhez mindhárman jámboran ragaszkodtak), megegyeztek abban, hogy két unokaöccsüket megsemmisítik. Sokan mások is áldozatul estek az öldöklésnek. Hamarosan azonban súrlódás keletkezett a fivérek között. Különösen akkor, amikor a híres, ám ellentmondásos

Athanasziosz püspök, miután menedéket talált II. Constantinus székhelyén, Treviriben, engedélyt kapott, hogy visszatérhessen Alexandriába. Erre II. Constantius haragra gerjedt – akinek a területén egyébként a város feküdt –, mivel egyáltalán nem örült a püspök visszatérésének.

338-ban a növekvő egyenetlenségek arra késztették Nagy Constantinus három fiát, hogy találkozót tartson, amelyre vagy Pannoniában, vagy a moesiai Viminaciumban került sor. Legfontosabb feladat az általuk birtokolt területek határainak kijelölése volt, és míg II. Constantinus dominiuma érintetlen maradt, I. Constansnak sikerült további területekre szert tennie. Ez a döntés kiélezte a vitát a testvérek egymáshoz viszonyított elsőbbségéről: kezdetben ugyanis I. Constans olyan emlékérmeket bocsátott ki, amelyeken ő és II. Constantius tiszteletteljesen fordulnak bátyjuk felé, az előbbi azonban egyre inkább vonakodott elfogadni azt, hogy II. Constantinus a rangidős Augustus. Ezért II. Constantinus 340-ben kihasználta, hogy Constans nem tartózkodott Itáliában (amely terület egyébként hatáskörébe tartozott), és bevonult a félszigetre. A Constans által Illyricumból – a behatoló sereggel való megütközésre – küldött erő előörse azonban Aquileiánál megtámadta és meggyilkolta.

Nagyon keveset mondhatunk jelleméről; az azonban talán lényeges, hogy bár ő volt Nagy Constantinus legidősebb életben maradt fia (ráadásul házas ember volt, aki dinasztiát alapíthatott volna), apja nyilvánvalóan nem tartotta képesnek – vagy tizenkilenc éves korában elég idősnek – arra, hogy ráhagyja az egész birodalmat.

II. CONSTANTIUS (337–361)

II. CONSTANTIUS (Flavius Julius Constantius) (társcsászár, 337–350; egyeduralkodó, 350–361) NAGY CONSTANTINUS harmadik fia volt, Fausta császárnénak a második (vagy talán az első) gyermeke. Illyricumban született 317-ben, 324-ben pedig már Caesar. 337-ben az apja halálát követően a rokonok körében rendezett vérfürdő állítólag az ő felbujtására zajlott le, bár a felelősség kérdését körültekintően nem firtatták.

A birodalom közte és testvérei közötti felosztásában II. Constantiusnak jutott a birodalom keleti része (bár Konstantinápoly egyelőre I. CONSTANS felügyelete alá tartozott). Kiválasztása erre a hatalmas szerepre jelezheti apja nagyrabecsülését képességei iránt. A perzsa király, II. (Nagy) Sáhpuhr (Sapor) szinte azonnal megszegte a négy évtizeddel korábban kötött békeszerződést, s ezután az ellenségeskedés huszonhat évig tartott. A harc a mezopotámiai erődítésekre összpontosult. II. Constantius ugyan nem helyezett különös hangsúlyt a háborúra, II. Sáhpuhr háromszor is sikertelenül ostromolta Niszibiszt. Ráadásul – Róma szerencséjére – egy új ellenséges törzs megjelenése keleten arra kényszerítette, hogy elvonuljon és öt éven keresztül, 353 és 358 között hadjáratokat folytasson Khoraszanban.

Ez idő tájt II. Constantius már egyedüli római császár volt, ez azonban hosszú folyamat eredménye. Miután ifjabbik öccse, I. Constans 340-ben megbuktatta bátyjukat, II. CONSTANTINUST, egy trónbitorló, MAGNENTIUS 350-ben meggyilkolta. Egy ideig a dunai legiók nem tudták eldönteni, hogy II. Constantiust támogassák, avagy Magnentius oldalára álljanak. Constantius Illyricumban lakó nővére, Constantina Augusta meggyőzte a dunai és balkáni legiókat, hogy egy harmadik pártot támogassanak, és a pannoniai gyalogosok parancsnokát, Vetraniót kiáltsák ki Augustusszá; ez a cím meg is jelenik a Sisciában és Thesszalonikében kibocsátott érméken. Mivel azonban Constantina később is élvezte bátyja pártfogását, valószínű, hogy mindez az ő érdekében történt, abban bízva, hogy ez a lépés akadályozza majd Magnentiust.

Mindenesetre Vetranio maga, miután kezdetben elfogadta Magnentius ajánlatait, később irányt változtatott, és inkább hűségnyilatkozatot tett II. Constantius mellett. Ezt jelzik azok az érmék, amelyeken az „ezzel a jellel győzni fogsz" *(HOC SIGNO VICTOR ERIS)* felirat szerepel, ami annak az isteni parancsnak a változata volt, amelyet Nagy Constantinus kapott a Mulvius-hídnál megvívott csata előtt. Vetranio Naissusnál átadta csapatait II. Constantiusnak, és visszavonult a bithüniai Pruszába. Ami Magnentiust illeti, 351-ben súlyos vereséget szenvedett II. Constantiustól az alsó-pannoniai Mursa mellett vívott döntő csatában. Két évvel később öngyilkosságot követett el.

A háború még zajlott, amikor II. Constantius elhatározta, hogy huszonhat éves unokatestvérét, Constantius Gallust Caesarrá nevezi ki. Az ifjú új rangjának sirmiumi kihirdetését követően eljegyezték Constantina Augustával, majd a császár a birodalom keleti részére küldte. Felkeléseket fojtott el Syria Palaestinában és Isauriában (Asia Minor), a perzsákat pedig sakkban tartotta. Igazgatási módszerei azonban tapintatlanok és zsarnokiak voltak. Panaszok érkeztek ellene II. Constantiushoz, aki Mediolanumba hívta, hogy válaszoljon ezekre a vádakra. 354-ben azonban, nyugat felé tartó utazása során Istriában elfogták, bíróság elé állították, elítélték és kivégezték.

II. Constantiusnak ezután a frankok vezetőjével, Silvanusszal kellett foglalkoznia, aki az Augustus címet bitorolta Colonia Agrippinensiumban. Hamarosan meggyilkolták, a kavarodásban azonban a Rajnán átkelő germánok kifosztották a várost. II. Constantius ekkor Gallus féltestvérét, JULIANUST (a későbbi császárt) mozgósította, hogy oldja meg a válságot. Caesarrá nyilvánította és húgát, Helenát adta feleségül hozzá.

Míg Julianust nyugaton lefoglalták sikeres hadjáratai, II. Constantius 357 tavaszán Rómába látogatott. „Útjában mindenütt nagy üdvrivalgással fogadták – írja róla az akkor huszonhét éves Ammianus Marcellinus –, császárnak szólították, őt azonban a hegyeken és partokon visszhangzó harsány éljenzés nem hozta ki nyugalmából, ugyanolyan kimérten és közömbösen viselkedett, mint ahogy a provinciákban szokott. Amikor egy-egy magas kapu alatt elvonult, mindig meghajolt, noha alacsony termete miatt erre nem volt szükség. Mint akinek nyakát páncélok közé szorították, szobor módjára meredt maga elé, nem forgatta arcát se jobbra, se balra, akárcsak egy élettelen báb. A kerék zökkenésekor meg se rezzent a feje, egyszer sem köpött, nem vakarta az arcát, nem törölte meg az orrát, nem mozgatta a kezét. Tudatosan viselkedett így, s bár ez a magatartás a hétköznapi életben nem középszerű fegyelmezettség jele volt, ekkora fokát az ő kiváltságos személyéhez kapcsolódó adománynak kellett tekinteni. Uralkodásának egész ideje alatt nem engedett senkit maga mellé ülni a kocsijába, és nem fogadott magánembert társául a consuli méltóságba, amit pedig megtettek az istenné avatott császárok is. Amikor a legmagasabb polcra emelkedett, szigorú törvénynek tekintette ezt is és sok más egyebet is. De erről most nem írok, mert úgy emlékszem, hogy más helyen már szóba került."

Rómában tett látogatása után Constantius megtámadta a szarmatákat, a szvébeket és a kvádokat a Dunánál. Hamarosan azonban sürgősen a birodalom keleti felébe hívták, ahol a perzsa király, II. Sáhpuhr, miután kikényszerítette a békét keleti határainál, ismételten támadásokat indított a rómaiak ellen. 359-ben rohammal bevette a mezopotámiai Amidát – amelyről Ammianus Marcellinus színes képet fest –, a következő évben pedig egy másik, ugyanebben a körzetben található erőd, Szingara került a kezébe. Ekkor és más műveletek során, amelyekhez bonyolult diplomáciai tárgyalások is kapcsolódtak, II. Constantius erősítést kért Julianustól. Julianus galliai katonái azonban vonakodtak ennek a parancsnak eleget tenni, mert úgy gyanították, hogy azt népszerű vezérük meggyengítésének féltékeny vágya motiválja. Ennek következtében Augustusszá kiáltották Julianust; és ő elfogadta az ajánlatot. II. Constantius sereget gyűjtött áruló unokatestvére leverésére, és nyugat felé vonult. 361 telére egészen Kilikiáig jutott; ott azonban hirtelen belázasodott és Mopszukrénénél meghalt.

II. Constantius mélységesen érdeklődött a teológia iránt, és a keresztény birodalmat teljesen új vallási alapokra helyezte az arianizmus támogatásával. Az arianizmus az alexandriai Arius által elindított és a görög filozófiai szemléletet kifejező, apologéták által terjesztett keresztény irányzat volt. Arius (337-ben halt meg) Órigenész dogmáját elevenítette fel Isten egylényegűségéről, és Krisztust az Isten lényegétől különbözőnek tartotta, és bár minden idők kezdetén teremtette őt az Úr, mégiscsak teremtmény volt, és a többi teremtményhez hasonlóan változékony. Ez volt az a nézet, amely kellőképpen kiemelte Krisztus emberi voltát, és amelyekért élesen bírálták, mivel látszólag lebecsülte Krisztus istenségét. Nagy Constantinus nikaiai tanácskozásának egyik eredménye Arius kiközösítése volt az egyházból, de II. Constantius apja halála után rehabilitálta őt. Constantiusnak a személyét ért támadások ellenére szilárd elhatározása volt bizonyos kompromisszumot létrehozni, amelyben legalább az egyházatyák nagy része egyetérthet. Ebből a célból 341-ben kilencvenegy görög püspök gyűlt össze a császárral együtt Antiokheiában, ahol felszenteltek egy új katedrálist, amelyet még Nagy Constantinus kezdett el építeni. Noha tagadták, hogy ariánusok vagy a nikaiai hitvallás ellenzői lennének, megfogalmaztak egy másik, kiegészítő iromány; ennek Arius ellenségeivel szemben megütött rosszindulatú hangneme azonban azt jelentette, hogy nem sikerült a császárnak kitűzött célját elérnie.

A vita az egyház nyugati és keleti része közötti szakadáshoz vezetett: a nyugati egyház a görögöket túlságosan okoskodónak látta, és azt tartotta, hogy szívükben eretnek módon ariánusok voltak, míg a keletiek (noha itt is voltak antiariánusok) zokon vették a pápaság részéről érkező utasításokat. Abban a reményben, hogy orvosolhatják a fenyegető hitszakadást, II. Constantius és I. Constans császár sürgősen összehívott egy tanácskozást a keleti és a nyugati egyház részvételével Serdicában 342-ben. Itt azonban két vetélkedő testületre szakadtak, és átkokat szórva egymásra támadtak. A holtpont után azonban sikerült az újraegyesítést megvalósítani – erős császári nyomás hatására ugyan, és mindkét oldalon megtett hallgatólagos, de fájdalmas teológiai kompromisszumok árán.

Amikor azonban II. Constantius Mursánál legyőzte a trónbitorló Magnentiust, a város ariánus püspöke, Valens volt a császár egyik legbuzgóbb támogatója, oly-

annyira, hogy ettől kezdve szabad „bejárást" élvezett az uralkodóhoz. Az ezt követő, békülékeny arelatei (353) és mediolanumi (355) zsinatoktól Constantius kicsikarta az arianizmus fő ellenségének, Athanasziosz alexandriai püspöknek az elítélését, 356-ban pedig katonai erővel űzték el (nem először) egyházmegyéjéből. Athanasziosz a sivatagba menekült, s a császárt és ariánus tanácsadóit hevesen támadó pamfletteк özönét ontotta magából. Utódja Alexandriában a radikális ariánus kappadókiai György volt. Ugyanilyen meggyőződésű prelátus kapta meg 357-ben Antiokheia létfontosságú püspökségét.

Őket támogatva egy antiokheiai logikatanár odáig ment, hogy kijelentette: a Fiú lényege más, mint az Atyáé. Ez az álláspont nemcsak a nikaiai kijelentés – miszerint az Atya egylényegű a Fiúval – elvetését jelentette, hanem annak a legtöbb görög püspök által vallott hitnek a tagadását is, hogy a Fiú lényege „hasonlatos" az Atyáéhoz ugyanúgy, mint ahogy a tökéletes képmás is tükrözi archetípusát. Ettől a „különbözőségről" alkotott dogmától megbotránkozva Baszileiosz, Ankűra püspöke Constantius sirmiumi udvarába sietett, hogy hangot adjon erőteljes tiltakozásának. Sikerült is meggyőznie a császárt, hogy a „hasonlatos" meghatározás az egyetlen formula, amely alkalmas az egyház egységének fenntartására.

Mursa püspöke, Valens azután ismét érvényesítette befolyását. Ez egyre inkább világossá vált 359-ben, amikor Constantius elhatározta, hogy újra nagyobb egyházi tanácskozást tart, amelyet kényelmi szempontokból két részre osztottak: az egyik fél Ariminumban, Itáliában gyűlt össze, a másik Seleucia ad Calycadnumban, Kilikiában. Kerülve a zavart keltő „lényeg" *(ouszia)* szót, egyszerűen kijelentették, hogy a Fiú „hasonlatos" *(homoiosz)* az Atyához. Valensnak sikerült is a nyugati egyház képviselőire rákényszerítenie ezt az kissé leplezett ariánus megközelítést. Ankürai Baszileiosznak, aki még mindig nem értett egyet ezzel, nem sikerült a császár támogatását megszereznie, és sok vele azonos elvet valló püspökkel együtt elvesztette hivatalát és száműzetésbe kényszerült. A császár ugyanis a Valens által előterjesztett tág és nem pontos meghatározást fogadta el, amely széles körben vonzerőt gyakorló egyszerű hitvallást ajánlott, szemben apja nikaiai megszövegezésével, amely annyi elkeseredett vitához vezetett. Ennek ellenére folytatódtak a nézeteltérések, 360-ban pedig Baszileiosz és az ariánusok legnevesebb ellensége, Athanasziosz megegyezett a közös munkában – létrejött egy egyezmény, amely hozzájárult az arianizmus végső vereségéhez, ami azonban csak II. Constantius halála után két évtizeddel következett be. Uralmának vallási eseményei tehát, még ha akkoriban semmi sem dőlt el véglegesen, végül is döntőnek bizonyultak. Igaz, hogy a dolgok nem úgy alakultak, ahogy a császár tervezte. Mindazonáltal ő volt az, aki megtanította az egyházat az új szerep elfogadására, miszerint a kereszténység a birodalom hivatalos vallása. És ugyancsak ő tette emlékezetessé ezt az eredményt 360-ban a Hagia Szophia (Szent Bölcsesség) templomának felszentelésével Konstantinápolyban (I. Justinianus később újjáépítette).

II. Constantius egyénisége hűséget ébresztett közvetlen munkatársaiban, noha aggályosan védte hivatalának méltóságát anélkül, hogy lealacsonyította volna magát népszerűsége túlzott figyelembevételével. Ammianus Marcellinus, aki II. Constantius katonatisztje volt, összetett személyiségét és viselkedését részletesen elemezte: „Buzgón foglalkozott a tudományokkal, de retorikában tehetségtelen volt, ezért inkább verseléssel próbálkozott, de semmi érdemlegeset nem alkotott. Takarékosan, józanul élt, ételben, italban mértéket tartott; ilyen módon meg tudta óvni egészségét, s ritkán betegedett meg, habár olyankor már-már életveszélyben forgott. A régi tapasztalatok és az orvostudomány tanítása szerint így szokott ez lenni azoknál, akik távol tartják magukat a dorbézolástól és a dőzsöléstől. Kevés alvással beérte, ahogy az idő és a józan ész diktálta. Egész élete során tartózkodott a nemi kicsapongástól, úgyhogy egyetlen szolgája sem gyanúsíthatta ilyesmivel, holott efféle vétket a korlátlan hatalmúakra alaptalanul is ráfoghat a rosszindulat. Kitűnően lovagolt, értett a dárdavetéshez, a nyilazáshoz és különösen a gyalogsági fegyverek kezeléséhez. Nyilvánosan soha senki nem látta őt orrát törölni, köpni vagy arcát fintorgatni, soha életében gyümölcsöt nem evett, de minderről már többször szóltam, most tehát nem részletezem.

Jó tulajdonságait, amennyire tudtam, nagy vonásokban méltatva, most rátérek hibáinak fölsorolására. Egyéb dolgokban a középszerű császárokhoz lehet őt hasonlítani, de ha bármilyen, akár alaptalan vagy csekély okot látott uralmának veszélyeztetésére, akkor azt lankadatlanul nyomozta. Ilyenkor nem nézte, hogy jogos-e vagy jogtalan, és embertelenségben fölülmúlta Caligulát, Domitianust vagy Commodust. Ezeknek kíméletlenségével versenyezve ölette meg uralkodása kezdetén írmagostul vér és származás szerinti hozzátartozóit. Fokozta a császári felség csorbítása vagy megsértése miatt följelentett szerencsétlenek szenvedéseit az ő könyörtelensége, indulatossága és minden ilyesmire kiterjedő gyanakvása. Ha valami efféle dolog tudomására jutott, jogsértő módon kíméletlen vizsgálatot indított, és ilyen perek vitelével szigorú vizsgálóbírókat bízott meg, s a büntetés végrehajtásánál sok esetben, ha a természet engedte, késleltetni igyekezett a halál beálltát.

Külsejét és testalkatát így jellemezhetjük: barna bőrű, kiugró szemű, szúrós tekintetű, puha hajú ember volt, fénylő arca mindig simára borotválva. Teste nyakszirttől az ágyékig az átlagosnál hosszabb, lábszára viszont rövid és befelé görbült; éppen ezért jól tudott ugrani és futni… Mély árokkal kerítette be azt a kis épületet, amelyben aludni szokott, az árkon összeszerelhető híd ívelt át; amikor az ágyába vonult, lebontotta a pallókat és a tartóoszlopokat, amelyeket újra összeszerelt, amikor hajnalban kivonult."

I. CONSTANS (337–350)

I. CONSTANS (Flavius Julius) (társcsászár, 337–350) 320 táján született. NAGY CONSTANTINUS negyedik fia volt, Faustával való törvényes házasságából. Az a történet, miszerint anyja talán *concubina* volt, a Crispusról vagy II. CONSTANTINUSról szóló becsmérlő történetekkel való tudatos összetévesztés eredménye lehet. I. Constans a konstantinápolyi udvarban nevelkedett, és Aemilius Magnus Arborius keze alatt tanult latinul. 333-ban Caesarrá kiáltották ki, és a nagyhatalmú krétai főtisztviselő, Ablabius leányával jegyezték el (bár ő később inkább Perzsia királyához ment feleségül).

Amikor I. Constantinus 337-ben meghalt, Constans II. Constantinusszal és II. CONSTANTIUSszal együtt társ-Augustus lett. Itáliát és Africát kapta befolyási övezetként, és a következő év során Pannoniában vagy Viminaciumban lezajlott talál-

kozójukon további területeket adományoztak neki: nemcsak a dunai területeket és Makedóniát, valamint Akhaiát (amely korábban Nagy Constantinus unokaöccse, Delmatius alá tartozott, akit most azonban elhallgattattak), hanem Thrákiát és Konstantinápolyt is, amelyet II. Constantius meglepő módon átengedett neki. Mihelyst az I. Constans és II. Constantinus közötti kapcsolat romlani kezdett – amiatt, hogy ez utóbbi igénye a rangidős Augustus címére egyre kellemetlenebbé vált –, 339-ben Constans megvesztegetésképpen visszaadta Konstantinápolyt és thrákiai hátországát II. Constantiusnak, hogy megnyerje támogatását ebben a vitában. 340-ben, míg Constans távol volt, hogy a dunai törzsek között kitört zavargásokat lecsillapítsa, II. Constantinus betört Itáliába, öccsének csapatai azonban Aquileiánál meggyilkolták. Constans most II. Constantiusszal osztozott a római világ fölötti uralomban.

Vallási különbségek azonban elválasztották őket egymástól. Mindketten odaadó keresztények voltak; de míg Constantius a legtöbb keletivel együtt bizonyos rokonszenvvel tekintett az arianusok ügyére, Constans – a három testvér közül az egyetlen, akit 337-ben megkereszteltek – távol tartotta magát az ariánusoktól, és a nyugati keresztények legtöbbjéhez hasonlóan a nikaiai hitvalláson alapuló katolikus ortodoxia támogatója lett. Ez az eltérés 342-ben a serdicai tanácskozáson vált nyilvánvalóvá, amikor Constans erőteljesen Athanasziosznak, az ariánusok fő ellenségének a pártját fogta. Számos nyugati keresztény számára, akik eretnekeknek tartották őket, Constans az egyházat megmentő hősként jelent meg. Miután a császárok közötti háború komoly veszélye elhárult, a két fél 346-ban ideiglenesen elsimította nézeteltéréseit. Constans rendkívüli bőkezűséggel egyházi alapítványokat hozott létre, és elhalmozta kegyeivel a papságot. Sőt, ahogy állította, az egyház egységének érdekében szigorú intézkedéseket vezetett be a donatista eretnekség ellen Africában, és támogatta a pogányok és zsidók üldözését is.

Miután 341/342-ben jelentős győzelmeket aratott a frankok felett és a Duna-vidéken, Constans lett az utolsó törvényes császár, aki Britanniába látogatott (343-ban), s ott hadműveleteket vezetett a Hadrianus-falnál. Nem volt azonban népszerű csapatai körében, és végül ez okozta bukását. A történetíró Aurelius Victor – aki keményen beszélt romlott, kicsapongó és kapzsi jelleméről, de hogy mennyi ebben az igazságtartalom, azt nem tudhatjuk – leírja, hogy „felettébb megvető volt katonáival szemben". Az eredmény 350-ben egy MAGNENTIUS – Nagy Constantinus egykori rabszolgája – nevű tiszt által vezetett katonai lázadás volt. Magnentius Augustussá nyilvánította magát Augustodunumban, Constans pedig Hispania határa felé menekült, ahol Gaiso, a lázadó vezér ügynöke utolérte és megölte.

MAGNENTIUS (350–353)

MAGNENTIUS (Flavius Magnus) (trónbitorló császár a birodalom nyugati felében, 350–353) 303 körül született Ambianiban (Samarobriva) vagy annak közelében, állítólag britanniai apától és frank anyától. Felesége (aki Magnentius halála után több évvel I. VALENTINIANUShoz ment feleségül) Justina volt. Magnentius NAGY CONSTANTINUS uralkodása idején egy barbár különítményben teljesített szolgálatot, előbb vezérkari tiszt *(protector)*, majd a központi mozgó hadsereg egyik parancsnoka *(comes rei militaris)* lett Nagy Constantinus fiainak uralkodása alatt, akik megtették őt a *Joviani* és *Herculiani* néven ismert elit legiók parancsnokává.

350. január 18-án Marcellinus, I. CONSTANS császár pénzügyi főtisztviselője születésnapi ünnepséget tartott fiai számára Augustodunumban, és ezen az eseményen Magnentius bíborpalástban jelent meg és Augustussá kiáltották ki. A birodalmi sereg melléállt, I. Constanst pedig, miközben Hispania felé menekült, egyik híve meggyilkolta. Júniusban Nepotianus, Nagy Constantinus nővérének, Eutropiának a fia nem fogadta el Magnentius fennhatóságát, és saját magát nyilvánította császárrá, legyőzve a praefectus praetorio, Anicetus által gyűjtött sereget. Huszonkilenc nap múltán azonban Nepotianust és anyját, valamint családjának más tagjait Marcellinus gyilkolta meg, aki ezután Magnentius fő igazgatási ellenőre lett.

A birodalom nyugati felének egésze, beleértve Africát is, ekkor elismerte Magnentius hatalmát, aki pénzein a megtisztelő *RESTITVTOR LIBERTATIS* („a szabadság visszaállítója") címet viseli, mintegy kifejezve az ellentétet I. Constans népszerűtlen uralmával. A Duna-vidéken egy másik trónbitorló, Vetranio kezdetben Magnentiust támogatta, majd átállt II. CONSTANTIUShoz, s arra buzdította a germánokat a Rajnánál, hogy ismétlődő támadásokkal nyugtalanítsák Magnentiust. Míg Magnentius maga is tartott Constantius ellene irányuló, küszöbönálló támadásától, egy rokonát, valószínűleg fivérét, Flavius Magnus Decentiust nevezte ki Caesarnak.

Időközben követeket cseréltek. 350-ben, amikor Vetranio még mindig Augustus volt, Magnentius egy Nunechius nevű szenátort (talán Gallia helytartóját) és főparancsnokát *(magister militum)*, Marcellinust – nem azonos a hasonnevű igazgatási főtiszttel *(magister officiorum)* – küldte Constantiushoz, aki letartóztatta őket. Ezután a másik Marcellinus találkozott Constantius képviselőjével, Flavius Philippusszal, és Magnentiushoz kísérte. Philippus látszólagos célja az volt, hogy tárgyaljon a trónkövetelővel a békemegállapodásról, valójában azonban a Constantius ellen irányuló katonai intézkedéseire akart fényt deríteni. Beszédet intézett Magnentius seregéhez, és ebben rendreutasította őket, amiért hűtlenek lettek a Constantinus-házhoz, és javasolta, hogy Magnentius korlátozza területeit Galliára. Beszéde megingatta a csapatokat, Magnentius azonban, miután emlékezetükbe idézte, hogy a császári ház elnyomó uralma volt az, ami elsősorban lázadásra késztette őket, nem engedélyezte, hogy Philippus visszatérjen Constantiushoz, hanem letartóztatta.

351-ben a két vetélytárs között kitört az elkerülhetetlen háborúskodás. Magnentius hatalmas sereget gyűjtött Galliában, köztük számos germánt is, és ennek

következtében számbeli fölénybe került II. Constantiusszal szemben, aki – amint nyugat felé nyomult – súlyos veszteségeket okozó vereséget szenvedett Atransnál, Itália és Noricum határán, és visszavonulásra kényszerült. Magnentius visszautasította megegyezésre vonatkozó javaslatát, főhadiszállását Aquileiában állította fel, hogy bevonuljon a dunai provinciákba. Ott, a kezdeti eredménytelenség ellenére Mursa Majornál, Constantius seregének a hátában sorakoztatta fel katonáit, és így kényszerítette őket harcra. Hosszúra nyúlt ütközet után azonban Magnentius seregének jobbszárnyát megfutamította az ellenséges lovasság, és ezután teljes vereséget szenvedett. Úgy tűnik, hogy ez volt az egyetlen alkalom, amikor a nehézlovasság valaha is győzelmet aratott a legionáriusok felett. Magnentius a források szerint huszonnégyezer emberét veszítette el, Constantius pedig harmincezret; ez volt az évszázad legvéresebb csatája, és pótolhatatlan veszteségeket okozott a birodalom katonai erejében. Magnentius Aquileiába vonult vissza, és azon igyekezett, hogy újra felépítse hadseregét. 352 nyarán azonban, miután képtelen volt II. Constantius Itáliába való betörésének ellenállni, kénytelen volt Galliába visszavonulni. A következő esztendőben ismét vereséget szenvedett, és elveszítette ellenőrzését a rajnai határ felett (amelyet ideiglenesen barbárok özönlöttek el). Ezt követően kapkodva Lugdunumba menekült, ahol, látván helyzetének reménytelenségét, öngyilkosságot követett el, és az egész római birodalmat Constantius kezében hagyta.

Magnentius népszerűtlenné tette magát a felsőbb osztályok szemében a szigorú adóztatással olyannyira, hogy az írásos források az uralmáról kedvezőtlen képet festenek, és nem vették tudomásul, hogy milyen katonai, igazgatási vagy diplomáciai képességekkel rendelkezett. Pogány volt és a pogányoknak kedvezett, a politikai szükségszerűség azonban arra kényszerítette, hogy félretegye ezeket a kedvezményeket, mivel érdekében állt, hogy az ortodox katolikus (nikaiai) pártot a maga oldalára állítsa a Constantiust támogató ariánusokkal szemben. Ezek az erőfeszítések tükröződtek a 353-as esztendő figyelemre méltó veretein, amelyeken – Róma történetében először – a motívumok között a legnagyobb szerepet egy keresztény jel, az alfától és ómegától közrevett khi és rhó kapta (*XP* egy monogramban, amely Krisztust jelölte), a következő felirattal: „Uraink, az Augustus és a Caesar (Decentius) jóléte" *[SALVS DD NN.AUG.ET CAES (Dominorum Nostrorum Augusti et Caesaris)]*. Ezek a veretek Ambiani (Samarobriva) pénzverdéjében készültek. Magnentius és Decentius veretett érmeket Rómában, Aquileiában és Treviriben; Treviri elvesztése után, uralmának vége felé Lugdunum és Arelate pénzverdéi vették át ezt a feladatot.

JULIANUS (361–363)

JULIANUS (Flavius Claudius Julianus, közismert nevén Julianus Apostata) (361–363) Konstantinápolyban született 332-ben. Julius Constantiusnak, NAGY CONSTANTINUS féltestvérének és Basilinának, Egyiptom helytartója leányának volt a fia. Anyja születése után nem sokkal meghalt, apja pedig elpusztult a rokonai körében rendezett, Constantinus 337-ben bekövetkezett halálát követő mészárlásban.

Két évvel később II. CONSTANTIUS egy Mardonius nevű eunuch gondjaira bízta, aki lelkébe véste az irodalom és az ősi istenek iránti szenvedélyes szeretetet. Julianus Konstantinápolyban nevelkedett, nyelvészetet és retorikát tanult. 342 körül a császár Nikomédeiába küldte, hamarosan azonban őt és féltestvérét, Constantius Gallust a kappadókiai Macellum távoli, megerődített villájába küldték, ahol jámbor keresztény nevelésben részesültek, bár Julianus továbbra is mohón olvasta a pogány klasszikusokat. Hat évi száműzetés után Julianus engedélyt kapott a Konstantinápolyba való visszatérésre. A gyanakvó uralkodó azonban gyorsan eltávolította a városból, és 351-ben ismét Nikomédeiába küldték. Onnan Pergamonba és Epheszoszba látogatott, és a vezető neoplatonista Maximusnál folytatta tanulmányait, aki titokban áttérítette a pogányság egy, a miszticizmussal és mágikus praktikákkal kapcsolatban álló formájára.

Constantius Gallus (akit Caesarrá neveztek ki) bukását és halálát követően Julianust 354-ben a mediolanumi udvarba szólították; a császár első felesége, Eusebia közbenjárására hamarosan engedélyt kapott arra, hogy inkább Athénba menjen befejezni felsőbb tanulmányait. Ezután visszahívták Mediolanumba, Caesarrá tették, és Constantius nővérét, Helenát adták hozzá feleségül 355-ben. Nemsokára azt a parancsot kapta, induljon a nyugati határvidékre visszaverni a frankok és az alemannok veszélyes betörését. 356-ban felszabadította Colonia Agrippinensiumot és más központokat, a következő év folyamán pedig vereséget mért egy jóval nagyobb túlerőben levő alemann seregre Argentorate mellett. A sikert követően váratlanul átkelt a Rajnán, téli szálláshelyét Lutetiában (Parisii) ütötte fel, és 358/359-ben további ellentámadásokat indított a germánok ellen. Még ha dicsőítői egy kissé fel is nagyítják ezeket a győzelmeket, tekintélyt parancsoló teljesítmények voltak, különösen azért, mert ő sohasem kapott katonai képzést. Sőt, Julianus megbecsülést szerzett a katonái körében is, mert osztozott velük nélkülözésükben; a nagyarányú adócsökkentés pedig (a praefectus praetorio, Flavius Florentius tiltakozása ellenére) Gallia polgári lakosságának szolgált nagy örömére.

A növekvő népszerűség ilyetén jeleit nem látták szívesen II. Constantius udvarában. „Amikor... ezekről az eseményekről értesültek – a Caesar ugyanis, akárha valami állami hivatalnok lett volna, köteles volt minden cselekedetéről jelentést küldeni a császárnak –, a palotában lebzselő befolyásos személyek, a hízelkedés nagymesterei folytonosan gúnyolódtak a célszerűen kitervelt és eredményesen végrehajtott vállalkozásokon. Szüntelenül efféle ízetlen megjegyzéseket tettek rá: »Bosszantó minduntalan hallani a híreket e kecskeképű ember győzelmeiről« – hosszú hajára

és szakállára célozva. Fecsegő vakondnak, bíboros majomnak, görög betűfalónak csúfolták. Ilyen és ehhez hasonló ostobaságokkal traktálták a császárt, aki az ilyesmit fülét hegyezve hallgatta. Julianus érdemeit arcátlan beszédekkel iparkodtak kisebbíteni. Lomhának, nyúlszívűnek, alamuszinak nevezgették, aki hangzatos szavakkal tudja kiforgatni és elferdíteni a valóságot."

Constantius fellángoló féltékenységében úgy döntött, hogy Julianus legjobb csapatai közül kivon néhányat, és visszahívja őket a saját seregébe. Lutetiában a katonák azonban megtagadták a parancs végrehajtását, és 360 februárjában Julianust Augustusszá kiáltották ki. Miután hiába kísérelt meg tárgyalásokba bocsátkozni Constantiusszal, belátta, hogy a háború elkerülhetetlen, és 361-ben gyorsan Kelet felé nyomult. Röviddel ezután azonban értesült a császár haláláról. Julianus nem ütközött ellenállásba, és decemberben elérte Konstantinápolyt.

Constantius néhány támogatóját kivégezték, másokat száműzetésbe küldtek. Még útja során, Naissusban Julianus nyíltan kinyilvánította a pogányság iránti hűségét; most azonnal engedélyezte minden pogány számára a szabad vallásgyakorlatot, a kultuszokat jelentős anyagi támogatással segítette, és olyan szervezetbe foglalta őket, amelynek célja a keresztények hasonló intézményeivel való verseny felvétele volt. Neveltetése és fiatalkori tapasztalatai vitték ebbe az irányba – a kereszténység, jegyezte meg, nem akadályozta meg Constantiust és számos társát abban, hogy bűnöket kövessenek el, különösen Julianus családja ellen. Ezért amikor ő került a trónra, türelmet hirdetett minden vallással szemben, de megvonta a keresztény egyháztól pénzügyi kiváltságait, és az elkerülhetetlenül bekövetkező zűrzavarban a keresztényeket szigorúbban sújtották, mint a pogány bűnözőket. Egy különösen ellentmondásos intézkedés kizárta őket azoknak az állásoknak a betöltéséből, amelyekben taníthattak volna. Helyzetük további aláásása érdekében Julianus támogatást ajánlott a zsidóknak, még a jeruzsálemi Templom újjáépítését is tervbe vette. Ugyanakkor a zsidó hit kereszténység rovására történő felemelésének tervéből nem lett semmi. Valójában ugyanez mondható el egész heves keresztényellenes kampányáról. Julianus hitt abban, hogy isteni küldetése a beteg társadalom meggyógyítása. Személyisége, az idealizmus, a kicsinyesség és a megalkuvás szokatlan keveréke, mindenfajta diplomáciai kompromisszumot elfogadhatatlannak ítélt; a klasszikus antik hagyomány iránti mély elkötelezettsége pedig nehézzé tette számára, hogy megértse kora egyszerű férfiait és asszonyait. Régimódi kísérlete a kereszténység térnyerésének visszaszorítására, amiért az utókor az Apostata (görögül *aposztata*, hitehagyott) névvel ruházta fel, kudarcra volt ítélve.

Mint szerző termékenyebb volt minden más római császárnál, és irodalmi kiválóság tekintetében fölötte állt valamennyinek (az egyedüli kivétel talán MARCUS AURELIUS). A pogány kultúra iránti elkötelezettsége erősen kitűnik fennmaradt beszédeiből, értekezéseiből és leveleiből, amelyben a korszak görög nyelvét magabiztosan és gyakorlottan használja. Még II. Constantius életében Julianus két nem igazán őszinte, a császárról dicsőítő szónoklatot írt, azonkívül egy sokkalta inkább szívből jövő dicséretet Eusebia császárnéról. Napjainkra ugyan elveszett, de tudjuk, hogy írt egy kommentárt saját germán hadjárataihoz. Trónra kerülve írni kezdett, írásaiban saját eszméit népszerűsítette. Ezek között volt egy prózában írott himnusz a Napistenhez, amelyet Sallustiusnak, a legjelentősebb kortárs pogány teológusnak ajánlott – akinek tiszteletére egy búcsúztatót *(propemptikosz)* is írt abból az alkalomból, hogy Sallustius, legnagyobb sajnálatára, elhagyta galliai udvarát (358/359). Egy további szerzeményt írt az Istenek Anyjához, másik kettőt pedig a kortárs *küni-kosz* (cinikus) filozófusok („a műveletlen kutyák") ellen irányzott, akik Julianus szerint nem voltak méltóak a filozófiai iskola alapítójához, Diogenészhez. „Szakállgyűlölő" *(Miszopógón)* című munkája szatirikus visszavágás Antiokheia főleg keresztény, de léha népének, akik kigúnyolták régimódi szakállát és egyszerű életvitelét. Egy másik fennmaradt szatíra a „Caesarok", amelyben valamennyi korábbi római császárt kaján áttekintésben veszi sorra: Marcus Aurelius nyeri a fődíjat, míg Constantinus kereszténységét kineveti a bűnök alól való könnyű feloldozás miatt, bár az emberek gyakran visszaesnek bűneikbe. Csak kivonatok maradtak ránk Julianusnak „A galilaeaiak ellen" című híres keresztényellenes munkájából. „Levelei" azonban (bár nehéz feladat megkülönböztetni a számos hamisítványtól) értékes történelmi anyagot és Julianus gondolatainak kinyilatkoztatását tartalmazzák. Egy töredékben azt javasolja a pogány papoknak, hogy igyekezzenek felülmúlni erkölcsi tanításaikban a keresztényeket.

A vallás szféráján kívül tett erőfeszítései több eredményt hoztak, mivel keményen dolgozó és lelkiismeretes hivatalnok volt. Mindent megtett, ami hatalmában állt a keleti provinciák városállamai hajdani jólétének újbóli felvirágoztatása érdekében. Ezeknek a városoknak az elszegényedett, az udvar pazarlásával és a teológiai zűrzavarral elégedetlen vezetőrétegéből került ki Julianus politikai támogatóinak a többsége. Lépéseket tett az infláció megfékezésére, és mindenekfölött bátor kísérletet tett az örökké növekvő és mindenbe beleavatkozó birodalmi bürokrácia lefaragására. Kulturális érdeklődése megmutatkozott egy százhúszezer kötetet tartalmazó, hatalmas könyvtár megalapításában, amelyet a konstantinápolyi Bazilikában rendezett be.

Bár egyéb vonatkozásokban meglehetősen szokatlan nézeteket vallott, Julianus is táplálta azt a hagyományos reményt, miszerint sikerül csatában legyőzni a perzsákat. 362-ben Antiokheiába vonult, hogy megtegye a felkészüléshez szükséges lépéseket. Ott-tartózkodása során az Apollón-templom porig égett, és éhínség lépett fel, amelyben a város tanácsa akadályozta Julianus felmentő intézkedéseit. 363 márciusában hatvanötezer ember élén kelet felé vonult, és júniusra egy kezdeti győzelem után az ellenséges főváros, Ktésziphón előtt állt. Ahhoz azonban nem érezte elég erősnek magát, hogy megtámadja a várost, és inkább visszavonult, hogy egyesítse seregét a mögöttük haladó tartalék erőkkel. Seregét folyamatosan támadásokkal zaklatták a perzsa király, II. Sáhpuhr csapatai, és hamarosan elfogytak a tartalékok. Június 26-án egy Maranga nevű vidéken csetepatéba keveredett a perzsák páncélos lovasságával és megsebesült – bár hamarosan lábra kelt a hír, hogy egyik saját keresztény katonája szúrta meg lándzsával. A seb nem gyógyult és Julianus meghalt. Testét – rendelkezésének megfelelően – Tarszosz városán kívül temették el, később azonban Konstantinápolyba vitték.

Ammianus Marcellinus mint szemtanú följegyezte Julianus figyelemre méltó képességeit, azonban hibáinak számbavételével folytatta a felsorolást: „Egy kissé könnyelmű volt, de ezt enyhítette egy ésszerű intézkedéssel; ugyanis megengedte, hogy figyelmeztessék, ha letér a helyes útról. Bőbeszédű volt, és csak ritkán tudta fékezni nyelvét. Túlságosan sokat foglalkozott a jövendőmondás kutatásával, és ebben a tekintetben Hadrianus császár mellé állíthatjuk. Mivel inkább babonás volt, mintsem a vallási szertartások józan tisztelője, ezért kíméletlenül vágatott le nagy számmal barmokat. Az emberek úgy vélekedtek, hogy ha Perzsiából visszatér, elpusztul valamennyi bika.

Örült a nép tapsainak, a legcsekélyebb dologért is mohón szomjazta a dicséretet, a népszerűség vágyától vezettetve gyakran hajlandó volt szóba állni arra érdemtelen emberekkel is. Ámde némelykor mégis egyéni vélemény szerint járt el, és következetlenül ítélkezett. Egyébként az általa hozott törvények nem voltak terhesek, mert határozott parancsokat vagy tilalmakat tartalmaztak. Akadt néhány kivétel, köztük az a kíméletlen rendelet, amely megtiltotta a keresztény rétoroknak és grammatikusoknak, hogy tanítsanak, ha nem hajlanak az istenek tiszteletére. Az is csaknem elfogadhatatlan volt, hogy a városi tanácsok testületébe jogtalanul megengedte olyan idegenek és olyan személyek felvételét is, akik kiváltságaiknál fogva el voltak különítve ezektől a közösségektől.

Külseje és testalkata a következő volt: termete közepes, haja gyapjas és lágy; hegyesen végződő, bozontos szakállt viselt. Éles észre valló szeme tüzesen villogott, szemöldöke szépen ívelt. Egyenes orra, kissé nagy szája volt, alsó ajka lelógott. Vastag nyaka előrehajlott; széles válla erőtől duzzadt. Tetőtől talpig arányos testalkatánál fogva kitűnő erőben volt, és jól futott."

JOVIANUS (363–364)

JOVIANUS (Flavius Jovianus) (363–364) 330-ban született Singidunumban; Varronianus fia volt, aki II. CONSTANTIUS idején az elit tiszti alakulat *(comes domesticorum)* parancsnoka volt. Jovianus ugyanannak az egységnek a tagjaként *(protector domesticus)* szolgált Constantius és JULIANUS alatt. A történet, amely szerint az utóbbi császár keresztény nézetei miatt elbocsátotta, megalapozatlannak tűnik, minthogy 363-ban már ennek az egységnek a parancsnoka volt. Júniusban, miután Julianus a birodalom keleti részén meghalt, a trónt először a praefectus praetoriónak, Saturninius Secundus Salutiusnak ajánlották fel. Ő előrehaladott korára és gyenge egészségére való tekintettel elhárította ezt a megtiszteltetést, így a csapatok Jovianust kiáltották ki császárrá.

A nem túlságosan figyelemre méltó kinevezés híre arra ösztökélte a perzsa királyt, hogy kettőzött erővel támadja a visszavonuló római hadsereget. Az ismétlődő támadásokkal nyugtalanított Jovianus sietve békét kötött, kicserélték a hadifoglyokat, és beleegyezett abba, hogy a rómaiak kiürítik a még DIOCLETIANUS által elfoglalt öt Tigrisen túli provinciát Niszibisz, Castra Maurorum, valamint Szingara erődjével egyetemben. Közben a perzsák jelentős részt szereztek meg Armenia területéből. A kortársak szükségtelennek és szégyenletesnek tartották ezt a megállapodást, azonban ez legalább lehetővé tette Jovianus számára, hogy kiéhezett hadseregét biztonságba helyezze. A menetelés során a rangidős jegyzőt *(primicerius notariorum)*, aki ugyanazt a nevet viselte, mint a császár, és a hadjárat során kiválóan harcolt, hűtlenséggel vádolták meg és kivégezték.

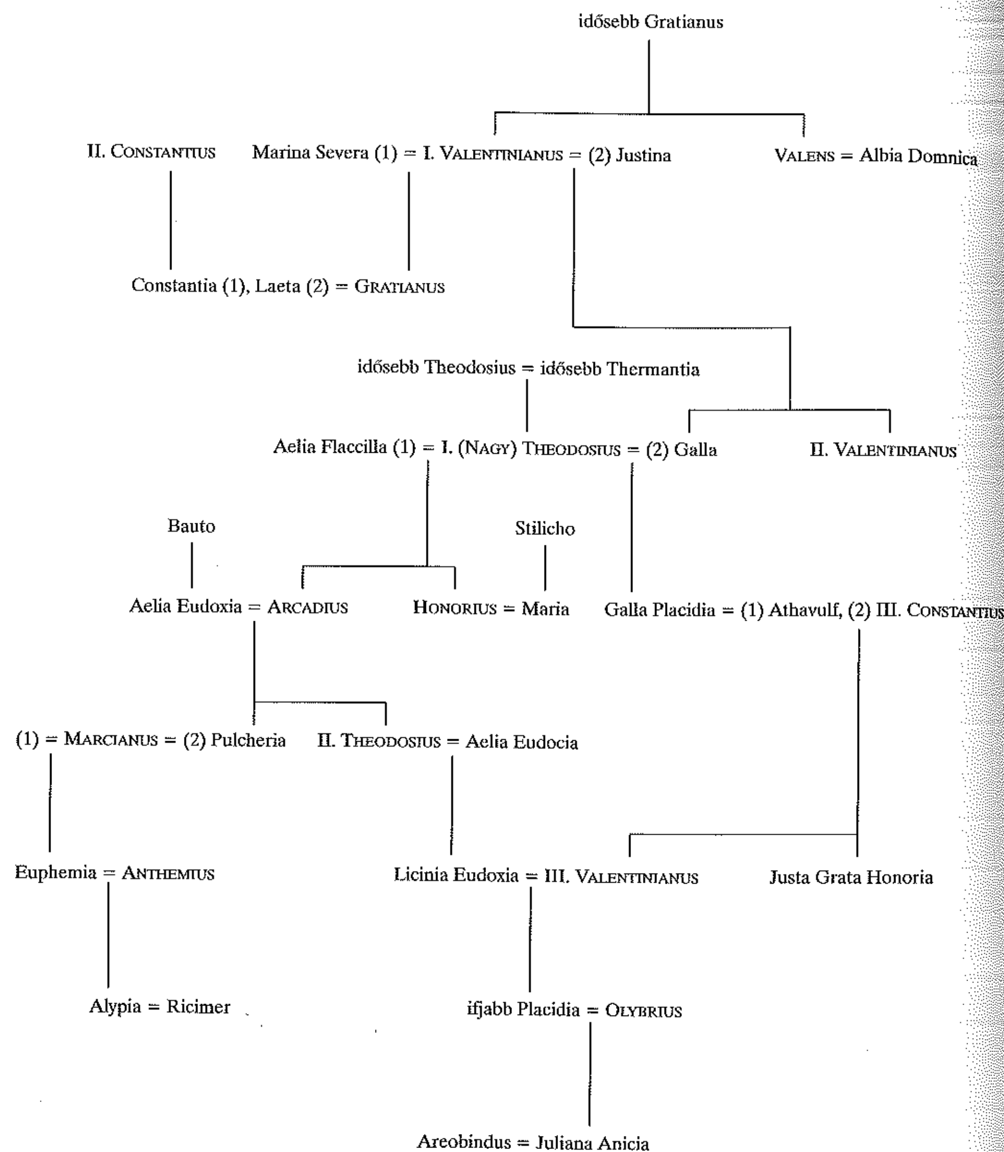
Amint Jovianus római területre ért, nyilvánosan megtagadta elődje pogányságát, és kihirdette a birodalom visszatérését a kereszténységhez. Az egyház Constantinus által megkezdett segélyezésének szokását ismét felelevenítették, és bár a kiváló pogány gondolkodó, Themisztiosz elismeréssel adózott az új császár vallási toleranciája és mérséklete iránt, Julianus lépéseket tett bizonyos templomok bezárása és az áldozatbemutatás betiltása érdekében. Ekkortól ismét megjelenik a „*Khrisztosz*" nevet jelentő apró khi-rhó az érméken ábrázolt katonai jelvényeken.

Jovianus egy kis időt Antiokheiában töltött különféle üzleti ügyek intézésével, de égett a vágytól, hogy nyugat felé vonulhasson, így már tél közepén elhagyta a várost és folytatta a menetelést. Amikor elérte Tarszoszt, tiszteletét tette Julianus ideiglenes sírjánál. Tüanában arról értesült, hogy zavargások törtek ki a galliai Durocortorumban, ahol két rangidős tisztet meggyilkoltak; ezt azonban egy második, kedvezőbb hír követte, miszerint Gallia hadserege mégis kinyilvánította iránta való hűségét. Ankürába érkezve felvette a konzuli tisztséget, és idősebb fiát (akit nagyapja után Varronianusnak hívtak) emelte maga mellé társul; ő azonban még nagyon kis gyermek volt, és hangosan bömbölt, amikor a konzuli székbe ültették. Ezt a viselkedést hamarosan – utólag szemlélve – kedvezőtlen előjelnek vélték. „Innen is – írja Ammianus Marcellinus – sietve továbbűzte Iovianust élete végének előírt napja. Amikor ugyanis Dadasztanába, egy Bithünia és Galatia határán levő helységbe érkezett, egy éjszaka halva találták. A halál okára vonatkozólag kétségek merültek föl. Mondják, hogy nem bírta elviselni frissen meszelt hálószobájának ártalmas szagát; mások szerint az ölte meg, hogy a parázsló szén túlságos izzásától megdagadt a feje, vagy hogy az ételek mértéktelen fogyasztásával elrontotta a gyomrát. Harminchárom éves korában halt meg. Hasonló módon, mint Scipio Aemilianus, és tudomásom szerint egyikük halála miatt sem indítottak vizsgálatot.

Nehézkes mozdulatokkal járt, arckifejezése derűs volt, szeme világoskék. Hatalmas, nyúlánk termete miatt sokáig nem lehetett az ő alakjához illő császári ruhát találni. Szerette utánozni Constantiust abban, hogy gyakran délután is foglalkozott komoly ügyekkel. Nyilvánosan is szokott tréfálkozni környezetével. A keresztény vallást buzgón követte, és nemegyszer tiszteletben részesítette. Közepes műveltségű, de jóindulatú ember volt, és gondos mérlegelés után választotta ki a tisztviselőket, ami az ő uralkodása alatt történt néhány előléptetésből is kitűnik. Nagy étkű volt, kedvelte a bort és a nőket, de ezeket a hibáit a császári méltóság iránti tiszteletből később talán elhagyta volna."

Másutt azonban Ammianus Marcellinus kiemeli Jovianus lustaságát és gyengeségét. A keresztény írók, nevezetesen Theodórétosz és Augustinus természetesen elismerően vélekedtek Julianus hitehagyásának Jovianus által való visszafordításáról; azt azonban ők is nehezen tudták megmagyarázni, hogy miért nem kapott isteni jutalomként hosszabb uralmat dicséretes cselekedeteiért.

VALENTINIANUS-HÁZ

I. VALENTINIANUS (364–375)

I. VALENTINIANUS (Flavius Valentinianus) (társcsászár a birodalom nyugati felében, 364–375) 321-ben született a pannoniai Cibalaeban idősebb Gratianus első fiaként. Valentinianus talán még gyermekként Africában volt apjával, később rangidős tisztként *(tribunus militum)* szolgált II. CONSTANTIUS alatt Mezopotámiában 360–361 táján, és egy lándzsás különítményt vezetett JULIANUS seregében. 362-ben azonban a császár az egyiptomi Thébai városába száműzte keresztény érzülete miatt. JOVIANUS visszahívta és Galliába küldte segítségül az ottani hadsereg forrongásának elfojtására. Először a lázadók arra kényszerítették, hogy egy barátja házában keressen menedéket, s a feladatot csak ezután sikerült végrehajtania. Ezt követően a pajzsosok *(scutarii)*, vagyis a császár házi csapatai egyikének a parancsnokságával bízták meg.

Jovianus halálakor, miután a hadsereg egészen Nikaiáig vonult nyugat felé, a parancsnokok hosszas viták után úgy döntöttek, hogy végül Anküránál Valentinianust nevezik ki az elhunyt császár utódjául. Rögtön ezután Valentinianus fivérét, VALENSt választotta ki a keleti provinciák kormányzására, míg ő maga a Nyugat feletti uralmat vette át. A társcsászárok már korábban is felosztották egymás között a területeket, most azonban ez az új megegyezés döntőnek és – rövid megszakítástól eltekintve – tartósnak bizonyult. A római világ ugyan formálisan továbbra is felosztatlan egység maradt, a valóságban azonban a Mediterraneumot egyetlen erőként uraló Róma oly sok évszázadon keresztül tartó hatalma gyakorlatilag véget ért. A nyugati birodalom a római fennhatóság alá tartozó Európát foglalta magában (Thrákia kivételével), Afrika északi részével együtt, Tripolitaniát is beleértve. Valentinianus azért választotta a maga számára ezt a nyugati szférát, mert bár a terület kevesebb tartalékkal rendelkezett, a határait sokkal nagyobb külső veszély fenyegette. Számos elődjéhez hasonlóan ezért székhelyéül ő sem Rómát, hanem Mediolanumot választotta, hogy közelebbi kapcsolatban legyen a veszélyzónával.

S valóban, röviddel trónraléptét követően Valentinianus súlyos katonai kényszerhelyzetek egész sorozatába sodródott. Legelőször az alemannok törték át a Rajna vonalát és elfoglalták Moguntiacum kulcsfontosságú erődjét. Háromszor is vereséget szenvedtek azonban a római hadseregtől, amelyet Valentinianus kitűnő lovassági parancsnoka, Flavius Jovinus vezetett. A császár maga, miután Lutetia mellett állította fel főhadiszállását, 367-ben Ambianiba (Samarobriva) költöztette, annak érdekében, hogy irányítsa a Csatornán túli hadműveleteket Britanniában, amelyet a kontinens felől a szászok rohantak meg, észak felől pedig a piktek. Később, de még ugyanebben az évben ismét átköltözött, ezúttal Treviribe. Innen vonult fel a Neckar völgyébe, és aratott győzelmet egy ádáz csatában a Fekete-erdőben. Hét éven át tartózkodott germán területen. Átfogó erődítési rendszert épített ki a Rajna mentén, valamint megépítette Basilia városának erődjét. Mindent

megtett annak érdekében is, hogy megossza a különféle germán népeket azáltal, hogy megnyerte magának a burgundok támogatását, akik az alemannok örökös ellenségei voltak. Ugyanakkor a germánok közül számos törzs folytatta betelepedését a birodalom határain belülre. 374-ben Raetia keleti határát is áttörték, amikor honfitársaiknak egész serege a szarmatákkal együtt átözönlött a Dunán. A következő évben Valentinianus Sirmiumba, a Szávához vonult. Újjáépítette a dunai erődítéseket, és onnan jártak át az északi partra a germán területeket pusztítani. Még ugyanebben az évben a hozzá megbeszélésre a pannoniai Brigetióba érkező germán kvádok követeinek szemtelen magatartása annyira felbőszítette, hogy gutaütést kapott és meghalt.

I. Valentinianus hatalmas erőfeszítéseket tett a hadsereg megerősítése érdekében. Ammianus így ír erről: „ő volt az első, aki a katonák társadalmi és anyagi helyzetének javítását a köz rovására eltúlozta", és például ugyancsak ő volt az, aki mezőgazdasági felszerelést és vetőmagot adományozott nekik, és megengedte, hogy szabadidejükben mint gazdák és földművesek (akiket nehéz volt ekkoriban találni) tevékenykedjenek. Ezt túlzásnak tartotta a szenátori rend, amely mindenképpen neheztelt a hadseregre gyakorolt saját politikai befolyásának hanyatlása miatt. Gyakorlatilag azonban a katonákat sohasem fizették meg túlságosan bőkezűen, és az I. Valentinianus által bevezetett változások csupán arra szolgáltak, hogy keresetüket elfogadható szintre emeljék.

Annak érdekében, hogy a megnövekedett katonai kiadásokat finanszírozni lehessen, még magasabb adókkal kellett megterhelni a társadalom széles rétegeit, mint valaha. Példának okáért Sextus Claudius Petronius Probus, Itália, Illyricum és Africa praefectus praetoriója nagyon szigorú adókiszabáshoz folyamodott. Különösen uralkodásának vége felé növekedett meredeken az adóztatás mértéke. Valentinianus ugyanakkor nem szívesen folyamodott ilyen jellegű intézkedések bevezetéséhez, hacsak nem tűntek elkerülhetetlennek, és azon igyekezett, hogy a provinciálisoknak minden lehetséges pénzügyi segítséget megadjon. Valóban, bizonyos intézkedései tükrözték őszinte és mély aggodalmát a hátrányos helyzetben levő rétegek jólétéért. Ezért arra törekedett, hogy az adókedvezményeket többé ne a kiváltságos személyeknek nyújtsák.

Sőt, fejében ugyanezt a gondolatot forgatva, a 368–370-es évek folyamán hivatalnokokat – a „nép védelmezői"-t – nevezett ki, akiknek feladata a társadalom kevésbé vagyonos rétegeinek a támogatása volt. A birodalom nyugati felének valamennyi városában a régió praefectus praetoriója volt köteles ezeket a védőket kinevezni, és Valentinianus megkövetelte, hogy valamennyiük nevét személyesen hozzák a tudomására. Feljogosították őket arra, hogy a panaszokkal foglalkozzanak, s valahányszor csak lehetséges, fellebbviteli hatóságnak való jelentés nélkül. Az ő feladatuk volt annak biztosítása is, hogy a szegényekkel minden tekintetben tisztességesen járjanak el. A korábbi uralkodók is próbálkoztak hasonló dolgokkal, de I. Valentinianus volt az, aki ezeket a kísérleteket átfogó formában kifejlesztette. A mágikus társadalmi körön kívül eső Duna-vidéki katonaként részben az motiválta, hogy erős ellenszenvet érzett a római földbirtokosok és szenátorok politikai és pénzügyi túlsúlyával szemben. Valóban, Valentinianus alatt ezeknek a rétegeknek a befolyása alapvetően csökkent, és egy időre áthidalhatatlan szakadék nyílt a császári hivatalnokréteg – amelynek személyi állománya katonai berkekből került ki – és a szenátori rend között.

Számos korábbi császárhoz hasonlóan I. Valentinianus is saját dinasztiát szándékozott alapítani, és a hadseregnek azt az elkötelezettségét, miszerint a császári trónt születési alapon kell örökölni, ennek a tervnek a javára fordította. Ezért 367-ben idősebb fiát, Gratianust Augustus-társává nevezte ki a birodalom nyugati felében, és fáradságot nem kímélve teljesen katonai jellegű szertartást rendezett. Ezen a fiatalembert a csapatok kegyeibe ajánlotta, és kijelentette, hogy erre a kinevezésre „a saját és katonatársainak akaratára" került sor. A hadsereg által támogatott új uralkodóház megalapításának kísérlete kivételesen sikeresnek bizonyult, mivel az új dinasztia nem kevesebb mint kilencvenegy éven keresztül uralkodott. Ezzel egyike volt a császárkor történelme leghosszabban uralkodó dinasztiáinak, és kiváló példáját nyújtotta a folytonosságnak egy ilyen zavaros korszakban.

Valentinianus olyan vallási helyzetet örökölt, amelyben a kereszténység és a pogányság hadilábon állt egymással. Valentinianus azonban, bár maga is hívő keresztény volt, 371-ben úgy döntött, hogy meghirdeti az egyetemes tolerancia politikáját, és – Ammianus szavaival élve – „nem háborgatott senkit, és nem adott parancsot, hogy az emberek ezt vagy azt a vallást kövessék". Damasus pápának voltak kapcsolatai a pogány arisztokráciával, ami segítette a császárt, hogy legyőzze más egyházi személyek meg nem alkuvását. Ritka és nevezetes példája volt ez a széles látókörű gondolkodásmódnak, amely az uralkodónak az alsóbb rétegek iránti erős felelősségérzetével társulva Valentinianust a kimagaslóan kiváló koncepcióval rendelkező uralkodók sorába emeli. Ráadásul igen energikus hivatalnok és kiváló katona is volt.

Képességeit nem mindig méltányolták azok a szerzők, akik – köztük Ammianus Marcellinus is – a szenátori rend értékeit és kritikáját visszhangozták, és kevés szimpátiát éreztek az olyan család iránt, mint Valentinianusé, akit Duna-vidéki szülőföldje hitvány árpasörének (*sabaia*, innét Valentinianus gúnyneve: *Sabaiarius – a ford.*) fogyasztására neveltek. Ugyanakkor a császár előkelő nevelésben részesült, tehetséges festő és szobrász volt. Jelleme azonban, foglalja össze Ammianus, zavarbaejtő keveréke volt az erényeknek és hibáknak:

„Abban bízva, hogy az utókor, amelyet nem tart rabságban se félelem, se gyalázatos hízelgés, elfogulatlanul ítéli meg a múltat, röviden felsorolom hibáit, majd pedig érdemeiről fogok szólni. Olykor a szelídség mintaképeként tetszelgett, habár indulatos természeténél fogva inkább hajlott a kíméletlenségre, megfeledkezvén bizonyára arról, hogy egy uralkodónak kerülnie kell, mint a meredek szirteket, minden szertelenséget. Sehol sem találjuk nyomát annak, hogy beérte volna enyhébb büntetéssel, sőt inkább többnyire a véres vizsgálatok szigorítására adott parancsot, úgyhogy a könyörtelen vallatásokkal sok embert halálra kínoztak. Teljesen gátlástalanul volt képes másoknak szenvedést okozni, annyira, hogy soha egyetlen halálraítéltet sem mentett meg az ítélet aláírásakor kegyelmezéssel a haláltól, holott ezt néha a legkegyetlenebb császárok is megtették.

Ezenkívül a császárt belülről valósággal tüzelte az irigység, s mert jól tudta, hogy a legtöbb bűn az erény látszatát szokta kelteni, állandóan azt hajtogatta, hogy a gyanakvó szigorúság elválhatatlan társa az igazi hatalomnak. A legfőbb méltóságok rendszerint úgy vélekednek, hogy nekik mindent szabad, és könnyű szívvel hajlandók gyanúba fogni az ellenszegülőket, kiközösíteni a derekabbakat. Ugyanígy Valentinianus is gyűlölte a jól öltözött, művelt, gazdag és előkelő embereket; a bátrakat pedig ócsárolta, hogy mindenki úgy tekintse őt, mint aki egyedül emelkedik ki jeles tulajdonságaival. Hasonló hibában szenvedett, mint olvashatjuk, Hadrianus császár is.

Ugyancsak Valentinianus gyakran gúnyolta a félénk embereket, rondáknak és gyalázatosaknak nevezte őket, akiket a legalacsonyabb sorsra kellene kárhoztatni, pedig néha ő maga is gyáván sápadozott, amikor nem is volt ok az aggodalomra, és egészen odavolt a félelemtől valami semmiségért.

Helyénvaló ezek után, hogy sort kerítsünk azokra a tetteire, amelyeket becsületesen gondolkodó embereknek utánozniuk és helyeselniük kell. Ha a többi cselekedetét is így mérlegelte volna, akkor úgy élt volna, mint Trajanus és Marcus. A tartományok lakosaival szemben nagyon kíméletes volt, az adóterheket mindenütt mérsékelte, kellő időben városokat és határ menti erősségeket épített, a katonai fegyelemre szigorúan ügyelt. Csak abban hibázott, hogy míg a közkatonáknál csekély vétségeket is büntetett, addig a magas rangú parancsnokok bűneinek szabad utat engedett, az ellenük emelt panaszokat sokszor eleresztette a füle mellett. Ennek azután Britanniában zavargás, Africában sok csapás, Illyricumban pusztítás lett a következménye.

Házában és házon kívül is ügyelt az erkölcsös, tiszta életű magatartásra; nem engedte magát bemocskolni semmiféle erkölcstelen, fajtalan érzelmekkel. Ennélfogva ugyancsak szigorúan kordában tartotta a császári udvar kicsapongását, amit könnyen ellenőrizhetett, mert nem nézett el semmit rokonainak sem, akiket vagy meghagyott a magánéletben, vagy csak kisebb tisztségekkel bízott meg, kivéve öccsét, akit a pillanat kényszerítő hatására magas állásában társul fogadott.

A magas tisztségek adományozásában körültekintő volt; az ő uralkodása alatt nem kormányzott egyetlen harácsoló sem provinciát. Nem bocsátottak áruba hivatalt, kivéve uralkodása kezdetén, amikor általában előfordul ilyesmi, mert az emberek ilyenkor rendszerint azt remélik, hogy vétkeik büntetlen maradnak.

Támadó és védő háborúban rendkívül óvatosan járt el, és edzve volt Mars poros forgatagához. Bölcs megfontolással tudta a jó tanácsokat érvényesíteni és a rosszakat elhárítani. Kitűnően volt tájékoztatva minden katonai vonatkozású dologról. Szépen írt, jól festett és mintázott, új fegyvereket is feltalált. Jó emlékezőtehetsége volt, élénken beszélt, de ritkán közelítette meg az ékesszólást. Szerette a tisztaságot, öröme telt a nem tékozló, de ízlésesen rendezett lakomákban.

Teste izmos és erős volt, haja csillogó, arca világos színű. Szürkéskék szemével mindig kissé ferdén, komoran nézett. Délceg termete, minden ízében arányos testalkata összhangban volt császári méltóságával."

Valentinianus első felesége és Gratianus anyja Marina Severa volt; később Justinát vette feleségül, aki egy másik fiút (II. VALENTINIANUS) és három leányt szült neki.

VALENS (364–378)

VALENS (Flavius Julius) (császár a birodalom keleti felében) (364–378) idősebb Gratianus második gyermeke volt a pannoniai Cibalaeból. 328 táján született. JULIANUS és JOVIANUS alatt a házi testőrség tagjaként *(protector domesticus)* szolgált, pályafutásának kezdete azonban nem tűnik különösebben sikeresnek. Amikor bátyja, I. VALENTINIANUS császár lett, Valenst kezdő lépésként a császári istálló felügyelőjévé nevezte ki tribunusi rangban, röviddel ezután Sirmiumban társcsászárává tette. Hatáskörébe utalta a keleti provinciákat, és ezzel megtette a döntő lépést a nyugati és keleti (bizánci) birodalom szétválasztása felé.

Valens felesége, Albia Domnica, aki három gyermekkel ajándékozta meg, a magas rangú Petronius lánya volt, akit kegyetlensége és kapzsisága miatt legalább anynyira gyűlöltek, mint névrokonát, Petronius Probust (lásd I. VALENTINIANUS). Az új császár apósának népszerűtlensége miatt robbant ki Procopiusnak, az egykori rangidős parancsnoknak a felkelése, aki 365-ben Konstantinápolyban – széles körű támogatás birtokában – ellencsászárnak nyilvánította magát. A következő évben azonban egy Valens erői ellen folytatott csatában a phrügiai Nakoleánál Procopiustól megszöktek germán hadvezérei. Ezért menekülésre kényszerült, azonban ismét elárulták és kivégezték. Ezt követően Valens a vizigótok ellen fordult, akik segítséget küldtek a trónkövetelőnek, és most invázióval fenyegették a keleti birodalom dunai provinciáit. 367-ben és 369-ben azonban Valens átkelt a Dunán, és a vizigót területeket pusztította. A következő hét év folyamán teljes egészében a keleti ügyek kötötték le. Először Theodorus, a jegyző *(notarius)* összeesküvését kellett elfojtania Antiokheiában 371/372-ben. 375-ben bátyja halálát követően rangidős Augustusszá nyilvánította magát, újra felvette a küzdelmet a perzsákkal, és győzelmet aratott Mezopotámiában. Ez azonban nem volt elég ahhoz, hogy elhárítsa a 376-ban megkötött, a rómaiakra nézve rendkívül kedvezőtlen békeszerződést.

Abban az évben a vizigótok aggasztó számban rontottak be a keleti birodalomba. Ez ideig két nagy gót állam volt Európa keleti részén, az osztrogót (*austrogoti*: „fényes" vagy „keleti" gótok) a mai Ukrajna területén és a vizigót (*visigoti*: „bölcs" vagy „nyugati" gótok) a mai Románia területére összpontosulva. A hunok félelmetes lovasai azonban lerohanták mindkét nép területét, elpusztították az osztrogót királyságot, és arra késztettek kétszázezer vizigótot, hogy előlük menekülve átkeljenek a Dunán Valens birodalmába, amelynek kormányzói engedélyezték számukra a letelepülést. Ezek az új vizigót telepesek azonban tiltakozni kezdtek – mellesleg jogosan – az ellen, hogy a keletrómai közigazgatás kihasználja és elnyomja őket. Ennek következtében nyílt felkelésben törtek ki, és törzsfőnökük, Fritigern vezetése alatt feldúlták a Balkán-félszigetet. Eközben pedig a germán betolakodók újabb hullámai törtek át a Dunán.

Valens Ázsiából sietett a helyszínre, és a hadvezére, Sebastianus által aratott kezdeti siker (a thrákiai Beroe Augusta Trajanánál) után 378-ban támadásba lendült Hadrianopolisz mellett. Társcsászárától, GRATIANUStól nem érkezett segítség;

később ezt a keletiek és a nyugatiak egyaránt különféleképpen magyarázták: Gratianus (aki beteges volt, és neheztelt nagybátyjára, amiért a rangidős Augustus címre jogot formált) akarattal késett, vagy pedig hogy Valens szándékosan vetette magát olyan gyorsan a csatába, hogy kollegájának ne legyen ideje megérkezni és osztozni a hírnévben. Akárhogy is esett, Valens – akinek hadvezérei, úgy tűnik, teljességgel alkalmatlanok voltak a feladatra – elhamarkodottan vonult a vizigótok ellen. A gótok a római sereg szárnyai ellen indítottak sikeres lovastámadást, és megsemmisítő győzelmet arattak. A római lovasságot megfutamították, a gyalogság pedig teljes egészében megsemmisült. Valens maga nyilvánvalóan elpusztult a csatában, holttestét azonban sohasem találták meg. Ambrosius (Szent Ambrus) az „egész emberiség lemészárlása és a világ vége"-ként látta a katasztrofális kimenetelű csatát, amely valóban előrevetítette az ókori Mediterraneum politikai szerkezete és életmódja megszűnésének vagy átalakulásának árnyékát, amelyet később a germánok okoztak. A gyakorlatban azonban kiderült, hogy a nyugati, és nem pedig a keleti birodalom számára rendeltetett el a pusztulás.

Valens vallási poltikája semmi esetre sem osztotta fivére toleranciáját, mivel ő elszánt ariánus volt. Üldözést indított a katolikus egyház ellen, sőt, néhány katolikust meg is gyilkoltatott. Egyes katolikus püspököket száműzetett, bár a közvélemény felháborodása hamarosan arra kényszerítette, hogy kiemelkedő vezetőjüket, Athanasziosztot visszahívja püspökségébe Alexandriába, és végül mások számára is engedélyezte a visszatérést hivatalukba. A katolikusok, köztük a történetíró Szózomenosz, a csatában való elestét isteni büntetésnek látták, ami ariánus szimpátiája miatt sújtott le rá.

Uralmának legfontosabb emléke az a hatalmas vízvezeték, amelyet 368-ban kezdett építeni Konstantinápoly vízigényeinek kielégítésére. Ezzel végrehajtotta azt a tervet, amelyet még NAGY CONSTANTINUS kezdeményezett. A Procopius felkelésében résztvevő város, Khalkédón városfalából is használt fel köveket. Ez a fenséges mű, amelynek egy részlete még ma is látható, áthidalta a város két dombja közötti völgyet, és vizet szállított a hatalmas gyűjtőmedencébe, a *Nymphaeum Maius*ba.

Ammianus Marcellinus Valens kissé bonyolult jelleméről átfogó elemzést nyújtott: „Barátnak hű és megbízható volt. A hivatalok csalárd megszerzését keményen büntette. A katonai és a polgári szolgálatban szigorú rendet tartott, és mindig gondosan ügyelt arra, hogy ne akarjon senki a rokonság révén magasra emelkedni. Tisztségek adományozására vagy visszavonására nehezen szánta rá magát; a provinciáknak lelkiismeretesen viselte gondjukat, és valamennyit úgy óvta minden károsodástól, mint a saját házát. A közterheket igyekezett nagy jóakarattal enyhíteni, és nem engedett semmilyen adóemelést. Az adóhátralékok pénzre való átszámításában nem támasztott nehézséget. A tolvajláson és sikkasztáson rajtakapott tisztviselőket kérlelhetetlenül szigorú büntetéssel sújtotta. A Kelet lakói nem emlékeznek arra, hogy bármely más uralkodó alatt ebben a tekintetben jobb soruk lett volna. Emellett adakozó volt, de mértékkel, amire bőven van példa, de elegendő lesz egyet említeni. Minthogy az udvarnál mindig akadnak emberek, akik idegen javakra áhítoznak, előfordult, hogy valaki régi szokás szerint egy gazdátlanná vált jószágnak vagy más birtoknak adományozását kérte. Ilyenkor a császár gondosan mérlegelte a mellette és ellene szóló okokat, fenntartotta az ellenvetés lehetőségét, azután odaadta a kérelmezőnek, de gyakran három-négy más, távollévő személyt is részesített az adományból azzal a szándékkal, hogy a nyugtalan természetű emberek

látva, hogy az áhított haszon ezzel az intézkedéssel csökken, nagyobb mérsékletet tanúsítsanak.

Szerfölött vágyódott nagy kincsek megszerzésére; a fáradalmakat nehezen viselte, és inkább csak színlelte a rendkívüli edzettséget. Hajlott a kegyetlenségre, műveletlen volt, nem voltak sem hadászati, sem irodalmi ismeretei. Nagyon szeretett mások megkárosításával haszonra és nyereségre szert tenni, s különösen kibírhatatlan volt akkor, amikor valamilyen közönséges vétket a császári felség megvetésére vagy megsértésére nagyított, és ennek révén a jómódú emberek életére és vesztére tört. Az is tűrhetetlen volt, hogy azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha minden pert és vizsgálatot a törvényekre akarna bízni, s ezért az ügyek megvizsgálását a kirendelt és kiválasztott bírákkal végeztette, ugyanakkor viszont nem engedte, hogy bármi az ő tetszése ellenére történjék. Igazságtalan volt másokkal szemben, hirtelen lobbant haragra, a vádaskodókat készségesen nyitott füllel hallgatta anélkül, hogy meggyőződött volna az igazságról és a hazugságról. Mindezek olyan szégyenletes hibák, amelyektől a magánélet mindennapi viszonyai között is őrizkedni kellene.

Feladatait lustán halogatta. Arcának színe barna volt. Egyik szembogarát hályog fedte, de ez messziről nem látszott. Zömök testalkatú volt, termete, akár a többi emberé, se alacsonyabb, se magasabb. Lába görbe, a hasa kissé potrohos."

GRATIANUS (367–383)

GRATIANUS (Flavius Gratianus) (nyugati császár, 367–375; nyugati társcsászár, 375–383), I. VALENTINIANUS és Marina Severa fia és idősebb Gratianus unokája, 359-ben született Sirmiumban. 366-ban konzullá nevezték ki, és a következő évben apja katonai szertartás keretében – nyolcéves korában – Augustusszá nyilvánította. Arelatéban érméket bocsátottak ki Gratianus nevével, amelyek „az új korszak dicsősége"-ként *(GLORIA NOVI SAECVLI)* köszöntik.

Valentinianusnak a következő év november 17-én bekövetkezett halála után Gratianust a nyugati birodalomfél egyedüli császárává nyilvánították. Öt nappal később azonban négyéves öccsét, II. VALENTINIANUST Augustusszá kiáltották ki Aquincumban anélkül, hogy Gratianus – aki mindazonáltal elfogadta a nyilatkozatot – és tanácsadói tudtak volna róla. Hatalmi harc kezdődött Gratianus trónja mögött, amelyben idősebb Theodosius, a nyugati birodalomrész lovassági főparancsnoka *(magister equitum)* és Maximinus, Gallia praefectus praetoriója játszott kiemelkedő szerepet. Hamarosan azonban mindketten megadták magukat ellenségeiknek, és sorjában kivégezték őket. A kormányzás most a költő Ausonius kezében volt, aki 375–376-ban *quaestor sacri palatii*, vagyis az igazságügyekkel megbízott legfőbb udvari tisztviselő, majd pedig praefectus praetorio lett, először a galliai provinciákban, ezt követően Itáliában, illetve Africában is. A többségében pogány szenátus ideáljai iránt bizonyos szimpátiát mutató Ausonius égett a vágytól, hogy jó viszonyt alakítson ki ezzel a testülettel, amelyet az előző uralom idején meglehetősen mellőztek. Az új rendelke-

zések értelmében a Duna-vidékiek elvesztették befolyásukat. A szenátussal kapcsolatos politika megszelídült, kegyelmet kaptak azok, akikre politikai gyanú árnyéka vetült. Sőt, amikor Gratianus 376-ban Rómába látogatott, további intézkedéseket léptetett életbe, hogy a lehető legszélesebb körben gyakoroljon kegyelmet.

Legfontosabb tartózkodási helye azonban Treviri volt. Az elkövetkező két évben ez lett az alemannok elleni hadműveleteinek bázisa. Ezután Gratianus könnyűfegyverzetű csapataival délre vonult a Duna mentén Bononia Malatába, Sirmiumba és Castra Martisba (kis város Dacia Ripensisben, az egykori Felső-Moesiában), ahol – miközben váltóláz kínozta – néhány emberét elveszítette egy, a szarmata alánokkal folytatott csetepatéban. Amikor értesült arról, hogy VALENS egy hatalmas vizigót sereggel került szembe Hadrianopolisznál, üzenetet küldött, hogy hamarosan a segítségére siet, azonban akár saját, akár keleti uralkodótársa hibájából, nem sikerült időben megérkeznie, hogy megakadályozza az utóbbi megsemmisítését (lásd VALENS). Sirmiumban 379 januárjában Gratianus I. THEODOSIUST (házasság útján unokatestvére, az idősebb Theodosius fia) emelte Augustus rangban Valens helyére, hogy kormányozza a birodalom keleti felét, míg ő maga a birodalom nyugati felének védelme felett őrködött. A következő évben együttes hadműveleteket vezettek, amelynek eredményeként a gótokat és az alánokat letelepítették Pannoniában.

382/383 telén Gratianus hosszabb időt töltött Mediolanumban. A város püspöke, Ambrosius már az elmúlt négy évben is egyre növekvő befolyást gyakorolt az ifjú császárra, ellentmondva Ausonius mérsékeltebb eszményeinek. Gratianus kora gyermekkorától kezdve nagyon istenfélő keresztény volt, buzgón érdeklődött teológiai kérdések iránt, és 379-ben nemcsak hogy betiltott minden eretnekmozgalmat, hanem titulatúrájából elhagyta a *pontifex maximus* (főpap) címet – ő volt az első császár, aki ilyen lépésre szánta el magát. Ráadásul megszüntette az eddig a pogány istentiszteletek javára nyújtott köztámogatást. Elrendelte továbbá, hogy Victoria pogány oltárát el kellett távolítani a szenátus épületéből Rómában (ezt a korábban eltávolított oltárt még JULIANUS APOSTATA állíttatta vissza). Az új rendeletet számos pogány szenátor úgy értelmezte, mint hagyományos hitük ellen irányuló döntő fenyegetést, s arra késztette őket, hogy Quintus Aurelius Symmachus, a korszak irányadó pogány személyiségének vezetésével küldöttséget menesszenek a császárhoz. Gratianus azonban még egy kihallgatás erejéig sem méltatta őket figyelemre.

Raetiában a 383-as esztendő folyamán, miközben további hadműveletekre készülődtek az alemannok ellen, Gratianus arról értesült, hogy MAGNUS MAXIMUST katonái Augustusszá kiáltották ki Britanniában, és átkelt a Csatornán. A császár sietve Lutetiába vonult, hogy megütközzön vele, csapatai azonban, akik féltékenyek voltak az alán zsoldosoknak juttatott kiváltságok miatt, a trónbitorlóhoz szöktek. Barátainak kis csapatával Gratianus megkísérelte elérni az Alpokat, 383 augusztusában azonban Lugdunumnál utolérte végzete: egy rangidős tiszt, Andragathius gyilkolta meg orvul, akiről pedig azt hitte, hogy támogatja őt.

Hétéves korában Gratianus feleségül vette Constantiát – II. CONSTANTIUS halála után született, ekkor tizenkét éves lányát –, aki 383-ban halt meg (és fiuk sem élte túl apját). Első feleségének halála után Gratianus feleségül vett egy bizonyos Laetát, aki több mint húsz évvel élte túl férjét. Gratianus kellemes és kulturált ifjú volt, gördülékenyen beszélő szónok, és rendkívül érdeklődött mind az irodalom, mind a vallás iránt. Magára Ammianus Marcellinusra is nagy hatást gyakorolt a katonai hadjáratok során mindössze tizennyolc évesen mutatott ereje. Szívélyesen viselkedett fiatalabb kollégájával, II. Valentinianusszal is. Gratianus tehetsége azonban a sportok (és a gyakorlótér) iránti túlzott lelkesedéssel párosult, ami elvonta őt hivatali kötelezettségeitől. „Kiváló tulajdonságokkal megáldott, ékes beszédű, mértékletes, harcedzett, szelíd lelkű ifjú volt, aki, noha a szépen serkedő szakáll még csak most kezdett mutatkozni arcán, a legkiválóbb császárok sorába emelkedhetett volna, ha léha időtöltésekre hajló természete és környezetének engedékenysége folytán nem adta volna fejét Commodus császár haszontalan kedvteléseire, Gratianus azonban nem volt olyan vérszomjas természetű."

II. VALENTINIANUS (375–392)

II. VALENTINIANUS (Flavius Valentinianus) (társcsászár a birodalom nyugati felében, 375–392) 371-ben született (nem pedig 366-ban, ahogy ezt egyes ókori szerzők állítják) Treviriben. I. VALENTINIANUS és Justina fia, GRATIANUS fiatalabbik féltestvére. Amikor 375-ben I. Valentinianus meghalt, Gratianust pedig egyedüli Augustusnak nyilvánították a birodalom nyugati felében, a katonák Aquincumban a négyéves II. Valentinianust kiáltották ki társcsászárrá. Az indíték az volt, hogy a dunai csapatok nehezteltek a germán legiókra, amiért azok hajlamosak voltak mindent egyedül eldönteni. A választás két szellemi atyja II. Valentinianus apjának egykori vezető tanácsadói voltak, a germán Flavius Merobaudes, a főhadiszállás vezérkarának gyalogsági főparancsnoka *(magister peditum in praesenti)* és Flavius Equitius, a dunai provinciák főparancsnoka. Akkoriban II. Valentinianus száz mérföldre volt Aquincumtól, anyjával élt egy vidéki házban Murocincta mellett. Miután Merobaudes és Equitius megszervezték kikiáltását, anyjának fivérét, Cerealist, a császári istálló felügyelőjét küldték a villába. Valentinianust beültették egy hordszékbe, a táborba vitték, és az apja halála utáni ötödik napon társ-Augustusszá nyilvánították a birodalom nyugati felén.

Félő volt, hogy Gratianus rossz néven veszi ezt a lépést, amelyre az ő engedélye és tudta nélkül került sor. Ő azonban elfogadta ezt a helyzetet, és továbbra is szerető jóindulattal viseltetett a gyermek iránt, és szem előtt tartotta neveltetését (Justina akarata ellenére). Az ifjú II. Valentinianusnak juttatták elvben az Itáliát, Africát és Illyricum nyugati részét (Pannonia tartományrészeit) magában foglaló területet. A Gratianus által Treviriben kibocsátott pénzek a császári párost egymás mellett ülve ábrázolják; II. Valentinianust azonban jelentősen kisebbnek, és egyelőre a nevével vert pénzeken „fiatalabb" Augustusként jelenik meg. Még mindig túlságosan fiatal volt ahhoz, hogy aktív szerepet játsszon, amikor a birodalom keleti felét kormányzó társukat, VALENST a vizigótok legyőzték és meggyilkolták, és helyét 379-ben – Gratianus javaslatára – I. THEODOSIUS foglalta el, és amikor MAGNUS MAXIMUS magát Gratianust semmisítette meg négy évvel később. Theodosius attól tartva, hogy a fiú életét veszély fenyegeti, ha a trónbitorló kezébe kerül, tárgyalá-

sokba bocsátkozott Magnus Maximusszal, aki maga is kötött egy hátrányos békeszerződést magával II. Valentinianusszal.

Gratianus röviddel halála előtt elrendelte a Victoria-oltár eltávolítását a szenátus épületéből. A Gratianus-féle rendelet által keltett vita híres fellebbezés-sorozathoz vezetett, amelyet a két párt vezetői, Quintus Aurelius Symmachus és Szent Ambrosius indítottak el 384-ben, és II. Valentinianus uralkodása idején zajlott. Ebben a kritikus időben az udvarban a pogányság ügye volt előnyösebb helyzetben, mivel az ifjú császár tanácsadóinak Ambrosiushoz fűződő viszonya megromlott a frank katonai parancsnok, Flavius Bauto által is támogatott ariánus Justina növekvő befolyásának köszönhetően. Ráadásul Symmachus fontos hatalmi bázisra tett szert városi praefectusként, míg Itália, Illyricum és Africa praefecturája egy hasonló gondolkodású személyiség, Vettius Agorius Praetextatus kezében volt. A vita felelősségteljes méltósággal zajlott. „Mindenkinek – mondta Symmachus – megvannak a saját szokásai, saját vallása. A szokás hatalma óriási. Mi a kultusz – amely oly sokáig biztosította a római állam jólétét – korábbi rangjának visszaállítását kérjük. Csupán egyetlen módon nem lehet ezt a hatalmas titkot megfejteni."

A kereszténység egyetemességre való törekvésének nyílt elutasítását azonban Ambrosius vetette el, aki kitartott amellett, hogy a császárnak „úgy kell cselekednie, hogy az üdvözülését szolgálja Isten színe előtt." És ő volt az, aki azt mondta II. Valentinianusnak: „ha valaki az Írást olvassa, az látja, hogy püspökök ítélnek a császárok felett: a jó császár nem veti meg az Egyház segítségét, hanem keresi azt". Egyes udvari tanácsadók viszont nagyobb rokonszenvvel hallgatták Symmachus beszédét. Ambrosius nyomására azonban a szenátus kérelmét ismét elutasították. Ez volt a pogányok utolsó fontos nyilvános fellépése; Symmachus lemondott hivataláról, Praetextatus még ugyanebben az évben meghalt. Körülbelül ez idő tájt vagy röviddel ezután felépítették Róma falain kívül a pompás Szent Pál-bazilikát (Constantinus templomának helyén) – a Szent Péter-bazilika hatalmas, pazar másolatát. Ambrosius győzelme mégsem volt teljes, mert 386-ban kibocsátottak egy rendeletet az ariánusok iránti türelem jegyében; Ambrosius hevesen tiltakozott, és ellenvetéseiben osztozott I. Theodosius is.

A következő évben Magnus Maximus Európa nyugati része felett gyakorolt ellenőrzése miatt kellőképpen felbátorodott ahhoz, hogy váratlan támadást indítson Itália ellen, ahol is az Alpok hágóit védelem nélkül találta. II. Valentinianus és anyja Theodosius területére menekült. Theodosius, miután megbuktatta Maximust, felülemelkedett a II. Valentinianus vallási engedékenysége okozta sérelmein, és elismerte őt mint a birodalom nyugati felének császárát, bár a gyakorlatban (mivel Theodosius 391-ig Itáliában maradt) Valentinianus hatásköre Galliára korlátozódott.

Akkoriban teljes egészében a gőgös és hatalmaskodó frank Arbogast befolyása alatt állt, aki a csapatok bálványa volt, és Bauto 388-ban bekövetkezett halála óta a császár katonai főparancsnoka *(magister militum)*. Az ifjú császár, megrémülve Arbogast hatalmától, megpróbált átadni neki egy elbocsátó levelet, a frank azonban ezt a földre dobta. Röviddel ezután, 392. május 15-én Valentinianust holtan találták a dél-galliai Viennában levő palotájában. Vagy öngyilkosságot követett el, vagy ami sokkal valószínűbb, Arbogast parancsára megölték; akinek egyébként ez érdekében állt, hogy saját jelöltjét, Eugeniust ültethesse a trónra. Valentinianus temetésén Mediolanumban Ambrosius dicsőítő beszédet tartott – a halott ifjú valóban fennkölt és lelkiismeretes volt, nem volt azonban kellőképpen érett ahhoz, hogy politikai cselekedeteiben szabadságot élvezhessen.

I. (NAGY) THEODOSIUS (379–395)

I. (NAGY) THEODOSIUS (Flavius) (társcsászár, 379–392; leváltották, 392–394; egyeduralkodó, 394–395) 347-ben született Caucában, Hispania északnyugati részén. Apja, idősebb Theodosius 368/369-től egy különleges szárazföldi sereg parancsnoka, majd legfőbb lovassági parancsnok *(magister equitum)* volt kezdetben a császári főhadiszálláson, később, 369–375-ben pedig Africában. A jövendőbeli császár apja seregében vett részt hadjáratokon Britanniában 368-ban, később pedig visszatért a kontinensre, hogy az alemannok ellen harcoljon. 373/374 körül Moesia Prima helytartója lett és hadműveleteket vezetett a szarmaták ellen. Miután apját I. Valentinianus 375-ben felségárulás vádjával elítélte, és a következő évben Gratianus kormányzata kivégeztette, az ifjabb Theodosius visszavonult hispaniai birtokaira. A hadrianopoliszi csata – amelyben a keleti császár, Valens életét vesztette a vizigótok ellen folytatott küzdelemben 378-ban – után Gratianus elszólította Hispaniából, hogy vegye át a dunai front ellenőrzését, feltehetőleg katonai főparancsnok *(magister militum)* minőségben. Az ott aratott kezdeti jelentős sikerek után Sirmiumban 379. január 19-én Augustus rangra emelték.

Uralmának első néhány évében I. Theodosius folytatta a vizigót betolakodók és bevándorlók elleni csatározást. Nem sikerült azonban kiűznie őket, ezért 382-ben inkább szerződést kötött vezetőikkel, és teljes egészében befogadta őket szövetségesként a birodalom határain belülre. Elsők lettek a számos germán nép közül, akik elnyerték ezt a szövetségesi státuszt. Az újfajta megállapodás alapján földet kaptak Thrákiában, és azt is engedélyezték nekik, hogy saját törvényeik szerint és saját vezetőik alatt éljenek, azzal a feltétellel, hogy katonákat és földműveseket adnak a rómaiak számára. Ezek a férfiak többé nem pusztán egyedi újoncok voltak, hanem egész törzsek a saját törzsfőjük vezetésével, akik Theodosiustól évről évre meghatározott összeget kaptak készpénzben és természetben, hogy fizethessék csapataikat, amelyeket továbbra is ők irányítottak mint a császár által megbízott tisztek. A rómaiak alatt szolgáló vizigót katonák nagyon kedvező feltételeket élvezhettek, és megengedték nekik, hogy bármikor visszamondják a szolgálatot, ha állítottak valakit maguk helyett.

Amint az új, föderatív rendszert bevezették a hadseregben – nemcsak a germánok, hanem a hunok körében is, akik jelentős és hasznos részét alkották Theodosius katonaságának –, gyorsan elterjedt. Ez a folyamat különösen azért erősödött fel, mert a Theodosius és a vetélytárs trónkövetelők közötti harcokat vívó erőket jelentős számban germánok és egyéb, nem római katonák alkották. Az idegenek mozgósítása, amely ettől kezdve a birodalomban széles körben elterjedt és rendszeres lett, a korabeli bírálók kemény és általános rosszallását váltotta ki. Ugyanakkor, lévén egyéb újoncok szerzése reménytelen, valószínűleg ez volt az elérhető leghatékonyabb módszer. Tág lehetőséget nyújtott a népek keveredésére is – bár a római előítéletek és a germánok féktelensége azt jelentette, hogy ezeket a lehetőségeket an-

nak ellenére nem aknázták ki, hogy egyes római vezetők, köztük I. Theodosius is, néhány germán törzsfőt maguk kifejezetten rokonszenvesnek találtak.

Annak érdekében, hogy a megnövekedett római hadsereget fizetni tudják, I. Theodosius törvényei – nem úgy, mint I. Valentinianus ilyen jellegű rendelkezései – szenvedélyes eltökéltséget mutattak az adóbevételekből származó jövedelem növelésére, és ezt minden elképzelhető eszközzel meg kívánták valósítani. „Egyetlen ember – hirdette ki Theodosius 383-ban – sem bírhat olyan vagyonnal, amely nem esik adózás alá." A szabályozások és rendeletek özöne ezt az elvet szinte a tűréshatárig feszítette. Például a bérlők nem hagyhatták el lakhelyüket a földbirtokos beleegyezése nélkül; mert ugyan a magánbörtönök, amelyeket a birtokosok néha létrehoztak, törvényellenesnek minősültek, a bérlőt azon föld rabszolgájának tekintették, amelyen született. Ezért ha valaki megpróbált elköltözni, a tolvajlás bűntetét követte el: „saját személyét lopta el".

Az elnyomás áldozatai a továbbiakban nem fordulhattak a „nép védelmezői"-hez (lásd I. VALENTINIANUS), mert I. Theodosius kihúzta a talajt ezeknek a hivatalnokoknak lába alól azáltal, hogy kiválasztásukat és kinevezésüket a városi tanácsosokra bízta – éppen azokra, akik maguk voltak felelősek az adó begyűjtéséért. Ugyanakkor a tanácsosok annak is ki voltak téve, hogy a központi kormányzat ügynökei megkorbácsolják őket, ha nem sikerül eredményesen beszedni az adókat: amikor Theodosius egyik törvénye felmentette a tanácsosokat az ólommal nehezített korbácsok csapásai alól, szavai bizonyították, hogy korábban ily módon büntették őket.

Theodosius nem volt felhőtlen viszonyban nyugati társával, Gratianusszal; Gratianust azonban hamarosan elérte végzete, minthogy egy britanniai trónbitorló, MAGNUS MAXIMUS 383-ban meggyilkoltatta. Magnus Maximus lerohanta Galliát, és biztosította a maga számára Theodosius kezdeti hivatalos elismerését. Amikor azonban 387-ben váratlanul betört Itáliába, akkor a császár, ügyesen felhasználva a rendelkezésére álló germán, valamint hun csapatokat, nyugatra vonult, és vereséget mért rá Sisciánál és Poetoviónál, majd Aquileiában lefejeztette. Theodosius még három évig Itáliában maradt, akkor azonban a súlyos nyomásnak engedelmeskedve kénytelen volt kiüríteni a felső-pannoniai határ legnyugatabbra eső vidékét, és így széles sávban szabadon hagyni a germán hódítás számára. Másrészt Dacia (Felső-Moesia) és Macedonia dioecesis a thesszalonikéi pénzverdével együtt mostantól kezdve – vagy már egy kicsivel korábban – nem a birodalom nyugati feléhez, hanem a keletihez tartozott Illyricum praefectus praetoriójának új fennhatósága alatt. Így ettől kezdve a nyugati és a keleti birodalomfél közötti európai határ Sirmiumtól és Singidunumtól délre húzódott, az Adriai-tenger irányába.

Ezután Theodosius visszatért Konstantinápolyba, és a nyugati birodalomfél kormányzását *de facto* a germán Arbogast kezében hagyta. Arbogast megpróbálta kikiáltani függetlenségét, és egy nyugati bábcsászárt állított Flavius Eugenius, egy hajdani latin nyelv- és szónoklattan-tanár személyében, aki a császári titkárság igazgatóságáig *(magister scrinii)* emelkedett és frank támogatással bírt. 394-ben azonban Theodosius legyőzte seregét a Frigidus folyónál, Eugeniust pedig kivégeztette. Most az egész birodalom uralkodója volt, a keleti és a nyugati félé egyaránt. Ugyanakkor a két birodalom egyesítése átmenetinek és mulandónak bizonyult, mert öt hónappal később, 395 januárjában Theodosius elhalálozott.

Jámbor kereszténységéért kiérdemelte a „Nagy" jelzőt. Uralmának még a legelején, súlyos betegsége alatt megkeresztelkedett. 380-ban kijelentette, hogy a

Damasus pápa és az alexandriai püspök által vallott hit, amely a nikaiai katolikus hitvalláson alapult, az egyetlen igaz vallás. A következő évben elrendelte, hogy minden templomnak a katolikus püspökök kezébe kell kerülnie – akiknek katolikus meggyőződését a császár maga fogja ellenőrizni. Mindazonáltal a dolgok nem mentek olyan zökkenőmentesen: a százötven püspök, akiket Konstantinápolyba találkozóra hívott, nem fogadta el azt, akit a császár jelölt a városi püspökség pátriárkájának, és másik jelöltet kellett választani arról a rövid listáról, amelyet ők állítottak össze.

Eközben azonban Theodosius szigorú intézkedéseket vezetett be az eretnekekkel szemben, akiket már 380-tól kezdve az elnyomó törvények egész sorával támadott. Az egyik rendelet betiltott minden vallási kérdéssel foglalkozó vitát – így törekedve arra, hogy megvonja a néptől egyik legkedveltebb elfoglaltságát. A manicheusokat (dualista vallási filozófia, amely egyaránt elfogadja a Sötétség és a Világosság hatalmát), akiket már Theodosius elődei is támadtak, az eretnek hitet vallók közé sorolták és illegalitásba kényszerítették. Egyedül a zsidókat kezelték egy ideig nagyobb liberalizmussal, mert a császárnak barátja volt főpapjuk, VI. Gamaliel. A pogányokkal szemben folytatott politika kezdetben bizonytalan volt. Nem tiltották meg, hogy áldozatot mutassanak be, másrészt azonban a jóslást gyakorlatilag betiltották. Bár Theodosius nem akadályozta meg, hogy az ellenséges keresztények lerombolják templomaikat, kezdetben ő maga egyetlen szentélyt sem záratott be. 391-ben azonban hirtelen sor került a bezáratásra is, és a pogány kultuszok minden formáját betiltották a legszigorúbb büntetés terhe mellett. A megfontolt bosszú szellemében – amelyet tovább szított Eugenius lázadása, aki névleg ugyan keresztény volt, azonban a pogány megújulással rokonszenvezett – Theodosius úgy értelmezte önmaga szerepét, mint a hajdani pogány keresztényüldözések tökéletes ellenpontja és megfordítója.

Ezeket az intézkedéseket nagyrészt Ambrosius, Mediolanum püspöke sugallta, aki 387 óta óriási befolyást gyakorolt Theodosiusra. A következő évben arra kényszerítette a császárt, hogy a mezopotámiai Niképhorion püspökét hagyja büntetlenül, amiért felgyújtatott egy zsinagógát. Ambrosius akaratát úgy érvényesítette, hogy nem volt hajlandó engedélyezni a misézést, amíg a császár a büntetést (és a zsinagóga újjáépítésére vonatkozó rendeletet) vissza nem vonta. 390-ben aztán vérfürdőt rendezett Thesszalonikében, hogy megbosszulja az illír parancsnok, Butheric meglincselését a cirkuszban, amiért az bebörtönöztetett egy népszerű kocsihajtót. Ambrosius azonban megtagadta a császár feloldozását, amíg az nem vezekelt. Ezzel az Egyház két történelmi győzelmet aratott az Állam felett. Nem volt meglepő hát, hogy az ugyancsak keresztényellenes pap és filozófus, Eunapius kijelentette, hogy I. Theodosius uralkodása alatt „fennáll a kockázata, hogy korunkat teljes mértékben szamarak rúgásai ösztökélik előre". Egy másik pogány szerző, Zószimosz pedig úgy tekintett vissza a birodalom császár által végrehajtott kötelező keresztényesítésére, mint Róma hamarosan bekövetkező bukásának közvetlen okára – ez pedig az olümposzi istenek büntetése volt, amit a császár politikája idézett elő.

I. Theodosius első felesége a szintén hispaniai Aelia Flavia Flaccilla (akinek nevével pénzt is veretett) volt 376-tól 386-ig, majd Gallát, II. VALENTINIANUS egyik nővérét vette feleségül. Első házasságából való leszármazottai között volt ARCADIUS és HONORIUS (akiket 383-ban, illetve 393-ban Augustus rangra emelt). Második há-

zasságából származó leánya, Aelia Galla Placidia (388 táján született) először a vizigót Ataulf, majd III. CONSTANTIUS felesége lett.

Szőke hajával és sasorrával Theodosius elegáns látványt nyújtott. Viselkedése azonban zavarbaejtően csapongott a végletek – a lázas tevékenység és laza tunyaság, az egyszerű katonás élet és az udvar ragyogása – között. Szeretett zord ítéleteket és büntetéseket kiszabni, de ugyanúgy kész volt visszavonni ezeket és kegyet gyakorolni; mert szeretett örömet okozni. A római történelemre vonatkozó ismereteit számontartották és csodálták. Ha valamire ígéretet tett, azt megpróbálta betartani – ugyanakkor nem lehetett megbízni benne mint barátban vagy vezetőben. Ráadásul kapzsi is volt. A történetíró Zószimosz pedig (kétségkívül elfogultan, mert pogány volt) helytelenítette a mimusjáték és a táncosok iránti szeretetét és általános hódolását az élvezeteknek és a luxusnak; bár elismerte, hogy Theodosius, ha kellett, tehetségesnek bizonyult. Uralkodása alatt egy hispaniai csoport, amely a dél-galliai arisztokráciával állt kapcsolatban, a legnagyobb hatalommal bíró pozíciókba emelkedett.

MAGNUS MAXIMUS (383–388)

MAGNUS MAXIMUS (ellencsászár a nyugati birodalomban, 383–388) szegény hispaniai családból származott, talán Callaeciából, és rokonságban (vagy függő viszonyban) állt I. THEODOSIUS házával, akinek azonos nevű apja alatt szolgált 369-ben Britanniában. Africában is harcolt 373–375 között a Firmus-féle felkelés leverésében. Később főparancsnok *(comes)* lett Britannia provinciáiban, ahol sikeres hadműveleteket hajtott végre a piktek és skótok ellen. A britanniai helyőrség csapatai azonban elégedetlenek voltak GRATIANUS uralmával, aki ebben az időben a birodalom nyugati felének trónján ült, és inkább Magnus Maximus mellett nyilvánították ki hűségüket, aki elfogadta felhívásukat (és újra megnyitotta a londiniumi pénzverdét).

Gratianus Lutetiába vonult, hogy megütközzön vele, csapatai azonban megszöktek, és miután visszavonult Lugdunumba, Andragathius, a trónbitorló lovassági parancsnoka *(magister equitum)* rárontott és meggyilkolta. Flavius Merobaudesnak, a nyugati birodalom gyalogsági főparancsnokának támogatásával a Magnus Maximus uralma alá tartozó területek határát a germán határig és Hispaniáig terjesztette ki, székhelyét pedig Treviriben rendezte be. Tárgyalásokba bocsátkozott II. VALENTINIANUS és I. Theodosius császárral, mindkét esetben sikerrel. II. Valentinianus ugyanis – vonakodva bár, de – elfogadta az államcsínyt, Theodosius pedig, aki aggódott Valentinianus biztonságáért és saját keleti határaival volt elfoglalva, kénytelen volt ugyanígy cselekedni. Ezalatt Maximus felvette a Flavius nevet, ami a császári házzal való kapcsolatát volt hivatva kifejezni.

Ortodox katolikus volt, aki vallásos kötelezettségeit nagyon szigorúan vette, például a dualista manicheusok (lásd I. THEODOSIUS) elleni kemény intézkedéseket. Ez aztán tragédiához vezetett. Áldozatául esett egy bizonyos Priscillianus, egy hispaniai római laikus, akinek előadásai súlyos következményeket vontak maguk után. Hangoztatta ugyan keresztény mivoltát, sőt megválasztották Abula város püspökének is, de hitvány fizikai létünkkel szembeni szélsőséges, aszkétikus dualista megvetése fölkeltette a főpapok gyanúját esetleges manicheus elkötelezettsége iránt. Ezért 384-ben az egyház a burdigalai zsinaton elítélte Priscillianust. Amikor Maximushoz könyörgött, a boszorkányság vádját hozták föl ellene Treviriben, és ebben a vádpontban – a nagy egyházatya, Tours-i (Caesarodunum) Szent Márton tiltakozása ellenére – bűnösnek találták és kivégezték. Amennyire meg tudjuk ítélni, ez volt az első olyan keresztény kivégzés, amikor valakit a hite miatt gyilkoltak meg. Ez az egyház által való elítélés baljós precedenst teremtett az állítólagos eretnekek jövőbeni átadására a világi hatalomnak, ellentmondva Szent Márton véleményének, miszerint az egyház is, az állam is a saját ügyeivel foglalkozzon. Nem Szent Márton volt az egyetlen tiltakozó, mivel Priscillianus vádlóit Siricius pápa és a mediolanumi Ambrosius püspök is kiközösítette az egyházból. Ami magát Maximust illeti, nemcsak az eretnekséggel szemben viseltetett ellenséges érzelmekkel, hanem a klasszikus pogánysággal is, és elfogadta fivére, Marcellinus javaslatát, miszerint meg kell bírságolni a pogány vezető, Symmachus támogatóit. Ugyanakkor Ambrosius roszszallása ellenére is elrendelte egy leégett zsidó zsinagóga újjáépítését.

387-ben Maximus csecsemő fiát, Flavius Victort Augustus-társává léptette elő, és a dinasztikus alkalom megünneplésére Treviri pénzverdéjében pénzeket vertek a gyermek tiszteletére, amelyeken apjával együtt ülve ábrázolják, felélesztve a hagyományos ígéretet, hogy ők „az állam jóléte érdekében születtek” *[BONO REIPVBLIC(a)E NATI]*. Ugyanannak az évnek a nyarán Maximus – Victort Galliában hátrahagyva – váratlanul betört Itáliába, ellenállás nélkül átkelt az Alpok hágóin, eközben azonban megbékélést ajánlott fel császártársainak. I. Theodosius azonban, akihez II. Valentinianus az elfogatás elől menekült, a következő évben készen állt az ellentámadásra. Míg Maximus maga Aquileiában maradt, serege Andragathius vezetésével előrenyomult Illyricumba. A császári csapatok azonban nem álltak át hozzá olyan számban, mint remélte, és Siscia szomszédságában visszaverték seregét. Fivérének, Marcellinusnak sikerült összegyűjtenie a sereget, a Dráva mellett fekvő Poetoviónál azonban döntő vereséget szenvedett. Maximus Theodosius kegyelméért könyörgött, de ez sem tudta megmenteni a halálbüntetéstől. Fia, az Arbogast által elfogott Victor sem maradhatott életben.

Theodosius kihirdette, hogy Maximus uralma törvényellenes trónbitorlás volt, és így a kormányzat által hozott minden intézkedése semmisnek minősül. Néhány modern szaktekintély azonban rátermett és előrelátó uralkodóként írta le.

ARCADIUS (395–408)

ARCADIUS (Flavius) (császár a birodalom keleti felében, 395–408), 377 körül született Hispaniában. I. (NAGY) THEODOSIUS és Aelia Flavia Flaccilla legidősebb fia volt; apja 383-ban tette meg Augustusnak. Nevelését először anyjára, majd Arsenius diaconusra, végül a híres pogány irodalmárra, Themisztioszra bízták. Amikor I. Theodosius 394-ben elindult, hogy eltapossa a trónbitorló Eugeniust, Arcadiust az állam névleges fejeként Konstantinápolyban hagyta.

A következő évben Theodosius meghalt, és a tizennyolc éves Arcadius követte a keleti birodalom trónján, miközben fivére, HONORIUS a nyugati fél névleges uralkodója lett. Ez a szétválasztás azonban döntő eseménynek bizonyult. Bár néha már korábban is megtörtént, hogy a római világot két területi egységre osztották, a császárok egyikét azonban minden esetben magasabb rangúnak tartották a másiknál – így tehát az egységet bizonyos mértékig fenn tudták tartani. Az új korszak egyre súlyosbodó politikai és katonai körülményei folytán ez a megoldás többé már nem tűnt lehetségesnek: ettől kezdve a két kormányzat mindegyikének a saját útját kellett járnia. Az igaz, hogy a keleti és a nyugati császár által egyaránt kihirdetett törvények egymás birodalmában is kötelezőek voltak, és hogy mindketten nagyszámú érmét bocsátottak ki kollégájuk nevével és képmásával. Ugyanakkor ez az új felosztás sokkal valósabb volt, mint bármelyik korábbi hatalommegosztás, és a két államapparátus közötti politikai viszony gyakran meglehetősen feszült volt. Felfogás kérdése, hogy ki mikorra keltezi a „római birodalom keleti része" fogalom „bizánci birodalom"-mal való felváltását, de Arcadiust tarthatjuk az első bizánci uralkodónak.

A Kelet igazi uralkodója azonban nem maga az ifjú Arcadius volt, hanem Flavius Rufinus, egy aquitaniai cipész fia, aki az ezt megelőző három évben a keleti birodalomrész praefectus praetoriója volt. Igaz, az a terve, hogy egyetlen lányát Arcadiushoz adja feleségül, nem sikerült, mert a fiatalembert rávették, hogy inkább Aelia Eudoxiát, Bauto leányát vegye feleségül. Bauto frank hadvezér volt, a kopasz, vén eunuch, Eutropius udvari kamarás *(praepositus sacri cubiculi)* pártfogoltja. Rufinus tehát nem volt eléggé fontos a konstantinápolyi udvarban. Ugyanakkor óriási hatalommal járó tisztséget töltött be. Lelkes keresztény volt, aki szigorú törvényeket vezetett be a pogányok, az eretnekek és a házasságtörők ellen, sőt még kolostort is alapított saját birtokán, Khalkédón mellett.

Rufinus híres volt gátlástalanságáról és kapzsiságáról is. Ami politikai szándékait illeti, azok éles összeütközésre kényszerítették Stilichóval, akit Theodosius azzal a feladattal bízott meg, hogy Arcadius tízéves öccsének ügyeit irányítsa a birodalom nyugati felében – és állítása szerint a néhai császár arra is felhatalmazta, hogy bizonyos felügyeletet vagy gyámságot gyakoroljon Arcadius fölött is. Ez a gondolat azonban teljességgel elfogadhatatlan volt Rufinus számára, és a két miniszter elkerülhetetlenül összeütközött. A kettejük közötti ellentét a vizigótok kapcsán pattant ki, akiket I. Theodosius telepített le a daciai provinciákban, amelyeket északról a Duna, délről pedig a Balkán hegyei (Haemus) határoltak. Alaric vezetésével ezek

a telepesek fellázadtak és Makedónia, valamint Akhaia földjét pusztították. Rufinus személyes tulajdona azonban rejtélyes módon megmenekült a támadók pusztításától, és a birodalom nyugati részén élő költő, Claudianus azt állította, hogy áruló módjára visszavonta csapatait; a birodalom keleti felének lakosai ezzel szemben Stilichót okolták azzal, hogy szándékosan térítette a barbárokat nyugatról kelet felé.

Ez akár igaz volt, akár nem, Stilicho nyilvánvalóan égett a vágytól, hogy a két birodalom I. Theodosius által meghúzott határát kiigazítsa. Célja az volt, hogy visszaszerezze a népes Illyricum praefecturáját Nyugat számára, ami a Balkán visszafoglalását jelentette volna és azt, hogy a keleti birodalomnak Thrákián kívül nem maradtak volna európai területei. Stilicho tehát Görögország északi részére vonult – látszólag azért, hogy megütközzön Alaric vizigótjaival. Rufinus azonban, Arcadius érdekében cselekedve, rossz néven vette beavatkozását, és nem tűrve ellenvetést, visszavonulásra szólította fel. Sokak meglepetésére Stilicho engedelmeskedett a parancsnak, és gót hadvezérét, Gainast hagyta hátra néhány legiót bízva gondjaira, amelyek annak rendje és módja szerint visszakerültek Arcadius fennhatósága alá. Gainas Konstantinápolyba vonult, ott őt és csapatait Arcadius és Rufinus fogadta és köszöntötte. A találkozón, amint utána ellenségei megjegyezték, Rufinus sokkal fényűzőbben volt öltözve uránál, és attól tartottak, hogy a helyszínen azonnal Augustussá nevezik ki. Ehelyett azonban megtámadták és leszúrták. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy a merényletet Stilicho felbujtására hajtották végre, Gainas támogatásával vagy anélkül; és valóban, Claudianus nyilvánosan gratulált Stilichónak a gyilkossághoz. Ugyanakkor ez végzetes szakadást idézett elő a keleti és a nyugati birodalomrész egységében.

A keleti birodalom legbefolyásosabb minisztereként Eutropius vette át Rufinus helyét. Arcadius praefectus praetorióit szoros és bizalmatlan ellenőrzés alatt tartotta. A nyugati birodalommal való együttműködés lehetőségének minden reménye – noha ezzel a gondolattal kezdetben foglalkoztak – hamarosan szertefoszlott. Először akkor, amikor a keleti birodalom mindennek ellenére 397-ben hívta Stilichót, hogy folytassa az Alaric elleni támadást Görögországban, ő pedig rejtélyes módon hagyta markából megszökni a vizigótokat. Az érthetetlen viselkedéstől megdöbbent Eutropius a nyugati hadvezért közellenséggé nyilvánította; ugyanakkor ő is szükségesnek tartotta, hogy lekenyerezze Alaricot azzal, hogy kinevezi a balkáni területek főparancsnokának – ami nagy megdöbbenést okozott a nyugati birodalomban.

Ugyanabban az évben a két birodalom közötti kölcsönös ellenségeskedésre újabb alkalmat kínáltak az Afrika északi részén található provinciák, amelyekben felkelés tört ki. Vezetőjük egy bizonyos Gildo volt, akit annak ellenére neveztek ki a vidék legfontosabb katonai parancsnokává, hogy egy korábbi lázadó, Firmus fivére volt. Gildo a nyugati fennhatóság ellen kezdett lázadásba, és inkább Arcadius mellett tett hűségnyilatkozatot. Ez katasztrofális kilátásokat jelentett a nyugati birodalom számára, mert Africa volt Róma legfontosabb gabonaszállítója. Másrészt viszont Eutropius összejátszott a lázadóval, amivel magára zúdította Claudianus heves mocskolódását, aki sajnálatosnak tarotta, hogy ilyen állásba eunuchot választottak meg, és sürgette Stilichót, hogy indítson katonai támadást a konstantinápolyi székhelyű birodalomrész ellen. Stilicho azonban nem cselekedett nyíltan, a felforgatásnak sokkal alattomosabb formáját részesítette előnyben. Ennek tudatában Eutropius 399-ben bekövetkezett megbuktatását és száműzését teljes nyugalommal tulajdoníthatjuk az ő ügyködésének vagy közvetett támogatásának.

A keleti birodalom kormányzása 400-ban tehát hat hónapra Gainas kezébe, majd Arcadius erőteljes és lobbanékony feleségéhez, Aelia Eudoxiához került, akit Augustának nyilvánítottak. A következő évben a császárné már elég erősnek érezte magát, hogy visszafizesse a kölcsönt Stilichónak. Most következett el az a pillanat, amikor Alaric – az Augusta biztatására – ellenséges ténykedését Keletről a nyugati birodalomba tette át, és még magának Itáliának a határain is megjelent. Eudoxiának jó oka volt rá, hogy Stilichót ilyen módon semmisítse meg, mert leleplezte, hogy Illyricum visszaszerzését tervezi. 405-ben és 406-ban a terv végrehajtását ideiglenesen megszakította egy germán betörés. A rákövetkező évben azonban Stilicho valóban elvégezte a végső simításokat a balkáni provinciák ellen irányuló tervén, amelynek szellemében utasította Alaricot, hogy foglalja el Görögország tengerparti részét Honorius számára. A végrehajtást azonban ismét el kellett halasztani, ezúttal egy britanniai felkelés miatt.

Ez alatt az évek alatt a keleti fővárosban egy jelentős esemény szolgáltatott két személyiség, Aelia Eudoxia császárné és Ióannész Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János), Konstantinápoly megalkuvást nem ismerő püspöke, vagyis pátriárkája közötti nézeteltérésre okot. A teológiai árnyalatok helyett sokkal inkább az emberek valóságos viselkedésével foglalkozó Ióannész szenvedélyesen támadta a gazdagságot és a hatalmaskodást. Eudoxia pedig hamarosan rájött, hogy az ő fényűző életvitele a püspök számos kirohanásának a valódi célpontja. A püspök csak akkor békült meg, amikor 401-ben megkeresztelhette a császárnét és Arcadius fiát, II. THEODOSIUST. A következő évben azonban Eudoxia nyomatékosan tiltakozott a püspök hevesen nőellenes prédikációja miatt, amelyben őt hallgatólagosan Jezábelhez, a Biblia legfőbb intrikusához hasonlította. A császárné hatására Ióannész számos ellenségének sikerült arra kényszerítenie a keleti császárt, hogy létrehozzon egy bizottságot, amely kivizsgálja a püspök vezetése ellen felhozott vádakat. A bizottság elítélte és lemondatta Ióannészt, Arcadius pedig kihirdette száműzését. Ióannész 403-ban Asia Minorba ment, előtte azonban egy további prédikációban kimondottan azonosította a császárnét Jezábellel vagy Herodiasszal. Őt és Eudoxiát még egyszer rávették, hogy hozzák helyre kapcsolatukat, és az egykori püspök visszatérhetett, azonban nem hosszú időre. Hamarosan, 404-ben Ióannész ismét száműzetésbe vonult, és arról értesülünk, hogy meghalt, miután három évet különféle távoli helyeken töltött.

Eudoxia eközben szintén meghalt – belehalt egy vetélésbe; ezért Arcadius kormányzata a praefectus praetorio, Anthemius kezébe került, akit patriciusi rangra emeltek. Anthemius irányította az isauriai martalócok elleni harcot Asia Minor déli és keleti provinciáiban, és éberen figyelte Alaric és Stilicho ténykedését.

408-ban Arcadius természetes halállal hunyt el. Keveset tett annak érdekében, hogy megismertesse magát a néppel, bár az egyháztörténész Szókratész Szkholasztikosz szerint a tömeg összecsődült azon ritka alkalmak egyikén, amikor megjelent az utcán. Egy másik egyházi krónikás, Philosztorgiosz megemlíti sötét arcszínét, és alacsony, vékony, jelentéktelen megjelenésű férfinak írja le. Súlyos szemhéjú, álmos szemei lomha, ostoba személyiségről árulkodtak. Közéleti szereplése ezért alig volt valamivel jelentősebb azon személyek pályafutásánál, akik egymást követően államapparátusát irányították. Ugyanakkor az a tény, hogy halálát követően hétéves fia, II. THEODOSIUS – akit már egyéves korában kineveztek Augustusnak – nehézségek nélkül került a trónra, dinasztiájuk hosszan tartó stabilitásának figyelemre méltó eredménye.

HONORIUS (395–423)

HONORIUS (Flavius) (császár a birodalom nyugati felében, 395–423) 383-ban született, Konstantinápolyban, I. (NAGY) THEODOSIUS és Aelia Flavia Flaccilla második fiaként. 393-ban emelték Augustus rangra Konstantinápolyban, és amikor két évvel később apja meghalt, ő lett a nyugati birodalomrész császára, míg bátyja a birodalom keleti feléé.

Minthogy Honorius ekkor még csak tizenkét éves volt, a nyugati birodalomfél vezetése valójában a titokzatos félvandál, félrómai katonai főparancsnok *(magister militum)*, Flavius Stilicho kezébe került. Ő a gyermekcsászár unokatestvérének, Serenának volt a férje, és leányuk, Maria Honoriusnak lett a felesége 395-ben. Stilicho kivételes tehetsége és energiája politikájának két sajátossága miatt hosszú távon nem volt elég ahhoz, hogy megmentse a római birodalmat. Az első ok a keleti birodalomfél vezetőivel szemben tanúsított hűvös és végső soron ellenséges magatartása volt, mert meg akarta tőlük szerezni a balkáni területeket (Praefectura Illyrici), amelyeket I. Theodosius vett át (lásd ARCADIUS). A cél érdekében Stilicho még Arcadius legfőbb miniszterét és praefectus praetorióját, Rufinust is eltette láb alól. Stilicho kormányzásának második, az előbbivel összefüggő és káros vonása az volt, hogy vonakodott kellő erővel fellépni germán honfitársaival, a vizigótokkal és a 395 és 410 között tevékenykedő tehetséges vezetőjükkel, Alarickal szemben. 397-ben, miután Stilicho elfogadta a keleti vezetés felkérését, hogy verje vissza a vizigótokat Görögországból, hagyta őket elmenekülni. Amikor azonban 401-ben (Konstantinápoly buzdítására) a gótok Nyugat ellen támadtak, csapatokat gyűjtött a Rajna vidékéről és Britanniából, és sikerült az Itáliába betörő ellenséget a következő két évben visszavernie. Alaricot azonban ismételten nem akadályozta meg a szökésben.

Ez azonban nem tántorította el Honoriust attól, hogy diadalmasan bevonuljon Rómába, és megünnepelje a vizigótok fölött aratott győzelmet. Mindazonáltal nem sokáig érezhette székhelyét, Mediolanumot biztonságban a betörő germánoktól, mivel 404-ben eldöntötte, hogy Ravennába költözik. A mocsaraktól védett városból hajóval könnyen el lehetett menekülni, s az a nyugati birodalom fővárosa maradt a fennmaradó háromnegyed évszázadra, mielőtt Itália barbár ellenőrzés alá került volna.

Időközben azonban egy másik germán törzs, az osztrogótok nyomultak be a Közép-Duna-vidék területére, elkergetve az ottani római lakosság nagy részét. 405-ben ezek az osztrogótok és mások Radagaisus vezetésével elárasztották magát az itáliai félszigetet, Stilicho azonban legyőzte őket Faesulaenál. Stilicho ezután a keleti birodalom megtámadásáról régóta dédelgetett vágyát akarta megvalósítani. Terveit azonban a nyugati provinciákat valaha is érintő legpusztítóbb germán betörés szakította meg. Erre 406 utolsó napján (vagy egy hosszabb időszakon keresztül) került sor, amikor a vandálokból, szvébekből, alemannokból, alánokból és burgundokból álló tömeg átkelt a befagyott Rajna jegén. Moguntiacum és Treviri is azok között a határvárosok között volt, amelyek megadták magukat, gyakran harc nélkül.

A betolakodók pedig folytatták a legyezőszerűen terjedő támadást a galliai provinciákban, pusztítva mindenütt, amerre csak jártak. „A határok – mondja E. Gibbon –, amelyek eddig elválasztották a Föld barbár és civilizált népeit, ettől a végzetes pillanattól kezdve a földdel váltak egyenlővé."

Stilicho kevés hatékony intézkedést léptetett életbe ennek a hullámnak feltartóztatására, mert még mindig a Konstantinápollyal szembeni ellenséges viszony foglalkoztatta. A nyugati birodalmi kormányzat tehetetlenségét látva egy (III.) CONSTANTINUS nevű trónbitorló ragadta magához az ellenőrzést Britannia, Gallia és Hispania bizonyos részei fölött, és röviddel ezután hasonló államcsínyek sora következett. Amikor Alaric négyezer font aranyat követelt Honoriustól, Stilicho a vonakodó szenátust a követelés teljesítésére kényszerítette. Röviddel ezután azonban ugyanennek a szenátori rendnek – amely a hozzá hasonló katonai vezetőket a szenátus érdekeitől idegennek tartotta – az intrikálása következtében Stilichót magát vádolták meg, hogy Alarickal szövetkezve saját fiát, Eucheriust akarja a császári trónra ültetni. A Ticinumban állomásozó csapatokat lázadásra bujtották föl ellene, és 408-ban Stilicho Ravennában megadta magát Honoriusnak, majd kivégezték. A germánok befolyását erőteljesen megtépázó ellencsapás következett: az elkövetkező fél évszázadon keresztül nem tölthették be a saját törzseikből felállított haderő főparancsnoki tisztét a nyugati birodalomban. A Stilicho alatt szolgáló germán katonák – számolva azzal, hogy a római egységhez tartozók esetleg vérengzést követnek el feleségeik és gyermekeik körében – átálltak Alarichoz. Alaric, elvesztve Stilichóval való előnyös kapcsolatát, folytatta előrenyomulását Róma felé, és behatolását a városba csupán egy másik hatalmas összeg átvétele halasztotta el, amely összeg átadásába Honorius és új főtanácsadója, Olympius, vonakodva ugyan, de beleegyezett. A következő évben Alaric ismét megközelítette Rómát, elfoglalta a *Portus Augusti*t, és arra kényszerítette a szenátust, hogy saját császárjelöltjét, Priscus Attalust ültessék a trónra, aki pénzt és hatalmas emlékérmeket bocsátott ki *INVICTA ROMA AETERNA* („legyőzhetetlen örök Róma") körirattal.

Ez a felirat különösen ironikus volt, mert a következő évben tanúi lehetünk Róma Alaric előtti híres és katasztrofális elestének. Ennek előtte a vizigótok nem ismerték el Attalust, és megszervezték személyes kihallgatásukat Honoriusnál Ravenna mellett. Amikor azonban Alaric táborát egy ellenséges honfitársa, Sarus megtámadta, a vezér megszakította a tárgyalásokat, gyanítva, hogy támadói a császár tudtával cselekedtek. Ezt követte tehát a vizigótok harmadik és utolsó menetelése Róma ellen. A kapukat áruló módon valaki kinyitotta előttük, mire Alaric és katonái bevonultak és elfoglalták az ősi várost, amit idegen ellenség közel nyolcszáz éve nem vett be. Hieronymus (Szent Jeromos) és Augustinus (Szent Ágoston) azon nem kevesekhez tartozott a római világban szerte élők között, akik megdöbbentek, és szembesülniük kellett azzal a váddal, hogy soha ehhez hasonló szörnyűség nem történt a pogány uralom alatt, amint ezt Augustinus a *De civitate Dei* („Isten államáról") című művében kifejtette. „Áldottak – mondja gyakorlatiasabban szólva Gerontius apát –, akik ezt előre látták, és eladták vagyonukat a barbárok megérkezése előtt." Mindazonáltal, bár Alaric katonái felgyújtottak néhány épületet és szereztek némi zsákmányt, három napnál tovább nem maradtak a városban. Ezt követően Alaric – aki magával vitte a császár húszéves féltestvérét, Aelia Galla Placidiát – dél felé vonult a félszigeten. Szándéka Africa meghódítása volt, mielőtt azonban ezt megvalósíthatta volna, Consentia közelében meghalt.

A következő évtizedben Honorius hangadó katonai vezetője (III.) CONSTANTIUS volt, aki hamarosan sikerrel lépett föl a trónbitorlók ellen Galliában. 414-ben Alaric utódja, Athavulf Narbóban feleségül vette Galla Placidiát. Honorius azonban megtagadta hozzájárulását, Constantius pedig Hispaniába szorította Athavulfot, ahol meggyilkolták. Utódja, Vallia megengedte a rómaiaknak, hogy Placidiát visszavigyék, cserébe engedélyt kapott rá, hogy vizigótjaival visszatérjen Galliába, ahol 418-ban szövetségesi státuszt kapott, fővárosa pedig Tolosa lett.

Az addigra társcsászárrá lett III. Constantius 421-ben bekövetkezett halála után Honorius, aki mindig is kedvelte féltestvérét, és vonzalmát csókolgatással, ölelgetéssel fejezte ki, ezzel maga ellen fordította Placidiát, emellett általános megütközést keltett. Ez az elidegenedés csetepatékhoz vezetett kettejük kísérete között Ravenna utcáin. Placidia egyik ellensége a *magister militum* tisztséget betöltő Castinus volt, aki ugyan súlyos vereséget szenvedett a vandáloktól Africában, mégis abban reménykedett, hogy elfoglalhatja Constantius megüresedett helyét. Végül Placidiát száműzték Ravennából, és 423-ban Konstantinápolyban keresett menedéket, ahova magával vitte két gyermekét, köztük a csecsemő (III.) VALENTINIANUST. Ugyanebben az évben a császárt a vízkór ledöntötte a lábáról és meghalt.

Paradox módon éppen a jelentéktelen Honorius uralma alatt íródtak Augustinus, Hippo Regius püspöke és Hieronymus kimagasló művei. Ugyanakkor az egyik oldalon a császári udvar gondolkodásmódja, másik oldalon a nagy teológusok között létezett kapcsolat, minthogy Honorius nagyon ájtatos hívő volt. Augustinus arra a sajnálatos következtetésre jutott, hogy a vallással kapcsolatban eltérő véleményeket – először a pogányokat, majd az eretnekeket – állami kényszernek kell alávetni. Először 401-ben – miután Africában 399-ben vallási felkelések törtek ki a pogányok között, akiknek szentélyeit bezáratták – csatlakozott Augustinus püspöktársaihoz, követelve új törvények elrendelését, hogy „gyökerestől kiirtsák a bálványimádás utolsó maradékait". Stilicho, bár szükségesnek tartotta a Sibylla-könyvek – azaz a pogányság legszentebb dokumentumainak – elégetését, hajlandóságot érzett bizonyos toleráns intézkedések életbe léptetésére. Halálát azonban azonnal követte egy törvény, amely elrendelte a pogányok kizárását a hadseregből. 407/408-ban az eretnekséget ismét társadalomellenes bűncselekménynek nyilvánították, „mert a szent vallás elleni támadás sértés a közösség egésze számára". Ugyanakkor minden nem katolikust eltávolítottak az udvarból – bár a következő évben Honorius a szabályozások enyhítésére kényszerült, mivel kivihetetlennek bizonyult minden ariánus germán elkergetése. Hamarosan azonban további fenyegető rendeletek léptek életbe; és ezen a ponton következett be, hogy Augustinus hosszas meditálás után feladta korábbi, az eretnekekkel szemben tanúsított türelmét, és 408-ban azt írta Vincentiusnak, Cartennae püspökének, hogy a pogányokhoz hasonlóan őket is kormányzati erőszaknak kell alávetni. Sőt, büntető intézkedéseket léptettek életbe a zsidók utolsó főpapja, VII. Gamaliel ellen is 415-ben.

Mivel a császár addigra már nagykorú lett, valószínűleg ő is játszott bizonyos szerepet ezekben az eseményekben. Jogosan hibáztatható némi önfejűséggel is az egyébként gyenge és szelíd természetű császár az Alarickal folytatott tárgyalások meghiúsulása miatt, ami Róma kifosztásához vezetett. Alaricnak talán abban is igaza volt, hogy Honorius felbujtására támadták meg őt áruló módon, ami a tárgyalások megszakítását okozta. Honorius állítólag megkísérelte érvényesíteni akaratát annak érdekében is, hogy megakadályozza III. Constantius társcsászárrá való megválasztását. Ha ez valóban így volt, akkor kívánsága nem érvényesült. Egyesek a

császár kapcsolataiban bizonyos, árulásra utaló jeleket fedeztek föl. Nem volt túlságosan éles eszű sem. Még egy történet is szól erről Prokopiosz feljegyzésében, aki szerint amikor megmondták Honoriusnak, hogy Róma elesett, félreértette, és arra a következtetésre jutott, hogy kedvenc kakasa, amelyet szintén Rómának hívtak, „adta meg magát", megjegyezte: „pedig mennyit etettem".

Philosztorgiosz szerint számos fájdalmas sebet szenvedett el az állam Honorius uralkodása alatt. Különösen vonatkozott ez a nyugati birodalom szárazföldi hadseregére, amely teljes haderejének legalább a felét vagy kétharmadát veszítette el különféle katonai csapások következtében. Mindazonáltal a császár személyes hozzájárulása az események menetéhez elhanyagolható súlyú volt.

III. CONSTANTINUS (407–411)

III. CONSTANTINUS (Flavius Claudius Constantinus) (ellencsászár a nyugati provinciákban, 407–411). Származásáról mindössze annyit lehet tudni, hogy közkatona volt Britanniában. 406-ban a HONORIUS és Stilicho Britannia megvédésére tett elvetélt kísérlete miatt elégedetlen legiók egy bizonyos Marcust nyilvánítottak császárrá, akit meggyilkolása után egy hasonlóképpen ismeretlen, Gratianus nevű trónbitorló követett, aki négy hónap múltán, 407-ben hasonló sorsra jutott. A legiók ezután egy Constantinus nevű katonát kiáltottak ki császárnak – ezen a néven a harmadikat a bíbort viselők között.

Első dolga volt átkelni a kontinensre. Szárazföldi seregének nagy részét magával vitte, és evvel nagyban és talán véglegesen hozzájárult ahhoz, hogy Britannia elszakadt a birodalomtól. Ezután a galliai provinciákban állomásozó legiók is hasonlóképpen átálltak III. Constantinushoz, ő pedig kiterjesztette fennhatóságát azokra a területekre, amelyeket Honorius Itáliába menekülő képviselői elhagytak. Arelatéban (fővárosában), Lugdunumban és Treviriben pénzverdét hozott létre. A rajnai határvonalat sikerrel őrizte, és győzelmeket aratott egyes germán csoportok felett Galliában, míg más germánokkal egyezséget kötött. A Ravennában székelő központi kormányzat csapatokat küldött ellene a vizigót Sarus vezetésével, aki legyőzte hadvezéreit, de nem sikerült megostromolnia Constantinust a dél-galliai Valentiában. Constantinus Caesarrá kinevezett fia, Constans azonban egy Gerontius nevű hadvezér társaságában Hispaniába vonult és vereséget mért Honorius erőire, főhadiszállását pedig Caesaraugustánál ütötte fel, majd hamarosan visszahívták Galliába és Augustusszá nevezték ki.

III. Constantinus ezután követeket küldött Ravennába, hogy kérelmezze Honoriustól hivatalos elismerését, aki kénytelen volt beleegyezését adni Alaric közelsége miatt. Constantinus pedig jogot formált a 409. év konzuli tisztségének betöltésére Honorius társaként. II. Theodosius konstantinápolyi kormányzata ugyan nem követte Honorius útmutatásait, de nem akadályozta meg Constantinust és Constanst abban, hogy „a négy Augustus győzelmét" *[VICTORIA AAAVGGGG(ustorum)]* – vagyis a két központi császárét és a sajátjukat – ünnepeljék pénzeiken. Constantinus abba is beleegyezett, hogy segíti Honoriust Alaric ellenében, talán azzal a szándékkal, hogy ha lehetősége nyílik rá, Itáliát megszerzi magának. A lovassági főparancsnokot *(magister equitum)*, Hellebichet azzal gyanúsították, hogy támogatta ezeket az elképzeléseket, mire Honorius intézkedett meggyilkoltatásáról.

Constantinus Hispaniában hátrahagyott katonai parancsnokát, Gerontiust saját csapataiból kikerülő vetélytársai gyengítették, és nem tudta megakadályozni a germánok (aslingus és silingus vandálok, szvébek) és alánok betörését az országba. Erre aztán Constantinus fiát, Constanst küldte Hispaniába, hogy felváltsa Gerontiust, aki azonban nem volt hajlandó elfogadni ezt az elbocsátást. Feladta III. Constantinus iránti hűségét, és 409-ben saját felelősségére állított egy császárt, egy Maximus nevű tiszti kadétot *(protector domesticus)*, aki valószínűleg a fia volt. Tarracóban (főhadiszállásán) és Barcinóban Maximus pénzt bocsátott ki, amelyen három Augustust említenek, ami alatt valószínűleg saját magát, valamint a Ravennában, illetve Konstantinápolyban székelő császárokat értette. Ezután Gerontius Galliába vonult, ott germán szövetségesek csatlakoztak hozzá, akik segítették Constans meggyilkolásában, valamint III. Constantinus és második fia, Julianus megostromlásában Arelatéban. III. CONSTANTIUS (Honorius kormányzatának képviseletében) azonban ezen a ponton beavatkozott, és Gerontiust Hispaniába való visszatérésre kényszerítette. A ház, amelyben lázadó csapatai elől menedéket keresett, kigyulladt, ő maga pedig alán fegyverhordozójával együtt öngyilkosságot követett el. Maximust saját csapatai mondatták le, de életben maradt és száműzetésben élt tovább a hispaniaiak között. A császári erők most III. Constantinus ellen fordultak, és megostromolták Arelatét, amely várost az alemannoktól és frankoktól megerősített hadvezérének, Edobichnak sem sikerült felmentenie. Constantinus küszöbön álló elfogatásával számolva levette császári bíborpalástját és egy szentélybe menekült, ahol sietősen pappá szenteltette magát. Honorius parancsnokai garantálták a biztonságát, és amikor Arelate megadta magát, őt és fiát visszaküldték Ravennába. A császár azonban emlékezett arra, hogy Constantinus megöletett néhányat unokatestvérei közül, így 411-ben megtagadta a jótállást, és Constantinust a városon kívül kivégeztette. Constantinus uralkodói képességeiről keveset tudunk; az ókori írók azonban akaratosnak és falánknak írják le.

Halála nem jelzi a nyugati provinciális dominium végét, mert az röviden és meggyengült formában még tovább élt mint a rajnai germánok által támogatott bábállam. Egy Jovinus nevű galliai előkelő volt a névleges császára, akit a burgund király, Gundahar és az alánok törzsfője, egy bizonyos Goar felbujtására Augustusnak kiáltottak ki Mundiacumnál, a Meuse folyó mellett. A magát „az államrend (köztársaság) helyreállítója"-ként *[RESTITVTOR REI P(ublicae)]* jellemző Jovinus ugyanazokban a pénzverdékben verette a pénzeit, mint III. Constantinus. A Galliában a központi kormányzat seregét vezető Constantius a továbbiakban nem volt igénybe vehető az új trónkövetelő elleni harchoz, mivel visszatért Itáliába. Ekkor felmerült a kérdés, hogy Athavulf és vizigótjai melyik oldalra álljanak Dél-Galliában. Athavulf kezdetben rokonszenvezett Jovinus ügyével, kevésbé lelkesedett azonban, amikor gyűlölt honfitársa, Sarus is erre az oldalra állt. 412-ben aztán Jovinus saját fivérét, Sebastianust nyilvánította Augustus-társává, és ezzel még jobban elidegenítette magától Athavulfot, akinek addigra már elege volt a trónkövetelők ilyen mértékű elburjánzásából.

Ezt követően Athavulf felvette a kapcsolatot Gallia praefectus praetoriójával, Dardanusszal, aki hűséges maradt Honoriushoz, s a Ravennával folytatott eszme-

csere után vereséget mért Sebastianusra és kivégeztette. Jovinus a galliai Valentia városába menekült, ahol Athavulf tovább üldözte, így a városnak öt éven belül a második ostromot kellett kiállnia. Ezúttal megadta magát a császári csapatoknak, Jovinust pedig elfogták és Narbóba vitték, ahol Dardanus kivégeztette. A Gallia feletti uralom ismét a Ravennában székelő kormányzat és a különféle germán államok és törzsek között oszlott meg, báburalkodók és trónbitorlók beavatkozása nélkül.

II. THEODOSIUS (408–450)

II. THEODOSIUS (császár a keleti birodalomban, 408–450) 401-ben született Konstantinápolyban. ARCADIUS és Aelia Eudoxia fia volt. A következő év januárjában apja Augustus-társává nyilvánította. Egy különös, de nem lehetetlen történet elmeséli, Arcadius tartott attól, hogy halála esetén fiát lemondatják, ezért a perzsa királyt, I. Yezdegerdet nevezte ki fia gyámjául.

Mindenesetre amikor Arcadius 408-ban meghalt, a hétéves II. Theodosius békésen lépett a keleti birodalom trónjára. Antiochusnak, a palota eunuchjának gondjaira bízták, az első régens azonban Anthemius volt, akit praefectus praetorioként örökölt apjától. Barátja, Troilus közreműködésével a Szidé városából származó pogány szofista Anthemius, aki híressé vált a főváros irodalmi köreiben, energikus hatékonysággal kormányzott. Szembenézve a súlyos gabonahiánnyal – ami arra késztette Konstantinápoly feldühödött lakosságát, hogy felgyújtsa a városi praefectus házát – hasznos intézkedéseket léptetett életbe mind a rövid távú, mind a hosszú távú utánpótlás javítása érdekében. Szilárdan helyreállították a jó viszonyt a ravennai udvarral, amit elősegített Stilicho halála. A perzsákkal új szerződést kötöttek, és a keleti provinciák adóhátralékát eltörölték. A vizigótok által lerombolt dunai és illír városokat körültekintően segélyezték. A Moesiába betörő hun királyt, Uldint visszaverték, és nagyszámú germán hadifoglyot – az Uldin szolgálatában álló *Scirus* (szkír) törzsből – szállították a földbirtokosoknak Asia Minorba, hogy a földeken dolgozzanak.

Lépéseket tettek esetleges hun vagy germán betörés elhárítására. Ebből a célból a Dunán szolgálatot teljesítő flottát alaposan feljavították és megnövelték. Mindenekelőtt – miután tanultak belőle, hogyan esett el Róma Alaric kezétől – Anthemius magát Konstantinápolyt erősítette meg. NAGY CONSTANTINUS az újonnan alapított város körül falat épített, ekkorra azonban a keleti főváros már messze túlnőtt eredeti keretein. 413-ban tehát megépítették az új, Theodosius-féle falat, amely a Propontisztól az Aranyszarv-öbölig húzódott. Ez volt Anthemius hatalomban eltöltött éveinek legkiemelkedőbb eredménye.

414-ben a császár nővérét, a csak két évvel idősebb Aelia Pulcheriát Augustává nyilvánították, és ő lett a régens Anthemius helyett, akiről egyébként többé nem hallunk. Praefectus praetorioként egy Aurelianus nevű hivatalnok vette át a helyét, aki nyilvánvalóan Pulcheria legfőbb tanácsadója lett. Pulcheria Antiochust is eltávolította öccse mellől, és állítólag ettől kezdve személyesen gondoskodott az ifjú neveléséről. Röviddel hivatalba lépését követően súlyos vallási lázadás tört ki Alexandriában, ahol Hypatiát, egy filozófiai tanításairól híres pogány nőt meglincselt a keresztény laikus testvérek egy bandája. Kürillosz, Alexandria pátriárkája állítólag belekeveredett az ügybe, azonban Pulcheria udvarában élvezett befolyása megakadályozta az eset kivizsgálására kiküldött császári megbízottat abban, hogy a részletekre is kiterjedő jelentést készítsen.

Pulcheria rendkívül hűséges keresztény volt. Nagymértékű aszkétizmusában eldöntötte, szűz marad, és rábírta testvéreit, Arcadiát és Marinát, hogy kövessék őt szellemi tanácsadójuk, Atticus pátriárka buzdítására, aki az ő kedvükért írt egy dicsőítő művet a szűz államról. Theodosiusnak azonban nyilvánvalóan meg kellett nősülnie, és Pulcheria volt az, aki megszervezte házasságát Athénaisszal, az athéni szofista Leontiosz leányával 421-ben. A menyasszony az Aelia Eudocia nevet kapta a keresztségben, két évvel később pedig Augustává nyilvánították. Az ő nevében is bocsátottak ki pénzt, amint azt megtették Pulcheria esetében is. Aelia Eudocia egy leánynak, Licinia Eudoxiának (aki III. VALENTINIANUS felesége lett) és egy fiatalon elhunyt fiúnak adott életet. A császárné sokoldalú szerző is volt: művei a perzsák felett aratott győzelmet ünneplő költeménytől a Dánielnek és Zakariásnak tulajdonított próféciák parafrázisáig terjedtek.

416 táján, II. Theodosius tizenöt éves korában kinyilvánították, hogy elérte a nagykorúságot. Azonban még ezután hosszú ideig Pulcheria gyakorolta a hatalmat Monaxius segítségével, aki Aurelianust követte a praefectus praetorio tisztségében. A rá következő évek legfontosabb eseménye a kormányzatnak az a döntése volt, hogy a nyugati birodalom trónjára a császár még gyermek unokaöccsét, III. Valentinianust ültetik. Ezt 425-ben annak rendje és módja szerint meg is valósították. Bevezetésképpen a keleti hatóságok elfoglalták a dalmatiai Salonaet, így juttatva kifejezésre, hogy ezt a területet (és hátországát) cserébe vissza akarják szerezni a nyugati birodalomtól; és ezt később keresztül is vitték. Időközben, mihelyt Valentinianust elfogadtatták Ravennában, II. Theodosius elindult Itáliába, hogy saját kezűleg koronázza meg. Thesszalonikében azonban megbetegedett, így Hélion, a császári hivatalok vezetője *(magister officiorum)* hajtotta végre a magasztos feladatot a császár helyetteseként.

Ugyanabban az évben döntő lépéseket tettek Konstantinápolyban egy egyetem felállítására. Nagy Constantinus iskolát alapított a Sztoában, II. CONSTANTIUS ezt átköltöztette a Capitoliumra. JULIANUS APOSTATA értékes közkönyvtárat csatolt az épülethez. II. Theodosius most „tanszékeket" hozott létre tíz görög és tíz latin nyelvész vagy filológus, öt görög és három latin szónoklattan-tanár, két jogász és egy filozófus számára. A görög szónoklattan tanárainak túlsúlya a latin szónoklatot tanítókkal szemben egy állapotot jelez abban a folyamatban, amelynek során a keleti birodalom hivatalos nyelve latinról görögre változott.

Az uralom kiemelkedő eseménye azonban Theodosius latin nyelvű „Törvénykönyv"-ének (*Codex Theodosianus*) az összeállítása volt, amely a keleti birodalom császárának parancsára született meg, és 438-ban hozták nyilvánosságra, III. Valentinianusszal nyolc éven át folytatott közös munka után. A tizenhat könyvből álló „Törvénykönyv" a császári törvények több mint egy évszázadra visszamenő gyűjteményét tartalmazza. Nagy szerepet játszott az egy évszázaddal később megszülető *Codex Justinianus* alapjaként, és hatalmas befolyást gyakorolt a felemelkedő germán népek későbbi törvényhozására. Példának okáért „A vizigótok római törvénye"

avagy „Alaric breviáriuma" (II. Alaric VI. századi király volt), amely a nyugati birodalom római jogra vonatkozó legfontosabb forrása, alapjában véve a *Codex Theodosianus* kivonata, kiegészítetve más gyűjteményekből is.

A számos birodalmi korszakot érintő történelmi ismeretek forrásaként Theodosius összeállításának példátlan jelentősége van. Először is a benne foglalt rendeletek egy olyan korszakot fednek, amelyben a kereszténység az állam hivatalos vallása lett, és egyfajta összefoglalást nyújt arról, hogy az új vallás mit valósított meg – és mit változtatott meg – a jog területén. Az általános üzenet bizony meglehetősen szomorú. Érzelmi zűrzavart találunk az Isten törvénye ellen való vétek és a bűn meghatározása körül, amit a korábbi korszakok klasszikus római jogászai sohasem követtek el. Ráadásul a császári ítéletek gyakran nemcsak szószátyárak, hanem ismétlődőek. Az ismételgetés monotóniája nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek egymást követő, elnyomó intézkedések voltak, amelyeknek mindegyikét sokkal csikorgóbb nyelvezeten teszik közzé, mint az azt megelőzőt, és amelyeket hasonló rendszerességgel játszanak ki és szegnek meg. A törvények némelyike valóban humánus és felvilágosult volt. Voltak például törvények, amelyek a rabszolgák helyzetét védték, oltalmazták az adóst az igazságtalanságoktól, tiltották a gyermekgyilkosságot. Mindazonáltal jókora bírói embertelenséget is találhatunk. A törvény előtti egyenlőség látszatát sem találjuk meg. „Ha az ember szegény – mondja ki Theodorétosz püspök –, rettegése a bírótól és bíróságtól megkétszereződik." Ami azonban a kiváltságosakat illeti, amikor II. Theodosius törvénykönyvét ismertették a szenátorokkal 438-ban, egyhangúan kiáltottak föl, nem egyszer, hanem egymás után huszonnyolcszor, hogy „általad megtartjuk becsületünket, vagyonunkat, mindenünket!"

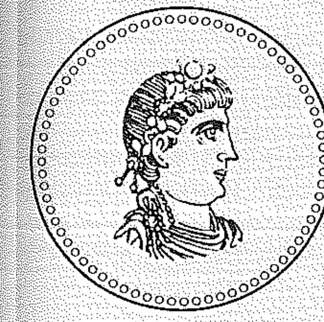
Uralkodásának utolsó éveiben a császár hadvezéreinek, Ardaburiusnak és fiának, Asparnak az erőfeszítései ellenére a dunai provinciák fájdalmasan szenvedtek a hunok támadásaitól, akiknek pusztításától még Konstantinápolyt sem tartották megvédhetőnek. Ráadásul 447/448 telén Anthemius történelmi szárazföldi falát – amelyet kiegészítettek a Cyrus városi praefectus által 439-ben épített partvidéki falszakasszal – földrengések sorozata rázta meg, ami lerombolt ötvenhét tornyot. Constantius praefectus praetorio által vezetett két havi elszánt, kemény munkával azonban kijavították a károkat. Ezen túlmenően még egy új, kilencvenkét toronnyal ellátott falat is építettek a régebbi fal és az ahhoz csatlakozó sáncárok közé. „Még Pallasz Athéné – hirdeti az egyik kapun szereplő felirat – is alig tudott volna ilyen rendíthetetlen fellegvárat építeni." És valóban, az elkövetkezendő tíz évszázadban az egymás utáni hódítók áthatolhatatlannak találták ezt a védelmi rendszert.

A 440-es évek során az udvar meghatározó személyisége az eunuch Chrysaphius Zstommas volt, akinek egy időre sikerült még Pulcheria befolyását is semlegesítenie. Politikájának lényege a hunok hatalmas összegekkel való lefizetése volt. Ez azonban ellenségeket szerzett neki a keletrómai hadvezérek körében, és az évtized fordulójára kegyvesztetté vált, Pulcheriának pedig sikerült újra előtérbe tolnia hatalmát. Röviddel ezután azonban Theodosius császár, amikor kilovagolt a város közelében levő Lükosz folyóhoz, leesett a lováról, gerincsérülést szenvedett és meghalt.

Theodosius negyvenkilenc évig volt Augustus (életének első évétől kezdve), a keleti birodalom egyedüli uralkodója pedig negyvenkét évig – az egész római történelem során az ő uralkodása volt a leghosszabb. A hosszú időszak során fő tanácsadói általában hozzáértő férfiak voltak, és lerakták a Bizánci Birodalom elkövetkező ezeréves szilárdságának az alapjait. Maga a császár azonban, aki se államférfi, se katona nem volt, nem játszott kiemelkedő szerepet. Utolsó éveiben állítólag úgy írta alá a hivatalos papírokat, hogy még elolvasásukkal sem bajlódott. Természete szelíd és barátságos volt, nem szívesen szabott ki halálbüntetést. Világtól elvonult életet élt, tanulmányozta a tudományokat, köztük az asztronómiát, és bátorította a történeti kutatásokat: Olümpiodórosz és Szózomenosz neki ajánlotta krónikáját. Leginkább azonban a teológia érdekelte. Ezzel a témával foglakozó könyvek hatalmas gyűjteményét hozta létre, és maga is kiváló kalligráfus volt, aki számos régi vallásos kéziratot másolt le saját kezűleg. Az udvar, mondták az emberek, erősen hasonlított egy szerzetesi intézményhez, amely a kegyes szertartásoknak és a jótékony munkáknak szenteli magát. Ezekben a fennkölt cselekedetekben a császár nővére vette át a vezetést: az erényes Pulcheria például szertartásos tisztelettel adózott a negyvenkét mártír állítólagos földi maradványainak. Az ortodox katolikus keresztények, köztük olyanok, mint Theodorétosz vagy Szókratész Szkholasztikosz, szelíd papkirálynak látták uralkodójukat, aki személyesen közben jár Istennél. Másrészt azonban a feltételezett eretnekekkel szigorúan bánt, és az ariánus Philosztorgiosz félelmetes és pusztító események egész sorozatát említi, amelyekért ezt a politikát tette felelőssé. Sőt, 429-ben megszüntették a zsidó főpapi tisztséget Syria Palaestinában, pénzügyi tartalékait pedig az állam kebelezte be.

Aelia Eudocia császárné szélesebb irodalmi érdeklődése kissé mérsékelte az udvar szigorú légkörét. Hosszú ideig jó viszonyban élt Pulcheriával, mígnem a kíséretükhöz tartozó egyházférfiak közötti nézeteltérések a két nő között is egyre súlyosbodó szakadást idéztek elő. Ez olyan felfordulást okozott, hogy először Pulcheriát, majd Eudociát kényszerítették száműzetésbe. Eudocia életének hátralevő részét a Szentföldön töltötte kegyes és jótékony munkákkal foglalva el magát, és Jeruzsálemben temették el az általa építtetett Szent István-templomban. Pulcheria azonban – annak ellenére, hogy újabb hanyatlás korszaka következett el – visszatért a hatalomba a császár halála idején.

III. CONSTANTIUS (421)

III. CONSTANTIUS (társcsászár a nyugati birodalomban, 421. február – szeptember) Naissusban született római volt. HONORIUS katonai főparancsnokaként *(magister militum)* 411 és 421 között (415-től mint patricius) gyakorlatilag a nyugati birodalom ura volt. A politikai színtérre röviddel Róma Alaric-féle, 410-ben bekövetkezett kifosztása után lépett – amikor III. CONSTANTINUST és fiát, Constanst Augustussá nyilvánították Arelatéban – mindössze annak megállapítására, hogy Gerontius, a hispaniai hadvezér megszegte hűségesküjét, és egy másik császárt, Maximust ültette a trónra abban a tartományban. Gerontius Galliába vonult, Constantius azonban a gót Vulfilasszal Itáliából Arelate felé indult, és arra kényszerítették Gerontiust, hogy hispaniai támaszpontjára vonuljon vissza. Innen azután folytatta az előrenyomulást Arelate és III. Constantinus ellen, az utóbbi bukását és halálát okozva.

Amikor azonban 411-ben egy további trónbitorló, Jovinus jelent meg a galliai és a germán provinciák politikai színterén, Constantius meg sem kísérelte a vele való tárgyalást, valószínűleg azért, mert egy további felkelés leverésével volt elfoglalva, Heraclianuséval Africában. Időközben Jovinus szintén elbukott, támogatói, a burgundok azonban elég erősnek bizonyultak ahhoz, hogy ellenálljanak a kiűzetésnek, és 413-ban engedélyezték nekik, hogy királyságot hozzanak létre a Rajna feléjük eső oldalán Borbetomagus fővárossal, ahol szövetségesi státuszt élvezhettek.

Jovinust a vizigótok leigázták Athavulf vezetésével, aki segítségéért cserébe engedélyt kapott saját szövetséges állama megszervezésére Gallia délnyugati részén. Fittyet hányva a császárnak és Constantiusnak, Athavulf nem volt hajlandó Honorius féltestvérét, Galla Placidiát (akit még apja, Alaric szöktetett meg erőszakkal) visszaszolgáltatni, hanem – állítólag az asszony óhaja ellenére – 414-ben feleségül vette fővárosában, Narbóban. Athavulf egy második kihívást is küldött Ravennába azzal, hogy Priscus Attalushoz fordult, aki apja báburalkodója volt még Rómában, és ismét rivális császárként léptette föl Galliában. Constantius ismét Arelate ellen vonult, és arra kényszerítette Athavulfot, hogy vonuljon vissza Hispaniába. Ezt követően elfogta Attalust, aki kénytelen volt személyével díszíteni a császár diadalmas bevonulását Rómába.

Az Athavulf 414-es meggyilkolása utáni évben fivére, Vallia Placidiát visszaengedte a rómaiakhoz hatalmas mennyiségű gabonáért cserébe. A vizigótok között eltöltött öt év után Placidia visszatért Itáliába, és rávették arra (ismét meglehetősen vonakodott), hogy Constantius felesége legyen. 417 január elsején házasodtak össze, azon a napon, amikor Constantius második konzuli hivatalába lépett. Miután a vizigótok a rómaiak malmára hajtották a vizet azzal, hogy Róma barbár ellenségeit legyőzték Hispaniában, Constantius visszahívta Valliát Galliába, ahol 418-ban Tolosa fővárossal visszaállították szövetségesi államát, a korábbihoz képest kiterjedtebb határokkal. Kétségtelenül szintén Constantius kezdeményezésére történt, hogy Honorius még ugyanabban az évben a császári hatalom decentralizálását szolgáló intézkedéseket léptetett életbe Galliában, amelynek keretében helyi kormányzatot és gyűlést alakítottak Arelatéban, így a rómaiak és a vizigótok együttműködhettek. Ez az új szervezet azonban sohasem vált igazán hatékonnyá.

Miután Constantius gyakorlatilag tíz éve már a Nyugat uralkodója volt, négy éve pedig a császár sógora, Honoriust rávették – állítólag akarata ellenére –, hogy nyilvánítsa őt Augustus-társává a nyugati birodalomban: így ő lett a harmadik, aki ezt a tisztséget Constantius néven viselte. Placidia kezdeti vonakodása ellenére két gyermekkel ajándékozta meg, és III. Constantius kikiáltását követően azonnal Augusta rangra emelték. A keleti uralkodó, II. THEODOSIUS azonban nem volt hajlandó elismerni sem Placidia, sem férje megválasztását – talán azért, mert kormányzata az egész birodalomnak Honorius halála után Theodosius vezetése alatti újraegyesítésében reménykedett. Constantius ezt durva megaláztatásnak tartotta, és arról beszélt, hogy ha kell, erőszakkal fogja kicsikarni a keleti kormányzattól hivatalos elismerését. Ezáltal a Kelet és Nyugat közötti együttműködés, ami az egyetlen lehetőség lett volna a nyugati birodalom megmentésére, most messzebb került, mint valaha. Időközben azonban Constantius egészsége megrendült, és csupán héthónapnyi közös kormányzás után meghalt.

„Constantius járás közben – írta a kortárs történetíró, Olümpiodórosz – lesütötte a szemét, arckifejezése pedig barátságtalan volt. Nagy szemű, hosszú nyakú, széles homlokú férfi volt, magasan az őt hordozó ló nyaka fölé görnyedt, és szeme sarkából pillantását ide-oda villantotta úgy, hogy mindenkinek megmutatta, ahogy mondani szokás, »zsarnokhoz méltó a megjelenése«. A lakomákon és társaságban azonban annyira felszabadult és szellemes volt, hogy még a gyakran az asztala előtt játszó bohócokkal is felvette a versenyt."

Azt mondták róla, hogy új, császári szerepkörét bosszantónak találta, mert mostantól kezdve nem jöhetett és mehetett úgy, ahogy kedve tartotta. Arról is beszámolnak, hogy sikeresen ellenállt a pénz csábításának egészen élete utolsó szakaszáig, amikor kapzsivá és zsarolóvá vált, és népszerűsége ennek következtében lehanyatlott.

JOHANNES (423–425)

JOHANNES (császár a nyugati birodalomban, 423–425) állami hivatalnok volt (egy kései forrás szerint gót származású), aki a főjegyző *(primicerius notariorum)* rangjáig emelkedett. A történelem színpadára a HONORIUS és egykor hőn szeretett féltestvére, Galla Placidia közötti viszony elmérgesedése következtében került. Galla Placidiát 423-ban száműzték Ravennából, és a keleti uralkodónál, II. THEODOSIUSnál keresett menedéket négyéves fiával, (III.) VALENTINIANUSszal és leányával. Ebben a vitában a *magister militum*, Castinus Placidiával szemben foglalt állást, így most elszánta magát, hogy megakadályozza az asszony és családja visszatérését Itáliába és a gyermek Valentinianus császárrá való kikiáltását. Ennek a lépésnek elébe vágva 423 szeptemberében Johannest ruházta fel a császári bíborral. Johannes egy kis sorozat bronzérmét bocsátott ki Rómában, ahol a kikiáltásra sor került, Ravennában pedig a szokásos aranyvereteket készíttette. Ezeken nemcsak az ő képmása, hanem II. Theodosius arca is látható, abban a reményben, hogy így elnyeri a keleti uralkodó elismerését. Ez azonban nem következett be; amikor pedig Johannes küldöttei megérkeztek a konstantinápolyi udvarba, hogy kérelmezzék az „államcsíny" jóváhagyását, a követek nem nyertek bebocsátást, és elűzték őket a Propontiszra.

Az ezt követő diplomáciai mesterkedésekben kiemelkedő szerep jutott két ifjú katonai személyiségnek, akik a sors rendelése szerint a későbbi években is nagy szerepet játszottak. Egyikük, Bonifatius a központi mozgóhadsereg parancsnoka *(comes)* Africában, Placidiának pénzügyi segítséget nyújtott, és arra is támaszkodhatott, hogy az africai gabonaszállítás feltartóztatásával a császárné minden olyan lépését támogathatta, amely a hatalomba való visszakerülést célozta. A második főparancsnok, Aetius – egy bizonyos Gaudentius fia Moesia Secunda tartomány Durostorum nevű városából – viszont elfogadta a Johannes által felkínált kinevezést, aki császári rezidenciája igazgatójának *(cura palatii)* tette meg. Amikor azonban nyilvánvalóvá vált, hogy II. Theodosius kormányzata sereget indított Johannes lemondatására és III. Valentinianus javára, Johannes elküldte Aetiust, hogy biztosítsa a hunok között levő barátainak a segítségét.

A keleti birodalomból Theodosius legtehetségesebb hadvezére, idősebb Ardaburius és fia, Aspar által vezetett behatoló sereg Salonaeban hajóra szállt, egy vihar következtében azonban szétszóródott, Ardaburius maga pedig Ravenna mellett sodródott partra, és Johannes támogatói foglyul ejtették. Aspar viszont egészen Aquileiáig jutott. Johannes ahelyett, hogy haladéktalanul ellene vonult volna, úgy döntött, megvárja a hun erősítés megérkezését, amelyet reményei szerint majd Aetius hoz magával Európa közepéből. Időközben Ardaburius arra használta fel a rabság napjait Ravennában, hogy aláássa Johannes tisztjeinek hűségét; még annak is szerét ejtette, hogy üzenetet küldjön Asparnak, amelyben sürgette a további előrenyomulást. A város körüli sáncokon keresztül egy pásztor (akiről később azt írták, hogy Isten angyala volt) vezette át Aspar csapatait, amelyek ellenállásba nem ütközve lépték át Ravenna kapuját. Johannest őrizetbe vették és Aquileiába vitték, ahol Placidia halálra ítélte. Foglyulejtői levágták jobb kezét, a megcsonkított Johannest egy szamárra ültették és a cirkuszban tették közszemlére, majd 425 májusában vagy júniusában megölték.

Az uralma alatt hozott intézkedéseket érvénytelenítették. A történetíró Prokopiosz azonban feljegyezte, hogy mérséklettel és kedvességgel kormányzott – bár Szókratész Szkholasztikosz leírja az ünneplést Konstantinápolyban, amikor megérkezett bukásának híre. Johannes csupán másfél évre szakította meg a Valentinianusok és Theodosiusok dinasztikus uralkodását.

III. VALENTINIANUS (425–455)

III. VALENTINIANUS (Flavius Placidus) (a nyugati birodalom császára, 425–455) 419-ben született Ravennában. Apja III. CONSTANTIUS császár, anyja Aelia Galla Placidia, HONORIUS féltestvére volt. A gyermektelen Honorius 421-ben vagy röviddel utána Valentinianust jelölte ki örököséül, és egyúttal a *nobilissimus puer* („legnemesebb fiú") címet adományozta neki. 423-ban azonban, amikor Honorius összeveszett Placidiával, a császárné fiával és lányával együtt II. THEODOSIUS konstantinápolyi udvarában keresett menedéket.

Honorius azonban röviddel ezután meghalt, és egy közhivatalnokot, JOHANNEST választották meg a helyére. Erre II. Theodosius tervezni kezdte a száműzöttek Ravennába és a hatalomba való visszatérését. Ezt forgatva a fejében hivatalosan elismerte Placidiát mint Augustát, néhai férjét Augustusnak, fiukat pedig feltételezett örökösnek – tehát mindazokat a címeket, amelyeket a konstantinápolyi udvar nem ismert el, amikor a nyugati birodalomban ezt eredetileg nekik adományozták. Placidia és gyermekei elkísérték Ardaburiust és Aspart, akiket azért küldtek, hogy Johannes helyére Valentinianust ültessék. 424-ben Thesszalonikében az ötéves Valentinianust Caesar rangra emelték. A keleti hadsereg kalandos viszontagságok után 425 májusában vagy júniusában elfoglalta Ravennát. Johannest kivégezték, Placidia és gyermekei pedig Rómába indultak, ahol Valentinianust beiktatták mint Augustust.

Uralmának első tizenkét évében Placidia látta el a régens szerepét. Helyzetét erősítette a II. Theodosiushoz és a nagy nyugati szenátori házakhoz fűződő kapcsolata, hatalmát viszont egyre inkább korlátozta a korszak legnagyobb nyugati hadvezére, Flavius Aetius (lásd JOHANNES). Aetius, aki elfogadta Johannest uralkodójának, és a császár ezt jutalmazta is, hatalmas hun sereget hozott magával Itáliába, hogy támogassa ügyét, csakhogy addigra megbízóját megölték. Placidia kénytelen volt valamilyen tisztséget felajánlani neki, hunjainak pedig hatalmas összeget adott, hogy rávegye őket a hazatérésre. Ezután Aetiust mint a lovasság parancsnokát (*magister equitum*) Galliába küldték, ahol 427–28-ban a vizigótok és a frankok ellen harcolt sikerrel, amelyet Placidia, emlékezve korábbi ellenséges viszonyukra, vegyes érzelmekkel fogadott.

Aetius tekintélye lehetővé tette, hogy 429-ben megkapja a katonai főparancsnoki tisztséget (*magister militum*). Ugyanabban az évben azonban Bonifatius, az africai hadsereg parancsnoka Placidia kezdeti támogatása után elidegenedett a császár anyjától, majd visszatérve Itáliába elsimították az egymás közötti ellentéteket. Felújított barátságuk felélesztette a reményt Placidiában, hogy kiütheti a nyeregből Aetiust. 432-ben azonban a két férfi összecsapott; Bonifatius megsebesült és később meghalt. Aetius kitűnőségét most már senki sem vitatta, és állítólag a provinciákból érkező követek nem a tizenéves császárnak és az anyjának adták elő mondanivalójukat, hanem helyettük ő fogadta kihallgatáson a küldötteket.

A kor legjelentősebb eseménye Geiserich, a vandálok vezetőjének lázadása volt. 429-ben ez a példátlanul veszedelmes germán átszállította embereit Hispaniából Afrika északi részére, ahol tíz évvel később meghódította Karthágót, a nyugati birodalom második városát és a birodalom gabonaszállítóját. Független uralkodónak nyilvánította magát, nem esküdött hűséget sem III. Valentinianusnak, sem másnak. 432-ben és 441-ben meghiúsította Ravenna minden olyan kísérletét, amely az ő megregulázására irányult. Geiserich bárki másnál többel járult hozzá a római Nyugat bukásához. Aetius képtelen volt őt megállítani, másutt azonban aratott bizonyos sikereket. A germánokat ideiglenesen visszaszorították a Felső-Duna-vidéken túlra; Galliában legyőzték a parasztok ellenállási mozgalmát; és amikor 437 körül a burgundok megpróbáltak a Rajna-vidékről áttörni Galliába, Aetius szétmorzsolta őket, és áttelepítette az egész szövetséges államot Sabaudiába. Bármilyen hasonló katonai siker ebben a késői korszakban jelentős eredmény volt; a 440-ben és 443-ban kiadott rendeletek ugyanis azt mutatják, hogy az emberhiány és az emberek vonakodása attól, hogy a nyugatrómai hadseregben szolgáljanak, olyan állandósult problémává vált, hogy újoncokat csak a legsúlyosabb vészhelyzetekben hívtak be. 444-ben egy további nyilatkozatban III. Valentinianus nyíltan beismerte mozgósítási terveinek kudarcát – az ok ezúttal az anyagi eszközök hiánya volt.

Ráadásul ezek voltak azok az évek, amikor a hunok, akik eddig Aetiust látták el csapatokkal, egyre inkább a ravennai kormányzat ellen fordultak. A 430-as évekre vezetőik hatalmas birodalmat építettek ki Európa központi és keleti részén. 434-ben ezt Attila és bátyja örökölte, akit aztán Attila megöletett és így egyeduralkodó lett. A konstantinápolyi udvar hatalmas összegeket fizetett neki, mígnem 450-ben Marcianus megtagadta a további fizetést. Erre Attila inkább a nyugati birodalom ellen fordult, hogy felújítsa a zsákmányszerzés forrásait. Ezen a ponton lépett Justa Grata Honoria, III. Valentinianus húga az események előterébe. Rossz néven vette bátyja parancsát, hogy menjen feleségül egy rómaihoz, akit visszataszítónak talált, a lány elküldte pecsétgyűrűjét Attilának, sürgetve, hogy mentse meg. Attila állítólag a

kérést házassági ajánlatként értékelte, és hozományként követelte Valentinianustól a birodalma felét.

Amikor a javaslatot elutasították, Attila Galliába vonult, ahol Aetius és a szövetséges vizigótok összecsaptak a hunokkal és az alávetett germánok népes seregével a catalaunii síkon (valószínűleg Châlons és Troyes között). Bár a vizigót király, I. Theoderich elesett a csatában, Attila döntő vereséget szenvedett; életének ez volt az első és egyetlen katonai veresége, III. Valentinianus uralmának pedig a legnagyobb győzelme. A Galliában kudarcot szenvedett hunok inkább Itáliába vonultak, ahol elfoglalták és kirabolták Mediolanumot; I. Leó pápának azonban valahogy sikerült rávennie őket, hogy visszaforduljanak. 453-ban Attila a lakodalma után agyvérzést kapott és még az éjjel meghalt, birodalma pedig hirtelen darabjaira hullott.

Ugyanabban az évben Aetius fiát eljegyezték a császár leányával; ő maga pedig 454-ben abban a kivételes megtiszteltetésben részesült, hogy negyedszer tölthette be a konzuli tisztséget. Emellett nagyon befolyásos ellenségeket szerzett magának. Közöttük volt PETRONIUS MAXIMUS, aki kétszer volt Itália praefectus praetoriója és kétszer Róma praefectusa, és ott volt az udvari eunuch Heraclius is, Valentinianus kamarása. Amikor Aetius az életüket fenyegette, rávették a császárt, hogy ölje meg őt, és 454 szeptemberében, miközben a hadvezér pénzügyi beszámolót készített, Valentinianus és Heraclius rátört Aetiusra és leszúrták. Így bukott el az az ember, aki közel két évtizeden keresztül egyedülálló módon támogatta Valentinianus trónját, és megtámasztotta a hanyatló nyugati birodalmat. Valaki állítólag elég merész volt azt mondani a császárnak: „Bal kezeddel levágtad a saját jobb kezedet".

Ebben a helyzetben Petronius Maximus elvárta, ő kapja meg a főhatalmat az udvarban, Heraclius azonban meggyőzte a császárt, hogy ez hiba lenne; Petronius tehát felbérelt két szkítát (vagy hunt), Optilát és Thraustilát, akik égtek a vágytól, hogy bosszút álljanak egykori parancsnokuk, Aetius haláláért, és gyilkos összeesküvést szőttek. 455. március 16-án, röviddel azután, hogy Valentinianus aranypénzek és emlékérmek kibocsátásával megünnepelte harmincadik születésnapját és nyolcadik konzulságát, a két összeesküvő a császár társaságában volt, amikor az leszállt a lóról, hogy a Mars-mezőn gyakorolja az íjászatot. Miközben Thraustila elintézte Heracliust, Optila a császár arcára és halántékára sújtott, halálos sebet ejtve rajta.

Anyjához hasonlóan III. Valentinianus utolsó éveiben Rómában tartózkodott. Nagyra becsülte a város nyújtotta luxust, de arra is talált időt, hogy szigorú rendeleteket hozzon, amelyek leleplezik a manicheus eretnekséget. Történelmi jelentőségű lépéseket tett a pápa hatalmának elismerésével és növelésével is. Ez volt a tárgya 444-es híres dekrétumának, amelyet I. (Nagy) Leó pápával egyetértésben hozott nyilvánosságra. A császár a pápa kezébe adta a provinciális egyházak feletti hatalmat, amit eddig annyi egyházi személy vonakodott elfogadni.

Azt is indokolt feltételeznünk a vallás dolgai iránti buzgó érdeklődése fényében, hogy Valentinianus előmozdító szerepet játszott a III. Sixtus pápa után elnevezett építészeti „sixtusi reneszánsz"-ban, amely 432–440-re tehető. E mozgalom célja az ősi formák felelevenítése volt. Legragyogóbb kifejezését a római Santa Maria Maggiore-templomban (*Basilica Liberiana*-ként is ismeretes, bár a Liberius pápa által 352–366 között építtetett templom valójában máshol állt) találhatjuk meg. A bazilika hatalmas belső tere a mai napig megőrizte eredeti formáját. Negyven oszlop osztja széles főhajóra és oldalhajókra. A gádorfal ablakai között negyvenkét

téglalap alakú mozaikkép kapott helyet (amelyek közül huszonhét érintetlen maradt). A mozaikok mindegyike az Ótestamentumból vett jelenetet ábrázol eleven, klasszikus tolmácsolásban – a legkorábbi fennmaradt ilyen jellegű sorozat, talán színes iniciálékkal díszített könyvekből származnak az előképek. A szentélyt a főhajótól elválasztó diadalíven további mozaikok Jézus gyermekkorát ábrázolják, különös hangsúlyt helyezve a Szűz szerepére, akinek „Istenanya" címét a harmadik ökumenikus zsinat Epheszoszban ünnepélyesen újra megerősítette.

A birodalom fővárosa immár nem Róma volt, hanem Ravenna. A város átalakítását, hogy rászolgáljon a császári székhely névre, Galla Placidia kezdeményezte, kiváló építményekkel és művekkel díszítve azt, Konstantinápoly nagy fővárosi művészeinek hatása alatt. Az anyacsászárnő legfőbb temploma a Szent Kereszt (Santa Croce)-templom 425-ben épült, és nevéhez hűen kereszt alaprajzú, bár csupán ásatásokból ismerjük. A hosszú *narthex* oldalához csatlakozott a még mindig álló kicsi, kupolás és dongaboltozatos építmény, amely egy császári síremlék és egy mártírkápolna sajátosságait egyesíti magában, és Galla Placidia mauzóleumaként ismeretes. Gyakorlatilag nem csak az ő, hanem férje, III. Constantius és féltesvére, Honorius földi maradványait is őrzi. Az épület belsejét ragyogó kék hátterű mozaikok díszítik. A bejárat felett Krisztus, a Jó Pásztor látható nyájával, az ellentétes fülkében Szent Lőrinc mártíromsága szerepel, az oldalakon pedig szarvasok enyhítik szomjukat a Szent Forrásnál. A római Santa Maria Maggiore mozaikjaihoz hasonlóan ezek a jelenetek is azt az utat jelzik, ahova majd a nagy bizánci díszítőművészet eljut, ugyanakkor azonban megőrizték plasztikus hatásukat, amely szilárdan gyökerezett a görög-római hagyományban.

A stílus további fejlődését figyelhetjük meg egy másik vallásos építményen Ravennában, az Ortodoxok keresztelőkápolnájában, egy nyolcszög alaprajzú épületben, amelyet 400 körül építettek fel vagy újjá, a kupola azonban Neón püspöksége idején (449–460) került az épületre. Itt gazdagon színezett, briliáns képzelőerőről tanúskodó mozaikok borítják az egész belsőt, témájuk a keresztelés körül csoportosul. Az alakok kezelése ismét klasszikus, ahogy a drapéria szabadon leng, követve a mozgást; a lábak azonban már nem érintkeznek a talajjal, és az egyik szentet a másiktól elválasztó akantuszlevelek is stilizáltak: a hellénisztikus hagyomány naturalizmusa fokozatosan keveredik a merev keleti motívumokkal, ami majd megteremti a rövidesen megnyilatkozó érett bizánci stílust.

III. Valentinianus uralkodása idején fontos emberbaráti törvények születtek; mert bár tapintatosan kifejezték együttérzésüket a gazdagokra nehezedő financiális terhekkel kapcsolatban, lépéseket tettek a szegények jogainak védelme érdekében. Az adózás mértékét csökkentették, hogy megállítsák a vidéki lakosság nélkülözését és az elnéptelenedést; az adószedők nyomorgatását is leleplezték. Egy rendelet még azt is elismerte, hogy bizonyos hivatalnokok „aprólékos számításokkal ködösítenek, áthatolhatatlan homályba burkolódzva". Az ilyen rendeletek közül csak néhányat tudtak hatásosan érvényre juttatni. Ami magát a császárt illeti, nagyon nehéz megítélni, hogy milyen mértékben vette ki részét az ilyen intézkedések megvalósításában. Mert a vallás kérdésein és az államügyekbe való kétségkívül egyetlen beavatkozásán – Aetius szerencsétlen meggyilkolásán – kívül kevés vagy éppen semmilyen jelét nem mutatta annak, hogy szívesen részt venne a kormányzat munkájában.

Legnagyobb gondja ehelyett az volt, hogy kellemesen töltse el idejét. Gyors futó, tehetséges lovas és íjász volt – körülbelül ennyit tudunk meg Vegetiustól, aki a

császárnak ajánlja katonai tudományokkal foglalkozó tanulmányát. III. Valentinianus kedvelte az asztrológusok és varázslók társaságát, és felesége, Licinia Eudoxia (akit 437-ben vett feleségül Konstantinápolyban) látványos szépsége ellenére állítólag újra meg újra viszonyt kezdett mások feleségével.

Ugyanakkor Valentinianus nem kevesebb mint harminc éven keresztül maradt a trónon. Ráadásul akármennyire is komolytalan volt, halála katasztrófának bizonyult, mert vége szakadt annak a dinasztiának, amely hosszú ideig biztosított olyan stabilitást a nyugati birodalomban, hogy az még mindig képes volt talpon maradni. A dinasztia kihalásával a birodalom vége belátható közelségbe került.

IX. rész
A Keletrómai Birodalom továbbélése és a Nyugatrómai Birodalom bukása